

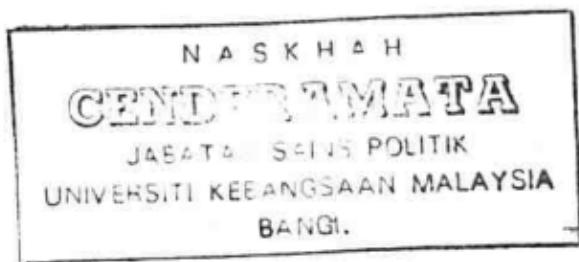
93-3784

AMALAN POLITIK MALAYSIA

Esei Pilihan

editor

HAIRANY NAFFIS

Penerbit

Jabatan Sains Politik

Fakulti Sains Kemasyarakatan & Kemanusiaan

Universiti Kebangsaan Malaysia

43600 Bangi

Selangor Darul Ehsan.

ISBN 983-99675-3-3

Cetakan Pertama Oktober 1993
Hakcipta Jabatan Sains Politik
Universiti Kebangsaan Malaysia
1993

Hakcipta terpelihara. Manu-mana bahagian daripada penerbitan ini tidak boleh dihasilkan balik, disimpan dalam sistem simpan kekal atau dipindahkan dalam sebarang bentuk atau sebarang cara semula cara elektronik, sawatan, salinfoto, rakaman dan sebagainya tanpa izin bertulis daripada Ketua Jabatan Sains Politik, Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi, Selangor Darul Ehsan.

Semua artikel yang terkandung dalam buku ini mencerminkan pandangan dan pendapat peribadi penulis artikel tersebut dan tidak mewakili pandangan dan pendapat Jabatan Sains Politik, Universiti Kebangsaan Malaysia.

Setinggi-tinggi penghargaan dari editor untuk semua pihak yang telah banyak menyumbang kepada proses melahirkan buku ini terutamanya Puan Faizah, Puan Hafizah, Puan Salmah, Sandara Rahim, Sandara Safiati dan Sandara Razak.

M
320 9295 APB
684326
NASKHAN PEMELIHARAAN
PERPUSTAKAAN NEGARA MALAYSIA
12 DEC 1993

Dicetak oleh
Pusat Teknologi Pendidikan
Universiti Kebangsaan Malaysia
43600 Bangi
Selangor Darul Ehsan

K A N D U N G A N

Halaman

Praktik politik di Malaysia: Pengenalan editorial <i>Hairany Naffis</i>	✓
Parti-parti politik di Malaysia: Satu tinjauan mengenai asas perjuangan dan penerimaan masyarakat <i>Wan Abdul Rahman Latif</i>	✓
Beberapa andalan dan implikasi dari peristiwa pengharaman UMNO 24 April 1987 <i>Ahmad Atory Hussain</i>	22
Politik kumpulan pendesak Islam dalam pembentukan dan perlaksanaan dasar-dasar di Malaysia: 1970-1985 <i>Hairany Naffis</i>	56
Anwar Ibrahim: Dari politik belia ke kancang politik UMNO <i>Hussain Mohamed</i>	84
Personaliti dan kepemimpinan politik: Tengku Razaleigh Hamzah dalam persepsi UMNO dan PAS Kelantan menjelang Pilihanraya 1986 <i>Mohd Ali Kamariudin & Hanapi Dollah</i>	104
Faktor kesedaran agama dan semangat kenegerian dalam Pilihanraya Umum 1990 di Kelantan <i>Ghazali Mayudin</i>	150
Selepas Pilihanraya Umum 1990: Pengalaman Kelantan <i>Mohamad Agus Yusoff</i>	177
Sentimen perkauman Dayak dalam Pilihanraya DUN Sarawak 1983-1991 <i>Nelson Ilan Mersat</i>	207
Pilihanraya Dewan Undangan Negeri Sabah 1990: Pengukuran sentimen kenegerian dan perkauman <i>Ghazali Mayudin</i>	251

Praktik Politik Di Malaysia: Pengenalan Editorial

Hairany Naffis

Pertumbuhan, perkembangan dan proses menuju kematangan politik lazimnya boleh dijangkakan dengan melihat sistem politik yang diamalkan serta elemen-elemen yang terhasil daripadanya seperti institusi-institusi sokongan, ruang gerak yang ditetapkan serta didikan sosio-ekonomi dan politik yang diberikan kepada pendokong-pendokong sistem itu. Dengan kata lain, sistem politik yang dianuti oleh sesuatu negara berserta elemen-elemennya, sering dikonsepsualisasikan sebagai penentu tingkahlaku dan pembentuk proses politik negara tersebut. Di samping itu, harus juga difahami bahawa sistem politik itu sendiri ditentukan hayatnya oleh perubahan-perubahan dan perkenyamanan persekitarannya yang memang secara alamiahnya sentiasa bersifat dinamis. Sejarah sistem-sistem politik di dunia memperlihatkan bahawa sistem yang tidak mampu berubah seiring dengan hakikat kedinamisan persekitaran ini lebih mudah menemui kehancuran berbanding dengan sistem yang agak adaptif sifatnya. Sehubungan dengan itu, diperhatikan bahawa Malaysia sebagai sebuah entiti politik, walaupun masih muda namun telah memamerkan suatu corak kedinamisan sistem politik untuk membentuk idiosinkrasinya yang tersendiri.

Hakikat ini, antara lain, merupakan hasil daripada pembinaan institusi-institusi sokongan yang luwes, sistem pendidikan dan pengalaman sosio-ekonomi dan politik yang komprehensif serta wujudnya elit serta panggung politik yang progresif. Benih-benih sistem politik yang pada awal diperkenalkan penjajah kepadanya, telah diperkembangkan, disesuaikan sekaligus dimahirilah malah diperbaiki justeru membentuk sistem politik Malaysia yang sentiasa resatif dan reaktif kepada segala unsur-unsur dinamisme

persekelilingannya. Tidak dinafikan bahawa pencapaian Malaysia ini bukanlah melalui jalan yang sentiasa licin dan teratur. Unsur-unsur yang mendirikan panggung politik Malaysia kerap kali juga bergolak mencari pra-rumus baru atau terus cuba memperkuuhkan pra-rumus yang lama. Sesungguhnya, Malaysia adalah antara sebilangan negara-negara baru muncul yang telah memilih model demokrasi dan sehingga kini masih kekal dengan pemerintahan cara itu yakni sistem *Demokrasi Berparlimen* dengan *Raja Berperlembagaan*. Perkara 44 Perlumbagaan Persekutuan mencatatkan bahawa Parlimen Malaysia terdiri daripada tiga unsur penting iaitu Yang di-Pertuan Agong, Dewan Rakyat dan Dewan Negara. Setakad ini, telah wujud beberapa krisis yang melibatkan ketiga-tiga unsur itu seperti *Peristiwa Mei 1969* yang membawa kepada penggantungan Majlis Parlimen dan aktiviti politik buat seketika serta krisis yang melibatkan kuasa Raja Berperlembagaan seperti *Krisis Pindaan Perlumbagaan 1983* dan *1993*. Namun kelihatannya, krisis-krisis itu kurang mampu memberikan kesan segera ke atas kestabilan sistem politik di negara ini. Unsur-unsur itu terus hidup dan berkembang membentuk sistem politik yang agak mantap serta mampu menjanjakan dinamo kepada bidang-bidang lain pulak terutamanya sektor ekonomi.

Selain itu, parti-parti politik, kumpulan-kumpulan pendesak dan kepemimpinan politik merupakan tiga elemen utama sistem politik negara ini yang banyak meninggalkan kesan kepada perkembangan politik tanah air. Sentimen terhadap negara, negeri, agama, bangsa dan ideologi terus menjadi pra-rumus aktiviti politik di Malaysia. Namun, tidak seperti di negara-negara lain, praktik politik di Malaysia telah memperkenalkan suatu keupayaan menangani pra-rumus tersebut ke arah yang lebih positif. Sesungguhnya kejayaan sistem politik Malaysia haruslah diukur berdasarkan kemampuannya menghasilkan ruang gerak serta khalayak politik yang adaptif dan progresif ini dan bukan hanya melihat kejayaan melalui pengiraan keuntungan material semata-mata seperti yang dicapai dalam bidang ekonomi. Hal ini penting

kerana penilaian kejayaan negara berdasarkan kemakmuran ekonomi secara mutlaknya akan mengakibatkan penekanan berlebihan kepada pembangunan infrastruktur-infrastruktur penggalak kemajuan material semata-mata justeru mungkin menafikan kepentingan pembangunan khalayak politik yang adaptif dan progresif itu. Sebenarnya, pembangunan dan keterbukaan minda politiklah yang merupakan anak kunci yang menentukan kejayaan masa depan politik Malaysia seiptimana ia telah memberikan kejayaan di masa lalu dan bukannya kemakmuran ekonomi sahaja.

Buku ini, dihasilkan untuk sedikit sebanyaknya membantu proses pembinaan minda politik yang terbuka dan luwes itu. Sepintas lalu, buku ini mengandungi sembilan eseai yang membincangkan elemen-elemen penting yang mewarnai senario politik Malaysia sejak beberapa dekad yang lalu. Parti-parti politik sebagai infrastruktur penting sistem politik, dilihat telah berkembang dengan agak pesat walapun premis pembentukan mereka seperti perjuangan untuk kaum, konservatisme, agama dan ideologi adalah agak eksplosif sifatnya. Saudara Wan Abdul Rahman telah mengkaji perkembangan parti-parti politik ini sejak zaman penjajahan dengan sorotan khusus kepada premis perjuangan dan idealisme parti-parti tersebut. Menurut beliau, sokongan rakyat kepada perjuangan parti politik di Malaysia amat bergantung kepada faktor keupayaan sesebuah parti menangani, mengolah dan akhirnya mempersempitkan satu-satu isu kepada masyarakat khususnya pengundi. Pada beliau, walaupun pola sokongan pengundi terhadap parti-parti politik sering berubah-ubah pada setiap pilihanraya, namun sokongan berdasarkan faktor perkauman dan agama masih merupakan hakikat yang agak tetap dan berterusan. Selain itu, beliau juga menyentuh perkembangan dalam pilihanraya 1990 yang memperlihatkan pengenalan sistem dwi-parti secara longgar dalam proses pilihanraya di Malaysia.

Tiada perbincangan tentang politik Malaysia khususnya yang melibatkan parti-parti politik, yang boleh mengelak dari pada menyentuh perkembangan, peranan dan pengaruh yang dimiliki

oleh UMNO. Sebagai teras parti pemerintah sejak kemerdekaan, UMNO mempunyai peranan yang amat besar dalam mencirikan bentuk-bentuk tingkahlaku politik Malaysia. Saudara Ahmad Atory dalam eseinya telah mengupas perkembangan dalam organisasi UMNO dengan menyorot peristiwa-peristiwa yang membawa kepada pengharamannya serta pembentukan semula UMNO 1987. Kepentingan peribadi pemimpin-pemimpin, kelemahan pengurusan organisasi UMNO, penggunaan politik wang, kemunculan puak-puak di dalam parti dan kelemahan perlombagaan parti merupakan antara faktor-faktor yang beliau lihat sebagai penyebab kepada kegerahanan UMNO lama justeru pengharamannya pada 24 April 1987 itu. Selain itu beliau meneliti kesan-kesan penting dari peristiwa itu khususnya kepada politik orang Melayu, sistem Parlimen dan institusi Perdana Menteri. Beliau juga merumuskan bahawa proses pengharaman dan pembentukan semula UMNO telah memberikan nafas baru kepada perjuangan politik orang Melayu, mengikis unsur-unsur lama yang membebankan dan menjadikan UMNO (baru) lebih kukuh, berpengaruh dan berjaya.

Sesungguhnya, Islam memainkan peranan yang penting dalam menggerakkan dan mempengaruhi aktiviti politik di Malaysia. Kehadiran pengaruh Islam dalam politik Malaysia ini antara lain adalah akibat dari kehangkitan semula perjuangan bagi menegakkan negara Islam di peringkat antarabangsa. Namun, berbeza dengan kebanyakan gerakan Islam di peringkat antarabangsa, gerakan Islam di Malaysia menyabut seruan perjuangan Islam dalam aktiviti-aktiviti sosio-ekonomi dan politik mereka tanpa mengambil unsur-unsur militansi geraklaku. Mereka bergerak dalam ruang lingkup undang-undang dan proses politik negara dengan teratur dan terkawal tetapi berkesan. Hairany Naffis cuba mencerakinkan hakikat ini dalam eseinya bertajuk *Politik Kumpulan Pendekar Islam dalam pembentukan dan perlaksanaan dasar-dasar di Malaysia: 1970-1985*. Adalah jelas bahawa sungguhpun wujud perpecahan di kalangan mereka serta beberapa masalah lain, namun faktor Islam mampu berperanan sebagai titik-tolak perkiraan dalam kebanyakan aktiviti bernegara di Malaysia.

Satu lagi aspek penting yang tidak boleh ketinggalan di dalam sebarang penelitian terhadap amalan politik sesuatu negara ialah pemerihalan mengenai seseorang tokoh atau pemimpin politik. Pemimpin dan kepemimpinan merupakan aset penting kepada mana-mana organisasi yang diwakili atau diketuaunya. Antara lain mereka harus berhikmah, bijaksana, berpengalaman dan kalis kecaman untuk menangani masalah-pesaing-pesaing mereka yang akan sentiasa berusaha mencari kelemahan-kelemahan. Sesungguhnya, dalam sebarang organisasi politik, masalah paling getir yang sering dihadapi oleh pemimpin bukanlah untuk mendadbirkkan organisasi itu tetapi sebenarnya ialah untuk menghadapi dan mengalahkan pesaing-pesaing mereka. Inilah antara aspek yang dikaji menerusi dua buah esej mengenai kepemimpinan politik di Malaysia. Ketokohan kepemimpinan politik Anwar Ibrahim dikaji oleh Profesor Madya Dr. Hussain Mohamed manakala sorotan personaliti dan kepemimpinan politik Tengku Razaleigh Hamzah dibuat oleh Saudara Mohd. Ali Kamarudin dan Dr. Hanapi Dollah. Kajian-kajian ini memperlihatkan walaupun terdapat banyak perbezaan yang ketara dalam stil, pengalaman dan corak tingkah laku politik antara kedua-dua tokoh tersebut, namun tidak boleh dinafikan bahawa mereka mempunyai satu kualiti istimewa yang sama iaitu karisma. Kualiti ini merupakan kekuatan peribadi yang menjadikan mereka pemimpin yang berpengaruh, disegani, diberikan penghormatan tinggi, memukau dan sukar dikalahkan.

Seperi yang telah diperjelaskan sebelum ini, sentimen terhadap agama, kaum dan negeri merupakan antara pra-rumus penting yang mengoperasikan jana politik Malaysia. Ini jelas dibuktikan menerusi kajian-kajian pilihanraya yang dibuat oleh Saudara Ghazali Mayudin, Agus Yusof dan Neilson Ilan Mersat. Saudara Ghazali misalnya, melihat dominasi sentimen agama dan semangat kenegerian yang menyelubungi kempen-kempen pilihanraya umum 1990 di Kelantan dan Pilihanraya Dewan Undangan Negeri Sabah 1990. Walaupun terdapat banyak isu-isu lain yang telah dibangkit oleh parti-parti politik dalam kedua-dua pilihanraya tersebut, namun kelihatannya isu agama, negeri dan permasalah-

etnik terus menerus menjadi bahan dagangan politik yang eksplisif, memukau dan berkesan. Di Kelantan misalnya, pengundi pengundi yang lebih menekankan soal kerohanian, keagamaan dan kenegerian telah menolak janji-janji pembangunan yang dibuat oleh UMNO, justeru UMNO tewas kepada PAS dan Semangat 46. Di Sabah pula, tiga isu utama dikatakan telah berupaya mempengaruhi kecenderungan pengundi. Tiga isu itu ialah prestasi dan tindak-tanduk parti dan pemimpin di masa lepas, semangat kenegerian yang mengutamakan tetapi tidak semestinya, semangat kekadazanan dan ketiganya, isu agama khususnya di antara Islam dan Kristian. Dari kajian beliau didapati bahawa PBS berjaya memenangi 36 kerusi sekaligus memegang tumpuk pemerintahan negeri kerana ia dapat mengeksplorasi isu-isu di atas secara jelas dan nyata berbanding dengan USNO dan BERJAYA.

Dalam nada yang hampir serupa, Saudara Agus Yusof pula cuba menjelaskan bagaimana sentimen-sentimen di atas telah berjaya menggugat hubungan Kerajaan Persekutuan dan Negeri Kelantan selepas pilihanraya umum 1990. Kekurangan *restu* Kerajaan Persekutuan kepada Kerajaan Negeri dikatakan telah membawa kepada pelbagai sekatan Persekutuan terhadap usaha-usaha pembaharuan pentadbiran dan organisasi di Kelantan. Sesungguhnya, menurut beliau kekalahan UMNO di Kelantan merupakan satu detik bermulanya tapak sebuah parti pembangkang secara mutlak di sebuah negeri yang sentiasa menjadi gelanggang ujian bagi parti pemerintah dan parti pembangkang.

Trend pada tahun 1980-an memperlihatkan bahawa masyarakat Dayak menjadi pelakon yang signifikan dalam politik Sarawak. Ini dilihat dari perkembangan pada tiga Pilihanraya Dewan Undangan Negeri Sarawak iaitu 1983, 1987 dan 1991 di mana sentimen Dayakisme mempengaruhi keputusan-keputusan pilihanraya tersebut. Hakikat ini cuba dikupas oleh Saudara Neilson yang mengkaji bagaimana sentimen ini mendominasi isu perpecahan SNAP, dilema PBDS dan isu-isu pembangunan di Sarawak. Beliau menyimpulkan bahawa sentimen itu mencapai

tahap kemuncak pada tahun 1987, tetapi menurun semula pada tahun 1991 disebabkan oleh beberapa faktor terutamanya masalah kelemahan perpaduan di kalangan masyarakat itu. Ketiadaan *core values* yang boleh dikongsi bersama membawa kepada kesulitan untuk menggembangkan tenaga mereka di bawah satu parti.

Adalah jelas daripada kajian-kajian di atas bahawa tingkah laku serta suasana panggung politik Malaysia telah melalui pelbagai ranjau yang boleh menghancurkan. Ironisnya, ia masih berupaya untuk berkembang menjadikan sistem politik Malaysia sebagai sistem politik yang secara perbandingannya amat stabil. Sememangnya sukar untuk menghapuskan sentimen-sentimen keagamaan, kenegerian, perkauman dan ideologi selagi resam manusia didominasi oleh sifat-sifat manusiawi. Yang pentingnya, sentimen-sentimen itu harus tidak dipupuk ke arah menekankan elemen negatifnya seperti menggunakan penyelesaian yang dogmatik dan militan. Sebaliknya elemen-elemen kerjasama, mesyuarah, *quid pro quo* dan hormat menghormati terus dijadikan dasar hubungan bermasyarakat dan negara. Dalam kes Malaysia, elemen-elemen ini telah menjamin kestabilan kepada sistem politik serta membolehkan peningkatannya ke tahap kejayaan sehingga hari ini.

Parti-parti Politik di Malaysia: Satu Tinjauan Mengenai Asas Perjuangan dan Penerimaan Masyarakat

Wan Abdul Rahman Wan Abdul Latiff*

Pengenalan dan Sinopsis

Parti politik adalah merupakan satu bentuk organisasi yang berjuang untuk mendapatkan kuasa politik melalui proses pilihanraya. Wujudnya pelbagai parti politik di Malaysia mencerminkan kepelbagaiannya tuntutan, berlatarbelakangkan realiti politik semasa, oleh pelbagai golongan kaum di Malaysia. Faktor-faktor asas yang menggerakkan perjuangan parti-parti politik di Malaysia adalah faktor-faktor yang merujuk kepada perlimbangan atau nilai yang berkaitan dengan perkauman, pragmatisme, konservativisme dan juga Islam sebagai satu sistem kepercayaan yang dominan. Sokongan rakyat kepada perjuangan parti politik amat bergantung kepada faktor keupayaan sesebuah parti menangani, mengolah dan akhirnya mempersempitkan satu-satu isu kepada masyarakat khususnya pengundi.

---

* Sandara Wan Abdul Rahman kini berkhidmat sebagai pensyarah Ekonomi Politik di Jabatan Sains Politik, Universiti Kebangsaan Malaysia. Dalam ese ini penulis lebih menumpukan perbincangannya kepada peranan parti-parti politik di Semenanjung Malaysia dan secara khususnya yang dimainkan oleh UMNO dan PAS, dua parti politik Melayu yang penting. Juga tidaklah keterlaluan jika dikatakan bahawa politik Melayu adalah merupakan teras kepada sistem politik Malaysia. Lagipun *style* parti-parti politik di Sabah dan Sarawak adalah berbeza di mana satu-satu parti politik boleh berfungsi sebagai rakan sejawat di peringkat pusat (di bawah gagasan Barisan Nasional) tetapi dalam masa yang sama berperanan sebagai pembangkang di peringkat negeri.

Penjajahan dan Kemerdekaan

Tidak dapat dinafikan yang pemerintahan Inggeris di Tanah Melayu telah banyak mempengaruhi sistem politik dan pentadbiran negara. Penjajahan dan kemerdekaan adalah dua faktor yang amat penting mempengaruhi kelahiran dan seterusnya perjuangan parti-parti politik di Semenanjung Tanah Melayu di tahun-tahun 1940-an dan 1950-an. Kewibawaan pentadbiran Inggeris tercabar dan akhirnya dicabar apabila Inggeris cuba mengetengahkan cadangan Malayan Union yang berteraskan sistem Unitari. Kepelbagaiannya kebudayaan, pembangunan ekonomi yang tidak seimbang, masalah ketuanan peribumi, adalah faktor-faktor yang berfungsi untuk menolak cadangan Malayan Union dan akhirnya sistem pemerintahan bercorak federalisme telah diterima sebagai yang lebih sesuai.

Kelahiran UMNO hasil gabungan 41 Persatuan Melayu pada 11 haribulan Mei 1946 mempunyai kaitan yang langsung dengan cadangan penubuhan Malayan Union. UMNO yang diwujudkan telah secara logiknya diwakili oleh golongan-golongan yang kepentingannya tergugat di bawah gagasan Malayan Union. Apa yang menarik ialah keupayaan UMNO untuk menarik sokongan dari pelbagai lapisan masyarakat Melayu, dari rakyat biasa di kampung hingga kepada golongan aristokrat di istana. Besar kemungkinan juga kekuatan UMNO di peringkat ini amat bergantung kepada kewibawaan pemimpinnya yang pertama, Dato' Onn bin Jaafar. Dalam keadaan yang begitu gawat dan mungkin juga emosional, UMNO mampu menonjolkan dirinya sebagai sebuah parti politik yang berwibawa. Bagi pengkaji seperti R.S. Milne dan D.K. Mauzy (1977) kekuatan UMNO

ditahap ini amat begitu bergantung kepada sifat-sifat *kesederhanaan* dan pragmatisme yang ditonjolkan oleh UMNO.¹

Kewibawaan kepimpinan Dato' Onn yang telah dapat mengendurkan semangat perkauman Melayu adalah secara rasminya melalui penubuhan Jawatankuasa Perhubungan Kaum (Communities Liaison Committee) yang telah mengambil sikap yang liberal dan *non-communal* dalam mencadangkan beberapa perkara yang berkaitan dengan isu-isu ekonomi, politik dan kewarganegaraan. Syarat kewarganegaraan yang agak longgar untuk bukan Melayu walaupun bagaimanapun telah dipampaikan dengan *hak-hak istimewa* orang Melayu. Jawatankuasa Perhubungan Kaum telah juga banyak mempengaruhi perubahan sikap Dato' Onn yang akhirnya telah membuka pintu UMNO kepada orang-orang bukan Melayu. Sikap beliau yang terlalu ke depan ini tidak dapat diterima oleh orang-orang Melayu dan akhirnya beliau terpaksa meninggalkan UMNO. Atas pengorbanan Dato' Onn, Jawatankuasa Perhubungan Kaum telah berjaya menyediakan tapak dan rangka petunjuk bagi budaya politik kompromi di kalangan elit politik pelbagai ras yang seterusnya dilihat sebagai mendasari sistem politik Malaysia umumnya (Milne & Mauzy, 1977: 126). Kes Dato' Onn dengan jelas memperlihatkan kepada kita betapa perkauman telah berfungsi sebagai aset pelaburan yang amat produktif bagi parti politik di Malaysia.

Perkauman pada dasarnya berteraskan sentimen atau perasaan bukan berteraskan idea. Begitulah juga dengan konsep kebangsaan.

---

1. Dalam hal ini mereka mengatakan, *Unlike earlier Malay political and literary associations, with pan-Islamic, pan-Indonesian, or leftist intelligentsia orientations, the UMNO was able to unify the Malays, from the kampong to the English-educated élites and members of the riding houses, in a common cause. Its expression was via a mild form of nativism, the aim being to prevent the possibility of future political domination by the Chinese ... When the UMNO succeeded in having the Malayan Union replaced by the Federation Agreement, it became the dominant political force in the country, working cooperatively with the British authorities* (m.s.: 123-124)

Kedua-dua konsep, perkauman dan kebangsaan atau nasionalisme, bukanlah merupakan satu doktrin pemikiran yang sistematis dan bersifat kesejagatan (universalistic). Atas dasar inilah kedua-dua konsep ini bukan satu *faham* (isme)² seperti yang terdapat pada faham sosialisme atau komunisme. Atas dasar inilah juga semangat atau sentimen perkauman atau kebangsaan tidak boleh dianggap sebagai satu bentuk ideologi dalam erti kata ideologi sebagai satu *sains pemikiran* yang sistematis dan terencana sifatnya (Apter, 1964). Dari sudut inilah Marx misalnya mengkritik nasionalisme sebagai terkandung di dalamnya *kesedaran palsu* (false consciousness).

Perkauman yang berlebihan ditambah dengan semangat kedaerahan yang tebal akan membantut usaha-usaha ke arah pemantapan pembinaan negara-bangsa (nation-building) dan dalam hal ini ianya memerlukan satu *revolusi integratif* (Geertz, 1963) dan fungsi *revolusi integratif* ini telah dimainkan dengan agak berkesan oleh sistem parti politik Malaysia, yang mengamalkan politik kompromi. Cara ini juga telah dapat memendapkan aspek-aspek negatif yang lahir dari perkauman dan sekaligus memantapkan sistem politik Malaysia itu sendiri.

-
2. Terjemahan buku K.J. Ratnam oleh Kassim Ahmad sebagai *Faham Perkauman dan Proses Politik Di Malaya* (1969) dari tajuk asalnya *Communalism and the Political Process in Malaya* adalah, pada pandangan saya, kurang tepat. Bandingkan pandangan Dato' Asri (semasa PAS berada dalam Barisan Nasional) mengenai hal ini apabila beliau mengatakan: *Di sini nyatakan bahawa cubu nasionalisme saja tidak cukup lagi. Kekuatan orang Melayu khasnya mestilah disandarkan kepada kekuatan iman dan aqidah Islamiyah. Jika kita semata-mata bergantung kepada nasionalisme ia dengan mudah akan lebur dengan kedatangan ribut yang kecil. Nasionalisme pada hakikatnya bukan suatu ideologi, jauhlah sekali sebagai satu aqidah. Ia juga bukan syariat, bukan way of life. Nasionalisme adalah merupakan perasaan yang lazim dimiliki oleh mana-mana bangsa dan kaum pula. Seorang nasionalis bisa menjadi komunis, sosialis, liberalis atau muslim. Selabut itu nasionalisme tidak mampu dijadikan ideologi. Tidak ada alternatif di hadapan kita kecuali pulang kembali kepada pegangan yang sejak semula menjadi anutan kita iaitulah agama Islam kerana Islam bukanlah hanya untuk satu-satu kaum, sebaliknya ia memperjuangkan hak-hak luruh yang bersifat universal.* Ucapan Dasar, Kongres Agung PAS yang ke 22, pada 4 Ogos 1976 bertajuk *Sikap Kita Sekarang*, m.s. 14.

Kalau ideologi ditafsirkan sebagai sesuatu ide yang sistematis dan berterusan sifatnya maka Islam boleh dilihat sebagai satu bentuk ideologi; cuma yang berbeza dalam konteks ini ialah Islam bukanlah ideologi bikinan manusia tetapi ianya ideologi *rabbani*. Atas dasar Islam sebagai satu sistem hidup yang *syamil* (sempurna), sebagai rahmat untuk seluruh alam, dan ianya perlu direalisasikan dalam konteks masyarakat majmuk Malaysia, maka PAS telah tertubuh.³ Sepanjang 40 tahun kewujudan PAS, Islam telah dijadikan dasar utama dalam perjuangannya. Dalam hal ini Milne dan Mauzy ada menyebut, *In its policy decisions the party is subject to and guided by the Quran as the highest rule, and by a belief that all answers can be derived from it. Decisions within the party follow an Islamic tradition which calls for full consultation on all subjects* (Milne & Mauzy, 1977:145).

Islam juga nampaknya telah disesuaikan mengikut keadaan realiti semasa politik tanah air, yang telah melahirkan bentuk kepimpinan yang berbeza. Jabatan Penerangan, Penyelidikan dan Dakwah PAS Pusat telah menyenaraikan empat jenis kepimpinan yang dilalui oleh PAS.⁴ Pertama ialah kepimpinan ulama tradisi. Haji Ahmad Fuad Hassan, Yang Di-pertua PAS pertama dan penggantinya Dr. Abbas Alias adalah tergolong dalam kepimpinan ulama tradisi. Kedua, kepimpinan nasionalis kiri yang diwakili oleh Dr. Burhanuddin Al-Helmy, sementara kepimpinan nasionalis kanan disandang oleh Datuk Asri Muda. Kepimpinan ulama hiraki adalah bentuk kepimpinan yang terkini, bermula apabila Datuk Asri tumbang dan tempatnya diganti oleh Ustaz Yusuf Rawa.

Adalah sesuatu yang menarik di mana pengkaji-pengkaji politik yang dianggap autoritatif seperti Means (1976) dan Milne &

3. Fasal 5(1) Perlembagaan PAS menyebut penubuhan PAS sebagai bertujuan: *Memperjuangkan wujudnya di dalam negara ini sebuah masyarakat dan pemerintahan yang terlaksana di dalamnya nilai-nilai hidup Islam dan hukum-hukum menuju keredhaan Allah*.

4. Sila lihat buku cenderamata sempena muktamar tahunan PAS ke-37, 30 Mei - 2 Jun 1991, berjudul, *40 Tahun PAS : Mewarisi Kepimpinan Anbriya*.

Mauzy (1977) tidak menyentuh langsung berhubung dengan aktiviti dan peranan yang dimainkan oleh kepimpinan ulama tradisi. Apa yang dapat ditafsirkan dari penulisan Means (1976) ialah kepimpinan PAS pada waktu ini tidak begitu menonjol dan pergerakannya hanya mempunyai kesan di peringkat nasional apabila Dr. Burhanuddin Al-Helmy mengambil alih teraju kepimpinan PAS pada 23 Disember 1956 dalam muktamar PAS yang kelima. Dinamika kepimpinan Dr. Burhanuddin dapat difahami kerana sebelum memegang teraju kepimpinan dalam PAS beliau telah bergerak cergas dalam menyuarakan penentangan beliau terhadap pentadbiran Inggeris melalui Parti Kebangsaan Melayu Se Melayu (PKMM), sebuah parti politik Melayu yang menjadi saingan hebat kepada UMNO bagi mendapat sokongan orang-orang Melayu. Dr. Burhanuddin telah berusaha keras untuk mengembeling tenaga politik orang Melayu yang lebih lantang menentang pentadbiran British (dan oleh kerana mereka menentang *status quo* mereka telah dianggap *radikal* atau *kiri*).⁵ Pihak British, secara logiknya, telah memberi sokongan kepada elemen politik Melayu yang lebih konservatif (sekaligus mendokong *status quo* yang ada) yang dipelopori oleh UMNO dan tambahan lagi mendapat sokongan yang padu dari golongan istana. Atas dasar inilah apabila Inggeris *menipu* UMNO iaitu apabila mereka bercadang untuk meluluskan Malayan Union yang menggugat autonomi kesultanan, UMNO bangkit menentang Inggeris, dengan satu tentangan yang amat mengejutkan Inggeris. Namun demikian, Dato' Onn bukanlah bersikap *anti-British* buat selama-lamanya.⁶ Di peringkat ini nampaknya bermula lah perpecahan ketaatan

-
5. Bandingkan dengan pemerhatian yang dibuat oleh Means (1976) mengenai permasalahan ini. Menurut beliau pada *asasnya* orang-orang Melayu mempunyai semangat kebangsaan yang tinggi terutama apabila berdepan dengan kuasa politik yang bertujuan mengurangkan *ketuanannya*. Bagi menghadapi cabaran ini aliran *kiri* dan *kanan* telah diidentifikasi bagi tujuan menjadikannya sebagai instrumen politik. Contoh yang dikemukakan oleh Means ialah perjuangan Parti Rakyat (m.s. 240).
  6. Bandingkan, Means (1976), *Although Dato' Onn fought bitterly against the Malayan Union, he was far from being anti-British. He realized that the Malays were backward and needed the assistance of a sympathetic British administration to protect their interests.* (m.s. 101)

politik orang Melayu yang perlu membuat pilihan di antara unsur-unsur kebangsaan yang telah dinilai (oleh parti-parti politik khususnya) sebagai terbahagi dua - unsur-unsur kebangsaan yang telah diidentifikasi sebagai *radikal* dan *konservatif*. Bagi Dr. Burhanuddin ia seolah-olah terpikul dengan label *radikal*; dan sungguhpun beliau secara lantang dan konsisten dengan menggunakan kepelbagaiaan platform (*kiri, radikal, chauvanisme Melayu* dan akhirnya Islam) terhadap pentadbiran Inggeris dan menyuarakan tuntutan kemerdekaan dan kepentingan bangsa Melayu, beliau telah diketepikan oleh kuasa *status quo* politik yang ada yang tergabung di dalamnya kuasa dan kepentingan Inggeris, UMNO dan institusi feudal (kesultanan).⁷ Faktor konservatisme yang mendokongi semangat kebangsaan orang-orang Melayu amatlah penting untuk diberi perhatian. Parti politik yang berjaya dalam pilihanraya telah berjaya, pada pandangan saya, mengambilkira faktor konservatisme ini. Pada umumnya pemikiran orang-orang Melayu dalam banyak hal masih lagi feudal dan konservatif sifatnya (Syed Husin Alatas, 1968). Kegagalan untuk memahami hakikat inilah telah menyebabkan Dato' Onn telah tertolak dari menerajui UMNO.

Sebagai kesimpulan kepada perbincangan dalam bahagian ini, dapatlah dikatakan bahawa keterikatan masyarakat Malaysia - khususnya masyarakat Melayu - kepada perjuangan parti-parti politik dalam tahun 1940-an dan 1950-an berlegar di sekitar bagaimana parti-parti politik yang ada pada waktu itu berjaya atau sebaliknya untuk mengidentifikasi diri mereka dengan kehendak dan tuntutan kemerdekaan. Faktor konservatisme yang berakar-umbi dalam masyarakat Melayu telah menghalang dari berlakunya perubahan sosio-politik yang radikal (sebagaimana yang berlaku di Indonesia) dan UMNO telah berjaya memanfaatkan hakikat ini berbanding dengan PAS di bawah pimpinan Dr. Burhanuddin.

---

7. Sokongan institusi kesultanan kepada parti politik adalah penting bagi menjamin kemenangan parti politik berkenaan. Kemenangan Angkatan Perpaduan Ummah dalam Pilihanraya Umum 1990 di Kelantan baru-baru ini ada kaitannya dengan faktor ini.

Parti Politik dan Pilihanraya

Pilihanraya merupakan gelanggang (arena) bagi parti-parti politik membuktikan keberkesanan organisasi, dan falsafah atau dasar yang diperjuangkan. Penglibatan jentera pentadbiran dalam pilihanraya adalah sesuatu yang agak lumrah berdasarkan kepada hakikat bahawa apa yang terdapat di Malaysia ialah penggabungan kuasa (fusion of power) legislatif dan eksekutif. Dalam hal ini teori pengasingan kuasa (separation of power) yang dikatakan boleh membawa kepada keberkesanan pentadbiran, melalui mithalnya, pengecualian perkhidmatan awam (neutrality of the civil service), adalah agak susah untuk dipertahankan. Berlatar belakangkan hakikat inilah proses pilihanraya perlu ditafsirkan.

Asas sokongan kepada parti-parti politik yang bertanding pada pilihanraya umum yang pertama yang diadakan pada Julai 1955 ialah tidak lain tidak bukan laungan kemerdekaan. Keberkesanan Parti Perikatan (yang didominasi oleh UMNO) dalam menyampaikan mesej ini kepada masyarakat umum yang berjanji untuk memberi kemerdekaan kepada Tanah Melayu dalam masa empat tahun dari tarikh pilihanraya diadakan, telah dapat dipertahankan sungguhpun UMNO baru sahaja mengalami perpecahan dalam yang amat parah.⁸ Dalam pilihanraya pertama ini Perikatan telah memenangi 51 dari 52 kerusi yang dipertandingkan. PAS cuma memenangi satu kerusi di kawasan pilihanraya Krian, Perak dengan majoriti yang kecil (450 undi). Kecemerlangan prestasi Perikatan dapat dilihat apabila ianya berjaya memungut 80 peratus dari keseluruhan undi. Keghairahan *kemerdekaan* adalah juga jelas di kalangan rakyat yang mengundi di mana peratusan yang keluar mengundi adalah juga tinggi (80.8 peratus) (NSTP, Research and Information Services, 1990: 32). Jumlah calon yang bertanding dalam pilihanraya ini bagi merebut

⁸ Perpecahan dalam UMNO telah melahirkan parti-parti politik seperti Parti Negara (pimpinan Dato' Onn) Persatuan Kebangsaan Perak (pimpinan Dato' Panglima Gantang) Liga Melayu Perak, Perak Progressive Party, Muslim League, Malay League, Semangat Pemuda Melayu, Semangat Pemuda Islam, dan Barisan Kebangsaan Melayu. Lihat Means (1976: 226).

52 kerusi yang diperuntukkan ialah 129 orang yang mewakili tujuh buah parti politik (NSTP, Research and Information Services, 1990: 32). Selain daripada Perikatan dan PAS parti-parti politik lain yang bertanding dalam pilihanraya 1955 adalah Parti Buruh Malaya, Persatuan Kebangsaan Perak, Parti Negara, Perak Progressive Party dan Perak Malay League.

Kemudahan kuasa yang dibekalkan oleh pihak Inggeris kepada Perikatan, kemudahan kewangan yang dibekalkan oleh MCA bagi pembiayaan pilihanraya dan konservatisme pengundi yang memberi sokongan padu pada UMNO telah menjamin kemenangan yang besar bagi Perikatan.

Pola sokongan pengundi terhadap parti-parti politik agak berubah pada pilihanraya umum 1959, pilihanraya pertama yang diadakan selepas Tanah Melayu mencapai kemerdekaan. Terdapat semacam *polarity* di dalam pola pengundian Melayu dan China. Parti-parti yang menentang Perikatan seperti PAS dan Parti Negara telah cuba mencari tapak baru di negeri-negeri Pantai Timur khususnya Kelantan dan Terengganu.⁹ PAS telah agak berjaya kerana sokongan rakyat Pantai timur amat memberangsangkan, di mana parti itu telah berjaya membentuk kerajaan di kedua-dua buah negeri tersebut. Walau bagaimanapun Parti Negara tajaan Dato' Onn yang telah berpindah dari Johor ke Pantai Timur khususnya di Terengganu, tidak mendapat sambutan. Di Terengganu Parti Negara hanya mampu memperolehi 11.9 peratus daripada keseluruhan undi berbanding dengan Perikatan (37.4 peratus) dan PAS (47.6 peratus) (NSTP, 1990: 37-39). Secara umumnya dapatlah dikatakan bahawa *undi protes* Melayu terhadap proses *tawar-menawar* UMNO dengan parti-parti bukan Melayu dalam Perikatan telah dipinggirkan.

9. PAS mula bertapak di Perak. Cawangan PAS yang pertama di Perak ditubuhkan di Kuala Kangsar pada 10 April 1952. Muktamar pertama, kedua dan ketiga PAS juga diadakan di Perak. Hanya setelah Dr. Burhanuddin mengambil alih pimpinan PAS, Muktamar PAS diadakan di luar Perak. Lihat buku cenderamata sempena muktamar tahunan PAS ke 37, *op.cit.*

Kemenangan PAS di kedua-dua negeri Pantai Timur mempunyai kaitan yang erat dengan hakikat yang Islam sebagai dasar utama perjuangan parti mempunyai daya tarikan yang tinggi di kalangan pengundi. Alternatif yang dikemukakan oleh Islam (melalui PAS) telah dilihat oleh pengundi sebagai jalan keluar bagi mengatasi kemelut politik semasa : bagaimana orang-orang Melayu telah *dianak-tirikan* oleh Perikatan yang telah menggadai maruah bangsa kepada orang-orang bukan Melayu. Di bawah pimpinan Dr. Burhanuddin yang baru mengambil alih kepimpinan PAS, beliau telah menggunakan kesempatan ini semaksima mungkin.¹⁰ PAS juga telah mengetengahkan tuntutan yang terpenting mengenai Islam iaitu Islam perlu dijadikan *agama resmi* negara dan keengganannya Suruhanjaya Reid untuk menerima amatlah mengecewakan PAS. Memahami isu ini adalah satu isu yang besar yang boleh dimanfaatkan oleh PAS bagi mendapat sokongan awam (khususnya dari orang-orang Melayu), maka UMNO telah menasihati Majlis Raja-Raja supaya bersetuju menjadikan agama Islam sebagai *agama persekutuan* sebagaimana yang diperuntukkan di bawah perkara 3 (1) dalam perlembagaan.

Isu-isu yang dikemukakan oleh PAS diterima baik oleh penyokong-penyokongnya di Pantai Timur. Apa yang menarik di sini ialah di samping mendapat sambutan yang hangat dari elit agama dari pondok dan sekolah agama, PAS juga mendapat sambutan dari guru-guru sekolah Melayu khususnya melalui Persatuan Guru-Guru Sekolah Melayu Semenanjung yang beribu pejabat di Kota Bharu (Means, 1976:228). Nampaknya platform *Melayu-Islam*

---

10. Dalam hal ini Dr. Burhanuddin mengemukakan tiga tuntutan penting : pertama, kewarganegaraan yang lebih ketat bagi bukan Melayu di mana mereka perlu bermastautin selama 15 tahun sebagai langkah pertama ke arah *naturalization*; kedua, ayat yang menyebut *Malaya adalah milik orang Melayu* perlu ada dalam perlembagaan; dan ketiga, polisi imigrasi yang dianjur oleh Inggeris dengan membawa masuk pekerja-pekerja China dan India perlu dihentikan kerana hanya cuma membantu memperkuatkan kepentingan British (Lihat Means 1976: 228).

yang dikemukakan oleh PAS di peringkat ini berjaya mendapat sokongan yang padu dari pengundi Pantai Timur.¹¹

Polariti undi yang berlaku di kalangan pengundi China juga memperlihatkan satu pola yang agak menarik. Kalau undi protes Melayu telah dipinggirkan ke Pantai Timur, undi protes China wujud dalam bentuk betapa ramainya calon yang bertanding atas tiket bebas yang sebahagian besarnya melibatkan calon China.¹² Undi protes China ini adalah juga kesan dari *tawar-menawar* parti-parti komponen Perikatan yang dilihat sebagai lebih merugikan orang China khususnya mengenai perkara-perkara yang bersangkutan dengan *hak istimewa* orang-orang Melayu. Mereka bertanding atas tiket bebas kerana pada waktu ini belum wujud parti pembangkang China yang dilihat sebagai berkesan bagi mewakili undi protes mereka.¹³

Perlu juga disentuh di sini secara sepintas lalu prestasi yang dicapai oleh Barisan Sosialis (Socialist Front). Apa yang menarik ialah di kawasan seperti Terengganu di mana sebahagian besar pengundi adalah terdiri dari mereka yang miskin, Barisan Sosialis cuma mampu meraih 8.1 peratus dari keseluruhan undi. Kejayaannya lebih tertumpu di kawasan bandar seperti di Penang di mana mereka memenangi 7 buah kerusi DUN hasil dari sokongan yang diberikan oleh pengundi-pengundi China yang

11. Ini tidak bererti bahawa PAS di peringkat ini mencampuradukkan nasionalisme dan Islam sebagai dasar perjuangannya. Dimuktamar agung PAS yang ke-9 tahun 1960 yang diadakan di Kuala Lumpur, Dr. Burhanuddin dengan tegas mengatakan *Sudah kita buktikan kepada orang yang ingin insaf bahawa PAS menjalankan peranan yang penting dalam politik negara ini. Rakyat sudah faham bahawa bagi PAS hukum Allah (swt) sahaja yang menjadi matlamat dan kebajikan mereka lah yang menjadi tujuan.* Petikan ini dari buku berjudul, *PAS: Tuntutan Kebangkitan Ummah*, Kuala Lumpur: GG Edar, 1988. Buku kecil ini merupakan koleksi ucapan dasar Dr. Burhanuddin di muktamar PAS dari tahun 1960 hingga 1964.

12. Daripada 104 kerusi parlimen yang diperuntukkan terdapat 259 calon yang bertanding di mana 29 daripadanya adalah calon bebas. Bagi kerusi DUN, terdapat 282 kerusi yang dipertandingkan dan calon yang bertanding ialah seramai 806 dan 76 daripadanya adalah calon bebas (lihat, NSTP, 1990:33).

13. DAP, parti yang paling berkesan mewakili undi protes China hanya diwujudkan dalam tahun 1965.

lebih radikal (NSTP, 1990:35). Nampaknya di peringkat ini Sosialisme lebih diterima baik oleh golongan pekerja China di bandar (urban proletariat) daripada pekerja Melayu yang miskin di luar bandar (rural proletariat). Dasar Sosialisme yang seterusnya diperjuangkan melalui Parti Rakyat Malaysia (yang ditubuhkan pada tahun 1955) tidak begitu berkesan khususnya di kalangan orang Melayu yang lebih terikat dengan faktor-faktor perkauman, konservativisme dan Islam.

Faktor luaran yang ditafsir atau dipersepsikan sebagai insentif atau gugatan (threat) juga memainkan peranan yang penting yang menjamin sokongan atau penolakan satu-satu parti politik dalam pilihanraya. Faktor kemerdekaan telah dilihat oleh sebahagian besar pengundi sebagai faktor luaran yang terangkum di dalamnya insentif (bagi memperolehi kemerdekaan) dan gugatan (sekiranya kemerdekaan dinafikan). Manifesto Perikatan bagi pilihanraya 1955 telah benar-benar mengambil kira kehendak semasa pengundi dan pengamatannya tepat apabila ianya memperolehi kejayaan yang besar.¹⁴ Faktor luaran yang dipersepsikan sebagai boleh menggugat kestabilan akan mempengaruhi pengundi untuk menyokong kuasa ada (*status quo*).

Pilihanraya Umum 1959 memberi tamparan yang hebat kepada pihak *establishment* (kerajaan yang memerintah) kerana tiadanya faktor luaran yang boleh berfungsi sebagai gugatan, yang boleh mengalah pandangan pengundi keluar, dan sekaligus kurang memberi perhatian kepada permasalahan dalaman negara. Sokongan terhadap Perikatan pulih semula dalam pilihanraya tahun 1964 disebabkan wujudnya semula faktor tekanan dari luar (konfrantasi dari Indonesia). Walau bagaimanapun perlu difahami bahawa faktor luaran yang dipersepsikan sebagai gugatan hanya boleh berfungsi sebagai faktor penyatu sementara masyarakat. Banyak masalah yang timbul dalam masyarakat yang melibatkan hubungan kaum telah diselesaikan dengan cara yang mudah iaitu

14 Manifesto Perikatan bagi pilihanraya 1955 ialah atas tajuk *Menuju Kemerdekaan* (The Road to Independence).

dengan menyayurinya ke bawah permaidani. Masalah-masalah yang berkaitan dengan ekonomi, bahasa dan kebudayaan yang terkumpul secara kumulatif akhirnya meledak dalam bentuk rusuhan kaum yang paling tragis pada 13 Mei 1969, sebaik sahaja keputusan pilihanraya bagi tahun berkenaan diumumkan. Peristiwa berdarah ini merupakan *garis pemisah* dalam politik Malaysia. Peristiwa ini juga penting kerana ianya menyaksikan betapa undi protes orang China telah digembeling secara berkesan oleh parti politik pembangkang China yang baru muncul iaitu DAP.

Bagi menghadapi masalah secara yang lebih realistik, Tun Abdul Razak yang mengambil alih teraju kepimpinan UMNO dari Tunku Abdul Rahman telah berazam untuk mengurangkan *politiking* dalam masyarakat kerana telah banyak tenaga yang telah terbuang bagi tujuan ini; dan sepatutnya tenaga ini digunakan bagi tujuan pembangunan sosio-ekonomi negara. Bagi merealisasikan citacitanya yang pertama, maka bermulalah era penyatuan parti-parti politik secara besar-besaran (grand coalition-building) yang membabitkan sebahagian besar parti-parti politik yang sedia ada. Dengan mengambil kira dan memperkembangkan rangka asal Perikatan, Barisan Nasional telah tertubuh. Pada tahun 1978 terdapat 13 buah parti politik yang mewakili Barisan Nasional. Bagi menyelesaikan masalah ekonomi Dasar Ekonomi Baru (DEB) telah diperkenalkan yang mempunyai matlamat serampang dua mata iaitu menyusun semula masyarakat dan pembasmian kemiskinan tanpa mengira kaum.

Pilihanraya-pilihanraya yang diadakan selepas berlakunya Peristiwa 13 Mei 1969 lebih tertumpu kepada persoalan dalaman. Keputusan pilihanraya umum tahun 1974 dan 1978 telah memberi kemenangan yang agak mudah kepada Barisan Nasional. Besar kemungkinan pengundi-pengundi masih lagi dihantui oleh peristiwa hitam tersebut. Pilihanraya Umum 1982 memberi kemenangan yang besar kepada Perdana Menteri baru Dr. Mahathir Mohammad. Walau bagaimanapun graf prestasi Barisan Nasional menurun pada Pilihanraya Umum 1986 di mana peratusan yang mengundi adalah yang paling rendah sejak pilihanraya 1959.

Pada pilihanraya tahun 1982, peratusan yang keluar mengundi ialah 74.4 peratus berbandingkan dengan 69.9 peratus bagi tahun 1986 (NSTP, 1990:172).

Tahun 1980-an juga memperlihatkan pola hubungan yang menarik antara parti-parti politik Melayu dan secara khususnya hubungan UMNO-PAS. Dibayangi oleh Peristiwa 13 Mei 1969 dan mungkin memikirkan kepimpinan Melayu secara umumnya tercabar, maka Yang Di-Pertua Agung PAS pada ketika itu Dato' Asri telah membawa PAS menyertai Kerajaan Campuran PAS-Perikatan di peringkat negeri Kelantan. Penyertaan ini akhirnya membawa PAS menyertai gabungan Barisan Nasional pada tahun 1974. Disebabkan perbezaan ideologi politik hubungan PAS dengan Barisan Nasional (khususnya dengan UMNO) bukanlah sesuatu yang licin dan akhirnya setelah dimadukan selama lebih kurang empat tahun, PAS diceraikan pada 13 Disember 1977. Kemasukan PAS ke dalam Barisan Nasional selama empat tahun telah dibayar dengan kos yang tinggi di mana PAS telah kehilangan Kelantan dalam pilihanraya negeri, setelah perlakunya kekecohkan politik, pada 11 Mac 1978.

Hubungan PAS-UMNO memperlihatkan betapa pentingnya peranan yang dimainkan oleh faktor Islam, terutamanya dalam tahun 1980-an. Revolusi yang berlaku di Iran pada akhir tahun 1970-an yang mengguling kerajaan Monarki, telah dilihat oleh dunia terutamanya dunia Islam sebagai bermulanya era *kebangkitan Islam*. Bagi membendung kebangkitan ini supaya ianya tidak menguntungkan PAS, maka pentadbiran Dr. Mahathir telah memperkenalkan program Islamisasi pada tahun 1982. Untuk mempastikan semangat kebangkitan Islam terus berada di pihak kerajaan beliau telah berjaya menyakinkan pemimpin ABIM ketika itu, Anwar Ibrahim, untuk menyertai kabinetnya.

Islam sebagai satu faktor yang boleh membantu memenangkan satu-satu parti politik dalam pilihanraya adalah satu fenomena yang amat kompleks. Boleh dikatakan bahawa secara keseluruhannya, orang-orang Melayu adalah beragama Islam,

yang diperkuuhkan dengan peruntukan Perlembagaan; dan orang Melayu inilah juga yang perlu membuat pilihan (sebagai pengundi) sama ada untuk menyokong PAS atau UMNO yang kedua-dua mendakwa ingin mempertahankan kesucian Islam. Ada beberapa sebab kenapa Islam telah tertonjol ke depan sebagai faktor terpenting bagi parti-parti politik Melayu. Pertama, akibat dari peristiwa rusuhan 13 Mei 1969 kerajaan telah meluluskan Akta Pindaan Perlembagaan pada tahun 1971 dan isu-isu yang dianggap sensitif tidak boleh lagi dipertikai secara terbuka. Secara lebih khusus, isu-isu yang dianggap sensitif ialah yang berkaitan dengan *hak istimewa* orang Melayu dan juga kedudukan Bahasa Kebangsaan.

Pindaan ini ialah untuk menghalang parti-parti politik bukan Melayu menjadikan perkara-perkara yang dianggap sensitif sebagai isu utama dalam pilihanraya yang telah pun terbukti mencetuskan ketegangan kaum. Bagi UMNO dan PAS isu baru perlu dicari, dan isu yang relevan dengan orang Melayu adalah Islam (Lyon, 1983:118). Kedua, dalam usaha untuk membendung kebangkitan Islam dengan mengetengahkan program Islamisasi, UMNO secara tidak sedar telah memainkan peranan yang selama ini menjadi prerogatif PAS iaitu menonjolkan aspek *Melayu-Islam*. Dari sudut strategi politik, PAS perlu mencari platform baru dalam usahanya mempersempit Islam kepada masyarakat Melayu khususnya. Peluang bagi mewujudkan platform baru terbuka apabila Dato' Asri yang dianggap sebagai pemimpin *nasionalis kanan* telah secara rasmi keluar dari PAS pada 24 Februari 1983. Dengan bermulanya apa yang dikenali sebagai *era kepimpinan ulama* dalam PAS pada 1 Mei 1983 apabila pindaan perlembagaannya memperuntukkan penubuhan Majlis Syura Ulama telah diluluskan, dan terlantiknya Haji Yusuf Rawa sebagai Yang Di-Pertua Agung PAS, maka PAS telah berpindah kepada platform politik yang baru - pimpinan ulama dan sekaligus membezakan yang Melayu tidak secara otomatisnya Islam.

Terdorong oleh sifat *kesederhanaan* dan pragmatisme sebagai *rules of the game* yang mengikat dan menjamin *survival* atau

kelangsungan Barisan Nasional, pemimpin UMNO mentafsir Islam (sebagai faktor bagi mendapat sokongan undi) dari sudut yang juga *pragmatis* iaitu secara *literal*. Pentafsiran begini dirasakan sesuai dan sejajar dengan tahap pemikiran pengundi Melayu luar bandar yang masih lagi bersifat tradisional dan konservatif.¹⁵ Pendekatan UMNO terhadap Islam yang bersifat *literal* dan *pragmatis* dapat dilihat dalam konteks kontroversi mengenai *Parti Allah* semasa Pilihanraya Umum 1986. UMNO mendekati persoalan ini dengan mengatakan bahawa adalah tidak logik Allah boleh bersifat sebagai *manusia politik* dengan menubuhkan parti politik. Kedudukan Allah lebih tinggi dan mulia dan Dia tidak akan terlibat dengan perkara-perkara yang remeh-temeh seperti menubuhkan parti politik. Mengingatkan sebahagian besar daripada pengundi adalah konservatif dan mempunyai taraf pendidikan yang minima, maka pendekatan di atas telah dianggap sebagai *praktikal*.¹⁶ Keberkesan pendekatan ini dipertingkatkan lagi dengan kerajaan menggunakan kuasa manipulatifnya, khususnya melalui media massa.¹⁷

Sebagai kesimpulan kepada perbincangan di bahagian ini dapatlah dikatakan bahawa pengaruh parti-parti politik dapat diuji secara

15. Merujuk kepada Pilihanraya Umum 1986, statistik menunjukkan bahawa daripada 7 juta penduduk Malaysia yang layak mengundi, 49.7 peratus darinya terdiri dari pengundi wanita - yang mana 58.8 peratus darinya mempunyai taraf pendidikan di peringkat sekolah rendah ke bawah. Dari segi umur, 26 peratus daripada 7 juta pengundi adalah 50 tahun ke atas, dan 56.7 peratus dari keseluruhan pengundi adalah dari kawasan luar bandar (lihat, *The Sunday Star*, 27/7/86: 10-11). Statistik di atas menyayinkan kita bahawa sebahagian besar pengundi bolehlah digolong sebagai *tradisional* dan *konservatif*.
16. Untuk mendapat pandangan PAS mengenai isu ini, sila lihat Haji Abdul Hadi Haji Awang, *Parti Allah dan Sifatnya Menurut Islam*, kertas kerja yang dibentangkan di Seminar Tarbiyah dan Kepimpinan PAS Malaysia I, yang diadakan di Kampung Rusila, pada 10/11/1983. Mengingatkan konsep *Parti Allah* digunakan oleh PAS pada tahun 1983 (berdasarkan kertas kerja di atas), maka penggunaannya oleh UMNO (dalam erti kata mengexploitasinya) pada tahun 1986, tiga tahun kemudian, merupakan satu bentuk strategi politik yang bersifat *instant* (segera).
17. Akhbar *New Straits Times*, keluaran Jumaat 25 haribulan Julai 1986 yang mula-mula bertanggungjawab mengetengahkan isu *Parti Allah* kepada masyarakat umum.

praktikalnya semasa pilihanraya melalui isu-isu luaran dan dalaman yang mempengaruhi perjalanannya.

Rumusan: Masa Depan Parti Politik Di Malaysia

Pengkaji politik Malaysia yang terkenal Professor R.S. Milne pernah memberi satu ceramah di Jabatan Sains Politik, UKM pada sesi akademik 1977/78 mengenai politik Malaysia. Salah satu soalan yang dikemukakan kepada beliau pada waktu itu ialah : *sekiranya benar-benar Malaysia akan menjadi sebuah negara industri yang maju pada masa hadapan, apakah sistem parti politiknya akan juga berubah ke arah sistem dwi-parti seperti mana yang terdapat di Amerika Syarikat atau United Kingdom?* Saya masih lagi ingat beliau menjawab ya, tetapi menambah bahawa ianya akan mengikut aliran ras atau agama. Ini bererti sekiranya ramalan beliau akan menjadi kenyataan akan wujud gabungan parti-parti politik kepada dua *kem* berdasarkan ras (parti Melayu lawan parti Bukan Melayu) atau agama (parti Islam lawan parti bukan Islam). Bagi saya ramalan ini agak *problematic* (sekurang-kurangnya untuk jangka pendek) untuk dilaksanakan dalam konteks masyarakat majmuk Malaysia. Sekiranya andaian Milne adalah betul dan ditakdirkan parti gabungan bukan Melayu atau bukan Islam memerintah sudah semestinya peruntukan-peruntukan dalam perlumbagaan yang dianggap sebagai *pro-Melayu* atau *pro-Islam* akan dipinda kepada yang sebaliknya dan ini amatlah tidak menstabilkan (destabilizing).

Mungkin kesimpulan yang dikemukakan oleh Means lebih menepati realiti politik Malaysia.¹⁸ Means membahagikan parti-parti politik yang terdapat di Malaysia kepada parti-parti politik Melayu dan bukan Melayu berdasarkan status sosio-ekonomi sebahagian besar daripada pengikutnya. (Lihat rajah berikut).

---

18. Lihat Means (1976: 417-427).

Analisis beliau adalah berdasarkan kepada keadaan politik di awal tahun 1960-an. Kemampuan Perikatan mentadbir negara pada waktu itu banyak bergantung kepada peranannya menduduki *centre-stage* dalam arena politik tanah air dan sekaligus berfungsi sebagai pengimbang yang menstabilkan sistem politik. Ini dimungkinkan kerana parti-parti politik yang menganggotai Perikatan iaitu UMNO, MCA dan MIC diwakili oleh semua lapisan sosio-ekonomi (atau kelas) Melayu dan bukan Melayu. Dengan lain perkataan UMNO misalnya diwakili oleh Melayu kelas atasan, menengah dan bawahan. Begitulah juga dengan MCA dan MIC. Kelemahan parti-parti pembangkang adalah mereka tidak mampu menarik minat ketiga-tiga kelas untuk menganggotai parti-parti mereka. Sebagai contohnya parti PAS hanya diwakili oleh golongan bawahan begitu juga dengan Parti Rakyat. Bagi parti pembangkang bukan Melayu seperti Parti Buruh ianya juga diwakili oleh golongan bawahan dari kalangan bukan Melayu. Kegagalan parti-parti pembangkang Melayu dan bukan Melayu untuk menarik sokongan dari pelbagai kelas di kalangan kaumnya menyebabkan peranan mereka dipinggirkan dalam ertikata mereka tidak mampu memainkan peranan *centre-stage* dan sekaligus hilangnya peluang untuk memerintah.

Scenario yang digambarkan oleh Means itu adalah suasana politik pada awal tahun 1960-an. Banyak perubahan yang berlaku selepas itu. Keanggotaan parti-parti politik pembangkang telah berubah, keputusan pilihanraya umum tahun-tahun 1986 dan 1990 khususnya telah memperlihatkan wujudnya kuasa-kuasa yang boleh mencabar autonomi pusat. Peningkatan sokongan dari kalangan pengundi China di bandar kepada perjuangan DAP adalah merupakan *cabaran dari pusat* yang serius. Kemenangan Angkatan Perpaduan Ummah di Kelantan dalam pilihanraya umum 1990 adalah merupakan *cabaran dari pinggir* yang berkesan. Cabaran yang bersifat serampang dua mata ini adalah perkembangan politik yang penting yang perlu diberi perhatian dalam usaha kita untuk menilai peranan parti-parti politik dalam mencorak masa depan politik Malaysia. Usaha-usaha untuk mewujudkan gabungan parti-parti politik sebagai alternatif kepada Barisan Nasional adalah juga penting untuk diberi perhatian. Keupayaan *gabungan alternatif* amat berkait rapat dengan ketidakupayaan UMNO (tunggak kuasa dalam Barisan Nasional) berfungsi sebagai sebuah parti politik yang benar-benar dapat mewakili kepentingan pengundi (rakyat); dan masa depan parti politik di Malaysia amat bergantung kepada hakikat ini.

Rujukan

- Maurice Duverger, *Political Parties*, London, 1967.
- Clifford Geertz (ed) *Old Societies and New States: The Quest for Modernity in Asia and Africa*, London: Collier - MacMillan, 1963.
- David E. Apter (ed), *Ideology and Discontent*, New York: Free Press of Glencoe, 1964.
- Syed Husin Alatas, "Feudalism in Malaysian Society: A Study in Historical Continuity", *Civilisations*, vol. XVIII, No. 4, 1968.
- M.L. Lyon, "The Dakwah Movement in Malaysia", *Assyahid*, Vol. I, No. 1, 1983.
- Haji Abdul Hadi Awang, "Parti Allah dan Sifatnya Menurut Islam", kertas kerja yang dibentangkan di *Seminar Tarbiyah dan Kepimpinan PAS Malaysia I*, Kg. Rusila, pada 10/11/83.
- 40 Tahun PAS: Mewarisi Kepimpinan Anbiya*, Buku cenderamata sempena Muktamar Tahunan PAS Ke-37, 1991.
- Elections in Malaysia: A Handbook of Facts and Figures on the Elections 1955-1986*, NSTP, Research and Information Services, KL, 1990.
- Dr. Burhanuddin Al-Helmy, *PAS: Tuntutan Kebangkitan Ummah*, KL: GG Edar, 1988.
- Perlembagaan Parti Islam Se Malaysia (PAS)* Pejabat Agong PAS Pusat, 1990.
- K.J. Ratnam (Terjemahan Kassim Ahmad) *Faham Perkauman dan Proses Politik Di Malaya*, Universiti Malaya, 1979.
- Gordon P. Means, *Malaysian Politics*, London: Hodder and Stoughton Ltd., 1976.

R.S. Milne & Diane K. Mauzy, *Politics and Government in Malaysia*, Singapore: Federal Publications, 1977.

Kay Lawson, *The Comparative Study of Political Parties*, New York: St. Martin's Press, 1976.

Asri (Dato') Hj. Muda, *Sikap Kita Sekarang*, Ucapan Dasar Kongres Agung PAS Yang Ke-22, 1976.

The Sunday Star 27/7/86.
New Straits Times 25/7/86.

Beberapa Andaian dan Implikasi Dari Peristiwa Pengharaman UMNO 24 April 1987

Ahmad Atory Hussain*

Pengenalan

Esei ini adalah cebisan dari laporan penyelidikan penulis bertajuk *UMNO Selepas 24 April 1987: Satu Tinjauan*, yang telah dilakukan pada bulan Ogos 1987 yang lalu. Justeru itu, penulisan esei ini tidak akan membincangkan secara terperinci peristiwa-peristiwa, faktor-faktor dan butiran-butiran bagaimana proses yang membawa tidak sahnya parti UMNO tersebut. Esei ini hanya membincangkan secara umum faktor-faktor dan implikasi-implikasi dari peristiwa pengharaman UMNO serta mengutarakan pendapat politik yang umum berdasarkan pengalaman dan pemerhatian penulis yang pernah menjadi aktivis UMNO sebelum kerajaan melarang pegawai-pegawai kerajaan bergiat cergas dalam politik. Segala pendapat-pendapat di dalam esei ini terletak hanya kepada penulis.

Latarbelakang

Beberapa andaian dan analisa boleh digarapkan dalam melihat faktor-faktor yang membawa perpecahan UMNO. Antaranya ialah;

Pertama, kepentingan peribadi pemimpin-pemimpin di pihak A atau B yang lebih merupakan percaturan politik antara Dr. Mahathir dengan Tengku Razaleigh. *Kedua*, nilai-nilai moral agak menurun sama ada di pihak A atau B seperti sikap angkuh, menggunakan wang untuk naik dalam parti, putar belit di dalam tindak tanduk

* Saudara Ahmad Atory Hussain ialah pensyarah politik dan pentadbiran awam di Jabatan Sains Politik, Universiti Kebangsaan Malaysia

para pemimpin dan ahli-ahli parti itu. *Ketiga*, organisasi parti UMNO tidak diurus dengan cekap di mana banyak cawangan-cawangan yang tidak berdaftar. *Keempat*, wujudnya puak-puak dan klik-klik dalam parti UMNO turut merenggangkan hubungan di kalangan ahli. Masing-masing ingin memperjudikan nasib untuk meraih jawatan dan pangkat di dalam UMNO. *Kelima*, perlembagaan UMNO yang wujud sekian lama kurang menitikberatkan kawalan terhadap ahli-ahli yang bertindak di luar peraturan dan norma-norma dan amalan yang lazimnya dilakukan oleh ahli-ahli UMNO terdahulu. *Keenam*, para pemimpin UMNO mengabaikan prinsip-prinsip demokrasi tertentu atau tegasnya UMNO sendiri tidak mempunyai ideologi tertentu yang boleh diikuti oleh ahli-ahli dan pemimpin-pemimpinnya secara konsisten. Dengan sebab itu, tindakan-tindakan yang dilakukan oleh para pemimpin UMNO selalunya bercorak *ad hoc* dan *double-standard*.

Selain dari itu, berhubung dengan pengharaman UMNO yang diisyiharkan oleh Mahkamah pada 4 Februari 1988, penulis berpendapat kedua-dua belah pihak patut dipersalahkan. Unsur-unsur kompromi tidak berjaya dimajukan oleh kedua-dua pihak. Langkah kumpulan 11 bertindak menyaman UMNO merupakan satu kesilapan yang besar manakala tindakan UMNO yang tidak membereskan pendaftaran cawangan-cawangan UMNO serta enggan mengadakan perhimpunan agung UMNO sekali lagi bagi memilih ahli-ahli majlis tertinggi, juga merupakan satu tindakan yang kurang bijak yang sama beratnya dengan tindakan yang dilakukan oleh kumpulan 11 tersebut. Dikatakan kumpulan 11 tidak menunjukkan sikap sabar dalam menghadapi kemelut yang berlaku. Mereka bertindak tanpa berfikir panjang. Langkah membiarkan pihak-pihak tertentu mengharamkan UMNO merupakan tindakan yang kurang bijak. Begitu juga langkah menuuhkan UMNO baru untuk mengatasi masalah perpecahan UMNO dilihat bertujuan menghapuskan penentang-penentang dalam parti itu. Motif penubuhan UMNO (Baru) itu sendiri ialah untuk menyelamatkan UMNO yang diharamkan dan membawa pengikut-pengikut Team A ke dalam parti baru buat sementara.

Justeru itu, tidak hairanlah ramai pihak di dalam UMNO mahupun di luar parti itu mempersoalkan penubuhan UMNO baru. Penyelesaian secara berkompromi atau berdamai tidak berjaya dilakukan dan keadaan semacam membiarkan pertandingan melalui pilihanraya kecil atau besar, berentap antara Team A dan B. Pihak yang memperolehi kemenangan akan berkuasa.

Dikatakan terdapat perbezaan cara orang Melayu berpolitik dengan lain-lain kaum di negara ini. Misalnya orang Melayu mengamalkan sistem raja berperlembagaan dan sekaligus mengamalkan beberapa ciri feudal. Orang Melayu juga mempunyai kelakuan-kelakuan politik yang berbeza dengan kaum-kaum lain. Misalnya konsep-konsep seperti derhaka, masih wujud. Sesiapa yang berkuasa dan yang mempunyai wang dan pengaruh, maka dia lah yang ditaati atau dituruti. Persoalan prinsip jarang menjadi percaturan apabila berhadapan dengan perlumbaan merebut kuasa di dalam parti. Di kalangan elit-elit Melayu, kecenderungan merebut kuasa di dalam semua organisasi pentadbiran dan parti UMNO merupakan gejala yang lumrah. Professor Clifford Geertz membandingkan gejala berebut kuasa di kalangan elit-elit Melayu itu diibaratkan seperti betapa minatnya orang Melayu terhadap perlawanan sabung ayam. Menurut professor itu keghairahan menyabung ayam mempunyai kaitan yang rapat dengan gejala politik berebut kuasa di kalangan golongan pembesar-pembesar Melayu dahulu hingga ke hari ini. Dikatakan bahawa UMNO itu diasaskan sebagai satu kesinambungan budaya Melayu yang mana parti itu membuka gelanggang pertarungan berebut jawatan dalam parti di semua peringkat. Dengan sebab itu, apabila ada usaha UMNO baru hendak mengetarkan sedikit unsur-unsur yang tidak menggalakkan perebutan jawatan - misalnya penghapusan pertandingan jawatan-jawatan Ketua Pemuda dan Wanita - maka kecaman dari ahli-ahli tidak sedikit dan menuduh UMNO sudah tidak demokratik lagi.

Masalah yang melanda ahli-ahli UMNO ialah mengenai cara matlamat hendak dicapai. Boleh dikatakan semua ahli UMNO mempunyai matlamat yang sama iaitu memperjuangkan kepentingan orang Melayu, dalam masa yang sama berebut kuasa.

Apabila UMNO itu diketatkan sedikit jenteranya, dengan tujuan untuk mengurangkan halangan politik agar sampai kepada matlamat yang dituju, dengan segera dan berkesan, ada pula orang Melayu tidak bersetuju. Justeru, persoalan yang timbul selepas UMNO diharamkan ialah apakah perlu UMNO membuka gelanggang untuk berebut jawatan, sedangkan matlamat yang sebenar orang Melayu masih belum tercapai¹. Apa lagi pencapaian orang Melayu dalam Dasar Ekonomi Baru masih di tahap yang rendah dibandingkan kaum-kaum lain. Sehubungan dengan hal di atas, seorang lagi sarjana iaitu Professor Clive Kessler berpendapat bahawa tujuan utama orang Melayu memasuki UMNO ialah kerana nafsu atau kuasa manakala orang Melayu yang memasuki PAS pula ialah kerana akal. Ia melihat bagaimana kejatuhan PAS di Kelantan pada tahun 1974. Sebanyak RM650 juta peruntukan yang selama 18 tahun dahulu tidak diberi oleh kerajaan pusat, telah diberikan kepada Kelantan semasa Tun Razak menjadi Perdana Menteri. Menurut Professor itu lagi, dari contoh itu, didapati orang Melayu tertarik kepada UMNO kerana nafsu dan tertarik dengan PAS pula kerana akal yang tidak berdasarkan kebendaan. Pada pendapat penulis pandangan ini adalah satu *escapism*. Profesor tersebut yang amat dangkal mengenai Islam dan juga politik orang Melayu khususnya tindak tanduk dan sepak terjang dalam UMNO itu sendiri.

Selain dari andaian-andaan di atas, politik orang Melayu mengamalkan ciri-ciri demokrasi ala-British. Dalam masa yang sama, nasionalisme Melayu dan Islam masih dipertahankan, isu-isu perkauman Melayu masih digunakan bila perlu, nilai-nilai demokrasi digunakan secara tidak konsisten atau akan digunakan apabila nilai-nilai itu tidak mengancam survival orang Melayu terutama sekali survival dan kepentingan pemimpin-pemimpin Melayu. Maka itu, dikatakan pendekatan politik Melayu tidak menggunakan nilai-nilai atau prinsip-prinsip demokrasi secara

1 Sila lihat Kessler, C S., *Muslim Identity and Political Behaviour In Kelantan* Dalam W R. Roff, ed., *Kelantan: Religion, Society and Politics in a Malay State*, Kuala Lumpur, Oxford University Press, 1974, m/s 272-313

konsisten. Hatta undang- undang pun, kalau diandaikan boleh mengancam kedudukan pemimpin. Politik Melayu rata-rata lebih menekankan politik survival pemimpin daripada survival orang Melayu. Maka, cara politik Melayu (UMNO) juga tidak tetap tujuannya untuk menyesuaikan dengan keadaan. Apa lagi masyarakat Melayu belum boleh dikatakan merata kesenangannya di mana masih ramai yang tidak mendapat peluang di negara sendiri, maka politik yang berasaskan survival digunakan. Justeru itu, sebarang kajian mengenai politik Melayu haruslah diasaskan kepada keadaan tertentu dan jangkamasa tertentu dalam konteks pemikiran Melayu dalam UMNO itu sendiri, memandangkan kemajuan dan perkembangan politik Melayu berasaskan tahap-tahap masa tertentu. Pendek kata, corak politik di negara ini tidak boleh hendak diteka dengan tepat, ia bergantung kepada keadaan dan peristiwa yang berlaku pada sesuatu ketika itu. Misalnya, pada sesuatu keadaan, orang Melayu boleh mengundi calon wakil rakyat dari kaum China dan India. Manakala di negeri-negeri lain seperti di Kelantan, orang Melayu mengundi parti PAS apabila merasakan yang BN atau UMNO tidak memperjuangkan aspirasi mereka. Di negeri-negeri yang terdiri dari ramai orang China dan India pula, orang Melayu hampir tiada pilihan untuk memilih calon, melainkan parti pemerintah. Kelakuan ahli-ahli politik parti UMNO juga berubah-ubah. Ada ketikanya mereka boleh bekerjasama dengan PAS, seperti yang ditunjukkan pada tahun 1974 dahulu. Pada ketika yang lain, UMNO tidak bekerjasama dengan parti itu hingga lah PAS menguasai semula Kelantan pada tahun 1990.

Begitu juga keadaannya dengan parti-parti politik komponen BN terutama MCA dan Gerakan. Mereka bergerak mengikut keadaan. Jika keadaan boleh menguntungkan, mereka akan menyokong calon-calon BN atau sebaliknya. Pendek kata, politik Melayu dan bukan Melayu dikatakan berunsurkan *pragmatism* dan jarang-jarang mempunyai ideologi atau prinsip-prinsip tertentu. Ini difaktorkan dari sikap orang Melayu yang tidak dapat menjanakan satu haluan dan satu arah pemikiran politik, struktur masyarakat

Melayu yang punya pelbagai corak seperti adanya unsur-unsur feudalisme, kebangsawanahan, adat, kepercayaan, tingkat ekonomi yang berbeza-beza dari secukup hidup kepada kelas menengah, perniagaan, pertanian, pentadbiran, ahli-ahli politik, raja-raja dan sebagainya.

Dengan sebab itu di kalangan ahli-ahli politik dan intelektual Melayu, sering wujud polemik antara kuasa dan nilai dalam persoalan politik Melayu itu sendiri. Di antara mereka tidak dapat menilai antara *virtues* dan *vice* atau mana nilai yang benar dengan yang tidak benar, ataupun apakah hendak memilih nilai yang berasaskan sejarah, moral atau kuasa yang tidak berasaskan nilai-nilai itu. Bagi sesetengah orang Melayu, telah wujud unsur-unsur yang tidak mempedulikan nilai-nilai moral lagi. Bagi mereka asal sahaja boleh menjaga kepentingan mereka walaupun mengabaikan nilai dan moral, maka itulah yang direbut dan dipertahankan. Akibatnya tereemarlah keadilan itu sendiri. Di kalangan ramai orang Melayu terutama di negeri pantai barat, politik lebih mirip dilihat dari sudut pembangunan material dan kematangan berpolitik lebih diharapkan penentuannya oleh pemimpin mereka. Baik kata pemimpin, baiklah pada mereka. Keadaan seperti ini berbeza di kalangan orang-orang Melayu Kelantan, Terengganu atau Sabah. Perbezaan ini mempunyai beberapa faktor; antaranya, orang Melayu di pantai barat lebih terdedah kepada penetrasi kaum bukan Melayu, maka politik Melayu memerlukan tindakan yang dirasakan perlu konsisten - walaupun tidak semua pendapat pemimpin BN itu dipersejajui, tetapi orang Melayu tidak punya banyak pilihan. Sebaliknya di Kelantan dan Terengganu, hatta di Sabah, mereka tidak menganggap BN sebagai parti yang tidak boleh di tukar ganti atau tidak boleh di kalahkan. Pendapat yang mengatakan pemikiran politik orang pantai Timur khususnya Kelantan lebih matang dari orang pantai barat masih boleh dipertikaikan. Jika di Kelantan mempunyai latar belakang sosio-politik dan budaya yang membentuk pemikiran politik orang Kelantan, maka di pantai barat juga mempunyai latar belakang sosio-politik dan budaya

yang turut membentuk pemikiran politik yang berbeza dengan yang terdapat di Kelantan. Soalnya ialah kita perlu mengenalpasti ciri-ciri dan nilai-nilai budaya politik orang Melayu dalam konteks kedudukan geopolitik yang berbeza.

Dimensi Politik UMNO

Berikut ini ialah beberapa dimensi politik UMNO yang berlaku sejak mencapai kemerdekaan;

Pertama: Kedudukan politik UMNO dapat digambarkan melalui tahap-tahap seperti berikut:-

1946 - 1957 - Perpaduan wujud dalam kelompok Melayu yang meliputi pelbagai pertubuhan yang besar untuk menentang satu ancaman iaitu Malayan Union dan seterusnya untuk menuntut kemerdekaan.

1957 - 1963 - Kehadiran parti-parti pembangkang Melayu. Perpaduan wujud di dalam UMNO sahaja.

1963 - 1969 - Hubungan yang berupa *inter-relationship* tegang di mana UMNO dan PAS bersaingan merebut pengaruh di kalangan orang Melayu.

1970 - 1981 - Terdapat hubungan berbentuk *Intra-relationship* dalam UMNO, tetapi wujud bibit-bibit perpecahan dalam UMNO.

1981 - 1988 - UMNO mengalami keretakan. Wujud perpecahan yang melibatkan dua puak. Faktor-faktor perpecahan tersebut ialah:

- * Kemunculan golongan cerdik pandai Melayu dalam berbagai-bagai bidang.
- * Dasar ekonomi baru (DEB) memberikan penekanan kepada pencapaian kebendaan.

- * Tidak ada ancaman dari luar atau dalam. Kalau sebelum itu terdapat beberapa ancaman seperti komunis, subversif, perkauman, konfrontasi Indonesia, 13 Mei dan lain-lain.
- * Kecenderungan yang kuat untuk berebut kuasa yang menurut nafsu serakah di kalangan ahli-ahli parti, kerana ketiadaan ancaman luar dan dalam. Di samping itu kuasa politik dianggap satu sumber penting untuk mendapatkan kekayaan dan kemegahan.
- * Kepatuhan dan taat setia kepada pemimpin mula longgar, kerana faktor pertambahan golongan cerdik pandai dan taraf hidup ahli-ahli UMNO dan orang Melayu umumnya meningkat hasil dari DEB yang melahirkan ramai golongan menengah Melayu.

Kedua: Sikap bergantung kepada penaung iaitu kerajaan, pemimpin-pemimpin dan wakil-wakil rakyat mula terhakis dan kerajaan juga berkempen supaya orang Melayu tidak lagi bergantung sepenuhnya kepada bantuan dan subsidi kerajaan. Faktor ini juga dikaitkan dengan rancangan kerajaan untuk menggantikan DEB kepada dasar yang lain pada tahun 1990 iaitu Dasar Pembangunan Nasional dan Wawasan 2020 yang dikatakan lebih terdedah kepada persaingan. Berdasarkan kepada faktor-faktor di atas, bahawa politik Melayu berdasarkan konsep atau teori *naungan* atau *patron client* sudah semakin tercabar oleh kehadiran faktor-faktor yang tersebut di atas. Sama ada bersetuju atau tidak teori itu tercabar, maka itulah hakikat yang berlaku.² Kalau tahap-tahap sebelum merdeka dan selepas merdeka sehingga larang menjelang tahun 1980-an, didapati teori *patron client* boleh dianggap menepati politik UMNO, tetapi sejak perpecahan UMNO, kita menyaksikan orang-orang Melayu mula menyuarakan

---

2 Dalam kajian ini, penulis tidak berhasrat hendak membincangkan politik UMNO berdasarkan pendekatan-pendekatan teori.

pendapat-pendapat mereka dengan lantang. Kalau sebelum krisis kepimpinan dalam UMNO, orang Melayu menyuarakan kritik-kritik terhadap kerajaan melalui parti politik pembangkang seperti PAS, PSRM, DAP, Gerakan. Begitu juga di Sabah dan Sarawak, orang Melayu menyalurkan pendapat-pendapat kritis mereka melalui USNO, Berjaya dan PBS. Dalam era kepimpinan Dr. Mahathir menyuarakan dengan lantang terhadap dasar-dasar kerajaan dan ahli-ahli pucuk pimpinan UMNO dan dasar-dasarnya tanpa rasa takut.

Kalau teori *patron-client*³ menyatakan bahawa kepatuhan dari rakyat terhadap pemimpin atau parti politik pemerintah kerana memerlukan perlindungan seperti kemudahan-kemudahan untuk hidup hari ini ramai kalangan orang Melayu seolah-olah kurang memerlukan perlindungan-perlindungan itu semua. Jelas, mereka yang menentang pucuk pimpinan walaupun disingkir terbukti ada yang kaya-kaya dan mampu berdikari. Pengaruh mereka sebelum disingkirkan dari jawatan Menteri telah sedia dipupuk di kalangan pengikut-pengikut mereka dan apabila mereka ini keluar dari naungan pemimpin UMNO, jelas mereka beralih kepada penaung yang lain untuk membina kumpulan atau kelompok sendiri dan seterusnya membentuk parti politik melalui Team B yang mencabar sistem parti politik UMNO itu sendiri. Mereka ini kebanyakannya orang-orang yang mempunyai taraf kehidupan dan ekonomi yang baik.

Justeru itu, taraf hidup atau kedudukan ekonomi yang tinggi di kalangan pemimpin-pemimpin yang disingkirkan itu merupakan benteng yang kukuh untuk mereka keluar dari sistem naungan *patron-client* itu dan seterusnya wujud pula satu bentuk naungan lagi iaitu yang dibentuk oleh pemimpin-pemimpin Team B. Sejak pertandingan nierebut jawatan presiden oleh Tengku Razaleigh, sudah wujud *patron-client-patron* atau dua naungan iaitu Team A dan B. Keadaan ini berbeza dengan corak politik orang Melayu dalam masa 20 hingga 30 tahun yang lalu,

---

³ Lihat Scott, *op cit*.

sememangnya teori *patron-client* bertepatan sekali. Dulu, kebanyakan orang Melayu berada dalam keadaan dhaif dan miskin, yang kaya ialah kaum bukan Bumi serta pemimpin-pemimpin Melayu dan golongan bangsawan Melayu. Penentangan terhadap pemimpin atasan seolah-olah tidak popular kerana tidak mendapat sokongan dari golongan Melayu yang rata-rata tidak berada itu. Dengan itu pemimpin UMNO sentiasa menerima keputuhan, walaupun wujud tentangan yang kuat dari dalam yang dilakukan oleh pemimpin-pemimpin tertentu dalam UMNO; tetapi ternyata tentangan itu berjaya dipatahkan oleh pucuk pimpinan kerana mereka masih mempunyai sokongan dan kuasa yang tidak memudahkan tentangan dibuat. Lagipun mereka yang menentang pucuk pimpinan itu bukanlah terdiri dari tokoh nombor dua atau nombor tiga dalam parti. Sudah tentulah sokongan dari golongan bawahan tidak seberapa seperti yang berlaku pada zaman Tun Hussein Onn dahulu.

Tetapi arah aliran dalam UMNO berubah selepas Dr. Mahathir menerajui kepimpinan UMNO. Ketika itu, telah tersedia pemimpin-pemimpin UMNO yang berkebolehan, ahli-ahli UMNO yang mempunyai kedudukan ekonomi yang mantap, tidak lagi berbasikal atau naik bas untuk menghadiri mesyuarat agung UMNO. Ahli-ahli UMNO sudah ramai yang mempunyai pelajaran tinggi, tidak lagi berkelulusan sekolah atap. Dengan secara tidak langsung telah wujud pemikiran politik ahli-ahli yang lebih terbuka, lebih kritikal dan lebih menitikberatkan unsur-unsur yang logik, rasionaliti, objektif dan berfilsafat dalam pertimbangan-pertimbangan mereka. Kesannya wujud berbagai puak yang mempunyai bermacam nilai dalam UMNO. Terdapat di kalangan mereka mempunyai kepentingan dan hasrat untuk menguasai kepimpinan yang dirasakan tidak sesuai dengan aspirasi mereka. Berlatarbelakangkan faktor-faktor tadi maka corak politik yang berasaskan *patron-client* telah mula tercabar. Terdapat ahli-ahli UMNO yang tidak mahu bersikap *enggeh* atau *yes man* terhadap pucuk pimpinan parti. Politik yang mendasarkan kepada pembangunan sahaja yang disogokkan kepada para ahli UMNO belum tentu mendapat sokongan.

Andaian Ketiga ialah kemunculan penentang-penentang dalam parti UMNO itu mungkin dilihat oleh setengah pihak sebagai suatu petanda negatif yang boleh menghancurkan perpaduan parti dan orang-orang Melayu, yang dicap oleh mereka itu penderhaka, pengkhianat bangsa, makhluk perosak dan sebagainya. Tetapi bagi setengah golongan yang menganalisis pendirian Datuk Musa yang bertindak keluar dari kabinet dan UMNO, mendapatinya langkah beliau itu menunjukkan bermulanya satu dimensi baru dalam perkembangan politik negara di mana beliau hendak menguji sejauhmanakah ahli-ahli UMNO dan orang-orang Melayu kekal dengan sikap mereka terhadap kepimpinan dalam UMNO atau akan mencari satu parti alternatif lain untuk memperjuangkan kepentingan mereka itu.

Kesan Dari Kelahiran Semangat 46

Setelah usaha-usaha memulihkan UMNO gagal, pengikut-pengikut Tengku Razaleigh telah membuat satu gerakan untuk menubuhkan satu parti Melayu pada 5 Jun 1989 yang di kenali sebagai parti Semangat 46 yang tentunya mencabar kepimpinan UMNO baru. Apakah usaha ke arah itu akan berjaya atau tidak, yang penting untuk dilihat di sini ialah sokongan yang diberikan kepada Team B ini tidak sedikit dan arah aliran ini nampaknya sedang bergerak dan orang Melayu mula mencari parti alternatif untuk memperjuangkan sebahagian dari kelompok Melayu yang dikatakan tidak terbela oleh parti UMNO yang ada. Dalam hal ini parti Semangat 46 mula mendapat tempat sebahagian orang Melayu. Keadaan ini sebenarnya sudahpun berlaku di kalangan parti-parti politik orang China seperti MCA, Gerakan, DAP atau di Sabah yang mempunyai Berjaya, USNO, PBS dan UMNO. Jika arah aliran ini berterusan ditambah lagi dengan ketidaan ancaman dari luar atau dari dalam yang boleh mengancam perpaduan orang Melayu seluruhnya, akan wujud nantinya satu keadaan di mana tidak ada sebuahpun parti politik Melayu yang benar-benar dapat mewakili bangsa Melayu seperti yang wujud pada UMNO sebelum perpecahan parti tersebut. Di ketika itu

nanti akan wujud pelbagai parti orang Melayu seperti UMNO baru, Semangat 46, PAS, Berjaya, HAMIM, PSRM dan lain-lain yang bergerak seiring dan masing-masing mendakwa bahawa mereka lah yang memperjuangkan nasib orang Melayu khasnya dan negara amnya. Soalnya apakah kelahiran parti baru dari kumpulan Team B dikatakan berasaskan kepentingan diri atau tidak ada isu atau dasar yang kukuh? Kemungkinan ada benarnya sekurang-kurangnya di peringkat permulaan pergerakan mereka itu. Tetapi lama kelamaan, gerakan mereka sudah pasti akan melandaskan kepada dasar-dasar tertentu untuk berjuang melalui parti yang mereka tubuhkan nanti.

Ada dua pendapat tentang gejala kehadiran banyak parti-parti politik Melayu serta ketiadaan suatu parti yang terkuat ini. Pertama dikatakan, fenomena ini tidak akan menjadikan survival politik orang Melayu sebagai masyarakat teras di negara ini. kedua, kehadiran banyak parti tentunya akan memporak-perandakan perpaduan Melayu dan seterusnya menghilangkan tunggak kekuasaan Melayu. Berdasarkan pendapat yang pertama, ada yang berpendapat survival politik orang Melayu tidak perlu dibimbangkan, selagi orang-orang Melayu mempunyai kekuatan ekonomi dan politik. Kekuatan politik orang Melayu tidak lagi disandarkan kepada satu parti politik Melayu sahaja seperti UMNO. Dengan erti lain, kekuatan dan perpaduan orang Melayu tidak lagi bergantung hanya kepada UMNO sahaja, tetapi ia berkembang kepada parti-parti baru sejajar dengan pertambahan ahli dan perkembangan fikiran orang Melayu yang mempunyai pelbagai matlamat yang tidak dapat dielakkan. Jika ini berlaku, politik Melayu akan menyamai politik yang berlaku di kalangan orang-orang China di mana parti politik mereka telah lama berkembang dibandingkan dengan parti politik Melayu. Misalnya politik orang China telah berkembang dari pertubuhan kuomintang kepada pertubuhan loteri, MCA, Gerakan dan DAP. Begitu juga perkembangan politik kaum India dari C.I.A.M (Central Indian Association of Malaya) kepada M.I.C., KIMA, DIPM dan lain-lain. Di Sabah pula, dari UPKO, USNO, Berjaya kepada PBS,

AKAR dan sebagainya. Jelaslah bahawa dengan kewujudan parti-parti orang China dari MCA kepada Gerakan dan DAP itu tidak sedikit pun menjelaskan kedudukan mereka di semua aspek malah bertambah kuat pula di dalam kerajaan BN. Penyertaan Gerakan, MCA hatta DAP jelas menjadi penimbal di antara pelbagai parti itu untuk kepentingan orang-orang China. Malah kewujudan tiga buah parti terbesar orang-orang China yang begitu sengit persaingannya tidak pula mengancam kepentingan orang-orang China, tetapi sebaliknya mengukuhkan lagi kedudukan mereka dalam arena politik dan ekonomi negara dan dalam beberapa aspek telah berjaya menuntut hak-hak mereka di negara ini. Jika kita melihat analogi parti-parti politik kaum China ini secara positif, kewujudan parti UMNO baru dan lama tidak dianggap menyamai kestabilan parti-parti politik China itu. Sesungguhnya kewujudan parti Semangat 46 dilihat sebagai mengancam kepimpinan UMNO, kestabilan politik, perpaduan Melayu dan BN.

Satu lagi persoalan yang timbul ialah apakah dengan wujudnya persaingan di kalangan parti-parti politik Melayu seperti UMNO Baru dan Semangat 46, PAS dan lain-lain akan menjelaskan pembentukan kerajaan yang berteraskan orang Melayu? Barangkali masalah yang mungkin timbul ialah pembentukan kerajaan yang berasaskan atau bertulang belakangkan UMNO mungkin terjejas, kerana pengikut-pengikut parti itu sudah berpecah dua. Tetapi, jika didasarkan kepada konsep pembentukan kerajaan adalah mewakili orang Melayu, perkara itu masih dapat dipertahankan kerana wakil-wakil Melayu di Parlimen dan Dewan Undangan Negeri masih diwakili oleh orang Melayu. Meskipun demikian dalam soal pindaan perlombagaan yang melibatkan kepentingan orang Melayu, besar kemungkinan keadaan tidak akan menjadi mudah.

Masalah ini dikatakan boleh berlaku kerana di dalam persidangan-persidangan parlimen, ahli-ahli parlimen Team B tidak menyokong rang undang-undang yang dibentangkan oleh Team A. Penulis percaya jika pun rang undang-undang itu menyentuh hak istimewa

orang-orang Melayu, tidak semua ahli-ahli parlimen Melayu yang terdiri dari pelbagai parti itu akan mempertahankan hak-hak orang Melayu. Dengan cara itu hak istimewa orang Melayu tidak dapat dipertahankan kerana UMNO sebagai tunggak parti Melayu sudah berpecah dua. Dalam kata lain, apabila sesuatu hal yang boleh mengancam survival orang Melayu, belum tentu semua ahli parlimen Melayu bersatu mempertahankannya dan fenomena inilah yang dikhuatiri berlaku.

Kesan Perpecahan UMNO Kepada Institusi Parlimen dan Perdana Menteri

Selepas UMNO diharamkan oleh Mahkamah, usaha dari pihak Tengku Razaleigh untuk menghidupkan parti UMNO lama tidak diberi restu oleh pucuk pimpinan Dr. Mahathir. Meskipun demikian, sebagai menghormati hak untuk menubuhkan organisasi politik di dalam sesebuah negara, maka penubuhan Semangat 46 telah dibenarkan oleh kerajaan Dr. Mahathir. Ini demi mengelakkan kemungkinan wujud keadaan yang tidak mempunyai pertubuhan. Dengan erti lain, dalam masyarakat moden hari ini, lebih baik mempunyai organisasi-organisasi politik yang banyak daripada tidak ada langsung saluran atau pertubuhan sebagai tempat golongan-golongan yang kecewa dan tidak puashati itu berjuang dan melalui saluran yang betul.

Di dalam sistem demokrasi, kita tidak dapat mengetahui dengan jelas golongan atau parti manakah yang berpengaruh dan mendapat tempat di hati rakyat. Untuk itu, hanya pilihanraya sahaja yang boleh menilai dan menentukan parti manakah yang mendapat kepercayaan. Sebarang bentuk perkumpulan baik apapun bentuknya belum dapat menjamin sokongan rakyat. Sejak peristiwa 1987 itu, UMNO (baru) telah berusaha membuat sesuatu untuk memulihkan kepercayaan sebahagian ahli-ahli UMNO yang telah terkeluar dari parti itu. UMNO Baru menyelogangkan kepada rakyat bahawa hanya wadah UMNO Baru yang satu sahaja boleh menyatukan orang Melayu.

Andaian seterusnya ialah mengenai konsep demokrasi berparlimen. Terdapat kelainan dalam amalan demokrasi yang diamalkan di Britain dengan yang diamalkan oleh Malaysia. Di negara itu, jika majoriti yang dimenangi dari sesuatu pertandingan itu terlalu tipis, maka lazimnya ketua parti atau Perdana Menteri akan meminta Queen membubarkan parlimen untuk mengadakan pilihanraya, atau meletakkan jawatan dan seterusnya meminta penggantinya mengambil alih kerajaan. Terdapat beberapa alasan yang logik untuk dikenalpasti di sini. Pertama, dalam sistem demokrasi, seseorang Perdana Menteri yang memperolehi lebih satu undi ia boleh terus menyandang jawatan Perdana Menteri. Tetapi, terdapat satu lagi pertimbangan yang jarang-jarang kita sedar, iaitu jika itu yang berlaku, maka kedudukan kerajaan dan parti yang Perdana Menteri pimpin lazimnya tidak stabil kerana ramai ahli parti atau parlimen menentang Perdana Menteri yang mendapat kemenangan tipis itu. Keadaan bertambah buruk jika ahli-ahli parti terbahagi dua kesetiannya terhadap pemimpin itu. Dalam kebanyakan organisasi politik, organisasi sosial atau perniagaan, jika seseorang ketua itu mendapat separuh dari ahli-ahlinya mempertikaikan kepimpinannya akan menimbulkan banyak ketidaksetujuan dan sukar bagi mereka untuk mentadbir atau mencapai satu kata sepakat. Masalah inilah yang berlaku dalam UMNO selepas 24 April 1987, di mana kepimpinan Dr. Mahathir mendapat satu kelompok ahli menentang kepimpinannya dan bilangannya sama banyak dengan kelompok yang menyokong beliau, walaupun beliau telah memenangi pertandingan merebut jawatan presiden.

Perlunya ketua kerajaan itu membubarkan parlimen dan seterusnya mengadakan pilihanraya ialah bertujuan menentukan yang parti dan kepimpinannya mendapat sokongan rakyat. Dengan cara itu kestabilan politik mungkin dapat diperolehi. Jika pilihanraya tidak dibuat, mengadakan kerajaan campuran dengan parti pembangkang merupakan satu lagi alternatif. Ini pernah dilakukan oleh Perdana Menteri British Ramsay MacDonald dalam tahun

1931 dahulu,⁴ di mana parti kepimpinannya menghadapi perpecahan dan berkrisis dengan Arthur Henderson seorang penentang beliau. Akhirnya jalan yang dipilih ialah parti Buruh pimpinannya bergabung dengan parti konservatif yang menjadi parti pembangkang ketika itu. Dengan cara itu dikatakan kestabilan dapat dicapai sekurang-kurangnya sebelum pilihanraya umum diadakan. Bagaimanapun, dalam pilihanraya umum yang diadakan kemudian, ternyata MacDonald telah kalah dan konservatif mengambil alih pemerintahan di Britain.

Satu lagi persoalan timbul iaitu mengapakah seseorang Perdana Menteri seperti di England itu lazimnya tidak akan mengekalkan jawatan sebagai Perdana Menteri dan tidak mahu berkongsi dengan parti pembangkang? Pada hal beliau boleh mengandaikan bahawa walaupun beliau berkrisis dengan pemimpin-pemimpin di dalam partinya, beliau boleh bertindak menghapuskan penentang-penentangnya dan seterusnya beliau boleh mendakwa ahli-ahli parlimen dari partinya di parlimen masih setia kepadanya, dan partinya tetap mendapat majoriti di parlimen. Maka itu, apa perlunya meletakkan jawatan atau membubarkan parlimen?

Dalam hal ini, harus diingat bahawa sungguhpun seorang Perdana Menteri itu menganggap kedudukannya hanya terjejas di dalam partinya sendiri, tetapi secara tidak lansung juga pengaruhnya di parlimen turut terjejas, bukan sahaja di kalangan anggota-anggota parti pembangkang tetapi juga di kalangan ahli-ahli parlimen partinya sendiri. Dengan sebab itu, dari segi logiknya seseorang Perdana Menteri itu tidak mudah untuk mendakwa bahawa walaupun ia menang dengan undi yang sedikit dalam pertandingan merebut jawatan presiden parti, jawatan Perdana Menterinya itu tetap kukuh, disebabkan bilangan ahli parlimen partinya adalah majoriti dan boleh terus memerintah negara.

Tetapi inilah yang dialami oleh Dr. Mahathir semasa beliau menghadapi kemenangan tipis dari penentangnya serta semasa

---

4 Lihat Neumann, *op.cit.*

beliau menghadapi UMNO yang diisyiharkan tidak sah itu. Semasa Perdana Menteri sedang menghadapi kemenangan tipis dalam partinya dan UMNO diisyiharkan haram, beliau tidak fikir jawatan Perdana Menteri yang disandangnya terjejas? Sekali imbas, apabila seseorang Perdana Menteri itu yang juga selaku presiden parti pemerintah menghadapi kemenangan tipis dalam pertandingan jawatan presiden partinya, jawatan Perdana Menteri tidak terjejas. Sebab, dalam perlumbaan Malaysia tidak menyebut bahawa perlantikan Perdana Menteri mestilah terdiri dari seorang yang memenangi *jawatan Presiden parti*. Apa yang disebut ialah Perdana Menteri hendaklah dilantik dari seorang ahli parlimen yang difikirkan mempunyai sokongan majoriti *di kalangan ahli-ahli parlimen*. Begitu juga ia boleh mengandaikan bahawa ia masih ahli parlimen dan hanya parlimen saja yang boleh memecatnya.

Perkara ini ada benarnya. Tetapi jika diselidiki lagi, bahawa oleh kerana naiknya seorang Perdana Menteri itu melalui parti politik yang ia pimpin, maka secara langsung kedudukan dan kemenangannya dalam parti mempengaruhi jawatannya sebagai Perdana Menteri. Ahli-ahli parlimen yang mewakili partinya juga adalah terdiri dari ahli-ahli parlimen yang berpengaruh dan kalau dalam kes UMNO, kebanyakannya mereka itu juga memegang jawatan-jawatan penting dalam parti di peringkat bahagian seperti ketua bahagian, timbalan atau naib ketua atau ketua pemuda atau wanita. Dengan sebab itu, jika seseorang presiden parti dan sekali gus Perdana Menteri menghadapi tentangan di dalam partinya, maka pada ghalibnya dari segi moral ia menghadapi tentangan yang sama dari parlimen, kerana ahli-ahli parlimen itu jugalah ahli-ahli yang memegang jawatan kanan dalam parti (UMNO) yang turut mengundi dalam pemilihan presiden itu. Apakah tentangan ahli-ahli parlimen itu dinyatakan dalam bentuk undi tidak percaya di dalam parlimen atau sebaliknya tidak penting di sini, tetapi itulah hakikat yang berlaku.

Meskipun demikian, harus diingat bahawa dalam kes UMNO khususnya sejak Dr. Mahathir mengambil alih jawatan Presiden

dan Perdana Menteri, didapati tidak semua ahli-ahli parlimen dari UMNO terdiri dari ketua-ketua bahagian, sebaliknya ramai yang terdiri dari yang bukan ketua bahagian atau memegang jawatan terpenting bahagian. Mereka hanya terdiri dari ahli-ahli jawatankuasa bahagian sahaja.⁵ Perkara ini merupakan stail kepimpinan Dr. Mahathir dalam memilih calon-calon wakil rakyat terutama peringkat parlimen.⁶ Manakala pemilihan ADUN di peringkat negeri pula lebih banyak ditentukan oleh Menteri Besar selaku Ketua Perhubungan UMNO negeri yang tentunya merupakan penyokong kuat Perdana Menteri. Dengan sebab itu, terdapat calon-calon ahli parlimen yang tidak dikenali di peringkat bahagian sebelum ini dipilih oleh beliau untuk bertanding. Kesannya amat besar dalam masa jangka panjang, di mana ahli-ahli parlimen yang tidak memegang jawatan Ketua Bahagian ini selalunya merupakan penyokong kuat kepada presiden parti dan seterusnya nasib mereka ini banyak ditentukan oleh presiden untuk mengekalkan kedudukan mereka sebagai ahli parlimen.

Pada hemat penulis, oleh kerana komposisi ahli-ahli parlimen yang terdiri dari pelbagai kedudukan itulah yang menyebabkan kedudukan Perdana Menteri di parlimen sukar digugat kerana tidak ada kata sepakat di kalangan ahli-ahli parlimen, lantaran ahli-ahli parlimen itu mempunyai berbagai-bagai latarbelakang. Ada yang cuma menjadi ahli jawatankuasa biasapun boleh ditonjolkan menjadi ahli parlimen. Terdapat juga yang menjadi Menteri, Timbalan Menteri dan Setiausaha Parlimen yang pada mulanya bukan memegang jawatan penting dalam parti di peringkat bahagian. Jika dibandingkan dengan England, kes Malaysia agak unik atau berbeza walaupun dapat dipertahankan bahawa memang Dr. Mahathir yang merupakan Perdana Menteri yang mendapat sokongan ahli-ahli parlimen UMNO dan BN, tetapi tidak begitu di England. Di negara itu, lazimnya jika menghadapi keadaan seperti Dr. Mahathir itu, pilihanraya diadakan, atau undi tidak

-
5. Jawatan ketua bahagian adalah sangat penting sekali dalam UMNO.
  6. Perkara ini merupakan salah satu punca utama berlakunya perpecahan dalam UMNO, kerana tidak puashati tidak dapat menjadi calon wakil rakyat

percaya dibuat oleh ahli-ahli parlimen dari pembangkang hatta dari partinya sendiri.

Ringkasnya, di Malaysia, hal-hal seperti di atas tidak berlaku. Ini disebabkan beberapa faktor, pertamanya; komposisi ahli parlimen UMNO yang herbeza-beza seperti disebutkan di atas. Kedua; ahli-ahli parlimen Melayu sangat mudah menghadapi kekurangan majoriti jika tidak bersatu. Parti-parti MCA, MIC, DAP dari bukan Melayu dicurigai akan mengancam kedudukan dominasi kekuasaan Melayu dan ini akan menggugat kedudukan orang Melayu sebagai Perdana Menteri. Dengan sebab itu, tentang ahli-ahli parti UMNO terhadap presidennya dan sekali gus Perdana Menteri tidaklah semudah seperti di negara-negara barat yang tidak menghadapi masalah penduduk berbilang kaum seperti di negara ini. Ahli-ahli UMNO terpaksa berfikir berpuluh kali untuk membuat sesuatu yang boleh mengancam kedudukan orang Melayu sebagai Perdana Menteri.

Kesan Kepada Pengaruh BN

Dari perpecahan UMNO tersebut, telah wujud barisan parti-parti pembangkang yang menyerupai BN dan dalam pilihanraya 1990 yang lalu kedua-dua barisan parti berentap untuk mendapat pengaruh dan kuasa dalam pilihanraya tersebut. Dalam pilihanraya 1990, wujud pembentukan barisan pembangkang yang terdiri dari parti-parti seperti DAP, PAS, Berjasa, PBS, Hamim bergabung dengan Semangat 46. Manakala BN dengan MCA, MIC, Gerakan, USNO dan AKAR bergabung di kalangan mereka menentang arus gabungan parti-parti pembangkang itu.

Satu perkembangan yang menarik ialah keputusan DAP yang menyokong Datuk Shahrir dalam pilihanraya kecil Johor Bahru pada 25 Ogos 1988 di mana telah membuka mata para pemerhati politik dan orang-orang Melayu. Selama ini parti DAP dianggap musuh ketat BN dan selama-lamanya dicap begitu rupa sebagai parti perkauman yang ekstreme. Dengan peristiwa itu DAP telah

menampakkan unsur-unsur yang agak *moderate* dan telah mula membuka pintunya kepada orang Melayu. Peranan Semangat 46 dan PAS terbukti dapat meredakan bahan perkauman dengan merintis jalan ke arah kerjasama di kalangan parti-parti pembangkang. Malah, dikatakan Lee Lam Thye jauh lebih *moderate* dari Lee Kim Sai atau Dr. Ling Liang Sik dari MCA. Walau bagaimanapun, pilihanraya umum yang diadakan pada 21 Oktober 1990 yang lalu membuktikan yang BN di bawah pimpinan Dr. Mahathir masih mampu memenangi 127 kerusi parlimen dari 188 kerusi parlimen, manakala Angkatan Perpaduan Ummah (gabungan Semangat 46, PAS, Berjasa, Hamim dan PRM) hanya berjaya memenangi 15 kerusi parlimen (Semangat 46 - 8 dan PAS 7), manakala kerusi negeri pula, PAS memenangi 24 kerusi di Kelantan, Semangat 46, 14 juga di Kelantan, 2 di Terengganu, 1 di Pahang, 1 di Johor dan Berjasa mendapat 1 di Kelantan. Negeri Kelantan telah berjaya dikuasai oleh Angkatan di mana semua kerusi parlimen dan negeri dimenangi oleh parti pembangkang tersebut. Manakala parti PBS Sabah telah keluar dari BN empat hari sebelum pilihanraya umum diadakan. Dengan itu dua buah negeri iaitu Sabah dan Kelantan diperintah oleh parti pembangkang.

Walaupuncita-cita Angkatan tidak berjaya memenangi pilihanraya bagi membolehkannya menjadi alternatif kepada BN, namun di peringkat nasional ia telah menggugat keutuhan BN. Hal ini merupakan satu dimensi baru dalam politik Malaysia. Jika ditinjau dari pengaruh Dr. Mahathir dan sekali gus BN dan UMNO, telah memperlihatkan yang pengaruh BN menurun. Tetapi kepopularan pengaruh Dr. Mahathir dapat bertahan iaitu di tahap kira-kira 52 peratus, dibandingkan dengan pengaruh Tunku Abdul Rahman, hanya 49 peratus semasa pilihanraya 1969.⁷

---

7. Tunku Abdul Rahman telah kembali ke rahmatullah pada 6 Disember 1990. Jenazahnya disemadikan di pusara diraja Langgar, Kedah. Sebelum itu Tun Hussein Onn juga telah kembali ke rahmatullah pada 26 Jun 1990. Semoga Allah mencucuri rahmat ke atas roh kedua-dua pemimpin itu.

Berikut adalah jadual yang menunjukkan kepopularan parti BN dari kepimpinan Tunku hingga Dr. Mahathir Mohamed.

Jadual 1

Tunku Abdul Rahman

1959	-	51.8%
1964	-	58.5%
1969	-	44.9%

Tun Abdul Razak

1974	-	60.7% (undi)
------	---	--------------

Tun Hussein Onn

1978	-	57.2%
------	---	-------

Dr. Mahathir Mohamed

1982	-	60.5%
1986	-	57.6%
1990	-	52%

Di sini kita perhatikan bahawa hanya Tun Abdul Razak sahaja yang memperolehi kepopularan atau pengaruh yang lebih tinggi diukur dari pengaruh-pengaruh Perdana Menteri-Perdana Menteri Malaysia yang lain. Tun Razak mendapat lebih 0.02 pertus (60.7 peratus) dari Dr. Mahathir iaitu (60.5 peratus). Ini bermakna Tun Razak dan Dr. Mahathir mempunyai pengaruh setanding antara satu sama lain.

Bilangan kerusi-kerusi parlimen yang dimenangi oleh parti-parti politik dalam pilihanraya 1986 dan 1990 adalah seperti berikut:

Jadual 2

Parti	1986	1990
UMNO	73	71
MCA	17	18
PBS	7	10
MIC	6	6
USNO	5	6
Gerakan	5	5
SUPP	4	4
PBDS	4	4
SNAP	4	3
	125	127

Pembangkang

Parti	1986	1990
DAP	24	20
PBS	9	14
Semangat46	12	8
PAS	1	7
Bebas	4	4
Permas	1	0
	51	53

Pengaruh/peratus undi Parti Pembangkang dari tahun 1959 hingga 1990.

Jadual 3

Tahun	DAP	PAS	46
1959		21.3	
1964		14.6	
1969	11.9	20.9	
1974	18.3	-	
1978	19.1	15.5	
1982	19.6	14.5	
1986	21.1	15.3	
1990	15.2	16.5	14.39

Rumusan yang boleh diambil di sini ialah peningkatan pengaruh pembangkang kian bertambah hasil dari gabungan antara parti-parti pembangkang untuk menumbangkan BN. Walau bagaimanapun, BN tetap dapat menguasai negara dengan majoriti lebih dua pertiga kerusi parliment. Jelas menunjukkan rakyat terbanyak masih menyokong parti pemerintah (BN) dan UMNO sebagai tunjang pemerintahan Malaysia. Bagi Semangat 46, jelas pada kebanyakan pemimpin UMNO menganggap ia sudah terkeluar dari UMNO itu sendiri. Bagi mereka Semangat 46 merupakan satu parti serpihan yang mempunyai baju dan bendera yang lain dari UMNO. Bagi sesetengah ahli UMNO dan Semangat 46, kehadiran Semangat 46 tidak lebih hanya manifestasi ketidakpuashati ahli-ahli UMNO terhadap kepimpinan Dr. Mahathir sahaja dan ianya mungkin bercantum semula dengan UMNO di satu masa nanti.

Di sebalik Kemenangan Angkatan Di Kelantan: Kemenangan Moral Kepada Tengku Razaleigh?

Pada hemat penulis, meskipun Angkatan yang diterajui oleh Tengku Razaleigh dan PAS gagal menguasai parliment bagi membolehkan mereka berkuasa, kemenangan Angkatan di Kelantan merupakan satu kemenangan peribadi bagi Tengku Razaleigh. Di sini tampak bahawa Tengku Razaleigh telah memainkan peranan utama mempengaruhi sebahagian besar ahli-ahli UMNO sendiri serta pengikut-pengikut PAS menumbangkan BN/UMNO Kelantan. Kemenangan Angkatan itu mencerminkan bahawa jika Tengku Razaleigh atau Semangat 46 tidak memberi kerjasama, sudah tentu PAS tidak dapat memenangi kesemua kerusi-kerusi baik parliment atau DUN. Ini bukan bererti menidakkann faktor penting kepimpinan PAS khususnya Tuan Hj. Nik Aziz. Tetapi faktor PAS hanya berkesan selepas kemenangan Angkatan di Kelantan dan faktor Nik Aziz tertonjol sebagai tokoh yang mengekalkan kekuasaan Angkatan yang berbekalkan ketokohan ulamak dan kewibawaan beliau itu. Tetapi jika ditinjau akan faktor sebelum pilihanraya 1990 dan sebelum kemunculan PAS/Angkatan di Kelantan, jelas kekuatan PAS belum teruji sehingga ia berjaya membentuk kerajaan dengan sokongan padu dari Semangat 46, Berjasa dan Hamim. Dengan kata lain, peranan Semangat 46 amat berkesan dalam mempengaruhi rakyat Kelantan. Ini dapat dibuktikan di mana calon-calon Semangat 46 diletakkan di semua kawasan kubu kuat UMNO termasuk kubu kuat Tengku Ahmad Rithauddin dan Tan Sri Muhammad Yaacob dan akhirnya mendapat kemenangan majoriti yang di luarjangkaan jumlahnya. Calon-calon PAS yang diletakkan di kebanyakan kubu PAS telah berjaya mendapat undi majoriti yang begitu banyak, yang pada pilihanraya yang lampau jarang-jarang mendapat majoriti sedemikian. Kadang-kadang sekitar 50 hingga 100 saja. Ini menggambarkan bahawa penyokong-penyokong Tengku Razaleigh yang terdiri dari ahli-ahli Semangat 46 dan UMNO sendiri turut mengundi calon PAS dan seterusnya menokok dengan banyaknya bilangan undi PAS.

Berdasarkan faktor kepopulan Tengku Razaleigh di Kelantan yang punya saham terbesar membawa kepada kemenangan PAS itu, adalah diramalkan bahawa selagi pengaruh Tengku Razaleigh masih kental di Kelantan. Angkatan akan terus mengekalkan kuasanya di negeri itu. Tetapi, jika pengaruh Tengku Razaleigh pudar atau kemungkinan ketiadaan beliau di satu masa nanti, harapan UMNO untuk menjatuhkan PAS memang ada, walaupun tidak semudah yang difikirkan memandangkan kepopulan Nik Aziz berjaya mempamerkan gaya kepimpinan yang diterima oleh rakyat dan nampaknya membawa kesan yang memungkinkan UMNO sukar menguasai semula Kelantan.

Rengkasnya, hujjah yang digembar-gemburkan selama ini yang mengatakan ketokohan pemimpin PAS khususnya Nik Aziz yang membawa kemenangan besar pembangkang di Kelantan adalah kurang bijak. Ini disebabkan sebelum pembangkang berkuasa di Kelantan (selepas 1974) siapalah Nik Aziz itu? Beliau hanya dikenali sebagai Tok Guru yang menjadi ADUN dua penggal dan ahli parliment tunggal PAS di parliment selama satu penggal. Di sinilah kita lihat pengaruh Tengku Razaleigh yang sudah terpahat di hati rakyat Kelantan begitu lama itu telah dapat menunjukkan kepada Dr. Mahathir bahawa beliau bukanlah mewakili parti serpihan seperti yang didakwa. Sebaliknya beliau juga boleh dititip sebagai pemimpin yang turut menempa sejarah politik tanah air, walaupun tidak sehebat kepimpinan Dr. Mahathir. Jika Semangat 46 benar-benar sebagai parti serpihan, adalah tidak mungkin Kelantan dapat dikuasai oleh Angkatan dengan menyapu bersih kesemua kerusi di negeri itu.

Rumusan

Bahawa tujuan pengharaman UMNO ini sebenarnya bermotifkan untuk mengeluarkan pengaruh kepimpinan Tengku Razaleigh, Dato' Musa Hitam dan Datok Harun Idris dari UMNO. Untuk menghapuskan pengaruh tokoh-tokoh ini memerlukan satu perancangan yang teliti, strategi bermuslihat, ketajaman fikiran, kesabaran, kadang-kadang bersendiwara, seperti dalam budaya

Melayu yang digambarkan dalam wayang kulit yang mengorbankan masa, tenaga dan kos.

Jelas kepada penulis bahawa tujuan mengeluarkan Tengku Razaleigh dari UMNO kerana perbezaan ideologi, yang ketara dengan Dr. Mahathir, Tengku Razaleigh lebih mirip untuk mengekalkan dan mempertahankan nilai-nilai Melayu yang wujud selama ini. Manakala nilai-nilai dan ideologi Dr. Mahathir lebih memperlihatkan pragmatik, walaupun menerima kritikan-kritikan yang hebat.

Kumpulan Tengku Razaleigh mempunyai kepimpinan yang berbeza dengan kepimpinan Dr. Mahathir kerana mereka berjuang dari platform yang berbeza, di mana Dr. Mahathir bergiat dari platform *Ultra Malay* yang anti Tunku Abdul Rahman, manakala Tengku Razaleigh pula bermula dari platform yang menyokong Tunku dan Tun Abdul Razak. Jadi, Dr. Mahathir mengharapkan akan mewariskan kepimpinannya kepada orang-orangnya seperti Anwar Ibrahim dan lain-lain. Manakala Abdullah Badawi (beliau memihak kepada Team B semasa perhimpunan Agung UMNO 1987) yang dirasakan sudah mendapat kemaafan dari Dr. Mahathir akan terus memberi khidmatnya. Ia juga terbukti apabila barisan Naib-naib Presiden UMNO yang berlangsung dalam pertandingan yang diadakan pada 30 November 1990 yang lalu di mana semua orang kuat Dr. Mahathir dari Pulau Pinang dan Kedah iaitu Anwar Ibrahim, Abdullah Badawi dan Sanusi Joned memenangi kerusi-kerusi itu. Orang-orang kuat Dato' Musa juga terkeluar dari senarai Dr. Mahathir seperti Muhyiddin Yassin, Shahril Abdul Samad, Ajib Ahmad dan lain-lain lagi. Pun begitu, kemenangan Abdullah Badawi juga dilihat sebagai mempamirkan bahawa pengaruh Dato' Musa dan Tengku Razaleigh masih bertapak dalam UMNO. Dengan tersisihnya Tengku Razaleigh melalui tragedi 12 Februari 1988 (tarikh pengharaman UMNO), maka adalah diramalkan Tengku Razaleigh tidak akan menjadi Perdana Menteri (menurut perancangan manusia, kecuali kehendak Allah). Walaupun dengan kos yang tak terhitung nilainya serta sana sini

masih wujud kebobrokan dan kejelikkan di dalam UMNO, tetapi itu tidaklah menghalang UMNO dari berusaha memperkuatkan jentera partinya.

Dengan tragedi menimpa UMNO, maka sejarah berulang kembali; di mana kalau pada tahun 1959 - PAS memerintah Kelantan hingga 1974 (18 tahun) maka hari ini PAS memerintah Kelantan sekali lagi. UMNO tetap memerintah kerajaan pusat sehingga Kelantan berkemungkinan besar dapat diperintah semula oleh UMNO pada waktu yang tidak dapat diramalkan buat masa ini. Begitulah pusingan politik UMNO ibarat roda yang terus berputar tiada hentinya menjalani liku-liku meniti dari zaman ke zaman. UMNO ketika ini melebarkan sayapnya ke Sabah. Apakah motif sebenar UMNO menghadirkan diri ke Sabah tidak dapat dianalisis di sini tetapi besar kemungkinan untuk menggantikan ahli-ahli yang lari kepada Semangat 46.

Walau apa pun kritik yang dilemparkan ke atas kepimpinan Dr. Mahathir, beliau dianggap seorang pemimpin yang mempunyai wawasan yang jauh untuk menukar dan mengubah corak pemikiran dan sikap orang Melayu ke arah yang lebih progresif dan moden dalam semua bidang, khususnya di bidang ekonomi dan teknologi moden. Begitu juga pembaharuan-pembaharuan yang dilakukan terutama dalam bidang pentadbiran, ekonomi dan ekonomi antarabangsa, peranan Islam yang tidak sahaja mementingkan akhirat tetapi untuk dunia juga merupakan dimensi-dimensi baru yang belum pernah dibuat oleh pemimpin-pemimpin Malaysia terdahulu. Walaupun kritik-kritik tajam dilemparkan oleh kawan dan lawan dan setengah-setengah kritik itu ada benarnya, namun gaya kepimpinan beliau dirasakan dapat menawarkan segala bisa-bisa kritikan itu. Sesungguhnya perubahan yang belum pernah berlaku ke atas masyarakat itu tentunya menerima tentang dan kritikan sebelum perubahan itu membawaikan kejayaan.

Harus diakui peristiwa-peristiwa politik dalam UMNO seperti yang berlaku itu adalah merupakan manifestasi kepada perubahan politik dari konflik yang wujud itu. Seperti yang disebut oleh Tom

Melayu yang digambarkan dalam wayang kulit yang mengorbankan masa, tenaga dan kos.

Jelas kepada penulis bahawa tujuan mengeluarkan Tengku Razaleigh dari UMNO kerana perbezaan ideologi, yang ketara dengan Dr. Mahathir, Tengku Razaleigh lebih mirip untuk mengekalkan dan mempertahankan nilai-nilai Melayu yang wujud selama ini. Manakala nilai-nilai dan ideologi Dr. Mahathir lebih memperlihatkan pragmatik, walaupun menerima kritikan-kritikan yang hebat.

Kumpulan Tengku Razaleigh mempunyai kepimpinan yang berbeza dengan kepimpinan Dr. Mahathir kerana mereka berjuang dari platform yang berbeza, di mana Dr. Mahathir bergiat dari platform *Ultra Malay* yang anti Tunku Abdul Rahman, manakala Tengku Razaleigh pula bermula dari platform yang menyokong Tunku dan Tun Abdul Razak. Jadi, Dr. Mahathir mengharapkan akan mewariskan kepimpinannya kepada orang-orangnya seperti Anwar Ibrahim dan lain-lain. Manakala Abdullah Badawi (beliau memihak kepada Team B semasa perhimpunan Agung UMNO 1987) yang dirasakan sudah mendapat kemaafan dari Dr. Mahathir akan terus memberi khidmatnya. Ia juga terbukti apabila barisan Naib-naib Presiden UMNO yang berlangsung dalam pertandingan yang diadakan pada 30 November 1990 yang lalu di mana semua orang kuat Dr. Mahathir dari Pulau Pinang dan Kedah iaitu Anwar Ibrahim, Abdullah Badawi dan Sanusi Joned memenangi kerusi-kerusi itu. Orang-orang kuat Dato' Musa juga terkeluar dari senarai Dr. Mahathir seperti Muhyiddin Yassin, Shahril Abdul Samad, Ajib Ahmad dan lain-lain lagi. Pun begitu, kemenangan Abdullah Badawi juga dilihat sebagai mempamirkan bahawa pengaruh Dato' Musa dan Tengku Razaleigh masih bertapak dalam UMNO. Dengan tersisihnya Tengku Razaleigh melalui tragedi 12 Februari 1988 (tarikh pengharaman UMNO), maka adalah diramalkan Tengku Razaleigh tidak akan menjadi Perdana Menteri (menurut perancangan manusia, kecuali kehendak Allah). Walaupun dengan kos yang tak terhitung nilainya serta sana sini

sosiologikal mengenai akibat politik yang terhasil oleh perperangan.¹¹

Buat akhirnya dapatlah dikatakan bahawa dua model politik yang popular digunakan iaitu model kelompok dan elit bersesuaian dengan peristiwa-peristiwa yang berlaku kepada UMNO. Meskipun ada yang berpendapat model-model ini kurang relevan, tetapi pada hemat penulis model-model ini sekurang-kurangnya dapat membantu pembaca memahami dengan sistematik dan konseptual terhadap fenomena-fenomena dan peristiwa-peristiwa politik yang berlaku dalam UMNO. Model kelompok melambangkan dua buah kelompok utama yang berkepentingan dan mempunyai nilai dan pendapat yang bersaing untuk merebut kuasa. Akhirnya kelompok Dr. Mahathir dapat mengalahkan kelompok Tengku Razaleigh melalui proses demokrasi iaitu pemilihan UMNO pada 24 April 1987. Pihak berkuasa lantas mengiktiraf kemenangan Dr. Mahathir dan kelompok Tengku Razaleigh telah menyaman pula UMNO yang mengakibatkan pengharaman UMNO.

Dilihat dari sudut model elit pula, didapati semua aktiviti dan keputusan politik yang utama dibuat oleh elit-elit parti pemerintah dan rakyat umum tidak banyak dapat menentukan dasar dan kecenderungan atau keputusan politik. Kalau dilihat dalam UMNO misalnya, daripada mula ia beroperasi hingga sampai kepada pengharamannya, kemudian penubuhan parti UMNO baru, pengiktirafan terhadap parti itu, peranan Setiausaha Agong UMNO, penggubalan perlombagaan UMNO Baru, Undi Bonus, perlantikan Ketua Wanita dan Pemuda, perlantikan oleh Majlis Tertinggi ataupun pemilihan calon-calon wakil rakyat, Menteri Besar, Menteri-menteri dan pegawai-pegawai tinggi kerajaan adalah banyak ditentukan oleh golongan elit pemerintah/UMNO yang juga menggambarkan kehendak dan nilai-nilai golongan itu sendiri. Menurut model elit, ahli-ahli biasa dalam parti ataupun

---

11. *Ibid.*, p 89-90

rakyat jelata tidak mengambil daya inisiatif atau tidak kesah *apathetic* terhadap dasar kerajaan. Mereka menyerahkan untung nasib mereka kepada golongan elit tersebut. Meskipun terdapat tentangan dari kelompok Semangat 46 dan lain-lain kelompok pendesak seperti Majlis Peguam Negara, pertubuhan MTUC, parti-parti pembangkang seperti DAP, PAS, SDP ataupun PRM, pihak pemerintah berjaya membendung tentangan-tentangan itu melalui penguatkuasaan undang-undang. Sekali lagi kepimpinan Dr. Mahathir berjaya mengelak dari serangan-serangan pembangkang yang beliau anggap sempit dan tidak berpandangan jauh. Jelaslah pada hemat penulis kepimpinan Dr. Mahathir menepati ciri-ciri kepimpinan jenis *Transactional leadership* yang mana beliau mempergunakan sepenuhnya nilai-nilai yang wujud dalam masyarakat itu.¹² Model ini antara lain memberi gambaran yang seseorang pemimpin itu cekap memobilasikan seluruh segmen dalam sistem sosial-politik itu seperti mendapatkan sokongan golongan birokrat, ahli-ahli politik, golongan usahawan, belia-belia, petani, kaum minoriti dan sebagainya untuk tujuan memperkuatkan sokongan bagi menangkis segala tentangan yang boleh mengancam kesurvivalan seseorang pemimpin itu dan seterusnya melancarkan dasar-dasar pembangunan sosial tanpa banyak rintangan.

Kepimpinan Dr. Mahathir perlahan-lahan cuba melenyapkan kritik-kritik pembangkang dengan memperkenalkan Wawasan 2020 untuk masyarakat Malaysia. Wawasan itu mencakupi semua bidang kehidupan. Segala tohmah-tohmah dan kritik negatif terhadap dasar-dasar Dr. Mahathir selama sepuluh tahun yang lalu secara diam-diam cuba dilupakan. Pada hemat penulis, Dr. Mahathir sememangnya bercita-cita tinggi dan dinamik sekali. Beliau faham dan begitu prihatin sekali yang bangsa Melayu itu tidaklah mempunyai wawasan yang jauh seperti bangsa-bangsa lain yang maju. Ini disebabkan bangsa Melayu masih dikongkong oleh nilai-nilai dan budaya-budaya konservatif dan feudalistik

12. Lihat James MacGregor Burns, *Leadership* (New York: Harper & Row, 1978).

yang menghambat pemodenan. Beliau menganggap jika kepimpinan Tengku Razaleigh yang menerajui negara, cara lama dan tradisi lama Melayu juga yang menjadi wadah perjuangan mereka, sedangkan bangsa Melayu perlu berubah sikap untuk maju ke depan. Beliau menganggap selagi sikap-sikap feudal dan tradisi Melayu tidak dihapuskan, kehidupan orang-orang Melayu tidaklah cemerlang dan kemungkinan akan berada di takot lama juga. Justeru itu, beliau merasakan hanya beliau saja satu-satunya pemimpin besar Melayu yang boleh menzahirkan cita-cita ini. Ini dibuktikan di akhir-akhir tahun 1980-an di mana kepimpinan dan wawasannya begitu terserah hukum sahaja di negara ini tetapi juga di peringkat ASEAN dan antarabangsa.

Buat menutup tirai perbincangan, penulis berpendapat bahawa angin perubahan mula bertiup kencang ke arah menggantikan kepimpinan Dr. Mahathir, apabila beliau bersara nanti. Satu persoalan timbul iaitu apakah proses peralihan kuasa dari kepimpinan Dr. Mahathir kepada penggantinya kelak akan berlaku sama seperti di zaman-zaman Tunku Abdul Rahman, Tun Razak dan Tun Hussein Onn? Untuk menjawapnya agak sukar, memandangkan kebanyakan ahli-ahli UMNO dan pemimpin UMNO dewasa ini adalah terdiri dari golongan yang lahir selepas merdeka dan tidak pernah kenal erti kesusahan dan penderitaan hidup. Senario politik negara akan memperlihatkan sama ada pemimpin-pemimpin pelapis dapat belajar dari pengalaman-pengalaman terdahulu dan terserah kepada mereka sama ada hendak memilih cara evolusi atau sebaliknya.

Rujukan

- Abdul Ghani Ismail. 1984. *Razaleigh Lawan Musa*, IJS Communication Sdn. Bhd., K.L.
- Abdul Samad Idris (Tan Sri). 1982. *25 Tahun Merdeka*, Pustaka Budiman, K.L.
- Ahmad Atory Hussain. Pilihanraya 1986; Satu Kajian Kes Di Pulau Pinang (Laporan Penyelidikan), Jabatan Sains Politik, UKM. Tidak diterbitkan.
- Ahmad Atory Hussain. *Ke arah Kemantapan Demokrasi*, Dewan Masyarakat. April 1987.
- Ahmad Atory Hussain. 1987. Kertaskerja *Ke arah Pemantapan Demokrasi Di Malaysia*, Seminar Perpaduan Nasional, UUM, Alor Star.
- Ahmad Atory Hussain. 1982. *Keppimpinan UMNO Sepantas Lalu* dalam Buku Cenderamata UMNO Bahagian Hilir Perak, Teluk Intan.
- Ahmad Atory Hussain. 1986. *Pembentangan Dasar Awam; Hubungannya dengan Politik UMNO dan Birokrasi*, Utusan Publication, K.L.
- Ahmad Atory Hussain. 1987. *Kepimpinan Masa Depan: Berakhirkah Delima Melayu?*, Karangkraf, Kuala Lumpur.
- Ahmad Mokhtar. 1988. *Pengharaman UMNO 1946 - Siapa Pengkhianatnya*, Kuala Lumpur.
- Alias Muhammad. 1982. *Wasiat Nasionalisma Melayu*, Utusan Publication, Kuala Lumpur.
- Andrew J. Milnor. 1969. *Comparative Political Parties*, Thomas Y. Crowell Company.
- Burn, MacGregor, James. 1978. *Leadership*, Harper & Row, New York.

- Chamil Wariya. 1988. *UMNO Baru: Kelahiran dan Perkembangannya*, K. Publishing, Kuala Lumpur.
- Dorothy Pickles. 1984. *Introduction to Politics*, Methuen & Co. London (1964) Terjemahan oleh Hussain Muhammad, DBP, Kuala Lumpur.
- Hambali Abdul Latif. 1988. *UMNO Milik Siapa?*, Penerbitan Pena, Kuala Lumpur.
- Milne R.S. and Diane K. Mauzy. 1977. *Politic and Government in Malaysia*, Federal Publications, Kuala Lumpur.
- Mohamed Abu Bakar. 1987. *Penghayatan Sebuah Ideal*, DBP, Kuala Lumpur.
- Mokhtar Shuib. 1980. *Datuk Harun Di Persimpangan*, Pakur Print, Kuala Lumpur.
- Neumann, R.G. 1960. *European and Comparative Governments Third Edition*, MacGraw Hill Company, London.
- Sayyid Abdul 'Ala Al-Maududi. 1404H. *Teori Politik Islam*, Alih bahasa oleh Kamaruddin Abdul Rahman, Agensi media Islam Sdn. Bhd., Kuala Lumpur.
- Scott, J.C. 1972. *Patron Politics and Political Change in Southeast Asia*, The American Political Science Review, vol. 66, No. 1.
- Shaunsul A.B. 1988. *The Battle Royal - The UMNO Elections of 1987*. In *Southeast Asian Affairs 1988*, Institute of Southeast.
- Sigmund Neumann. 1956. *Modern Political Parties: Approaches To Comparative Politics*, Chicago University Press.
- S.H. Alatas. 1988. *Talqin Untuk UMNO*, Al-Suhaimi, P.O. Box 11753, Kuala Lumpur.
- Tengku Razaleigh Hamzah. 1988. *Menentang Kemungkaran Politik dan Ekonomi*, Kuala Lumpur.

Thomas R. Dye. 1978. *Understanding Public Policy*, Prentice Hall, Englewood, Cliff, New Jersey.

Yahya Ismail. 1987. *Siapa Presiden UMNO 1987? Mahathir - Tengku Razaleigh*, Dinamika Kreatif Sdn. Bhd., Kuala Lumpur.

Yahya Ismail. 1988. *Krisis Politik UMNO: Melayu Tergugat*, Dinamika Kreatif, Kuala Lumpur.

Yasin A.F. 1982. *Melihat Ke Timur, Perspektif Lain Dari Satu Kenyataan*, Dewan Masyarakat, DBP, Kuala Lumpur.

Politik Kumpulan Pendesak Islam Dalam Pembentukan Dan Perlaksanaan Dasar-Dasar Di Malaysia: 1970-1985

Hairany Naffis*

Pengenalan

Sejak pertengahan tahun-tahun 1970-an,¹ kelihatan telah muncul kembali keinginan di kalangan sebahagian dari umat Islam di seluruh dunia untuk mencari dan membangunkan secara lebih serius satu sistem kehidupan yang baru sebagai alternatif kepada sistem kehidupan acuan Barat.² Sistem Islam yang mereka pilih sebagai alternatif itu, diharap agar dapat menghapuskan segala kepincangan yang dikatakan lahir dari pengamalan sistem yang ada pada masa kini yang dibentuk hanya berdasarkan pengalaman dan pemikiran manusia tanpa digarapkan dengan unsur-unsur kerohanian. Aliran baru ini muncul, juga sebagai reaksi kekeciwaan kumpulan reformis terhadap segala kompromi yang

-
- Hairany Naffis kini bertugas sebagai pensyarah Politik Antarabangsa di Jabatan Sains Politik, Universiti Kebangsaan Malaysia.
  - 1. Walaupun gerakan kebangkitan Islam telah bermula lebih awal dari itu seperti *Gerakan Ikhwan-Muslimin* Mesir 1928 pimpinan Hasan AlBanna, *Jamaat-i-Islami* pimpinan Maulana Abdul Ala Maududi di India dan Pakistan 1950-1960-an dan lain-lain, namun kesan gerakan-gerakan itu terhad kepada kawasan-kawasan geografi tertentu sahaja. Gerakan-gerakan Islam ditahun-tahun 1970-an sebaliknya telah meninggalkan kesan yang lebih meluas. Sifat gerakan ini juga dikatakan lebih agresif dan militan seperti yang dapat dilihat dari *Gerakan Militan Palestin* 1970-1972, pertikaian Islam dan Kristian Koptik Mesir 1976-1977, peristiwa penawanan Masjidil Haram di Mekah 1979 dan seumpamanya. Untuk keterangan lanjut sila lihat Richard H. Dekmejian, *The Islamic Revival in the Middle East and North Africa* dalam *Current History*, Philadelphia, Vol. 78, No. 456, April 1980, h. 169-174.
  - 2. *Sistem kehidupan acuan barat* yang dimaksudkan merangkumi segala sistem kehidupan yang berasal dari Barat termasuk sistem-sistem yang dibentuk oleh ideologi-ideologi Marxist, Sosialis dan Kapitalis Liberal serta institusi-institusi yang telah dibentuk berdasarkan ideologi-ideologi tersebut.

telah dibuat oleh ulamak-ulamak tradisional.³ Kemajuan berdasarkan nilai-nilai barat dianggap telah mencabar tradisi umat Islam. Akibatnya, pemimpin-pemimpin nasionalis dan ulamak-ulamak tradisional yang telah berkompromi dengan kemodenan yang tidak mengandungi nilai-nilai Islam, telah ditentang hebat oleh golongan reformis ini. Fenomena tentangan ini mungkin dapat dilihat melalui pergerakan-pergerakan revolusioner untuk menubuhkan negara-negara Islam yang baru ataupun melalui tekanan-tekanan langsung kepada pemerintah agar menerapkan nilai-nilai Islam di dalam segala aktiviti kenegaraan.

Kebangkitan Kumpulan Pendesak Islam Di Malaysia

Kebangkitan semula perjuangan bagi menegakkan negara Islam (Islamic State) di peringkat antarabangsa ini telah banyak memberikan kesan kepada kebangkitan gerakan Islam di Malaysia. Kesan ini dapat dilihat melalui dua sudut yang berkait antara satu sama lain; pertamanya, gerakan atau tindakan yang dibuat oleh kerajaan yang memerintah (yakni melalui Parti UMNO terutamanya), dan keduanya ialah gerakan kumpulan-kumpulan pendesak Islam yang bukan ditaja oleh pemerintah.⁴

Gerakan kumpulan yang pertama itu, dari satu sudutnya, adalah merupakan akibat dari kebangkitan golongan yang kedua.⁵ Walaupun begitu, di pihak kerajaan (khasnya pemimpin Parti

-
3. Keterangan yang agak mendalam tentang aliran-aliran ini boleh dilihat dalam kajian Muhammad Abu Bakar. *Penghayatan Sebuah Ideal*, DBP, K.L. 1987, m.s. 27-34
  4. bukan ditaja oleh pemerintah ini bermaksud bahawa gerakan itu tidak dibiayai oleh kerajaan seperti mana ia membaiayai pergerakan PERKIM, BINA (Sarawak), Majlis-Majlis Agama Islam di negeri-negeri dan seumpamanya. Tetapi, dari sudut keahlianya pula, dalam banyak keadaan, ramai pegawai-pegawai tinggi dan kakitangan awam kerajaan menjadi ahli kepada kumpulan-kumpulan ini.
  5. Pendapat itu adalah menurut dakwaan kumpulan yang kedua, yang merasakan bahawa usaha-usaha Islamisasi kerajaan adalah merupakan hasil desakan mereka. Rujuk 'Coping with the Fire', *Asiaweek*, Dec. 17, 1982, h. 18-22.

UMNO), ia mendakwa bahawa penerapan nilai-nilai Islam yang dibuatnya (terutama sejak tahun-tahun 1980-an), adalah kerana ia sendiri berjuang untuk Islam. Malah, ia juga mendakwa partinya pada satu tahap merupakan parti Islam yang terbesar di negara ini dan sekaligus parti Islam yang ketiga besarnya di dunia.⁶ Oleh itu, dikatakan segala tindak-tanduknya adalah untuk kebaikan umat Islam di negara ini. Di masa yang sama, pihak kerajaan juga merasakan bahawa ia terpaksa berhati-hati dalam usaha-usaha yang berkait dengan Islam supaya tidak menambahkan perasaan prejudis pengikut-pengikut agama lain yang juga mempunyai kedudukan dan peranan yang penting dalam pembangunan negara ini. Kewujudan sensitiviti fenomena ini sedikit sebanyaknya telah merencatkan usaha-usaha penerapan nilai-nilai Islam di Malaysia. Misalnya, kegiatan parti-parti bukan Melayu-Islam, termasuk komponen-komponen parti pemerintah iaitu anggota-anggota Barisan Nasional sendiri, yang meragui kedudukan dan masa depan kaum bukan Islam di Malaysia, memburukkan lagi keadaan proses Islamisasi yang cuba dilaksanakan oleh kerajaan.⁷

Dengan itu, kumpulan-kumpulan pendekar Islam mendapat ruang untuk mengkritik dan cuba mempengaruhi dasar-dasar kerajaan yang dirasakan lebih condong ke arah pembangunan material

-
6. Harus diingat bahawa, semasa penubuhannya, UMNO adalah merupakan parti bercorak kebangsaan yang menumpukan matlamatnya kepada kejayaan orang Melayu. Tetapi kebangkitan pengaruh gerakan Islam telah meninggalkan kesan yang agak mendalam di kalangan pemimpin dan ahli UMNO sendiri di samping atas keperluan untuk mempertahankan kuasa dominannya dalam pentadbiran, pemimpin-pemimpin UMNO mula melabelkan pula perjuangan mereka sebagai gerakan nasionalisme-Islam Sila rujuk antaranya *STAR*, dan 15 Februari 1983 h. 20-21 dan K. Das 'Preaching Moderation', dalam *Far Eastern Economic Review*, Mac 3, 1983, h. 20.
  7. Pemuda MCA di bawah pimpinan Lee Kim Sai, misalnya, kurang yakin dan tidak bersetuju dengan hasrat kerajaan mahu menerapkan nilai-nilai Islam misalnya, sebagai inti kebudayaan Nasional, kerana dikhuatir kepentingan kaum lain (pengikut agama lain) akan diketepikan. Ini dapat dilihat dengan lebih jelas melalui polemik antara YB Anwar Ibrahim dan YB Lee Kim Sai mengenai isu kebudayaan Nasional yang tersiar dalam akhbar-akhbar tempatan antaranya rujuk Utusan Malaysia, 11 Oktober, 1983, h. 7 dan 'The father of Malaysia calls for a halt' dalam *Far Eastern Economic Review*, Feb. 3, 1983 h. 14.

dan bukan berdasarkan nilai-nilai kerohanian. Pada umumnya, kegusaran kumpulan-kumpulan ini terhadap masa depan Islam di negara ini adalah berdasarkan kepada dua faktor utama iaitu; pertamanya, walaupun Islam dicatatkan sebagai agama resmi negara namun tidak dicatat jaminan bahawa Islam itu mesti dijadikan sebagai asas serta garis panduan untuk bertindak. Adalah nyata bahawa Malaysia ialah sebuah negara sekular⁸ yang sedang cuba menegakkan ideologi nasionalismenya. Oleh itu pemimpin kumpulan-kumpulan ini merasakan adalah perlu diwujudkan tekanan kepada pemerintah supaya dalam pemupukan nasionalisme sebagai ideologi negara, nilai-nilai Islam tidak diketepikan terus. Sebaliknya Islam harus dijadikan pegangan dalam pembentukan apa jua ideologi negara ini. Keduanya, sebagai sebuah negara bermasyarakat majmuk, wujud kecenderungan-kecenderungan ke arah pengelompokan dalam masyarakat yang telah sedia terbahagi itu. Ini menyebabkan lahirnya dasar-dasar yang memperlihatkan wujudnya nilai-nilai perkauman sama ada dalam pembentukan mahupun dalam perlaksanaannya. Oleh kerana binaan masyarakat majmuk dan kompleks menyebabkan para pemimpin kumpulan pendesak Islam merasakan bahawa tekanan yang berterusan dari mereka adalah satu keperluan. Dalam kata lain kumpulan-kumpulan ini merasakan bahawa tekanan adalah perlu untuk menjamin faktor Islam terus diambilkira dalam pembentukan dan perlaksanaan dasar oleh pemerintah. Mereka merasakan bahawa tanpa tekanan dari kumpulan-kumpulan Islam, maka pemerintah akan hanya mempertimbangkan faktor-faktor lain yang mungkin bertentangan dengan Islam dalam penggubalan dasar-dasarnya. Tambahan pula setakat ini, mereka merasakan bahawa pihak pemerintah kurang jujur dan sering keberatan untuk mercahisasikan Islam sebagai titik-tolak yang utama dalam semua urusan dan hal ehwal negara terutama dari segi perundangan.

8 K. Das, 'Perils of polarization' dalam *Far Eastern Economic Review*, Feb. 3, 1983, h. 14.

Maka, bertolak dari asas-asas untuk mempengaruhi tindakan kerajaan inilah, beberapa kumpulan pendesak Islam ditubuhkan. Antara kumpulan-kumpulan Islam yang akan dilihat dalam kertas ini, ialah *Persatuan Kebangsaan Pelajar-Pelajar Islam Malaysia* (PKPIM), *Angkatan Belia Islam Malaysia* (ABIM) dan *Persatuan Ulamak Malaysia* (PUM).⁹

Persatuan Kebangsaan Pelajar-Pelajar Islam Malaysia (PKPIM)

Idea bagi menubuhkan sebuah persatuan induk yang menggabungkan kesemua persatuan-persatuan pelajar Islam yang ada di Malaysia, dimulakan oleh sekumpulan pelajar-pelajar dari Universiti Malaya di Lembah Pantai, Kuala Lumpur. Persatuan ini tertubuh dengan rasminya pada 31hb. Mac 1961 melalui satu perisytiharan yang diadakan di Asrama Kedua, Universiti Malaya.

Persatuan ini digerakkan dengan keazaman untuk meluaskan tali persaudaraan, bersatupadu dan bekerjasama dengan persatuan-persatuan pelajar Islam di dalam dan luar negeri dan bertugas untuk kepentingan pelajar-pelajar Islam.¹⁰ Pendek kata PKPIM, berhasrat untuk menjadi satu badan yang mewakili semua pelajar-pelajar Islam di Malaysia, menjadi wakil untuk mengemukakan kesulitan-kesulitan, permintaan, rayuan dan tuntutan penuntut-penuntut Islam kepada pihak berkuasa dan badan-badan yang berkenaan. Di samping itu, PKPIM ditubuhkan untuk mewakili pelajar-pelajar Islam Malaysia dalam persidangan

-
9. Kumpulan-kumpulan ini dipilih untuk kajian kerana pengaruh dan tindakan mereka yang lebih aktif berbanding dengan kumpulan-kumpulan lain. Kumpulan-kumpulan ini juga pada teorinya adalah bebas dan tidak ditaja atau dipengaruhi oleh parti-parti politik dalam aktiviti mereka. Tambahan pula kebanyakannya daripada pemimpin dan ahli-ahli kumpulan ini adalah dari kalangan yang berpelajaran tinggi dan mampu mempengaruhi masyarakat dalam usaha mereka menjadi penilai serta *watchdog* yang berkesan terhadap segala tindakan dan pelaksanaan polisi kerajaan.
  10. Rujuk Perlembagaan Persatuan Kebangsaan Pelajar-Pelajar Islam Malaysia 1961.

pelajar-pelajar Islam di luar negeri, merapatkan tali persaudaraan dan bekerjasama dengan persatuan-persatuan Islam di luar negeri.

Angkatan Belia Islam Malaysia (ABIM)

Pergerakan ini telah dilancarkan pada bulan Julai tahun 1970 oleh sekumpulan generasi muda Islam di Kuala Lumpur. Pengasas-pengasas ABIM yang kebanyakannya merupakan bekas pemimpin pelajar semasa di Universiti merasakan perlunya wadah baru, yang berlandaskan Islam untuk meneruskan perjuangan mereka. Antaranya ialah Anwar Ibrahim, Kamarudin Mohd Noor, Siddiq Fadil, Fuad Hassan dan Abdul Rahman Rukaimi yang kesemuanya merupakan bekas pemimpin PKPM. Dikatakan bahawa ABIM dibentuk sebagai penyelesaian kepada masalah kekurangan aktiviti-aktiviti Islam di peringkat nasional. Belia-belia Islam ini ingin berusaha dan berjuang untuk membina satu masyarakat yang berlandaskan prinsip-prinsip Islam. Untuk itu, menurut Encik Kamarudin Mohd Noor, bekas Naib Presiden (Antarabangsa) ABIM, ABIM berusaha untuk memberi kesedaran bahawa Islam itu ialah satu *deen* yang merangkumi segala aspek kehidupan manusia.¹¹ Lebih jelas lagi, menurut Siddiq Fadil,

ABIM bercita-cita untuk menjadi pendukung dakwah dan pelanjutrisalat: gerakan ABIM adalah terungkai dalam kesinambungan siri perjuangan para mursalin dan mujahidin disepanjang usia dunia, yang pada pokoknya membawa misi yang sama iaitu membawa manusia mengabdikan diri seutuh dan setulusnya kepada Allah.¹²

-
11. Temubual penulis dengan Encik Kamarudin Mohd Noor, bekas Naib Presiden (Antarabangsa) ABIM di Ibupejabat ABIM pada 6 Januari 1984.
  12. Rujuk Siddiq Fadil, *Teks Ucapan Dasar Pemangku Presiden ABIM*, Biro Penerangan ABIM Pusat, Kuala Lumpur, 1982, h. 2.

Selain dari cita-cita untuk menegak, mengembang dan memperjuangkan *ideal* Islamiyyah, ABIM berhasrat juga untuk mengembangkan tenaga belia Islam seluruhnya ke arah untuk meninggikan kedudukan masyarakat dalam ertikata Islam sebenarnya. Sungguhpun begitu, ABIM tidaklah menumpukan perjuangannya kepada golongan belia semata-mata. Gerakan ABIM dikatakan melampaui batas-batas umur, bidang kerjaya dan bangsa, dalam usahanya untuk menegakkan dan menerapkan Islam dalam semua aspek kehidupan.

Persatuan Ulamak Malaysia (PUM)

Persatuan ini dibentuk pada tahun 1973 dan mula menjalankan aktivitinya pada tahun 1974 apabila pendaftarannya diluluskan oleh kerajaan. Berbeza dengan PKPIM dan ABIM, persatuan ini tidak ditubuhkan oleh pelajar-pelajar ataupun golongan belia Islam. Tetapi, ia diilhamkan oleh sekumpulan intelek Islam yang menggelar diri mereka ulamak yang kebanyakannya mendapat pendidikan di Timur Tengah. Bagaimanapun, dari segi umurnya kelompok ini tidak termasuk dalam kalangan yang dianggap belia seperti yang terdapat dalam ABIM dan PKPIM.

Menurut Presidennya, iaitu Ustaz Ahmad Awang, PUM ini mendokong cita-cita para ulamak yang menjadi pewaris kepada nabi-nabi.¹³ Cita-cita PUM adalah untuk melaksanakan cita-cita umat Islam yang diamanahkan kepada para ulamak. Tegasnya, perjuangan serta matlamat utama yang ingin dicapai oleh PUM adalah untuk menegakkan Islam supaya lahir satu umat yang bukan sahaja menghayati dan melaksanakan ajaran Islam tetapi lebih dari itu, umat itu harus berkepercayaan penuh bahawa Islam sahajalah yang mampu menjamin kehidupan manusia yang aman.

Selain dari objektif untuk menggabungkan para cendikiawan Islam termasuk para ulamak Islam ke dalam satu badan, PUM

---

13. Temubual penulis dengan Ustaz Ahmad Awang di Rumah Persekutuan, Kuala Lumpur pada 6 Januari 1984.

cuba untuk menggembangkan segala pandangan, fikiran dan pendapat para ulamak itu dalam usahanya untuk merealisasikan ajaran Islam dalam kehidupan bernegara di Malaysia.¹⁴ Oleh itu PUM dalam segala aktivitinya berusaha untuk melaksanakan serta mengarahkan fikiran umat serta pimpinan kerajaan supaya melaksanakan amarmakruf (yang dibenarkan) dan menolak yang mungkar (yang dilarang).

Kumpulan Pendesak Islam dan Politik Dalam Negeri

Kebangkitan semula Islam di peringkat antarabangsa terutama setelah kejayaan pejuang-pejuang Islam Syiah mendirikan Republik Islam Iran, telah menguatkan lagi tuntutan-tuntutan dari kumpulan-kumpulan Islam di Malaysia agar kerajaan mengaplikasikan Islam dalam semua aktivitinya dengan lebih segera. Kumpulan-kumpulan ini mahukan kerajaan meletakkan Islam di tempat yang lebih tinggi dalam kehidupan bernegara dan bermasyarakat. Ini adalah kerana mereka merasakan bahawa taraf *keislaman* Malaysia adalah jauh ketinggalan berbanding dengan tuntutan agama Islam itu sendiri. Oleh itu, dikatakan Malaysia haruslah mengambil usaha yang lebih objektif dalam menentukan Islam dijadikan teras pemerintahan negara.

Untuk memastikan kejayaan matlamat ini, maka, kumpulan-kumpulan Islam berusaha keras untuk mempengaruhi proses pembentukan dasar-dasar kerajaan. Menurut pemimpin kumpulan-kumpulan Islam ini, tindakan ini diutamakan kerana sebagai pucuk pimpinan sebuah negara yang mempunyai penduduk Islam yang ramai, mereka (pucuk pimpinan) seharusnya disedarkan dengan lebih mendalam tentang hukum Islam yang sudah sepatutnya dilaksanakan secara lebih objektif dan praktikal.¹⁵

---

14. Rujuk Perlembagaan Persatuan Ulamak Malaysia, 1973.

15. Temubual penulis dengan Encik Saifuddin Abdullah, bekas Naib Yang DiPertua (Antarabangsa) PKPIM di Pejabat ABIM Kuala Lumpur pada 15 Disember 1983.

Kumpulan-kumpulan ini merasakan bahawa pihak kerajaan sebagai institusi yang paling tinggi dan berkuasa dalam negara, seharusnya berusaha dengan lebih serius untuk menerapkan nilai-nilai Islam. Mereka mendakwa bahawa kerajaan telah tidak benar-benar merealisasikan Islam sebagaimana yang diperuntukkan di dalam Perlumbagaan Malaysia. Tambahan pula, menurut kumpulan pendesak itu lagi, memang sesungguhnya adalah menjadi kewajipan ke atas setiap umat Islam melaksanakan syariat Islam itu. Bertolak dari sebab-sebab inilah, maka kumpulan-kumpulan Islam itu cuba untuk mempengaruhi tindakan kerajaan dalam membentuk dan melaksanakan polisi-polisinya.

Masyarakat dunia pada hari ini dikatakan sedang menghadapi krisis-krisis sosio-politik yang bersilih-ganti dan mengancam tamaddun yang dibina oleh manusia selama ini. Menurut mereka ancaman krisis ini berlaku akibat dari kemajuan kebendaan yang tidak seimbang dengan kemajuan rohaniah. Keadilan sosial, ekonomi dan politik terus tidak dapat dilaksanakan melalui sistem-sistem kapitalisme, sosialisme dan seumpamanya. Akibat dari ketidakseimbangan ini, kumpulan-kumpulan Islam ini berkeyakinan bahawa, untuk menyelamatkan negara dari krisis sebegini, kerajaan dan masyarakat perlu disedar dan digerakkan supaya berpandukan Islam dalam setiap aspek kehidupan. Untuk tujuan melihat kesan gerakan kumpulan-kumpulan ini, penulis telah memilih beberapa isu yang sering diberi tumpuan oleh mereka dalam usaha mereka untuk *menyelamatkan Malaysia* dari menyertai negara-negara lain dalam krisis yang dihadapi oleh dunia masakini.

PUM misalnya, menumpukan gerakannya untuk mempengaruhi tindakan kerajaan (terutama dalam isu-isu Islam) kerana ia berpendapat bahawa walaupun Malaysia merupakan sebuah entiti politik yang dibina di atas asas-asas yang majmuk dari segala sudut kehidupan, namun, oleh kerana telah dipersetujui bahawa Islam menjadi agama resmi di negara ini, maka

pemerintahan haruslah berteraskan Islam. Apatah lagi, memandangkan bahawa pemerintahan negara adalah didokong oleh umat Islam dan kedudukan agama Islam yang lebih kuat dari agama lain (terutama di sisi perlombagaan), maka sebagai sebuah negara demokrasi, golongan yang dominan (yakni Melayu-Islam) haruslah diberi keutamaan dalam segala segi. Ini bermaksud bahawa Islam harus mendapat tempat yang istimewa serta dipraktikkan dalam segala urusan negara dalam ertikatanya yang sebenar.

Oleh itu, PUM cuba mengenakan tekanan ke atas pemerintah supaya dasar Islam dilaksanakan dalam pentadbiran, perundangan, falsafah serta nilai-nilai hidup harian. Secara umumnya dapatlah dikatakan bahawa kumpulan-kumpulan ini bergerak menyuarakan tuntutan mereka agar undang-undang Islam diberi tempat yang lebih besar dan wajar dalam pentadbiran nasional serta didaulatkan dalam usaha untuk menyelamatkan negara dari pengaruh kebudayaan luar yang bertentangan dengan Islam, yang semakin hebat. PUM, bersama-sama ABIM dan PKPIM dengan itu mendesak agar hukum serta undang-undang negara yang dalam banyak segi dipengaruhi oleh falsafah barat, diganti kan dengan hukum yang berdasarkan alQuran dan hadis.

Begini juga di bidang pentadbiran, mereka menuntut agar Islamisasi menyeluruh mestilah dipercepatkan agar gejala-gejala buruk seperti rasuah, manipulasi serta segala bentuk penyelewengan dapat dikurangkan (kalau tidak pun dihapuskan). Unsur-unsur yang tidak sihat yang boleh mempengaruhi cara rakyat bertindak dan berfikir secara keseluruhannya hendaklah dikaji dan dirombak.¹⁶ Misalnya, unsur-unsur kebudayaan barat yang disebarluaskan melalui media-massa seperti television, akhbar, wayang gambar dan seumpamanya, hendaklah ditapis dengan halus agar rakyat tidak mendapat kesan negatifnya. Oleh itu, kumpulan-kumpulan ini, dalam usahanya mempengaruhi kerajaan di bidang penyiaran, telah mendesak agar rancangan-rancangan

---

16 Temubual penulis dengan Ustaz Ahmad Awang

RTM dikaji semula supaya ia tidak membawa masyarakat Malaysia ke arah untuk mendekati kebudayaan Barat yang bertentangan dengan nilai-nilai keislaman yang diperjuangkan itu. Desakan kumpulan-kumpulan ini sedikit sebanyaknya telah membangkitkan semangat pengikut-pengikut Islam di negara ini terutamanya belia-belia Islam.

Suatu hakikat yang nyata, akibat kebangkitan semangat Islam yang digerakkan oleh kumpulan-kumpulan ini telah menyebabkan kerajaan lebih peka dan lebih aktif bertindak untuk mengambil Islam sebagai teras kebanyakan polisinya. Fenomena ini semakin jelas sejak tahun-tahun 1980-an di mana usaha Islamisasi semakin ingin ditonjolkan oleh kerajaan. Dalam sistem perundangan misalnya, kerajaan telah mula mengkaji semula sistem perundangannya. *Undang-undang keluarga Islam* telah mula diperkenalkan dan perlaksanaannya sedang dipergiatkan di setiap negeri di Malaysia.¹⁷ Sebagai langkah awal untuk mengharamkan perjudian, kerajaan telah mengharamkan umat Islam dari mengunjungi kasino di Genting Highlands, mulai 8 Jun 1983.¹⁸ Kumpulan-kumpulan ini mendakwa bahawa tindakan-tindakan itu merupakan kesan gerakan kumpulan-kumpulan serta orang-orang perseorangan Islam¹⁹ dalam usaha untuk membawa negara ini ke arah pemerintahan Islam secara *de factonya*.

Kumpulan-kumpulan ini juga mengatakan bahawa kesan daripada mereka agar pentadbiran di Islamisasikan, maka kerajaan telah mengumumkan bahawa ia sedang dalam proses menerapkan nilai-nilai Islam dalam pentadbirannya. Usaha ini termasuklah melalui kempen-kempen dan manifesto-manifesto parti yang diadakannya seperti *Kempen Kepimpinan Melalui Teladan*.

17. Rujuk *Utusan Malaysia*, Rabu, 2 Februari 1984.

18. Rujuk *New Straits Times*, Khamis, 9 Jun 1983, h. 1.

19. Sukar dinafikan bahawa individu-individu Islam juga memainkan peranan dalam mempercepatkan lagiproses pengharaman umat Islam ke Genting Highlands itu. Misalnya, YB Anwar Ibrahim yang giat mendesak UMNO melalui Pemuda UMNO yang waktu itu di bawah pimpinannya, supaya tindakan pengharaman judi dipercepatkan. Untuk butiran lanjut, rujuk K. Das *op cit.*, h. 21

Kempen Kebersihan dan seumpamanya, yang antara lain memerlukan perubahan sikap atau disiplin kumpulan-kumpulan yang terlibat termasuklah rakyat secara keseluruhannya. Manifesto kerajaan (parti pemerintah) juga telah diubah bagi tujuan untuk memperbaiki imej kepimpinan negara. Slogan *Bersih, Cekap dan Amanah* cuba memperlihatkan keinginan kerajaan untuk membuktikan bahawa ia benar-benar sedang berusaha memperbaiki imejnya bersesuaian dengan kehendak Islam, kesan dari kehangkitan dan keaktifan desakan untuk Islamisasi yang dibuat antaranya oleh kumpulan-kumpulan seperti ABIM, PUM dan pertubuhan-pertubuhan Islam yang lainnya.²⁰

Hasil daripada desakan kumpulan ini yang mahukan rancangan-rancangan RTM dikaji semula, dapat dilihat bahawa kini terdapat lebih banyak rancangan tempatan bagi menggantikan rancangan-rancangan yang dulunya diimport dari luar. Selain dari itu, rancangan *Bimbangan Agama* pula telah dipanjangkan masa dari 25 minit kepada 45 minit, kemudian, khutbah Jumaat mula disiarkan melalui television tiap-tiap hari Jumaat. Terdapat lebih banyak unsur-unsur Islam diterapkan melalui RTM, seperti pengucapan *Assalammualaikum* sebelum memulakan sesuatu pengumuman dan Berita, lagu-lagu nasyid serta yang berunsur dakwah dan seumpamanya. Selain dari itu juga, Kementerian Penerangan dengan kerjasama badan-badan lain seperti Kementerian Perdagangan dan Perindustrian, serta Polis telah mula mengadakan gerakan merampas filem-filem serta pita-video yang belum ditapis (filem lucah).²¹ Fenomena-fenomena ini memperlihatkan perbezaan polisi kerajaan masakini dengan polisi kerajaan sebelum pergerakan Islam bergiat dengan hebat dan lantang. Tegasnya, perubahan polisi kerajaan ini memperlihatkan sedikit-sebanyak kesan kegiatan kumpulan-kumpulan Islam tersebut.

---

20. Untuk butiran lanjut sila rujuk, n.s. 'Mahathir keeps a Tough act' dalam *Asiaweek*, Dec. 10, 1982, h. 12.

21. *Utusan Malaysia*, Jumaat 20 Januari 1984.

Kumpulan-kumpulan ini juga giat berusaha untuk mempengaruhi kerajaan agar merombak sistem pendidikan. ABIM dan PKPIM terutamanya amat giat dalam soal kurikulum pelajaran di sekolah-sekolah. Mereka masih belum berpuas hati dengan usaha serta dasar pendidikan negara. Menurut mereka, pendidikan sebagai asas yang paling penting masih perlu dirombak mengikut ciri-ciri keislaman, dan hal ini masih belum begitu jelas kelihatannya dalam dasar pelajaran kebangsaan. Ini termasuklah soal pakaian, percampuran lelaki dan perempuan dalam satu bilik darjah atau sekolah (co-education system), kurikulum pelajaran, mata pelajaran agama, sukan dan perkara-perkara seumpamanya.

Sebagai sebuah kumpulan yang lebih mengkhusus gerakannya kepada masalah yang berkait dengan pendidikan, PKPIM dalam rangka kegiatannya lebih mengutamakan isu-isu yang berkait dengan kebijakan pelajar-pelajar Islam di Malaysia.²² Ini dianggap selaras dengan usaha mereka mahu menjadi orang tengah dalam menyampai dan menyelesaikan sebarang masalah yang dihadapi oleh pelajar-pelajar Islam. PKPIM dengan itu, berusaha untuk mempengaruhi keputusan serta tindakan kerajaan agar memperseimbangkan kebijakan pelajar-pelajar dalam usaha melaksanakan sistem pendidikan Islam dalam ertikatanya yang sebenar.

Dapat dilihat bahawa sedikit sebanyak, rayuan serta bantahan kumpulan-kumpulan ini terhadap isu pendidikan itu telah diterima. Ini termasuklah soal penekanan pendidikan Islam dan kerohanian serta pendidikan sivik (untuk yang bukan Muslim) di dalam *Kurikulum Baru Sekolah Rendah* (KBSR). Selain dari itu, kesan juga dapat dilihat dalam soal pakaian sekolah untuk penuntutan-penuntutan lelaki dan perempuan. Menurut Ustaz Ahmad Awang, PUM telah mendesak kerajaan untuk membenarkan pelajar lelaki memakai seluar panjang bermula dari peringkat sekolah rendah dan bagi pelajar perempuan pula supaya dibenarkan untuk memakai tudung kepala (mini telekung). Hasil tuntutan itu, menurut Ustaz

---

22. Rujuk Perlembagaan PKPIM, *op.cit*, hal 1-2

Ahmad Awang maka akhirnya, kerajaan pada awal tahun 1978, telah membenarkan pemakaian seluar panjang untuk pelajar lelaki (bermula dari sekolah rendah) dan tudung kepala untuk perempuan dengan syarat bahawa warna tudung dan seluar itu adalah seragam. Begitupun, para pelajar adalah berhak untuk memilih apa yang sesuai untuk mereka.

Selain dari itu, isu-isu dalam negeri yang menarik minat kumpulan-kumpulan ini termasuklah soal makanan halal-haram serta sistem dan institusi ekonomi Islam. Sebagai organisasi-organisasi yang ingin mengembalikan Islam ke tarafnya yang sebenar iaitu sebagai *ad deen* kepada seluruh anggota masyarakat, kumpulan-kumpulan ini mahukan agar segala aspek kehidupan mestilah berlandaskan lunas-lunas yang telah ditentukan oleh agama. Mereka menuntut agar sistem ekonomi Islam dilaksanakan di Malaysia dalam usaha untuk melahirkan suatu masyarakat dan sistem yang adil.²³

Akibat desakan-desakan ini kelihatan beberapa institusi ekonomi Islam telah sama ada diwujudkan ataupun diperbesarkan. Dikatakan bahawa kewujudan Bank Islam Malaysia Berhad yang ditaja oleh Kerajaan adalah akibat dari desakan orang ramai terhadap perlunya sebuah institusi ekonomi Islam.²⁴ *Baitul Mal* yang telah lama diwujudkan, dikaji semula peranan dan perjalanannya, di samping pengenalan sistem insuran Islam (Takaful), serta pengkajian untuk perlaksanaan sistem pajak Islam, yang kesemuanya lahir bertepatan dengan memuncaknya gerakan Islam dalam negeri. Semua fenomena-fenomena ini

23. Seperti lain-lain sistem ekonomi, sistem ekonomi Islam juga adalah suatu sistem yang universal, tetapi, berbeza dengan sistem-sistem yang lain, sistem ekonomi Islam mengandungi nilai-nilai Ilahi yang menjamin hak-hak perseorangan serta memberi peringatan ke atas seseorang individu supaya bertanggungjawab ke atas dirinya dan masyarakat. Untuk penerangan lanjut tentang dasar-dasar dan prinsip-prinsip ekonomi Islam, sila rujuk (n.n.), *Perizytiharan Islam Sejagat*, Majlis Islam Eropah/ ABIM, Kuala Lumpur, n.d., 15-17.

24. Sila rujuk antaranya, 'At Last, Finance for the faithful', dalam *Asiaweek*, Julai 30, 1982, h. 41-42 dan 'Answering the Faithful Call' dalam *Asiaweek*, Sept. 16, 1983, h. 52-53.

memperlihatkan sekali lagi bahawa Islam semakin berperanan dalam pembentukan dan perlaksanaan polisi dalam negeri, akibat dari gerakan Islam yang agak aktif berusaha mempengaruhi rakyat dan kerajaan.

Kumpulan Pendesak Islam dan Dasar Luar Malaysia

Sekat ini, dapat diperhatikan secara ringkas bahawa Islam memainkan peranan yang agak penting dalam menggerakkan dan mempengaruhi aktiviti politik dan hakekwal nasional atau dalaman. Tetapi, penelitian memperlihatkan bahawa di peringkat antarabangsa, hal sedemikian tidaklah begitu ketara. Terjadinya hal yang sedemikian mungkin ada kaitan dengan kurangnya kegiatan kumpulan-kumpulan pendesak Islam dalam negeri untuk cuba mempengaruhi pembentukan dan perjalanan polisi luar negeri. PUM misalnya, sehingga ke hari ini masih belum bergiat pada isu-isu luar negeri. Ini adalah kerana PUM berpendapat bahawa kedudukan Islam di dalam negeri perlu diperkuatkan terlebih dahulu sebelum meneroka pada isu-isu luar.²⁵

Berbanding dengan gerakan PUM yang lebih mementingkan isu-isu dalaman sahaja, ABIM pula, bertindak lebih jauh melewati sempadan dalam negeri. Hal ini jelas kerana ABIM mempunyai garis ruang kegiatan yang agak besar dan umum. Termasuk dalam ruang kegiatan yang besar ini juga ialah usaha untuk mempengaruhi tindakan kerajaan mengenai isu-isu luar negeri yang berkaitan dengan masalah serta perjuangan umat Islam antarabangsa. Berlakunya perbezaan begini mungkin kerana ABIM merasakan bahawa segala masalah ummah Islamiyah di luar negeri jika tidak diselesaikan dengan segera dan bersama-sama akan sedikit sebanyaknya meninggalkan kesan yang buruk kepada pergerakan serta kehangkitan Islam di negara ini juga. Keadaan kucar-kacir di negara-negara Islam jika dibiarkan berleluasa dan tidak

---

25. Temubual penulis dengan Ustaz Ahmad Awang

diselesaikan akan hanya melemahkan umat Islam dan mencerminkan imej yang buruk kepada Islam dan keseluruhan penganutnya.

PKPIM pula, dalam usaha untuk mempengaruhi tindakan serta keputusan kerajaan lebih terhad kegiatannya berbanding dengan kumpulan-kumpulan pendesak Islam yang lainnya. Ini adalah kerana PKPIM dianggotai oleh pelajar-pelajar yang masih banyak memerlukan bimbingan dan tunjuk ajar. Dalam banyak keadaan dan isu, (yang berkait dengan Islam), PKPIM sering bergabung tenaga dengan kumpulan pendesak Islam lainnya terutama ABIM. Malah ramai dari kalangan pemimpin PKPIM adalah juga di masa yang sama menjadi ahli serta jawatankuasa ABIM. Oleh yang demikian, masalah-masalah serta isu-isu yang ditumpukan lebih banyak disalurkan melalui ABIM.

Kecuali ABIM, hakikat gerakan kumpulan pendesak Islam di Malaysia, tidak memperlihatkan kecenderungan yang mendalam terhadap isu-isu luar negeri ini. Namun untuk melahirkan tekanan yang kuat, berkesan serta praktikal, dalam isu-isu luar negeri ini, desakan ABIM secara bersendirian mungkin tidak memadai. Kelemahan gerakan kumpulan Islam dalam mempengaruhi dasar luar ini mengakibatkan, Islam tidak menjadi faktor yang benar-benar induk dalam dasar luar Malaysia.²⁶

Dikatakan bahawa rangka kegiatan serta falsafah gerakan kumpulan Islam itu sendiri adalah lemah. PUM misalnya, menurut Ustaz Ahmad Awang, akan terlebih dahulu meneliti isu-isu yang berkait dengan ummah Islamiyyah sedalam-dalamnya kerana setengah-setengahnya hanyalah merupakan isu yang bertopengkan

---

26. Dalam temubual penulis dengan Encik Amir Jaafar, Setiausaha Perancangan Kementerian Luar Negeri pada Disember, 1983 di Wisma Putra, beliau telah mengatakan bahawa perhubungan dengan negara-negara Islam atau negara-negara Pertubuhan Persidangan Islam cuma diletakkan dalam prioriti ketiga dalam dasar luar Malaysia 1983/1984 berbanding perhubungan dengan negara-negara ASEAN yang diletakkan dalam prioriti pertama dan perhubungan dengan negara-negara anggota *Pergerakan Negara-Negara Tidak Memihak* (non-aligned) yang diletakkan dalam prioriti kedua.

Islam semata-mata. PUM merasakan bahawa banyak perjuangan ummah Islam termasuklah perjuangan untuk membebaskan diri adalah lebih merupakan perjuangan nasionalisme dari perjuangan untuk Islam itu sendiri. Ini termasuk isu-isu mengenai Perjuangan Pembebasan Rakyat Moro (Filipina), Gerakan Pembebasan Rakyat Petani (seperti PUI.O), Perjuangan Rakyat Palestin (PLO) dan seumpamanya. Menurut PUM, perpecahan yang berlaku dalam organisasi-organisasi itu menampakkan bahawa perjuangan pembebasan itu lebih merupakan perjuangan nasionalisme dan perjuangan untuk mendapatkan kuasa oleh kumpulan-kumpulan tertentu yang bertopengkan Islam. Oleh itu, PUM mengambil sikap berdiam diri dan menyerahkan kepada kerajaan untuk bertindak atau membantu kumpulan-kumpulan itu.

Pendirian ABIM adalah agak berbeza dengan PUM dalam soal ini. ABIM cuba mempengaruhi tindakan kerajaan supaya bersama-sama dengan masyarakat Islam antarabangsa untuk menyelesaikan masalah Palestin, masalah umat Islam Patani (Selatan Thailand), masalah umat Islam di Selatan Filipina, Afghanistan dan seumpamanya. ABIM merasakan bahawa mereka patut bertindak dan berperanan sebagai jurubicara umat yang menyuarakan fikiran dan perasaan, aspirasi dan cita-cita umat. Sememangnya pemerintah yang sepautnya menjadi pemikul utama tanggungjawab menolong dan membantu ummah Islam di luar negeri yang tertindas, tetapi gerakan Islam juga punya tanggungjawabnya sendiri untuk membantu dan berusaha bersama-sama dengan pemerintah menyelesaikan masalah-masalah tersebut. ABIM dengan itu cuba mengadakan kempen-kempen, mengedarkan risalah-risalah, membuat ceramah-ceramah dan seumpamanya bagi menyedarkan masyarakat dan pemerintah supaya berusaha membantu gerakan pembebasan umat Islam itu.

Prioriti ABIM dalam gerakannya berkait dengan umat Islam antarabangsa ialah segala isu-isu yang berkaitan dengan hak asasi umat Islam antarabangsa. ABIM berpendapat bahawa Malaysia harus paling depan memainkan peranannya secara positif dan

objektif. Bekas Naib Presiden Antarabangsa ABIM, menegaskan bahawa setakat ini, Malaysia telah menunjukkan prestasi yang agak baik serta kesungguhan untuk melaksanakan dan membantu gerakan Islam di luar negeri. Beliau mengatakan bahawa Malaysia mendapat tempat yang terhormat di kalangan negara-negara Islam. Bahkan Setiausaha Pertubuhan Persidangan Islam yang pertama adalah orang Malaysia (Tunku Abdul Rahman), W.A.M.Y. (World Association of Muslim Youth) mempunyai pejabatnya di Kuala Lumpur, I.F.S.O. (Persekutuan Pelajar-Pelajar Islam Antarabangsa) ada pejabatnya di Kuala Lumpur dan begitu juga dengan lain-lain pertubuhan Islam, yang mempunyai pejabatnya di Kuala Lumpur. Ini membuktikan bahawa Malaysia diyakini oleh masyarakat Islam antarabangsa sebagai sebuah negara Islam yang baik. Oleh itu pemerintah harus berusaha keras mengetuai masyarakat Islam antarabangsa untuk mengutuk segala bentuk penindasan terhadap Islam dan umatnya.

Mengenai masalah umat Islam Patani dan Selatan Filipina, ABIM walaupun menyedari bahawa itu merupakan isu yang sensitif dalam ruang gerak solidariti ASEAN, namun ia masih cuba mempengaruhi kerajaan untuk membantu mereka. Apa yang harus dilakukan oleh kerajaan Malaysia, menurut ABIM, ialah cuba menjelaskan dan berbincang dengan pemerintah Filipina ataupun Thailand secara lebih objektif dan mengemukakan satu alternatif atau cadangan bagi membantu umat Islam di Patani dan Selatan Filipina itu. Kerajaan Malaysia harus dapat menyakinkan kedua-dua sahabat seASEANnya itu bahawa, jika masalah umat Islam di negara mereka itu tidak dapat diselesaikan, implikasi yang lebih buruk akan menimpa mereka. Misalnya di selatan Thai dikatakan mempunyai seramai 3,000 orang komunis dan 6 juta orang umat Islam.²⁷ Jika kerajaan Thai tidak dapat menyelesaikan masalah umat Islam Patani, kemungkinan komunis akan

---

27. Sila lihat Rodney Tasker, 'The borders of Suspicion' dalam *Far Eastern Economic Review*, Okt. 1-7, 1982, h. 13-16 dan John Mc Bert 'Frontier of fear and factions', dalam *Far Eastern Economic Review*, Jun 20-26, 1980, h. 17.

mempengaruhi umat Islam Patani dan dengan itu ancaman 3,000 orang komunis akan menjadi lebih bahaya iaitu apabila ia bergabung dengan 6 juta umat Islam itu. Dengan itu masalahnya akan menjadi lebih besar dan mencabar.

Dalam isu Palestine dan Afghanistan, ABIM cuba sedaya upaya untuk memberi tekanan kepada kerajaan agar bertindak dengan lebih keras terhadap negara-negara yang membantu musuh-musuh umat Islam seperti Amerika Syarikat dan Soviet Union. Antaranya ABIM telah melancarkan kempen memulaukan barang-barang keluaran Amerika Syarikat dan Soviet Union, menghantar nota-nota bantahan dan seumpamanya.²⁸ Ini adalah bertujuan untuk menambahkan lagi tekanan agar kerajaan bertindak lebih praktikal bagi membantu umat Islam itu dan tidak hanya berdiam diri sekadar mengutuk perbuatan itu. Walaupun kempen memboikot itu tidaklah mencapai kejayaan sepenuhnya, kerana orang ramai dan kerajaan masih terus membeli dan membenarkan pengedaran barang-barang itu di dalam negeri, namun yang pentingnya wujud tekanan supaya kerajaan terus memperjuangkan dan mengenangkan masalah itu di Perhimpunan-Perhimpunan Agong Pertubuhan Bangsa-Bangsa Bersatu, Pertubuhan Persidangan Islam (O.I.C.) dan sebagainya.

Meneliti isu peperangan Iran-Iraq pula, sekali lagi memperlihatkan sikap PUM yang tidak jelas. Ini adalah kerana, menurut dakwaan Ustaz Ahmad Awang, PUM takutkan implikasi ke atas gerakan dan pimpinan PUM itu sendiri. Ia merasakan kerajaan lebih takut kepada pengaruh Iran berbanding dengan Iraq. Oleh itu, PUM demi untuk mengelak diri dituduh serta disyaki oleh kerajaan sebagai agen Iran, telah mengambil sikap neutral dan berdiam diri. Sungguhpun begitu, PUM berpendapat bahawa Iran berjuang dengan semangat keislaman yang jitu. Manakala Iraq pula dikatakan berjuang untuk sosialismenya dan tidak pernah langsung

---

28. Temubual dengan En. Kamaruddin Jaafar, Setiausaha Agong ABIM pada 6 Januari 1984 di Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi

menyebut tentang Islam.²⁹ PUM dalam kata lain menyokong semangat perjuangan Iran. Sekalipun Iran memperjuangkan usaha menegakkan Islam (mazhab) Syiah, tetapi pada PUM, perjuangan Iran mempunyai roh Islam. Jadi ia harus disokong! ABIM dan PKPIM dalam hal ini sependapat dengan PUM walaupun ia mengambil pendirian yang neutral. Ini sedikit sebanyaknya memberi kesan kepada dasar luar Malaysia terhadap perpeperangan antara kedua-dua negara Islam itu.³⁰

Selain dari itu, satu perkembangan terbaru yang diambil oleh PUM, yang mungkin dapat dilihat sebagai satu perkembangan yang sihat dalam usaha mempengaruhi dasar kerajaan terhadap hal ehwal luar negara, ialah dengan mengadakan *Ikatan Ulamat-ulamak Asia Tenggara* iaitu dari Indonesia, Brunei, Thailand, Filipina, Singapura dan Malaysia untuk membantu merapatkan hubungan ukhuwah Islamiyyah. Maksudnya, PUM cuba untuk membentuk satu *solidarity* para ulamak yang selama ini sering berpecah-belah. Ini adalah supaya suara mereka akan lebih didengari oleh kerajaan. Oleh itu dapatlah mereka memberikan fikiran-fikiran yang bebas untuk menyatakan pendapat mereka mengenai dasar luar negara.

Jadi, dapatlah disimpulkan di sini bahawa perjuangan PUM adalah lebih giat di peringkat dalam negeri. Di peringkat untuk mempengaruhi dasar luar negara, jelas perjuangan PUM agak terhad. Mungkin ini adalah kerana mereka berpendapat bahawa penerapan nilai-nilai Islam di dalam negeri adalah lebih penting. Di samping itu juga, mereka harus berusaha mempengaruhi agar kerajaan lebih giat berusaha untuk membangunkan serta

29 Keterangan lanjut mengenai pendirian Iraq dalam Perang Teluk Persia itu serta sikapnya terhadap Islam dapat dilihat dalam kajian Mohamad Abu Bakar, 'Islam dan Hubungan Antarabangsa', *Islamika*, Kuala Lumpur: m.s 128-129.

30 Menurut En. Amir Jaafar, Malaysia telah mengambil keputusan untuk tidak menyebelahi mana-mana pihak yang berperang itu. Sebaliknya Malaysia telah berusaha untuk menyatupadukan kedua-dua negara melalui perundingan secara aman. Rujuk juga n., 'We don't want to prolong the war', *Asiaweek*, Jun 3, 1983, h. 24-25.

melahirkan kebangkitan bersama masyarakat Islam seluruh dunia dalam usaha menjadikan Islam sebagai satu *tenaga* yang signifikan dan kuat dalam politik antarabangsa.

Bagi ABIM pula, selain dari aktif dalam usaha mempengaruhi tindakan kerajaan mengenai isu dalam negeri, juga agak giat memainkan peranan yang sama dalam isu-isu luar negeri. ABIM mahu agar era kebangunan Islam dilaksana sepenuhnya dan bersama-sama dengan umat Islam antarabangsa, merealisasikan Islam sebagai satu tenaga yang kuat dan dapat berdiri tegak dengan sendiri tanpa dipengaruhi dan menjadi boneka manamana pihak yang sebenarnya adalah musuh Islam. Berbanding dengan PUM, ABIM lebih luas dan aktif serta lebih berpengaruh dalam gerakan kumpulan-kumpulan Islam di Malaysia.

Setakat ini, dapatlah dikatakan bahawa kegiatan PKPIM lebih kecil ruang lingkupnya dari ABIM dan PUM. Ia lebih giat dalam kegiatan-kegiatan pelajar seperti mengadakan forum, ceramah dan seumpamanya. Kehadiran PKPIM ini cuma sekadar untuk menambahkan kumpulan-kumpulan pendesak Islam untuk mempengaruhi tindakan kerajaan. Ini adalah kerana ia berpendapat bahawa lebih banyak kumpulan-kumpulan Islam, maka kemungkinan kerajaan untuk mendengar suara serta pendapat mereka adalah lebih besar berbanding jika cuma ada satu atau dua kumpulan Islam sahaja. Kehadiran PKPIM juga dapat melatih pelajar-pelajar Islam giat berpersatuhan sebelum melangkah memasuki pertubuhan yang lebih besar seperti ABIM. Malah kewujudannya dapat dikatakan sebagai untuk mengecilkan lagi kegiatan ABIM yang agak luas dan umum itu dan dengan itu dapat mengenalpasti dengan lebih rapi masalah sistem pendidikan di Malaysia serta kemungkinan penerapan sistem pendidikan Islam di Malaysia.

Teknik-Teknik Mempengaruhi Yang Digunakan Oleh Kumpulan-Kumpulan Pendesak Islam Di Malaysia

Sebagai kumpulan pendesak dalam ruang lingkup demokrasi yang didakwa mempunyai pelbagai sekatan³¹ PKPIM, ABIM dan PUM, tidak dapat bertindak terlalu ekstrim serta bersikap anti-kerajaan yang melampau. Kumpulan-kumpulan ini dikatakan bergerak cuma untuk membangkitkan kesedaran serta pendapat umum dari orang ramai untuk mempengaruhi tindakan kerajaan. Dalam ertikata yang lebih jelas, kumpulan-kumpulan ini cuba memberi kesedaran kepada masyarakat tentang isu-isu tertentu, supaya bersama-sama berusaha mempengaruhi tindakan kerajaan dalam isu-isu tersebut.

Untuk tujuan sedemikian, ABIM misalnya, giat berusaha memberi kefahaman serta menyampaikan seruan dakwah kepada semua anggota masyarakat. Termasuk dalam cara dakwah ini, ialah dengan memberi pelajaran, kefahaman melalui ceramah-ceramah, pembacaan, kegiatan-kegiatan ilmiah seperti forum, menggalakkan penyelidikan dan penubuhan kumpulan-kumpulan pengkajian Islam yang dikenali sebagai tamrin dan usrah dan sebagainya. Selain dari itu, untuk mempastikan kejayaan perjuangannya mempengaruhi tindakan kerajaan, ABIM sering mengadakan pertemuan dengan pemimpin-pemimpin negara serta mengadakan seminar-seminar mengenai isu-isu semasa. Resolusi-resolusi yang dicapai semasa seminar inilah yang sering diketengahkan oleh ABIM. Oleh kerana ABIM mempunyai ahli yang ramai, dan di masa yang sama pula, ahli-ahlinya adalah terdiri dari golongan intelektual muda sama ada di peringkat sekolah menengah atau institusi pengajian tinggi, maka sedikit sebanyak kerajaan

---

31 Antara yang didakwa sebagai usaha sekatan ialah Pindaan Akta Pertubuhan 1981. Lihat kontroversi mengenai akta ini, antaranya dalam Jeffrey Segal *'The Third Time Around'* dalam *Far Eastern Economic Review*, Mac 31, 1983, h. 14 (32) Temubual penulis dengan Encik Kamarudin Jaafar.

terpaksalah mendengar desakannya. Setakat ini ABIM mempunyai lebih daripada 40,000 orang ahli tetap dan beribu-ribu lagi penyokong.³² Bilangan yang besar ini agak mungkin untuk memberi pengaruh yang kuat kepada kerajaan dalam bertindak.

Teknik yang sama digunakan oleh PUM dan PKPIM. PUM misalnya, mengadakan *muzakarah* (seminar) para ulamak bagi membincangkan isu-isu semasa yang diadakan berdasarkan kepentingan isu-isu tersebut. Selain dari itu, ia mengadakan perjumpaan serta majlis dialog dengan menteri-menteri.

Cara-cara lain yang digunakan oleh kumpulan-kumpulan ini ialah dengan menghantar *memorandum* atau nota-nota bantahan, mengadakan kempen-kempen seperti *kempen memboikot barang-barung Amerika dan Israel* yang dianjurkan oleh ABIM, serta mengedarkan risalah-risalah.

Sesungguhnya, cara-cara ini sedikit sebanyaknya telah memberi kesan kepada pembentukan dan perjalanan polisi awam kerajaan. Satu kelemahan yang sering dilihat ialah bahawa kumpulan-kumpulan ini jarang sekali bersatu tenaga menjalankan kempen besar-besaran untuk mendesak kerajaan. Kelihatan juga, pendirian yang berlainan dipegang oleh pemimpin-pemimpin kumpulan-kumpulan ini. Lantas, ini menyebabkan tekanan yang kuat tidak dikenakan ke atas kerajaan. Pemilihan isu-isu yang tertentu juga boleh memberi implikasi buruk kepada gerakan kumpulan-kumpulan ini. Sebagai *watch dog* untuk mempengaruhi tindakan kerajaan, kumpulan-kumpulan ini harus peka dan sentiasa berusaha untuk mengutamakan sesuatu isu yang membabitkan kepentingan umat Islam secara keseluruhannya. Pemilihan sesuatu isu yang tertentu akan hanya memberi tanggapan bahawa wujud motif politik di sebalik isu yang diperjuangkan itu, dan ini akan memberikan imej yang kurang baik kepada gerakan kumpulan-kumpulan Islam itu sendiri.

---

32. Tembusual penulis dengan Encik Kamarudin Jaafar.

Rumusan

Kita memaklumi hakikat bahawa sebagai sebuah negara yang mengamalkan sistem pemerintahan demokrasi, kerajaan sedikit sebanyaknya terpaksa mendengar pendapat rakyatnya mengenai sesuatu dasar yang ingin dilaksanakan. Hal yang sama sepatutnya berlaku di Malaysia. Suatu fenomena yang agak menonjol dari pengaruh golongan-golongan pendesak Islam seperti ABIM, PUM dan PKPIM serta Parti PAS, ialah keadaan kerisauan dan ketidakyakinan rakyat bukan Islam kepada kerajaan, yang mungkin timbul akibat kebimbangan mereka terhadap usaha-usaha penerapan nilai-nilai Islam oleh kerajaan yang mula sedikit sebanyaknya menerima kesan kebangkitan golongan-golongan Islam itu.

Dalam masa yang sama, kerajaan juga memerlukan sokongan dari golongan bukan Islam ini dalam mempastikan pengekalan kedudukannya dalam tampuk pemerintahan negara. Hal ini menjadi lebih mungkin lagi memandangkan bahawa peratusan rakyat yang beragama Islam adalah tidak begitu besar (lebih kurang 40 hingga 45 peratus sahaja). Menurut YB Anwar Ibrahim, kerajaan terpaksa berhati-hati supaya tindakannya menerapkan nilai-nilai Islam adalah merupakan kehendak serta apa yang dihasratilah rakyat terbanyak.³³ Tambahan pula, wujudnya kebimbangan golongan bukan Islam terhadap gerakan Islam itu sedikit sebanyaknya dirasakan oleh kerajaan sebagai petanda bahawa penerapan nilai-nilai Islam dalam dasar luar dan dalam negeri sebagaimana yang dihasratilah oleh kumpulan-kumpulan Islam, akan hanya melahirkan suasana yang lebih sukar dan mengancam perpaduan nasional jika tidak dibuat secara berhati-hati.

---

33. Temubual penulis dengan YB Encik Anwar Ibrahim pada 12 Disember 1983 di Petaling Jaya.

Hakikat usaha pengislaman segala dasar-dasar negara yang diusahakan oleh kumpulan-kumpulan pendesak Islam ini begitu sukar untuk dilaksanakan. Ianya sukar kerana tentang datang dari berbagai pihak dalam negeri yang juga mempunyai hak yang sah di sisi perlombagaan. Untuk itu, kumpulan-kumpulan pendesak Islam seharusnya menumpukan juga perjuangan menjalankan gerakan dakwah secara lebih bijak dan tidak menimbulkan kesangsian pihak-pihak lain. Setakat ini, melalui temubual yang diadakan oleh penulis dengan tokoh-tokoh kumpulan pendesak, mereka berpendapat bahawa kerajaan memang telah agak responsif dan mendengar pendapat mereka. Mereka juga merasakan bahawa kerajaan seolah-olah mahu ia diberi kesempatan untuk menerapkan nilai-nilai Islam mengikut suatu cara yang tidak akan menghancurkan perpaduan kaum.

Di pihak kerajaan pula ia mendakwa bahawa satu-satu dasar serta program yang dilaksanakannya sama ada di luar ataupun dalam negeri tidaklah boleh dikatakan sebagai berasal dari desakan sesuatu golongan ataupun golongan-golongan ini. Menurut Dr. Ibrahim Saad,³⁴ kumpulan-kumpulan itu cuma bertindak sebagai katalis, yakni mempercepatkan lagi tindakan kerajaan. Yang pentingnya ialah kerajaan adalah *receptive* dan sentiasa bersama-sama dengan kemauhan rakyat.

Mengenai isu-isu luar negeri pula, Encik Amir Jaafar mengatakan bahawa tidak wujud sebarang tekanan dalam usaha kerajaan melaksanakan dasar luarnya terhadap negara-negara Islam dan isu-isu mengenai Islam, yang datang dari golongan-golongan pendesak Islam. Ini adalah kerana (menurutnya) kerajaan sendiri sememangnya *sensitif* dengan isu-isu tersebut. Malah seringkali berlaku keadaan dalam mana kerajaan lebih dahulu mengutuk sesuatu pencerobohan terhadap umat Islam sebelum kumpulan-kumpulan pendesak Islam itu sendiri bertindak. Kelihatan juga, bahawa kumpulan-kumpulan pendesak itu sendiri kurang sekali

---

34. Temubual penulis dengan Dr. Ibrahim Saad, Setiausaha Politik Encik Anwar Ibrahim pada 27 Disember 1983 di Kuala Lumpur.

bertindak cuba mempengaruhi dasar luar negara. Aktibiti mereka lebih tertumpu pada isu-isu Islam di dalam negeri. Oleh itu tidak kelihatan kesan yang jelas dari pengaruh dan gerakan kumpulan ini terhadap dasar luar Malaysia.

Kumpulan pendesak Islam yang agak jelas memainkan peranannya dalam isu-isu luar negeri ialah ABIM. Berbanding dengan PUM dan PKPIM, ABIM juga kelihatan lebih realistik dan praktikal dalam tindakannya mempengaruhi dasar luar Malaysia. Ia tidak mengidentifikasi perjuangan Islam di luar sama ada bercorak nasionalisme atau tidak sebelum menyokong mana-mana pihak seperti yang dibuat oleh PUM. ABIM bergerak dengan giat di peringkat antarabangsa seperti juga di dalam negeri, demi untuk menegakkan syiar Islam dan agar kerajaan lebih sedar tentang kebangkitan serta masalah umat Islam di luar negeri. Kumpulan-kumpulan ini, dengan itu harus bertindak bersama-sama kerajaan, membela nasib umat Islam antarabangsa kerana ia adalah merupakan tanggungjawab dan persoalan serius yang memerlukan pembelaan dari seluruh umat Islam.

Dapat dirumuskan bahawa sungguhpun kumpulan-kumpulan pendesak Islam di Malaysia lebih cenderung untuk mempengaruhi tindakan kerajaan dalam isu-isu dalam negeri sahaja, namun, sedikit sebanyaknya kewujudan kumpulan-kumpulan pendesak itu membuatkan kerajaan lebih berhati-hati melaksanakan dasar luar negeri supaya tidak menyenggung perasaan umat Islam di luar atau dalam negeri. Sehingga ini, Malaysia (walaupun hanya mempunyai rakyat Islam lebih kurang empat puluh peratus), masih mampu menjalankan usaha Islamisasi dalam segala dasarnya baik dasar dalam ataupun dasar luar negeri berbanding dengan negara-negara yang mempunyai penduduk Islam yang lebih ramai seperti Indonesia (Sembilan puluh peratus). Penulis merasakan bahawa tekanan dan pengaruh, sama ada secara langsung atau tidak, sememangnya wujud dalam pembentukan segala dasar dan di masa yang sama, kerajaan juga kelihatan agak *responsive* terhadap tekanan dan pengaruh itu. Hasil dari tindakan kedua-dua elemen itulah yang melahirkan dasar dasar di Malaysia terhadap isu-isu Islam di dalam dan di luar negeri.

Rujukan

- Abu Bakar Hamzah. 1983. *Ke Arah Perlembagaan Islam*, Pustaka Nasional PTE Ltd., Singapura.
- Abul Al-Maati Abul Al-Futuh. 1984. *Penyelesaian Islam Dari Sudut Sistem Politik*, (terjemahan), Pustaka Fajar, Shah Alam.
- Abul A'la Maududi. 1984. *Gerakan Kebangkitan Islam*, (terjemahan), Penerbitan Risalah, Jakarta.
- _____. 1984. *Hak-hak Rakyat Bukan Islam Dalam Negara Islam* (terjemahan), Agensi Media Islam (AMI), Kuala Lumpur.
- _____. 1983. *Islam Masa Kini*, Penerbitan A.S. Noordin, Kuala Lumpur.
- _____. 1984. *Islam dan Kemajuan Moden*, (terjemahan), Iktutan Studi Islam, Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi.
- Chandra Muzaffar. 1987. *Islamic Resurgence in Malaysia*, Penerbitan Fajar Bakti Sdn. Bhd., Petaling Jaya, Selangor.
- Ismail Kassim. 1979. *Race, Politics and Moderation: A Study of The Malaysia Electoral Process*, Singapore: Times Books International.
- Johan Saravananthu. 1983. *The Dilemma of Independence: Two Decades of Malaysia's Foreign Policy (1957-1977)*, Pulau Pinang: Penerbit Universiti Sains Malaysia.
- Kalim Siddiqui (ed.), 1982. *Issues in the Islamic Movement*, London-Toronto-Prentice: The Open Press Limited.
- K.J. Ratnam. 1969. *Paham Perkauman dan Proses Politikdi Malaya*, Kuala Lumpur: University of Malaya Press.
- Kamaruddin Jaafar. 1980. *Dr. Burhanuddin Al-Helmy: Politik Melayu dan Islam*, Yayasan Anda Sdn. Berhad., Kuala Lumpur.

- Khalifah Abdul Halim. 1980. *Islamic Ideology*, Institute of Islamic Culture, Lahore.
- Leon Camber. 1983. *13 May 1969: A Historical Survey of Sino Malay Relations*, Kuala Lumpur: Heinemann Asia.
- Milne R.S. & Mauzy D.K. 1977. *Politics and Government in Malaysia*, Singapore: Federal Publications.
- Morais, J. Victor. 1983. *Anwar Ibrahim: Cekal dan Tabah* Arenabuku Sdn. Berhad., Kuala Lumpur.
- Muhammad al-Naqib al-Atas, Syed. 1980. *The Concept of Education in Islam*, Kuala Lumpur.
- Muhammad Abu Bakar. 1987. *Penghayatan Sebuah Ideal*, DBP, Kuala Lumpur.

Anwar Ibrahim: Dari Politik Belia Ke kancalah Politik UMNO

Hussain Mohamed*

Pengenalan

Artikel ini sengaja dikemukakan dengan jodol Anwar Ibrahim: Dari Politik Belia 1970-an ke Kancalah Politik UMNO 1990-an dengan tujuan umumnya untuk membincangkan saling-kaitan tertentu di antara gerakan belia dengan politik kepartian dengan meletakkan Anwar Ibrahim sebagai tokoh *centralnya*. Hal ini penting oleh kerana dalam gerakan belia Malaysia sehingga ini, nama Anwar Ibrahim adalah jauh lebih menonjol dan mempunyai impak yang sudah diinstitusikan dengannya berbanding dengan ramai lagi tokoh-tokoh dan pemimpin belia yang lain yang sezaman dengannya. Sementara dalam politik kepartian pula, khususnya dalam Parti UMNO, kehadiran beliau sebagai seorang pemimpin pelapis telah juga menimbulkan impak dan suasana tertentu dalam arena kuasa berkenaan, sama ada secara kebetulan mahupun yang dirancangkan sebegini rupa, sehingga mana ia mempunyai rentetan peristiwa dan politik tertentu terutamanya bila menjelangnya pemilihan pucuk pimpinan parti berkenaan. Bahkan menjelang pemilihan pucuk pimpinan tertinggi UMNO sejak beberapa tahun kebelakangan ini, kehadiran beliau amatlah dirasakan dan menjadi perhatian yang cukup menarik.

Dalam hubungan ini, bagaimanapun, perlu ditegaskan di sini bahawa dari perspektif dan kepentingan ilmiahnya pula, pemerihalan mengenai seseorang tokoh yang masih hidup dan terdedah kepada berbagai kemungkinan dan perubahan itu sesungguhnya mempunyai risiko tertentu dari segi kewajaran ide

* Dr. Hussain Mohamed kini berkhidmat sebagai Profesor Madya di Jabatan Antropologi dan Sosiologi, Universiti Malaya.

yang dipaparkan mengenainya. Pemerihalannya menjadi tidak sesuai lagi dalam waktu yang cukup singkat semata-mata kerana terdapatnya perubahan pesat yang berlaku pada diri dan kedudukan politiknya, dan boleh juga disebabkan oleh perubahan luaran dirinya yang boleh menjelas atau mempertingkatkan semerta status dan jawatan politiknya itu.

Segala kemungkinan demikian sememangnya disedari dan diberikan perhatian. Maka itu, oleh kerana artikel ini disiapkan pada bulan Julai 1993, maka adalah tidak adil untuk membuat apa-apa unjuran politik yang lebih jauh daripada itu walaupun sehingga bulan November 1993 kelak perebutan kerusi Majlis Tertinggi UMNO akan berlangsung dan tokoh yang dibincangkan ini menjadi salah satu watak politik yang cukup penting dalam proses persaingan tersebut.

Dalam pada itu, adalah menjadi sesuatu yang menarik untuk disebutkan di sini betapa daripada sekian banyak peranan yang boleh dimainkan oleh sebuah parti politik hari ini, yang nampaknya semakin penting dan lebih berkesan ialah sebagai tempat dan alat untuk seseorang membentuk imej, personaliti dan ketokohnannya sebagai pemimpin.¹ Dalam parti UMNO misalnya, ketokohan dan keterampilan seseorang tokoh dan pemimpinnya secara tradisi selalunya bermula dalam jawatan kuasa atau kelompok kepemimpinan parti di peringkat paling bawah iaitu peringkat kampung dan desa; dan lama kelamaannya, jika bernasib baik, akan meningkat tahap demi tahap sehingga imejnya menjadi cukup penting dan mendapat tempat di peringkat kebangsaan.

---

1. Di antara perbincangan yang menarik mengenai peranan parti politik dan kaitannya dengan masalah kepimpinan, kewujudan konsep *Inner circle* dan seterusnya *politik naungan* ialah yang dikemukakan oleh Maurice Duverger. *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*, (trans.), Bab III, London: Methuen & Co. Ltd, reprinted 1967, hal. 133 - 204. Lihat juga perbincangan umum mengenai isu ini oleh Chandra Muzaffar, *Protector?*, Penang: Aliran Publications: 1976 (diterjemahkan sebagai *Pelindung?*, 1992); dan juga Aminuddin Mohd. Yusof, *Kepimpinan*, K. Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka: 1990.

Sebagaimana yang dapat diperhatikan bagaimanapun, sebilangan tokoh dan pemimpin hari ini berjaya membina imej politiknya daripada luar pertubuhan politik. Ia boleh jadi dijemput masuk kerana imej dan ketokohnanya cukup gagah dan kukuh dalam kelompok ekonomi, atau kelompok agama, atau sesuatu gerakan sosio-politik seperti di dalam gerakan belia, gerakan pengguna ataupun dalam bidang pentadbiran awam tertentu. Malahan dalam lingkungan dan kaitan kekeluargaan tertentu sekalipun sering menghasilkan penerusan kepimpinan daripada satu generasi ke satu generasi yang nampaknya bersifat pewarisan kuasa yang semula jadi sifatnya walaupun cara ini sering dianggap serung oleh kerana ia mengandungi unsur nepotisme yang kurang disenangi itu. Namun cara ini juga bukanlah sesuatu yang luar biasa.

Tegasnya proses rekrutmen sebagai pemimpin politik yang digelar sebagai *tokoh payung terjun* atau *parachute politician* ini telah terbentuk imejnya daripada kalangan *strategic elite* tertentu yang hanya menunggu ketika dan masanya sahaja yang dikira sesuai untuk dijemput dan dipelawa menyertai politik kepartian oleh pucuk pimpinan parti. Mereka ini rata-ratanya di bawa masuk atas tajaan dan naungan daripada pucuk pimpinan di atas iaitu berdasarkan pada kesetiaan, pengalaman dan keyakinan serta komitmen terhadap sesuatu matlamat perjuangan bersama sebagai satu kesatuan atau *pasukan moral*.² Pengalaman yang dilalui oleh Dr. Mahathir sebagai tokoh UMNO dalam buangan yang mendapat sokongan dan pentas PBMUM pimpinan Anwar Ibrahim untuk menyuarakan keyakinan politiknya kepada pareja mahasiswa dalam tahun 1970 di kampus Universiti Malaya adalah satu episod terbaik yang menyebabkan mudahnya Anwar mendapat tempat dalam UMNO di bawah pimpinan Dr. Mahathir kemudiannya. Mereka berdua sekurang-kurangnya

---

2 Perbincangan lanjut atas kerangka teori pemainan politik yang menjurus pada terbentuknya pasukan atau ikatan moral dan lawannya, pasukan kontrek, telah dikemukakan oleh F.G. Bailey, seorang sarjana dalam bidang Antropologi Politik dalam kajiannya mengenai kehidupan politik Mafia di Amerika dalam bukunya, *Strategems and Spoils: A Social Anthropology of Politics*, N.York: Schocken, 1969.

memperlihatkan ciri-ciri *political comradeship* yang terjalin pada keyakinan dan kesatuan moral yang dimaksudkan ini.

Namun begitu, dalam masa yang sama, oleh kerana anggota lain yang disatukan atas kepentingan sebagai sebuah *pasukan kontrak* yang memungkinkan terhasilnya faedah dan manfaat daripada kegiatan politik disertai itu, hubungan politik itu bukan sahaja berkeadaan rapuh bahkan kesetiaan pada masing-masing pihak tidak kekal lama, malahan lebih mungkin sekadar sejauh mana faedah dan manfaat yang dapat dihasilkan itu sahaja. Demikianlah dalam suasana penaungan daripada pucuk pimpinan yang sering dilakukan itu bagi memenuhi kepentingan tertentu yang bersifat semasa, ia selalunya pula menimbulkan kegelisahan dan perasaan tidak puas hati di kalangan ahli dan pemimpin parti yang sedia ada. Ini lebih-lebih lagi oleh kerana sebilangan mereka ini berjaya mencapai jawatan dan kedudukan yang lebih baik dalam kepimpinan parti dan kerajaan dalam masa yang relatif singkat kemudianya. Dalam keadaan ini, tidaklah menghairankan bilamana mendapat mereka dikelilingi oleh sekian ramai musuh politik yang sentiasa berusaha mencari ruang kesalahan dan mengatur strategi untuk menjatuhkan mereka. Tetapi selagi pemimpin ini berupaya mendapat kepercayaan pucuk pimpinan dan berjaya memperlihatkan keberkesanannya sebagai pemimpin, maka lazimnya tidak ada apa yang boleh menggugat kehadirannya dalam barisan kepimpinan parti.

Sehingga hari ini terdapat beberapa nama dalam parti-parti politik di negara ini, baik parti Melayu maupun bukan-Melayu, mengandungi sebilangan nama-nama tokoh dan pemimpin masing-masing yang boleh digolongkan sebagai tokoh-tokoh payung

terjun itu.³ Demikianlah sebagaimana yang dibayangkan seimbang lalu di atas, salah seorang daripada tokoh yang nampaknya berada dalam keadaan demikian ialah Datuk Seri Anwar Ibrahim, seorang tokoh gerakan belia tahun-tahun 1970-an yang sejak memasuki UMNO dalam tahun 1982, mencapai peningkatan dan kedudukan dalam parti yang begitu cepat. Jawatan politiknya sekarang sebagai salah seorang daripada tiga orang Naib Presiden UMNO dengan kedudukannya dalam kerajaan sebagai Menteri Kewangan (sejak tahun 1991) adalah menjadi tokoh politik yang sentiasa mendapat perhatian, baik daripada kalangan rakan dan bekas-bekas rakan seperjuangannya dalam gerakan belia maupun tokoh-tokoh lama dan yang sezaman dengannya dalam arena politik kepartian, sama ada di dalam dan di luar UMNO.

Proses Politik dan Gerakan Belia

Sejarah dan perkembangan gerakan belia di Malaysia telah memperlihatkan terdapatnya dua tahap politik atau perebutan kuasa dan kedudukan dalam politik belia (dan pelajar) di kalangan pemimpin-pemimpin belia setakat ini. Sebagaimana yang telah di perkatakan selama ini, satu-satunya tokoh terpenting dalam kedua-dua fasa ini ialah DS Anwar Ibrahim.⁴

-
3. Konsep ini dipakai secara longgar untuk menunjukkan bahawa keterlibatan aktif seseorang dalam barisan kepimpinan sesebuah parti politik itu adalah bermula daripada atas, didatangkan atau atas jemputan dan pelawaan pemimpin utama parti. Individu yang terlibat itu dengan demikian menjadi tokoh nasional terlebih dahulu dengan memegang jawatan politik tertentu di peringkat kebangsaan; dan hanya beberapa waktu kemudiannya sahaja berpeluang untuk menjadi pemimpin atau ketua parti di peringkat sesebuah Bahagian atau kawasan undi pilihanraya. Lihat beberapa sorotan menarik mengenai isu ini dan yang ada kaitannya dengan penglibatan Anwar dalam UMNO. Di antaranya: 'UMNO's Young Challengers', *Asiaweek*, April 27, 1984; juga satu tulisan Maria Samad, 'A Top Government Man in Just 4 Years', *The Star*, 22 May 1986, dan juga sorotan berita, 'Premiers in Waiting', *Asiaweek*, July 19, 1991.
  4. Saya sendiri pernah melakukan kajian tertentu mengenai gerakan belia di Malaysia, dan kebetulan sekali ianya menyentuh mengenai tokoh berkenaan. Lihat Hussain Mohamed, *Gerakan Belia di Malaysia*, K. Lumpur: Gateway Publications, 1986. Lihat juga antara lain, Mohamed Abu Bakar, *Mahasiswa Menggugat*, K. Lumpur: Pustaka Antara, 1973; dan sebuah biografi oleh J Victor Moraes, *Anwar Ibrahim: Resolute in Leadership*, K. Lumpur: Arenabuku Sdn. Bhd., 1983.

Pertamanya, dalam akhir tahun-tahun 1960-an dan awal tahun-tahun 1970-an, iaitu yang berlaku dalam konteks perebutan kuasa Majlis Belia Malaysia (MBM) yang menjadi badan penyelaras induk organisasi gerakan belia. Pergeseran dan politiking yang berlaku di peringkat ini adalah dalam menghadapi tindakan-tindakan tertentu kerajaan untuk *menguasai* dan seterusnya *menentukan haluan gerakan belia* agar tidak bersikap *anti-establishment* sebagai rentetan gerakan belia yang telah mencapai klimaknya dalam peristiwa Demonstrasi Baling-Pelajar-Belia, Disember 1974.

Pelaku-pelaku utamanya dewasa itu ialah Anwar Ibrahim (PKPIM/ABIM) yang dianggap mewakili golongan *anti-establishment*, Suhaimi Datuk Hj. Kamaruddin (Belia 4B) yang mewakili golongan belia *pro-establishment*, sementara organisasi belia yang lain khususnya Gabungan Pelajar-pelajar Melayu Semenanjung (GPMS) yang *tidak menentu*; sementara Persatuan Kelab-kelab Belia Malaysia (MAYC) yang dewasa itu beberapa tahun sahaja di bawah pimpinan Sanusi Junid (sehingga sekarang; beliau adalah juga seorang Naib Presiden UMNO dan menjawat jawatan Menteri Pertanian, sejak 1986) yang lebih banyak bertindak menjadi pendamai dan benteng yang penting dalam mempertahankan kewujudan MBM yang dirancangkan oleh kerajaan untuk digantikan dengan sebuah badan baru yang dinamakan sebagai *Majlis Belia Kebangsaan (MBK)*.

Tahap kedua politiking belia, yang lebih lama tempohnya, dapat disoroti daripada sejak mulanya Parti UMNO berada di bawah pimpinan Dr. Mahathir sejak bulan Julai tahun 1981. Ia juga berkisar pada tokoh belia yang dianggap karismatik iaitulah Anwar Ibrahim. Isu utama yang menjadi titik-tolak dalam hal ini ialah mengenai bagaimana sebuah organisasi parti dan kerajaan yang dipimpin oleh seseorang, seperti Dr. Mahathir, yang telah pernah dilabelkan sebagai tokoh *ultra* yang telah dipecat oleh kerana bertindak mengkritik ketua parti dalam tahun 1969 dan berada di luar parti sehingga ke tahun 1972, sebelum dibawa masuk dan merujuk kembali ke dalam UMNO; dan dua tahun

kemudiannya kembali bertanding dalam pilihanraya umum dan dilantik menjadi Menteri Pelajaran.

Penerimaan kembali Dr. Mahathir dan seterusnya kejayaan beliau menerajui parti terpenting di Malaysia itu merupakan suatu perubahan yang luar jangkaan oleh kerana UMNO nampaknya induk organisasi gerakan belia. Pergeseran dan politiking yang berlaku di peringkat ini adalah dalam menghadapi tindakan-tindakan tertentu kerajaan untuk *menguasai* dan seterusnya *menentukan haluan gerakan belia*. Pertamanya, dalam akhir tahun-tahun 1960-an dan awal tahun-tahun 1970-an, iaitu yang berlaku dalam konteks perebutan kuasa Majlis Belia Malaysia (MBM) yang menjadi badan penyelaras agar tidak bersikap *anti-establishment* sebagai rentetan gerakan belia yang telah mencapai klimaknya dalam peristiwa Demonstrasi Baling-Pelajar-Belia, Disember 1974. seolah-olah tidak banyak mempunyai pilihan dalam meneruskan kepimpinannya ekoran daripada kematian Allahyarham Tun Hj. Ab. Razak secara tiba-tiba pada awal tahun 1976 itu. (Allahyarham) Tun Hussein Onn sendiri sewaktu mengumumkan bahawa Dr. Mahathir dilantik menjadi Timbalannya hanya mendoakan semoga pilihan yang dibuatnya itu *tepat dan mencapai kejayaan tertentu*.⁵

Sebagai sebuah organisasi politik yang bersifat pragmatik di mana perjuangannya boleh disesuaikan dengan keperluan dan desakan semasa, kepimpinan Dr. Mahathir dalam UMNO ternyata mempunyai daya kepekaan tertentu selari dengan tuntutan dan pergolakan politik semasa. Di samping melahirkan beberapa dasar baru seperti *Dasar Pandang Ke Timur*, *Dasar Bersih*, *Cekap dan Amanah dalam Pentadbiran* dan seumpamanya, perubahan istimewa yang dilakukan oleh kepimpinan Dr. Mahathir ialah untuk menentukan *Dasar Penerapan Nilai-nilai Islam* yang nampaknya sejajar dengan halacara atau *world order* sejak

---

5. Ulasan tertentu mengenai hal ini dilakukan oleh beberapa orang wartawan politik, dan satu daripadanya disebutkan sebagai, "Hussein puts his faith in Mahathir", *Far Eastern Economic Review*, March 19, 1976.

tertubuhnya Republik Islam Iran dalam tahun 1979 itu. Salah satu tindakan strategik yang dilakukan ialah untuk mempopuler dan mengembangkan nilai-nilai keislaman dalam urusan pentadbiran negara, termasuklah apa yang dikatakan sebagai *pengislaman UMNO* itu sendiri dalam menghadapi saingan politik utamanya iaitu Parti PAS yang semakin popular sebagai organisasi politik Melayu yang sejak ditubuhkan adalah sememangnya berlandaskan perjuangan Islam itu.*

Satu daripada kejayaan besar yang dicapai oleh Dr. Mahathir dalam hal ini ialah memenangi tokoh dan pemimpin gerakan belia yang terkemuka iaitulah Anwar Ibrahim, Presiden Angkatan Belia Islam Malaysia, sebuah pertubuhan belia yang bergerak atas perjuangan Islam. Anwar telah meletakkan jawatannya sebagai Presiden ABIM untuk memasuki UMNO dalam bulan April 1982; dan sehingga hari ini beliau adalah dikatakan sebagai satu-satunya *Mahathir loyalist* yang cukup berpengaruh dalam kepimpinan UMNO dan kerajaan Barisan Nasional hari ini.⁷

DS Anwar adalah seorang tokoh dan pemimpin belia yang bukan sahaja terkemuka dan mencipta nama sebagai pemimpin yang berpotensi melalui Persatuan Bahasa Melayu Universiti Malaya (PBMUM) dan Persatuan Mahasiswa Islam Universiti Malaya

-
6. Lihat perbincangan lanjut mengenai hal ini oleh Diane K. Mauzy & R.S. Milne, "The Mahathir Administration: Discipline through Islam", *Pacific Affairs*, Vol. 56, No. 4 (Winter 1983/84), hal. 617 - 648. Lihat juga, Judith Nagata, "Islamic Revival and the Problems of Legitimacy among Rural Religious Elites in Malaysia", *Man*, Vol. 17 (1982), hal. 43-57. Perbincangan yang lebih terkini mengenai hal-hal ini telah dilakukan misalnya oleh Khoo Kay Jin, "The grand vision: Mahathir and Modernization" dalam Joel Kahn & Francis Loh (eds), *Fragmented Vision: Culture and Politics in Contemporary Malaysia*, Sydney: Allen & Unwin, 1992.
  7. Lihat laporan dan pemerihalan awal mengenai perkembangan politik menjelang pemilihan pucuk pimpinan UMNO 1993 dalam *Far Eastern Economic Review*, July 15, 1993. Lihat juga hasil temubual dengannya pada awal tahun 1983 sebagaimana yang dimuatkan oleh Tan Chee Khoon dalam bukunya, *Malaysia Today: Without Fear or Favour*, Raj Vasil (ed). P. Jaya: Pelanduk Publications, 1985, hal. 177 - 181. Lihat juga fokus bulanan dan tulisan Alias Hashim mengenai: "Anwar: Pemimpin Serba Boleh", *Suara Pemuda*, Bil. 18, Terbitan Biro Penyelidikan dan Penerbitan, Pergerakan Pemuda UMNO Malaysia, Feb/Mac 1991.

(PMIUM) diikuti kemudiannya dengan Persatuan Kebangsaan Pelajar Islam Malaysia (PKPIM) sewaktu berada di kampus Universiti Malaya, bahkan kemudiannya, iaitu sejak tahun 1971, beliau bersama-sama dengan beberapa orang rakan telah berusaha menubuhkan Angkatan Belia Islam Malaysia (ABIM) dan menjadi Setiausaha Penerangannya yang pertama. Beliau sendiri pernah menjadi ahli jawatankuasa Majlis Belia Malaysia (MBM) sejak tahun 1969 dan malahan dua tahun kemudiannya menjadi Setiausaha Agung MBM dan seterusnya menjadi Presiden organisasi belia kebangsaan berkenaan dalam tahun 1972. Pada awal tahun 1975, beliau telah ditahan di bawah Akta Keselamatan Dalam Negeri atas pertuduhan penglibatannya, selaku Presiden MBM, dalam peristiwa demonstrasi Baling-pelajar-belia, Disember 1974.

Peristiwa demonstrasi itu telah menyebabkan pihak kerajaan (melalui KKBS) berusaha untuk mewujudkan sebuah lagi badan gabungan belia kebangsaan yang dinamakan sebagai *Majlis Belia Kebangsaan (MBK)* buat menggantikan MBM itu. Salah satu pihak yang telah dilibatkan dalam *menerokai* pertubuhan yang baru ini ialah Belia 4B sendiri, di samping seorang dua pegawai di Kementerian Kebudayaan, Belia dan Sukan serta beberapa orang Menteri Besar tertentu sehingga mana MBK telah berjaya ditubuhkan di dua buah negeri iaitu di Perak dan di Melaka.

Usaha penubuhan MBK ini, bagaimanapun telah gagal dan MBM yang dewasa itu di ambang keretakan dan perpecahan yang benar-benar mengancam hidup-matinya itu, telah dapat diselamatkan oleh kerana masih terdapat pertubuhan belia yang bertindak secara bijaksana dan *rasional* seperti MAYC di bawah pimpinan DS Sanusi Junid yang berusaha *mempertahankan* kewujudan MBM itu. Bagaimanapun pucuk pimpinan MAYC kemudiannya menarik diri daripada bergabung dengan MBM di peringkat kebangsaan akibat tindakan MBM berlembut dan menerima kembali dengan *segala senang hati* semua pertubuhan belia yang pernah bertindak menarik diri daripada menjadi ahli gabungannya dalam krisis MBM - MBK tahun 1975 - 77 itu.

Badan-badan dan persatuan belia yang menjadi ahli gabungan dalam MAYC di peringkat negeri dan daerah, bagaimanapun, masih dibenarkan berada dalam badan-badan MBM di peringkat berkenaan; dan hal ini memang boleh berlaku dalam MAYC oleh kerana sistem organisasinya yang berdasarkan *sistem gabungan* itu adalah lebih bebas daripada sistem cawangan yang terdapat pada kebanyakan pertubuhan belia yang lain itu.

Haruslah diperhatikan di sini bahawa tindakan MAYC ini merupakan kemuncak daripada sejarah *persaingan* tertentu di antara MAYC dengan Belia 4B sendiri. Sebenarnya sejak Belia 4B diusahakan penubuhannya oleh Kementerian Kebudayaan, Belia dan Sukan dalam tahun 1965/66 dahulu berdasarkan *kurang berkesannya* MAYC menangani kegiatan-kegiatan belia di luar bandar dewasa itu telah mencetuskan bibit-bibit tertentu yang memisahkan di antara keduanya. Ini lebih-lebih lagi kerana kedua-duanya memberikan tumpuan bentuk kegiatan sosio-ekonomi dan lokasi yang serupa sahaja. Maka itu, tindakan MAYC itu merupakan sebahagian daripada keretakan yang pernah menyelubungi pertubuhan belia selama ini. Dan dalam keadaan di mana MAYC Kebangsaan masih lagi berada di luar MBM sehingga sekarang (Dis. 1992), maka adalah tidak sukar untuk menyimpulkan di sini bahawa perpecahan dan persaingan, khususnya dari segi prinsip dan pengaruh organisasi, sebenarnya masih wujud dalam gerakan belia di negara ini.*

Impak Politik Atas Kehadiran Anwar Dalam UMNO

Kemasukan Anwar Ibrahim sememangnya menjadi satu titik-tolok penting kerajaan Barisan Nasional dan Parti UMNO

8. Lihat Hussain Mohamed, *op. cit.* (1986). Berhubung dengan isu perpecahan ini, khususnya sekitar tahun-tahun 1970an, boleh dirujuk pada tulisan tertentu yang lain, antaranya oleh Mahnud Kitom, "Percuturan Politik Belia Mengancam Majlis Perundingan Belia Negara (MPBN)", *Dailog*, Edisi 1, Bil. 2, Sept. 1976, hal. 12 - 17; Lihat juga Chamil Wariya, *UMNO (Baru): Kelahiran dan Perkembangan Awalnya*, K. Lumpur: K Publishing & Distributors Sdn. Bhd., 1988, terutama hal. 68 - 75.

khususnya dalam menghadapi pilihanraya umum keenam (1982), kira-kira empat bulan selepas kemasukannya itu.

Sehubungan dengan ini bagaimanapun, tidak harus dinafikan bahawa kehadiran faktor Anwar dalam UMNO telah menimbulkan beberapa implikasi tertentu, khususnya dalam konteks penerusan dan kesinambungan politik parti terkanan itu. Mengingatkan Anwar atau yang sering dipanggil *Brother Anwar* adalah seorang tokoh yang diakui lawan dan rakan sebagai pejuang dan pemimpin gerakan belia yang jauh mendahului pengaruh dan kewibawaan rakan-rakan pemimpin belia yang lain pada zamannya, baik di dalam maupun di luar kampus, kehadiran beliau dalam politik kepartian menimbulkan beberapa persoalan tertentu yang boleh dilihat dari tiga perspektif utama.⁹

Pertama dari perspektif harakah Islamiah dan kehangkitan Islam khususnya melalui ABIM dan organisasi setaraf. Beberapa orang tokoh tertentu yang pernah terlibat dalam kepimpinan dan kebangunan harakah ini seperti Ustaz Fadzil Noor, Ustaz Nakahie Hj. Ahmad, Ustaz Abd. Hadi Awang dan beberapa yang lain sebaliknya meninggalkan gelanggang belia dan berkecimpung dalam kepimpinan Parti PAS. Ustaz Nakahie bagaimanapun meninggalkan jawatan Naib Presiden PAS dan memasuki UMNO dalam tahun 1988 dan pada akhir tahun 1991 telah dilantik menjadi Timbalan Ketua Penerangan UMNO. Kehadirannya dalam UMNO, sama ada sebagai seorang ahli politik atau sebagai pemimpin UMNO dan seterusnya sebagai Menteri sentiasa mendapat perhatian pihak PAS.

Sehubungan dengan itu, *Brother Anwar* juga dijangka berhadapan dengan kelompok rakan-rakan seperjuangannya dalam harakah

9. Lihat perhincangan lanjut yang telah saya lakukan mengenai hal ini, *op. cit.* (1986), hal. 240 - 241. Saya juga ada menyentuh sedikit mengenai hal ini dalam tulisan saya, "Pergerakan Pemuda UMNO: Beberapa Catatan Mengenai Kepeduliannya", *Alam Melayu*, Jilid 1 Bil. 1, April 1993, Jurnal Terbitan Akademi Pengajian Melayu, Universiti Malaya, K. Lumpur, hal 30 - 42; juga Chamil Wariya (1988), *op. cit.*

Islamiah atau mereka yang komited dan perihatit terhadap gerakan Islam tahun-tahun 1970-an dahulu. Di sebalik terdapatnya beberapa kelompok dakwah seperti Tabligh dan Al-Arqam yang mempunyai ciri pergerakannya yang agak berbeza, namun melalui ABIM yang diasas dan dipimpinnya sebelum memasuki parti UMNO itu. Anwar berhadapan dengan saingan politiknya iaitu PAS. Lebih malang lagi dalam hal ini ialah integrasi tenaga dakwah itu sendiri yang tidak pernah disatukan sebagai tenaga tunggal untuk mencapai cita-cita perjuangan Islamiah itu mungkin menyulitkan seseorang tokoh, termasuk Anwar sendiri, untuk mencapai hasrat perjuangan asalnya itu.

Hal yang kedua yang menjadi rintangan tertentu bagi Anwar dalam hal ini ialah *status quo* dalam UMNO sendiri, baik yang berupa generasi pemimpin muda yang sebaiknya mahupun pemimpin-pemimpin lama yang masih kukuh pengaruh dan kedudukan politiknya dalam Parti UMNO dan dalam Kerajaan. Sebagai seorang tokoh baru, yang sememangnya dinaungi oleh Presiden parti, imej dan kemajuan kerjaya politik dan kerajaan Anwar memang ketara kepesatannya. Namun dalam masa yang sama, beliau yang masih dilabelkan sebagai *orang luar* UMNO selama ini sentiasa menjadi pusat perhatian, bandingan dan ukuran sehingga mana ada menyusahkannya sendiri semata-mata kerana sebilangan merasakan mereka lebih lama berada dalam parti dan merasa tersisih oleh kehadirannya itu.

Hal ini, dalam konteks politik UMNO secara khusus, kehadiran beliau dianggap mengancam kemungkinan dan peluang tokoh lain yang sebaiknya yang *jadi lebih lama* berada dan *mimpikan* jawatan dan kedudukan tertentu yang lebih berwibawa dengan menduduki kerusi dan jawatan penting dalam UMNO dan kerajaan. Hal ini menjadi lebih menarik lagi bilamana dengan kehadirannya itu, beliau pertama-tamanya telah menjadi pencabar kepada Datuk Haji Suhaimi yang dewasa itu menjawat jawatan

Ketua Pergerakan Pemuda UMNO.¹⁰ Bagi mereka berdua, pertandingan pada tahun 1982 ini sebenarnya mengulangi rentetan persaingan di antara keduanya dalam Majlis Belia Malaysia, khususnya dalam tempoh 1975 - 76 bilamana pertubuhan seperti Gerakan Belia 4B pimpinan Datuk Hj. Suhaimi terlibat dalam usaha menggantikan MBM dengan sebuah Majlis Belia Kebangsaan (MBK) yang lebih berkedudukan *pro-establishment* itu.

Sementara itu, dalam pemilihan kepimpinan Pergerakan Pemuda UMNO tahun 1984, sekali lagi berlakunya pertandingan di antara Datuk Hj. Suhaimi yang kali ini menjadi *outsider* dengan Anwar Ibrahim mempertahankan jawatan berkenaan.¹¹

Di samping itu, faktor Anwar juga sebenarnya menimbulkan implikasi politik tertentu yang boleh dilihat dalam konteks kepimpinan UMNO di negeri Pulau Pinang, negeri asalnya itu. Apa yang lebih istimewa dalam hal ini ialah beliau secara langsung adalah berhadapan dan bersaingan dengan Datuk Abdullah Hj. Ahmad Badawi yang telahpun menjadi Ketua Perhubungan UMNO Negeri Pulau Pinang sesudah meletakkan jawatan awam dan memasuki politik dalam pilihanraya umum tahun 1978, bertanding di kawasan undi Kepala Batas, Seberang Perai.

Isu dan masalah ketiga yang dikira berbangkit daripada kehadiran *Pak Sheikh*, satu lagi nama lain baginya, dalam kepimpinan UMNO itu ialah ia menyaingi tokoh tertentu daripada Pulau Pinang khususnya dan negeri-negeri di kawasan utara Semenanjung Malaysia umumnya iaitu Kedah, Pulau Pinang dan Perlis. Dalam

-
10. Lihat perlincangan lanjut mengenai isu ini oleh Subky Latif & Chamil Wariya, *Dilema Pemuda UMNO* (edisi baru), P. Jaya: Media Intelek Sdn. Bhd., 1985, hal. 126 - 156. Lihat juga *Malaysian Business*, June 16, 1986.
  11. Lihat sorotan akhbar mengenai hal ini oleh N.V. Raman & Zainal Epi, "Outsider Suhaimi vs. the establishment", *The Star*, 11 April 1984; Lihat juga perlincangan oleh Aminuddin Mohd. Yusof & Mohd. Ali Kamaruddin, *Kepimpinan Pemuda UMNO*, Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia, 1988.

hubungan ini, tokoh yang pertama merasakan gugatan dan saingannya ialah Datuk Abdullah Ahmad Badawi, juga salah seorang Naib Presiden UMNO dan sekarang berjawatan sebagai Menteri Luar.¹²

Selain daripada imej famili dan pendidikan keagamaan pada bapanya di Seberang Perai, ternyata bahawa kekuatan Datuk Abdullah Badawi dari segi pergerakan belia, khususnya daripada kalangan tokoh-tokoh GPMS, juga didasarkan pada pengalaman pentadbiran awam beliau dalam urusan belia sewaktu berada di KKBS. Kalau dibandingkan dengan Anwar, ternyata bahawa pengalaman dan kedudukan dalam belia *memisahkan* mereka di mana Anwar sebagai aktivis sementara dalam masa yang sama, Datuk Abdullah adalah pentadbir belia.

Implikasi yang kedua dan ketiga atas kehadiran Brother Anwar dalam UMNO itu sememangnya menjadi satu isu penting oleh kerana banyak pihak dalam UMNO sendiri malahannya, menganggap hal tersebut sebagai suatu *bebanan* kepada DS Dr. Mahathir sendiri. Ertinya beliau menimbulkan kedengkian dan rasa kurang senang di kalangan sebilangan tokoh-tokoh UMNO yang lain yang merasakan dan mendapati bahawa mereka menjadi semakin tersisih daripada Presiden parti; dan hal ini dikatakan telah menjadi salah satu faktor yang menyebabkan Dr. Mahathir sendiri ditentang dalam pemilihan pucuk pimpinan parti dalam tahun 1987 itu.¹³

-
12. Lihat antaranya, hasil temuramah dengan Datuk Abdullah Badawi yang disiarkan dalam *Malaysian Business*, 16 April 1987. Lihat laporan *Malaysian Business*, 16 - 31 Dec. 1989. Seterusnya lihat juga beberapa ulasan dan sorotan berita dalam beberapa buah buku politik popular, antaranya oleh Mohd. Sayuti Omar, *Anwar Ibrahim: Mimpi dan Realiti* (1990) dan juga *Antara Anwar, Dollah dan Sanusi: Tuhan Pilih Siapa?* (Mei 1992). Seorang lagi penulis lain iaitu Zaky Abadi juga telah menyoroti hal ini melalui bukunya, *Kualiti Kepimpinan* (1991) dan juga *Mengapa Anwar?* (1993).
  13. Lihat Laporan temuramah dengan Dr. Mahathir dalam *Malaysian Business*, Jan. 1, 1989. Lihat juga tulisan Marina Yusof, *Time for Change*, K. Lumpur: The Champ Sdn. Bhd. 1990.

Sementara di Pulau Pinang, beliau secara langsung berhadapan dengan Abdullah Hj. Ahmad Badawi dalam konteks UMNO negeri Pulau Pinang. Sebagai dua orang tokoh utama dalam perhubungan UMNO negeri berkenaan, salah seorang menjadi alternatif kepada yang seorang lagi. Hal ini berlaku bilamana Anwar Ibrahim telah dilantik menggantikan Abdullah Badawi akibat daripada peristiwa per�utuan pucuk pimpinan UMNO 1987 bilamana Abdullah Badawi mendapat dirinya berada dalam kem yang diketuai oleh Tengku Razaleigh, yang menjadi saingan kepada kem Dr. Mahathir. Di sebalik kemenangannya sebagai salah seorang Naib Presiden parti, kedudukan Abdullah Badawi sebagai Ketua Perhubungan UMNO Pulau Pinang telah digantikan oleh Anwar, yang juga memenangi kerusi Naib Presiden parti, sesudah mengosongkan kerusi Ketua Pergerakan Pemudanya.

Tanggapan Terhadap Imej Politik Anwar

Sejak mula Anwar memasuki UMNO, beliau disifatkan sebagai *seekor kumbang yang terlepas daripada kumpulan dan bakal menjadi mangsa sang singa*. Pepatah Arab ini telah digunakan oleh sebilangan rakan-rakan beliau yang kurang berpuas hati dengan tindakannya memasuki UMNO, dan bukannya memasuki PAS sebagaimana yang kelihatan tidak banyak berbeza dengan perjuangan Islamiah dalam ABIM selama ini. Tanggapan ini jelas memperlihatkan keimbangan, betapa tokoh belia ini akan *hanyut* dan dibawa arus sekular UMNO akan mengabui pandangan dan komitmen perjuangannya selama ini. Hal ini telah dinafikan berulang kali oleh Anwar dalam beberapa temuramah dengan media massa. Beliau masih berpegang pada kesedaran dan keyakinan terhadap perjuangannya dalam ABIM berhubung dengan soal keadilan, kesaksamaan dan kebijakan ummah itu tetap menjadi pegangannya.

Demikianlah hal ini diusahakannya dengan misalnya menubuhkan *Yayasan Gerak Bakti (YBK) Pemuda UMNO* di bawah pimpinannya yang bertujuan untuk memerangi gejala kemiskinan dalam masyarakat. Demikian juga dalam beberapa waktu

kebelakangan ini, dengan jawatan Menteri Kewangan yang disandangnya itu, Anwar telah berusaha menyediakan peruntukan yang jutaan ringgit nilainya untuk membolehkan golongan termiskin memiliki sijil-sijil Amanah Saham Nasional (ASN) dan Amanah Saham Bumiputera (ASB). Walau bagaimanapun, sebagaimana yang didakwa oleh seorang penulis buku-buku politik popular Malaysia, dengan jawatan Menteri Kewangan itu, maka, ...*Nampaknya golongan ABIM yang mahu Anwar memperjuangkan Islam sejati dalam parti politik gagal mendapatkan simpati tokoh ini. Akibatnya Anwar kini dikelilingi oleh parasit-parasit yang ingin mencari kesempatan untuk mencari kekayaan, jawatan pengarah dalam berbagai syarikat korporat, kenaikan pangkat dalam kementerian dan juga mendapatkan saham untuk Bumiputera yang diagih-agihkan oleh Kementerian Kewangan...*¹⁴ Bukan itu sahaja sebenarnya. Beberapa buah buku politik popular¹⁵ yang telah dikemukakan oleh beberapa orang penulis menjelangnya pemilihan pucuk pimpinan UMNO tahun 1990 sehingga hari ini hampir tidak ada sebuahpun yang berminat

-
14. Dipetik daripada Yahaya Ismail, *Anwar Ibrahim: Antara Nawaitu dan Pesta Boria*, K. Lumpur: Dinamika Kreatif, 1993, hal. 47.
  15. Di antara buku-buku popular yang ditulis oleh penulis-penulis-wartawan politik tempatan dalam Bahasa Melayu setakat ini berkenaan dengan Anwar Ibrahim ialah oleh Mohd. Sayuti Omar dan juga oleh Zakry Abadi (Lihat nota no. 12 di atas). Selain daripada itu, seorang bekas aktivis pelajar dan pernah menjadi wartawan akhbar *Harakah* yang diterbitkan oleh Lujnah Penerangan Parti PAS ialah Ahmad Lutfi Othman melalui bukunya, *Anwar Lawan Ghafar?*. Buku yang setebal 437 halaman ini memuatkan berbagai sorotan dan tulisan mengenai pergolakan UMNO dalam beberapa tahun kebelakangan ini khususnya dan yang berkenaan dengan Anwar Ibrahim khususnya. Sama sebagaimana buku Ahmad Lutfi yang diterbitkan pada awal tahun 1993 itu, seorang lagi penulis iaitu Yahaya Ismail (lihat nota no. 14) turut membuat sorotan terhadap penglibatan Anwar Ibrahim dalam UMNO dan kerajaan Barisan Nasional itu. Semua penulis ini bercakap pada nada yang sama iaitu menyoroti berbagai bentuk *kelenuan* dan *keburukan politik* tokoh yang dimaksudkan ini. Kecuali Zakry Abadi (1993) yang nampaknya menulis dengan nada yang agak optimis mengenai Anwar; dan pendirian ini nampaknya agak berbeza sedikit daripada tulisan beliau mengenai ketiga-tiga Naib Presiden UMNO Anwar, Abdullah Badawi dan Sanusi Junid dalam buku beliau sebelum ini iaitu *Kualiti Kepimpinan*. Untuk mendapatkan analisis umum mengenai buku-buku politik popular ini, lihat perbincangan yang telah saya kemukakan dalam tulisan saya, *Politik Melayu Masa Kini: Beberapa Isu dan Permasalahan Dalam Penulisan Popularnya*, Kertas Titian, Bil. 1, 1993, Siri Kertas Kerja, Terbitan Akademi Pengajian Melayu, Universiti Malaya, Kuala Lumpur (1993).

untuk memberikan sanjungan padanya. Dengan kedudukan dan jawatan politik serta kerajaan yang disandangnya sekarang, beliau diperihalkan sebagai seorang tokoh yang sudah jauh berbeza dan lari daripada idealisme perjuangannya selamanya. Bukan itu sahaja. Gaya hidup, cara berpakaian dan pergaulannya juga dikatakan sudah jauh berbeza; dan malahan telah ditohmahkan dengan beberapa skandal tertentu, terutamanya yang melibatkan dengan tokoh-tokoh korporat, termasuk kawalan dan hak-milik penerbitan akhbar.¹⁶ Lebih dari itu, kedudukan beliau sebagai Menteri Kewangan itu sendiri sering dianggap amat tidak wajar memandangkan kelulusan akademiknya sama sekali tidak berkaitan dengan bidang berkenaan.¹⁷

Anwar Ibrahim dan UMNO: Sekarang dan Akan Datang

Satu perkara yang banyak diberikan perhatian dalam memperihalkan kesinambungan dan corak kepimpinan UMNO di masa hadapan ialah tentang sejauh manakah mantapnya pengaruh

-
16. Selain daripada isu Kos Etika Raja-raja, kutipan duti import kereta Lamborgini milik Sultan Kelantan yang tercecer pada awal tahun 1992 dan juga isu peruntukan RM10 juta saham Talikom kepada Parti MIC, maka isu-isu milikan akhbar serta pemberitaan berat-sebelah akhbar-akhbar utama terbitan The New Straits Times dan Kumpulan Utusan Melayu dikatakan *dikuatari* oleh rakan-rakan Anwar sehingga menyebabkan pelaporan berita dan peristiwa akhbar-akhbar ini sentiasa memberati Anwar dan *orang-orangnya*. Selain daripada itu, isu *kerugian mata wang asing* yang dijalankan urusniaganya oleh Bank Negara Malaysia juga menjadi satu lagi skandal politik yang dianggap mencemarkan nama beliau selaku Menteri Kewangan. Lihat perbincangan dan pelaporan lanjut mengenai isu-isu ini seperti yang dibuat oleh Aliran dalam beberapa penerbitannya kebelakangan ini. Di antaranya, *Who Benefits From Special Share Allocations?*, *Aliran Monthly*, Vol. 12, No. 6, 1992; *Pembelian NSTP dan STMB: Kawan Anwar Menguasai Media?*, *Majalah Aliran*, Jilid 3 Bil. 3, 1993. Lihat juga perbincangan mengenai beberapa isu ini oleh Chamil Wariya, *Krisis Sultan - Menteri Besar: Apa Sebenarnya Terjadi*, K. Lumpur: Media Indah, Julai 1992.
  17. Lihat beberapa sorotan menarik mengenai isu ini dalam berbagai akhbar dan majalah berita. Di antaranya yang bertajuk, "Political Springboard: Finance Ministry tests Anwar's principles" dan "Finding a focus: Anwar's task is to put flesh on Mahathir's economic plans", *Far Eastern Economic Review*, 16 May 1993.

politik Anwar Ibrahim itu sendiri. Ini lebih-lebih lagi dalam pemilihan pucuk pimpinan parti dalam bulan November, 1993 ini, terutama mengingatkan bahawa kedua-dua Dr. Mahathir dan En. Ghafar semakin tua dengan usia masing-masing sudah mencapai 68 tahun itu.¹⁸

Sebenarnya banyak pihak melihat bahawa hubungannya yang rapat dengan Perdana Menteri sejak tahun-tahun 1970-an itu dan diberi kepercayaan untuk menerajui dua buah Kementerian utama iaitu Kementerian Pendidikan (1987 - 91) dan sekarang ini Kementerian Kewangan (sejak 1991), beliau seolah-olah diberi pendedahan serta peluang bersiap sedia untuk menerajui negara dalam masa yang tidak begitu lama ini.

Banyak pihak, dengan demikian, telah menjangkakan bahawa beliaulah yang *paling layak* bakal menjadi Perdana Menteri Malaysia sama ada selepas Dr. Mahathir ataupun selepas En. Ghafar. Dan memandangkan rekod-rekod politiknya, baik dalam konteks belia maupun imej politiknya di peringkat antarabangsa dan dalam UMNO sendiri, Anwar Ibrahim yang sekarang ini berusia 44 tahun itu adalah dikira tokoh yang sesuai daripada kalangan tokoh-tokoh UMNO yang ada hari ini untuk meneruskan kepimpinan dan wawasan sosio-politik yang sedang dilaksanakan di bawah pimpinan Dr. Mahathir sekarang.

Hal ini menyebabkan timbulnya tohmahan tertentu yang sama ada dirancang ataupun sebaliknya yang mengatakan wujudnya semacam suatu persaingan di antara En. Ghafar selaku Timbalan

---

18 Isu usia ini sebenarnya adalah sesuatu yang sensitif dan di luar kawalan manusia; dan kerana itu, ia tidak banyak dibangkitkan. Walaubagaimanapun persoalan politik berkaitan dengan usia serta kesihatan kedua-dua pemimpin utama UMNO itu telah sekian lamanya dimaklumi dan diberikan perhatian, tetapi adalah sesuatu yang amat tidak bermoral untuk membincangkannya secara terbuka. Tetapi secara lembut ianya diberikan perhatian. Demikianlah yang dapat dikesan daripada beberapa tulisan dan sorotan tertentu mengenai persoalan kesinambungan kepimpinan dalam UMNO sejak beberapa tahun kebelakangan ini. Lihat antaranya, Ahmad Lutfi Othman, "Apa Kurangnya Ghafar, Apa Lebihnya Anwar?" *Duma Islam* Bil. 36, Nov 1992.

Presiden parti dengan Anwar Ibrahim menjelangnya pemilihan UMNO 1993 ini. Sungguhpun kemungkinan ini telah dinafikan sendiri oleh Anwar,¹⁹ namun sehingga tulisan ini disiapkan, persiapan ke arah pemilihan tersebut masih lagi berjalan dan penamaan calon masih belum dilakukan secara resmi. Dan kerana itu, penafian Anwar itu masih belum muktamad; dan masih terbuka untuk dilakukan sebaliknya.

Namun di sebaliknya, dan yang mungkin lebih penting untuk diberikan perhatian dari itu ialah keperihatinan banyak pihak terhadap prestasi dan kehadiran *Dr. Mahathir's blue-eyed boy* ini dalam barisan kepimpinan UMNO sekarang ialah terhadap beberapa kekurangan, kelemahan, kurang sabar dan gelagat orang-orang sekeliling beliau yang pernah disebutkan oleh Marina Yusof (1990) sebagai, ...*those who can't wait to see him (Dr. Mahathir) go so that they can take his place, the most obvious being Anwar Ibrahim...*²⁰ Segalanya ini dikira menjadi perkara penting yang akan dijawab dan ditentukan oleh para perwakilan UMNO tahun 1993 yang akan memilih pucuk pimpinan parti dalam perhimpunan mereka dalam bulan November nanti.

Rumusan

Sebagai penutup bagi perbincangan ini, wajarlah disebutkan bahawa sebagai seorang pemimpin dan tokoh yang selamanya merupakan seorang pejuang, tidak ada yang luar biasanya bagi Anwar dalam menghadapi segala karenah politik dalam UMNO itu. Barangkali tidak ada siapapun yang menafikan label yang

-
19. Lihat laporan muka depan akhbar-akhbar utama tempatan seperti *The New Straits Times* dan *Berita Harian* bertarikh 1 Mei 1993 mengenai penafian ini.
  20. Marina Yusof, *op. cit.* (1990), hal. 127. Lihat juga Yahaya Ismail (1993), *op. cit.* Lihat juga sindiran tajam En. Ghafar Baba, yang senada dengan pandangan Marina itu bila beliau dilaporkan di bawah tajuk, "Hentikantabiat gilakuasa" betapa. "Kita bimbang pemimpin yang melonjak naik tergopoh gapah sehingga tidak menghuraikan pemimpin lama akan merosakkan perpaduan parti. Gejala berikut kuasa itu jika tidak dihentikan boleh menyebabkan negara tidak stabil..." sebagaimana yang dimuatkan dalam hal 2, *Berita Harian*, 19 Julai 1993.

diletakkan padanya sebagai satu-satunya *Mahathir loyalist* atau sebagai *Mahathir's blue-eyed boy* itu. Yang penting ialah biarpun kehadiran dan pengaruhnya dalam UMNO dan kerajaan dimaklumi sebagai hasil tajaan dan naungan oleh keluarga dan juga pucuk pimpinan tertinggi parti, tetapi yang lebih penting daripada itu ia juga bergantung pada rekod perjuangannya selama ini yang masih menunjukkan beliau adalah seorang tokoh yang tahan ujian dan berjaya menangani banyak konflik dan saingen daripada lawannya satu demi satu. Keupayaannya berpidato yang tidak siapapun menafikan betapa memukaunya ucapan itu, sudah cukup untuk memikat para pendengar dan meletakkannya sebagai tokoh yang dikira berpengalaman dan menyenangkan hati. Inilah kelebihan dan keistimewaan yang ada padanya sebagai seorang pemimpin selama ini, baik dalam konteks gerakan belia maupun dalam menghadapi kritikan bekas-bekas rakan gerakan belia yang sebilangannya berada dalam barisan parti lawan atau daripada pengkritik dan pemidato-pemidato dalam setiap kali perhimpunan agung UMNO diadakan.

Namun sebagaimana yang disebutkan, oleh kerana dalam arena politik itu menyebabkannya dikelilingi oleh pasukan kontrek yang lebih lentur sifatnya itu, imej UMNOnya sentiasa dibayangi oleh pandangan yang nampaknya *dingin dan negatif* daripada kalangan pesaing-pesaing politiknya, lebih-lebih lagi dalam UMNO sendiri. Begitu banyak pihak yang berusaha mencari kelemahan dan kekurangannya, baik dalam parti maupun dalam kerajaan; dan lebih daripada itu, imej *anti-establishment* gerakan belia yang ada padanya itu masih terlekat padanya sehingga sering pula membatasi imej kepimpinan generasi baru yang sedang dibangunkan dalam UMNO itu. Demikianlah Anwar Ibrahim yang pernah diibaratkan sebagai *seekor kambing* yang bakal dibaham oleh serigala bilamana meninggalkan ABIM untuk memasuki gelanggang politik UMNO itu ternyata masih berupaya untuk memperlihatkan bahawa ketokohan dan kehadirannya dalam UMNO dan kerajaan itu sentiasa mendapat perhatian, *dicemburui* dan sentiasa dilitai oleh lawan dan kawan.

Personaliti Dan kepemimpinan Politik : Tengku Razaleigh Hamzah Dalam Persepsi UMNO Dan PAS Kelantan Menjelang Pilihanraya 1986+

Mohd. Ali Kamarudin

dan

Hanapi Dollah*

Pilihanraya Umum 1986 telah lama berlalu, tetapi ia tetap memberikan beberapa *significance* kepada politik Kelantan. Setidak-tidaknya proses pilihanraya ini telah memperlihatkan bahawa;

- * UMNO dan Tengku Razaleigh merupakan dua *institusi* yang tidak dapat dipisahkan, dan;
- * peluang PAS untuk merampas kembali pemerintahan negeri Kelantan menjadi kian bertambah cerah, sekiranya Tengku Razaleigh tidak lagi memimpin UMNO.

Ternyata, tanggapan ini bukanlah merupakan suatu andaian yang salah, kerana semenjak Tengku Razaleigh (Ku Li) meninggalkan UMNO pada tahun 1987, UMNO Kelantan tidak sahaja terdedah kepada pelbagai kelemahan dan kepincangan tetapi kekuasaannya

-
- * Saudara Mohd. Ali Kamarudin ialah pensyarah Sosiologi Politik di Jabatan Sains Politik, Universiti Kebangsaan Malaysia, manakala Dr. Hanapi Dollah pula berkhidmat sebagai pensyarah di Jabatan Persuratan Melayu, Universiti Kebangsaan Malaysia.
  - + Data yang terkandung di dalam perbincangan ini telah diperolehi oleh penulis semasa melakukan penyelidikan mengenai *Pilihanraya Umum di Kelantan pada tahun 1986*. Terimakasih kepada pihak Universiti Kebangsaan Malaysia kerana telah membiasai penyelidikan tersebut.

juga turut terlepas ke tangan PAS dan Semangat 46 melalui Pilihanraya Umum 1990, apakala UMNO tewas di kesemua kerusi dewan undangan negeri Kelantan.

Latarbelakang

I

Tengku Razaleigh Hamzah atau lebih dikenali sebagai Ku Li adalah merupakan nama yang tidak asing lagi kepada para pemerhati politik tanah air, khususnya mereka yang berminat dengan perkembangan dan pergolakan politik Kelantan. Ku Li dan UMNO menjadi suatu yang sinonim, yakni dua nama yang mempunyai suatu erti yang tidak dapat dipisah. Kepopularitian tokoh ini mula terserlah diakhir tahun 1960-an apabila Tun Abdul Razak, selaku Timbalan Perdana Menteri dan Timbalan Yang Dipertua UMNO mengangkat beliau daripada jawatan Setiausaha Perhubungan UMNO Kelantan kepada Timbalan Ketua Perhubungan UMNO Negeri, yang mana pada ketika itu, Tun Abdul Razak sendiri menjadi ketuanya.

Di bawah naungan Tun Abdul Razak, secara drastik, Ku Li telah berjaya membina pengaruh dan kekuatan politiknya di dalam UMNO, baik di peringkat negeri maupun di peringkat Persekutuan (pusat). Sehingga Tun Abdul Razak sendiri mempunyai keyakinan untuk melepaskan jawatan politik yang tertinggi di peringkat negeri itu kepada Ku Li pada tahun 1971, selaras dengan aspirasi dan tuntutan ahli-ahli UMNO Kelantan yang mahukan jawatan Ketua Perhubungan UMNO Kelantan itu di pegang oleh anak tempatan. Bermula dari saat inilah Ku Li mula menjadi sumber inspirasi perjuangan ahli UMNO di dalam usaha mereka untuk merampas kembali Kerjaan Kelantan yang telah jatuh ke tangan PAS pada tahun 1959. Ku Li tidak sahaja dilihat sebagai tokoh yang berkemampuan untuk memenuhi cita-cita tersebut, bahkan sekaligus diharapkan berkemampuan pula membawa pembangunan kepada rakyat Kelantan.

Ternyata, harapan ini telah tidak dipersia-siakan, kerana pada tahun 1978, melalui strategi politik yang pintar, Kelantan telah berjaya ditawan daripada kekuasaan PAS melalui satu pilihanraya umum yang diadakan secara mengejut.¹ Dan, berikut dengan penubuhan Kerajaan Barisan Nasional, yang didominasikan oleh UMNO itu² Ku Li selaku ketua parti dan Menteri Kewangan di peringkat Persekutuan telah berjaya mewujudkan suatu program pembangunan yang agak menyeluruh untuk negeri Kelantan. Implikasinya, kepemimpinan politik beliau di peringkat negeri begitu mantap sekali, sehingga kantiada seorang pun tokoh UMNO negeri yang berani mencabar kepemimpinannya. Pengaruh peribadinya ke atas ahli-ahli UMNO ternyata kuat, dan suasana begini pada akhirnya telah menjadikan beliau seorang penaung dan pemimpin politik yang berkarakteristik.

Walau bagaimanapun, tahun 1981 adalah merupakan tahun yang agak malang kepada kegiatan politik tokoh UMNO ini. Kedudukannya sebagai Ketua Perhubungan UMNO Kelantan dan Naib Presiden UMNO yang terkanan telah mengalami cabaran. Ini berikut daripada kekalahan beliau di dalam pertandingan merebut jawatan Timbalan Presiden UMNO di tangan Dato' Musa Hitam, Menteri Pelajaran Malaysia, yang dipercayai secara *senyap-senyap* telah mendapat sokongan yang kuat daripada

-
1. Tengku Razaleigh telah dianggap sebagai arkitek yang telah merancang kejayaan UMNO/Barisan Nasional menawan Kelantan pada tahun 1976. Lihat rencana yang diterbitkan di dalam akhbar *New Straits Times* dan *Star* 25 Jun 1981.
  2. Walaupun, kerajaan yang ditubuhkan itu merupakan kerajaan yang didominasikan oleh UMNO, tetapi pada asasnya ia merupakan kerajaan campuran yang dibentuk oleh Barisan Nasional dan BIERJASA. Ketika kerajaan tersebut dibentuk pada tahun 1978, BIERJASA belum lagi menyertai Barisan Nasional. Lihat *Star*, 19 Mac 1978. Lihat juga, Mohd Zain Saleh, *Sejarah UMNO Kelantan*, Lawatankuasa Penerangan UMNO Kelantan, Kota Bharu, 1985, hal. 128-132.

Datuk Seri Dr. Mahathir Mohamad.³ Sungguhpun kekalahan ini tidak menjelaskan kedudukan beliau sebagai ketua parti di peringkat negeri, serta kedudukannya di dalam kabinet, namun demikian, keadaan ini sudah cukup memberikan peluang kepada segelintir ahli dan tokoh-tokoh UMNO yang *tidak sebulu dengannya* untuk mencabar kepemimpinan beliau di negeri Kelantan. Dengan bernaungkan kepada pemimpin politik yang lebih kuat dan berkuasadi Kuala Lumpur, kekuatan dan keunggulan kepemimpinan politik Ku Li di peringkat negeri mulai digerhanakan oleh para penentangnya tadi. Walau bagaimanapun, disebabkan Ku Li di mata sebilangan besar ahli-ahli UMNO Kelantan telah dilihat sebagai seorang pemimpin yang hebat dan berkarismatik, makatindakan untuk menyingkirkan beliau daripada politik negeri tersebut bukanlah merupakan suatu tindakan yang mudah.

Sungguhpun begitu, apa yang nyata, selepas kekalahan merebut jawatan Timbalan Presiden UMNO pada tahun 1981 ini, penguasaan Ku Li terhadap UMNO Kelantan bukan lagi suatu yang padu. Sebaliknya, UMNO negeri itu telah tercebak kepada dua kelompok yang bertentangan; iaitu kumpulan yang setia kepada Ku Li dan kumpulan yang menyokong Dato' Musa Hitam. Sekalipun, pengaruh Dato' Musa di Kelantan tidak sekuat pengaruh Ku Li, tetapi pertembungan kedua-dua pengaruh ini sudah cukup untuk melemahkan UMNO Kelantan, dan memberikan suatu keyakinan pula kepada PAS bahawa peluang parti itu untuk menawan kembali pemerintahan negeri Kelantan sudahpun hampir tiba. Akibatnya, di dalam Pilihanraya Umum 1982, PAS telah berjaya menambahkan bilangan kerusinya di Dewan Undangan Negeri daripada dua kepada sepuluh buah kerusi.

---

3. Lihat pendedahan yang dibuat oleh bekas Setiausaha Akbar Kul Li, Abdul Ghani Ismail dalam bukunya, *Razaleigh Lawan Musa: Pusingan Kedua 1984*, IJS Communication Sdn. Bhd, Taiping 1983, hal. 26-41. Hal yang sama turut diperkatakan dan diakui oleh Datuk Musa Hitam semasa berceramah mengenai *Politik Semasa Malaysia*, Anjuran Persatuan Kakitangan Akademik, Universiti Kebangsaan Malaysia, di universiti tersebut, pada 17 Disember 1988.

Keutuhan UMNO Kelantan sekali lagi tercabar, apakala Ku Li terlibat di dalam pertandingan bagi kali ke dua dengan Dato' Musa Hitam pada tahun 1984. Walaupun pengaruh Ku Li di peringkat Kebangsaan tidak menampakkan kemerosotan kerana jumlah undi yang diterimanya hampir menyamai undi yang diperolehi pada tahun 1981,⁴ tetapi bahana yang diterima daripada pertandingan tersebut begitu besar sekali kepada masa hadapan politik beliau, khususnya di peringkat negeri.

Kesan daripada pertandingan tersebut, Ku Li tidak sahaja terpaksa berpindah daripada Kementerian Kewangan ke Kementerian Perdagangan dan Perindustrian, yang sekaligus melucutkan jawatannya sebagai Bendahari UMNO Pusat yang disandangnya sejak tahun 1971, tetapi apa yang lebih penting, kedudukan beliau sebagai Ketua Perhubungan UMNO Kelantan telah dilucutkan oleh Presiden UMNO.⁵ Sedangkan, kedudukan inilah yang telah memberikan beliau kekuatan di dalam politik Kelantan, sehingga beliau turut diterima sebagai pemimpin parti yang kanan di peringkat pusat.

Tanpa kedudukan politik yang tinggi di dalam parti, khususnya di peringkat negeri, maka perhubungan beliau dengan ahli-ahli UMNO di negeri Kelantan sudah tentu mengalami perubahan. Kalau dahulunya, kedudukan rasmi beliau di dalam parti sebagai Ketua Perhubungan Negeri telah memberikan kuasa yang besar kepadanya untuk menentukan arus tindakan politik UMNO

-
4. Di dalam pertandingan pada tahun 1981, Datuk Musa Hitam telah mendapat 722 undi, dan Ku Li pula telah berjaya memungut sebanyak 571 undi. Manakala di dalam pusingan kedua pada tahun 1984, undi Datuk Musa adalah sebanyak 744. Ku Li pula telah memperolehi sebanyak 501 undi. Calon ketiga Datuk Harun Idris hanya mampu memperolehi sebanyak 34 undi sahaja. Lihat, Ranjit Gill, *Razaleigh: Cita-Cita dan Perjuangan*, Pelanduk Publications, Petaling Jaya, 1987, hal. 189 & 204.
  5. Selepas pemilihan Timbalan Presiden pada tahun 1984, satu polisi baru telah dilaksanakan oleh Presiden UMNO. Ketua Perhubungan UMNO Negeri, kecuali Pulau Pinang, telah diserahkan kepada Menteri Besar di setiap negeri. Akibatnya, Ku Li dan Datuk Musa Hitam telah kehilangan jawatan masing-masing di Kelantan dan di Johor. Lihat, Ranjit Gill, *op. cit.* hal. 205.

Kelantan, sehingga beliau diterima sebagai pemimpin yang dihormati dan digeruni oleh para ahli UMNO, kini kepemimpinannya mulai dicabar oleh kalangan tertentu dari dalam parti itu sendiri. Sungguhpun kehilangan jawatan di dalam parti tidak begitu menjelaskan pengaruh peribadinya di kalangan ahli-ahli UMNO, terutamanya di peringkat *grass-root*, namun demikian, dengan berpindahnya jawatan ketua parti secara automatik kepada Datuk Muhamad Yaakub (kini Tan Sri) yang menjadi Menteri Besar dan Ketua Kerajaan pada ketika itu, mahu tidak mahu, persepsi sesetengah ahli-ahli UMNO terhadapnya sebagai pemimpin turut berubah. Adalah menjadi tabiat manusia, mereka lazimnya menerima dan menganggap seseorang itu sebagai pemimpin apakah tokoh berkenaan berada pada suatu kedudukan rasmi yang tinggi di dalam sesuatu perjawatan. Kerana, kedudukan inilah yang kemudiannya memberikan seseorang itu kuasa sebenar (real power), yang akhirnya boleh digunakan untuk mengubah perilaku orang lain sepetimana yang dikehendakinya. Sekalipun, ia tidak disukai oleh orang yang terlibat dengan tindakan tadi.

Inilah persoalan yang dihadapi oleh ahli-ahli UMNO Kelantan dari tahun 1984 hingga menjelang Pilihanraya Umum 1986. Mereka tersepit di dalam dilema mencari kepemimpinan politik di peringkat negeri. Kepada siapa tanggungjawab dan peranan ini harus diberikan di dalam usaha mereka dan UMNO menghadapi saingan daripada pihak PAS? Apakah kepemimpinan politik utama harus dipertanggungjawabkan kepada Dato' Muhamad Yaakub ataupun Ku Li?

Setiap pihak menyedari bahawa Dato' Muhamad Yaakub sepatutnya ditugaskan mengepalai perjuangan UMNO di dalam menghadapi kemaraan PAS di negeri Kelantan, sesuai dengan kedudukannya sebagai ketua parti dan ketua ekskutif Kerajaan Kelantan. Namun begitu, setiap golongan di dalam UMNO juga menyedari bahawa pengaruh peribadinya tidak sehebat pengaruh Ku Li yang sudahpun dipersepsikan sebagai pemimpin yang berkarismatik. Adalah suatu yang agak janggal pula untuk

mengamanahkan tugas mengepalai perjuangan UMNO di dalam Pilihanraya Umum 1986 ini kepada Ku Li, memandangkan beliau tidak mempunyai sebarang kedudukan rasmi di dalam parti, baik di peringkat negeri maupun di peringkat Pusat, kecuali jawatannya di dalam Kerajaan Persekutuan sebagai Menteri Perdagangan dan Perindustrian. Namun demikian, setiap pihak juga akur kepada hakikat bahawa tokoh yang *tersingkir* ini masih mempunyai pengaruh yang agak kental di kalangan ahli-ahli UMNO sendiri, serta juga di kalangan para pengundi Kelantan. Sekalipun beliau sudah kehilangan kuasa sebenar (real power), tetapi Ku Li tetap dilihat masih mempunyai keupayaan untuk mengubah (modify) sesuatu suasana dan peristiwa politik di negeri Kelantan.

Dalam hal ini, apa yang agak menarik, persoalan kepemimpinan utama di dalam UMNO Kelantan ini turut diberikan perhatian serius oleh PAS Kelantan. Sungguhpun Ku Li tidak pernah memberikan simpatinya kepada perjuangan parti tersebut sejak beliau *tersingkir* daripada pucuk pimpinan UMNO, tetapi tindak-tanduk politik beliau, khususnya di negeri Kelantan tetap dianggap oleh PAS memberi kesan kepada cita-citanya untuk menawan kembali negeri itu daripada kekuasaan UMNO.

11

Tulisan-tulisan mengenai kepemimpinan politik sememangnya mendapat perhatian yang serius daripada orang ramai. Tetapi, kepada kebanyakan penulis-penulis subjek ini, mereka sering digangu oleh pertanyaan yang pernah dikemukakan oleh J. McGregor Burn di dalam bukunya *Leadership* iaitu;

- * apakah dapat dibezakan di antara pemimpin dengan pemegang kuasa?, dan
- * apakah mereka yang memegang kuasa itu sahaja yang dapat dianggap dan diterima sebagai pemimpin?

Ternyata, jawapan kepada persoalan itu adalah berkait rapat dengan pentafsiran terhadap konsep kepemimpinan itu sendiri. Sekalipun terdapat usaha-usaha untuk membezakan kepemimpinan dari sudut tabiat atau tingkah laku (behaviour) dengan kepemimpinan dari sudut kedudukan ataupun jawatan (position), namun demikian, kepemimpinan itu sendiri tetap diterima sebagai suatu konsep yang berkaitan dengan tingkah laku seseorang. Dan, seseorang yang terlibat itu dikatakan berkemampuan pula untuk mempengaruhi sesuatu kumpulan atau peristiwa (event) sama ada ia memegang suatu jawatan rasmi di dalam kumpulan itu ataupun tidak. Oleh hal yang demikian, kedudukan dan jawatan yang disandang oleh seseorang itu di dalam sesebuah organisasi atau institusi berkenaan tidaklah dapat dijadikan landasan bahawa ia akan muncul sebagai seorang pemimpin.*

Walaupun pemegang sesuatu jawatan itu sering diterima sebagai seorang pemimpin lantaran kerana kedudukan dan kuasanya, tetapi kedapatan juga, mereka yang memegang sesuatu jawatan, sebaliknya, tidak pula diterima sebagai pemimpin oleh anggota masyarakatnya. Daripada sudut politik, ini bukanlah merupakan suatu fenomena yang luar biasa. Lihat sahaja kedudukan ketua negara seperti raja di dalam sistem pemerintahan Demokrasi Berparlimen sebagaimana yang dialami oleh Malaysia dan juga Britain. Sungguhpun pada satu ketika dahulu, mereka diterima sebagai pemimpin politik, tetapi apabila kekuasaannya telah dilucutkan, dan mereka tidak dibenarkan lagi terlibat dengan kegiatan politik, maka baginda juga telah tidak diterima sebagai pemimpin sebenar oleh rakyat jelata. Walhal, di dalam konteks Raja Berperlembagaan, baginda masih lagi berada di hierarki yang tertinggi di dalam struktur politik dan masyarakatnya.

---

6. Lihat, J. Blondel, *Political Leadership*, Sage Publications, London, 1987, 10-16. Perbincangan lanjut mengenai kepemimpinan silarujuk, J.M. Burns, *Leadership*, Harper & Row, New York, 1978. Leon Dion, "The Concept of Political Leadership: An Analysis", dalam *Canadian Journal of Political Science*, 1, No 1, March 1968, 1973. Dan, A.S. McFarland, *Power and Leadership in Pluralist Systems*, University California Press, Palo Alto, 1969.

Akhirnya, kegiatan politik baginda hanya dilihat sebagai suatu aktiviti simbolik sahaja.

Sebaliknya keadaan yang berlainan pula wujud di negara yang mengamalkan sistem Komunis. Pengalaman Soviet Union (sebelum keruntuhannya) jelas memperlihatkan betapa Setiausaha Agung Parti Komunis tidak sahaja diterima sebagai pemimpin politik tertinggi di dalam partinya, tetapi juga sebagai pemimpin tertinggi di dalam negaranya. Walhal, tokoh-tokoh yang terlibat ini tidak pernah memegang jawatan eksekutif di dalam kerajaan. Kecualilah Brezhnev yang turut memegang jawatan Presiden semasa menjawat jawatan Setiausaha Agung Parti Komunis Soviet Union.

Meskipun, kedudukan rasmi (formal position) boleh dipisahkan daripada kuasa sebenar (real power), tetapi di dalam konteks mencari kepemimpinan politik, kedua-dua fenomena ini sering pula pengaruh mempengaruhi. Seringkali dilihat betapa seseorang tokoh politik di sebuah negara Demokrasi telah berjaya muncul sebagai seorang pemimpin politik akibat daripada kebolehan beliau mencapai kedudukan yang tinggi di dalam parti yang dianggotainya itu. Dan betapa pula tokoh berkenaan tadi telah terlantik menjadi Perdana Menteri di negaranya, ekoran daripada kemenangan parti yang dipimpinnya itu di dalam sesuatu pilihanraya umum.

Memang tidak dapat dinilai bahawa kedudukan rasmi boleh dijadikan sebagai tanda yang mudah untuk mengenali pemimpin. Namun begitu, kadangkala para pemimpin yang begini mungkin pula tidak dianggap sebagai pemimpin sebenar, sekiranya mereka gagal melaksanakan kepemimpinannya akibat daripada ketidakpatuhan orang-orang bawahannya. Jadi, dalam keadaan begini, kedudukan rasmi secara langsung tidak lagi berkemampuan mewujudkan kepemimpinan sebenar. Sebaliknya, kepemimpinan sebenar boleh wujud tanpa kedudukan rasmi itu, sekiranya seseorang itu berkemampuan pula mengarahkan orang-orang lain atau para ahli di dalam organisasi yang dianggotainya mengikut kehendaknya.

Inilah yang dikatakan kepemimpinan yang berakarumbikan tingkahlaku atau tabiat seseorang. Dalam konteks ini, kepemimpinan itu dilihat sebagai tercetus daripada suatu bentuk hubungan yang bersifat *interpersonal* di antara pemimpin tersebut dengan ahli-ahli di dalam organisasinya, sekalipun tokoh tersebut tidak mempunyai kedudukan rasmi di dalam institusi berkenaan. Pendek kata, pemimpin seperti ini mampu memperlihatkan bahawa tingkahlaku lain-lain anggota organisasi itu adalah terbentuk mengikut kemahuannya, ataupun sebagai reaksi terhadap dorongannya. Di samping itu, suatu yang perlu diingat, tingkahlaku tersebut juga bukannya merupakan suatu bentuk perilaku yang terjadi atau tercetus sama ada secara tiba-tiba, kebetulan, sembarangan (random), ataupun kebiasaan. Namun, ia tidak pula terbentuk kerana dipengaruhi oleh faktor-faktor lain.⁷

Oleh yang demikian, melalui tulisan ini, kepemimpinan Tengku Razaleigh Hamzah atau Ku Li, akan cuba dimengertikan di dalam konteks atau rangka penjelasan kepemimpinan politik tadi. Dalam hal ini, pembentangan kepemimpinan Ku Li akan ditumpukan kepada kedudukan beliau sebagai seorang tokoh politik di peringkat negeri sehingga menjelang Pilihanraya Umum 1986 yang merupakan pilihanraya terakhir beliau bersama UMNO. Lagi pun, di peringkat negeri inilah bermulanya asas pembinaan pengaruh politik dan peribadi beliau, sehingga ia diterima sebagai salah seorang pemimpin utama UMNO di peringkat nasional. Dan, sejauhmana penerimaan masyarakat Melayu Kelantan terhadap kepemimpinan politiknya, maka keadaan ini jelas terlihat daripada sikap dan persepsi yang ditunjuk atau dimiliki oleh ahli-ahli PAS dan UMNO sendiri sewaktu menjelang pilihanraya tersebut. Oleh yang demikian, pernyataan yang akan dibincangkan nanti sekaligus memperlihatkan kedudukan dan peranan beliau di dalam politik Kelantan.

---

7. L.J. Edinger, "The Comparative Analysis of Political Leadership", dalam *Comparative Politics*, No.7, 1975, hal. 258.

Ku Li dan UMNO

Sepertimana yang dinyatakan diawal perbincangan tadi, Ku Li bukanlah orang baru di dalam UMNO Kelantan. Keterlibatannya secara rasmi di dalam parti tersebut sudah bermula sejak tahun 1962 lagi, sebaik-baik sahaja beliau kembali daripada menuntut di luar negeri. Di dalam usia menjangkau 25 tahun, dengan restu dan persetujuan pucuk pimpinan UMNO Pusat dan juga UMNO Kelantan, beliau telah dilantik mengetuai UMNO Bahagian Ulu Kelantan (kini dikenali UMNO Bahagian Gua Musang). Apakala Tunku Abdul Rahman, Putra Perdana Menteri Persekutuan Tanah Melayu, selaku Yang Dipertua UMNO mengambil alih kepemimpinan UMNO Kelantan daripada tangan Tengku Indera Putra pada tahun 1963, Ku Li telah dilantik pula menjadi Setiausaha Perhubungan UMNO Negeri. Jawatan ini terus disandangnya sehingga Tan Sri Nik Ahmed Kamil melepaskan jawatan sebagai Ketua Perhubungan Negeri Kelantan pada tahun 1967, selepas mengambil alih jawatan tersebut daripada Tunku Perdana Menteri pada tahun 1964.

Berikutnya, dengan perlantikan Tun Abdul Razak, Timbalan Perdana Menteri sebagai Ketua Perhubungan UMNO Kelantan, kedudukan dan peranan Ku Li di dalam UMNO di negeri tersebut menjadi lebih penting lagi. Tun Abdul Razak tidak sahaja melantik beliau sebagai Timbalan Ketua UMNO Kelantan, tetapi melalui jawatan itu juga Ku Li telah diberi peranan untuk memulih dan membangunkan UMNO negeri berkenaan sebagai persediaan untuk mengambil alih Kerajaan Kelantan daripada tangan PAS melalui Pilihanraya Umum 1969, selepas parti itu mengalami kekalahan di dalam Pilihanraya umum 1959 dan 1964.

Suatu yang perlu diingat, sebagai Timbalan Yang Dipertua Parti dan juga sebagai Timbalan Perdana Menteri, Tun Abdul Razak tentunya tidak dapat memberi banyak tumpuan kepada perkembangan dan perjalanan jentera UMNO di negeri Kelantan. Jadi, di dalam suasana beginilah peranan Ku Li di dalam UMNO Kelantan menjadi begitu besar dan penting, sehingga

memperlihatkan beliau sebagai seorang pemimpin *de facto*, dan Tun Abdul Razak pula lebih berfungsi sebagai pemimpin *de jure* kepada parti tersebut.

Apa yang menarik, dengan kondisi kepemimpinan yang sedemikian rupa, serta dengan kepercayaan yang diberikan oleh Tun Abdul Razak bagi membolehkan Ku Li bernaung di bawah bayang-bayang karismatik kepemimpinannya, maka di dalam jangkamasa yang singkat sahaja, UMNO Kelantan telah dapat diperkuatkan kembali, sehingga menimbulkan keyakinan di kalangan pucuk kepemimpinan parti tersebut bahawa UMNO mampu menawan Kelantan melalui Pilihanraya Umum 1969.⁸ Dengan bertambah kuatnya UMNO Kelantan, serta mantapnya kepemimpinan politik parti tersebut pada waktuitu, maka fenomena ini dengan sendirinya menggambarkan betapa bertambah kuat dan teguhnya cengkaman pengaruh Ku Li ke atas organisasi tersebut. Pendek kata, di dalam era ini jarang sekali kedengaran krisis kepemimpinan yang terpaksa dihadapi oleh UMNO, yang mana sebelum itu ia merupakan fenomena biasa di dalam parti berkenaan. Sehinggakan para pemimpin sebelumnya, seperti Tengku Indera Putera (1953-1962) dan Tan Sri Nik Ahmed Kamil (1964-1967) tidak mampu menyelesaikannya. Dan ini mendorong pulapara pemimpin parti dari Kuala Lumpur untuk mengambil alih kepemimpinan UMNO Kelantan buat sementara waktu.⁹

Oleh yang demikian, di dalam suasana begini, UMNO dan Tengku Razaleigh mempunyai banyak peluang untuk mendekatkannya dengan rakyat Kelantan. Peluang ini terbuka luas, bilamana Kerajaan Persekutuan memberi penekanan kepada program pembangunan luar bandar, manakala Kerajaan PAS

-
8. Lihat, Cenderamata Konvensyen UMNO Kelantan 1979.
  9. Selepas Tengku Indera Putera meletak jawatan pada tahun 1962, jawatan Ketua UMNO Kelantan telah diambil alih oleh Tengku Abdul Rahman Putera. Manakala, Tun Abdul Razak Hussin pula mengambil alih jawatan tersebut pada tahun 1967, sebaik sahaja Tan Sri Nik Ahmed Kamil melepaskan jawatan tersebut. Perbincangan lanjut lihat, Mohd. Zain Saleh, *op.cit*, hal. 69-100.

Kelantan pula memberikan reaksi yang negatif terhadap perlaksanaan program pembangunan tersebut. Jadi, di dalam suasana *konflik pembangunan* ini, maka Tengku Razaleigh telah mempolitikkan isu dan program pembangunan tadi bagi tujuan politik UMNO dan dirinya sendiri. Sehingga, beliau dilihat oleh orang ramai, khususnya ahli-ahli UMNO sebagai seorang tokoh yang mampu membawa pembangunan kepada rakyat, sekalipun tanpa mempunyai kuasa eksekutif terhadap pentadbiran negeri Kelantan. Manakala, dari sudut yang lain pula, UMNO telah berkeupayaan menjadi jentera politik (political machine) yang lebih berkesan daripada PAS di dalam mengagihkan projek-projek pembangunan kepada rakyat Kelantan. Walhal, parti tersebut tidak mempunyai kuasa *de facto* ke atas kerajaan negeri.

Walau bagaimanapun, kejayaan ini banyak juga bergantung kepada sokongan yang diberikan oleh Tun Abdul Razak, yang juga bertanggungjawab ke atas Kementerian Pembangunan Negara dan Luar Bandar. Melalui hubungan yang akrab di antara Ku Li dengan tokoh berkenaan, maka banyak projek-projek pembangunan luar bandar telah dapat dimanfaatkan bagi tujuan memperbaiki taraf sosio-ekonomi rakyat Kelantan, khususnya ke kawasan-kawasan yang didiami oleh para penyokong UMNO, yang mana selama ini kemajuannya telah diabaikan oleh Kerajaan PAS Kelantan. Apa yang lebih penting, strategi politik pembangunan yang dirancang oleh Ku Li ini tidak sahaja mengukuhkan UMNO dan kepemimpinnya di dalam parti tersebut, tetapi sekaligus ia juga telah melemahkan kedudukan PAS, serta berjaya menjauhkan para wakil rakyat parti tersebut daripada berhubung lebih rapat dengan masyarakat Melayu di luar bandar. Manakala dari sudut yang lain pula, strategi politik pembangunan ini sudah tentu memberi peluang kepada rakyat Kelantan untuk menilai kembali tentang kemungkinan memberi peluang kepada UMNO/Perikatan untuk memerintah Kelantan, memandangkan PAS tidak bersedia memberikan kerjasamanya kepada pihak Kerajaan Pusat di dalam menjayakan program pembangunan luar bandar ini, lantaran daripada sikap dan nilai politiknya yang

berbeza dengan Kerajaan Persekutuan yang dikuasai oleh UMNO.¹⁰ Apatah lagi, pada ketika itu Kerajaan PAS Kelantan juga tidak mempunyai suatu program pembangunan yang komprehensif bagi memajukan negeri tersebut ekoran daripada kemampuan kewangannya yang terhad.¹¹

Namun begitu, apa yang lebih penting, strategi pembangunan ini juga turut memberi peluang kepada masyarakat Melayu Kelantan, khususnya para ahli UMNO sendiri untuk turut sama menilai kepemimpinan politik Ku Li dengan lebih serius lagi. Justeru itu, tidaklah menghairankan seandainya pada penghujung tahun 1960-an, pengaruh UMNO telah kuat kembali, sehingga partinya tersebut begitu berkeyakinan sekali untuk mengambil alih pemerintahan negeri Kelantan daripada tangan PAS melalui Pilihanraya Umum 1969. Keyakinan ini jelas terpancar daripada kesediaan Ku Li sendiri untuk bertanding di kawasan dewan undangan negeri bagi membolehkannya dilantik menjadi Menteri Besar, sekiranya UMNO menguasai Kerajaan Kelantan selepas pilihanraya tersebut.

Sungguhpun Pilihanraya Umum 1969 masih lagi menjanjikan kemenangan kepada PAS, bagi membolehkan parti itu membentuk Kerajaan Negeri Kelantan, namun, pengaruh UMNO juga sudah kelihatan bercambah di kalangan para pengundi di negeri berkenaan. Daripada 43 peratus undi yang diperolehnya pada tahun 1964, undi UMNO/Perikatan telah meningkat pula kepada 47.5 peratus pada tahun 1969. Dan kepada UMNO, sebagai

-
10. Pembinaan projek pembangunan lazimnya terbantut akibat daripada ketiadaan persetujuan berhubung dengan (a) lokasi atau penempatan sesuatu projek, dan (b) atas nama kerajaan mana sesebuah projek itu hendak dikendalikan. Lihat, S. Husin Ali, *Kemiskinan dan Kelaparan Tanah di Kelantan*, Karangkraf Sdn. Bhd., Petaling Jaya, 1978, hal. 78. Lihat juga, Ishak Shari, *Pembangunan Dan Kemunduran: Perubahan Ekonomi Luar Bandar Di Kelantan*, Dewan Bahasa dan Pustaka, 1988, hal. 189-190.
  11. S. Husin Ali, *op.cit*, hal. 78. Lihat juga, Alias Muhammad, *Kelantan: Politik dan Dilemma Pembangunan*, Penerbitan Utusan Melayu (M) Bhd, Kuala Lumpur, 1975.

sebuah parti pembangkang, pertambahan undi sebanyak 4.5 peratus itu sudah tentu memberi makna yang besar kepada parti tersebut.¹² Khususnya di dalam usaha parti itu mengorak langkah kehadapan bagi mempastikan Kelantan jatuh ke pangkuannya di dalam pilihanraya umum yang akan datang.

Tambahan pula, keputusan Pilihanraya 1969 itu juga turut memperlihatkan kemerosotan pengaruh PAS di negeri tersebut. Jumlah undi sebanyak 57 peratus yang diperolehinya pada tahun 1964 ternyata gagal untuk dipertahankan. Sebaliknya, pada tahun 1969, undi yang diperolehi daripada para pengundi Melayu Kelantan telah turun kepada 52.2 peratus. Kemerosotan undi yang diperolehi ini juga, secara langsung, memperlihatkan betapa kekuatan PAS di negeri Kelantan telah menurun.¹³ Sekiranya, implikasi daripada pola pengundian ini dikaitkan dengan kepemimpinan kedua-dua parti berkenaan, maka keputusan Pilihanraya 1969 ini juga turut menggambarkan bahawa kepemimpinan Ku Li melalui UMNO mulai diterima umum, manakala kepemimpinan Datuk Muhamad Asri melalui PAS pula sedang menghadapi cabaran dan saingan.

Akhirnya, Ku Li telah menjadi tempat pergantungan dan harapan para ahli UMNO untuk merealisasikan cita-cita mereka bagi merampas kembali Kelantan daripada kekuasaan PAS. Sekalipun cita-cita ini tidak berhasil melalui Pilihanraya Umum 1974, akibat daripada terbentuknya permuafakatan politik di antara PAS dan UMNO melalui gagasan Barisan Nasional, tetapi ini tidak pula bermakna bahawa cita-cita politik itu terhenti begitu sahaja. Sebaliknya, apabila PAS bertindak keluar daripada Barisan Nasional pada November 1977, Ku Li dengan disokong oleh pucuk pimpinan UMNO di Kuala Lumpur telah mengadakan pula

12. Analisa terperinci mengenai keputusan pilihanraya umum di Malaysia, sila rujuk, *Election in Malaysia: A Handbook of Facts and Figures on the Election 1955-1986*, NSTP Research and Information Services, Balai Berita, Kuala Lumpur, 1990.

13. *Ibid.*

pilihanraya mengejut di Kelantan pada tahun 1978, sehingga menghasilkan suatu keputusan yang berjaya memenuhi cita-cita UMNO Kelantan untuk memerintah kembali negeri tersebut.

Namun demikian, suatu yang perlu diingat, pada saat UMNO berjaya menguasai kerajaan negeri Kelantan ini, pengaruh Ku Li ke atas UMNO Kelantan sudah begitu kental sekali. Kerana, semenjak Tun Abdul Razak melepaskan jawatan Ketua Perhubungan UMNO Negeri kepada beliau pada tahun 1971, UMNO dan Ku Li telah menjadi suatu yang sinonim di negeri tersebut. Pengaruh peribadi Ku Li kian terserlah lagi, bila mana pada tahun yang sama beliau turut terlantik sebagai Bendahari UMNO, dan diikuti pula dengan jawatan Naib Presiden UMNO pada tahun 1973.¹⁴ Dan kemudiannya, beliau dilantik pula menjadi Menteri Kewangan Malaysia pada tahun 1976. Bermula dari sini, pengaruh dan kekuatan peribadi beliau telah berkembang di dalam arena politik tanah air. Ia tidak sahaja menonjol di peringkat negeri, tetapi juga telah turut berkembang di luar Kelantan. Sehingga, berkemampuan melahirkan sejumlah pengikut setia yang tidak kurang besarnya, dan mampu pula mempengaruhi tindak-tanduk politik Ku Li kemudian hari.

Jadi, tidaklah menghairankan sekiranya timbul kegelisahan di kalangan para penyokong setia tadi, khususnya di Kelantan, apakah timbul ura-ura bahawa status Ku Li sebagai Ketua Perhubungan UMNO Negeri akan dilucutkan, sebaik-baik sahaja beliau gagal menewaskan Dato' Musa Hitam di dalam perebutan jawatan Timbalan Presiden UMNO untuk kali keduanya pada

---

14. Ku Li telah dilantik menjadi Bendahari UMNO pada tahun 1971, dan diikuti pula dengan jawatan Naib Presiden UMNO pada tahun 1973. Perlantikan beliau ke jawatan Naib Presiden ini telah dibuat kerana mengisi kekosongan yang ditinggalkan oleh Datuk Hussein Onn, ekoran daripada perlantikan tokoh berkenaan sebagai Timbalan Presiden UMNO, selepas sahaja penyandang jawatan itu, Tun Dr. Ismail, meninggal dunia. Pemilihan Ku Li ini telah dibuat oleh Majlis Kerja Tertinggi UMNO, sebaik-baik sahaja mendapat cadangan daripada Dr. Mahathir Mohamad. Lihat, Aziz Zariza Ahmad, *Dr. Mahathir Mohamad: Fasa Kedua*, Firma Malaysia Publishing, 1988, hal. 286-321.

tahun 1984. Akibatnya, 11 daripada 12 orang ketua-ketua bahagian UMNO Kelantan telah menyatakan sokongan mereka secara terbuka agar Ku Li dikenalkan sebagai ketua mereka di dalam Jawatankuasa Perhubungan UMNO Negeri.¹⁵ Sungguhpun Ku Li telah hilang kedudukannya di dalam hierarki UMNO Pusat, ekoran daripada kekalahannya itu (kecuali jawatannya sebagai Menteri Perdagangan dan Perindustrian di dalam kabinet Persekutuan), namun, bagi kumpulan ini, mereka tetap percaya bahawa kepemimpinan Ku Li masih diperlukan lagi oleh UMNO Kelantan, terutamanya di dalam menghadapi kekuatan PAS yang beransur-ansur pulih, sepihama yang tergambar melalui keputusan Pilihanraya Umum 1982. Jumlah kerusi yang dikuasai oleh parti tersebut di dalam Dewan Undangan Negeri Kelantan tidak lagi sebanyak dua buah, tetapi melalui pilihanraya berkenaan, ia telah berubah menjadi 10 buah kerusi.¹⁶

Pada tanggapan ketua-ketua bahagian UMNO ini, kekuatan UMNO di dalam menghadapi saingan PAS selama ini adalah terletak pada daya kepemimpinan Ku Li. Mereka melihat, tanpa kepemimpinan tokoh berkenaan, kekuasaan UMNO akan hanyut, dan PAS akan mengambil kembali tumpuk pemerintahan negeri Kelantan. Keyakinan ini mungkin didasarkan kepada prestasi yang telah ditunjukkan oleh UMNO Kelantan semasa berada di bawah kepemimpinan beliau. Sungguhpun, di dalam Pilihanraya 1982 PAS telah berjaya memperbaiki prestasinya, berbanding dengan kekalahan teruk yang dialami pada tahun 1978, namun, bagi kumpulan ini, hanya Ku Li sahaja, pada tanggapan mereka, yang mampu menyekat pengaruh Datuk Asri, dan Tuan Guru Nik Aziz yang merupakan pemimpin utama PAS Kelantan pada ketika itu. Kepada para ahli UMNO Kelantan, khususnya di kalangan pengikut setia beliau, kehadiran Ku Li ke dalam UMNO adalah merupakan suatu rahmat. Semenjak mengalami kelesuan akibat daripada kekalahan di dalam Pilihanraya 1959, Ku Li dilihat telah

---

15. *Utusan Malaysia*, 26 Jun 1984.

16. Lihat, "Elections In Malaysia", *op.cit*, hal. 87-90.

memberikan satu tenaga gerak yang baru kepada parti tersebut, sehingga ia mampu menghadapi kekuatan PAS di negeri Kelantan. Walhal, tahun-tahun di sekitar 1960-an adalah merupakan zaman kegemilangan PAS. Ini terbukti dengan kegagalan yang ditujukan oleh para pemimpin UMNO sebelum itu, khususnya Tengku Indera Putera dan Tan Sri Nik Ahmed Kamil yang gagal membendung kekuatan PAS melalui dua siri pilihanraya umum iaitu pada tahun 1959 dan 1964. Sedangkan Ku Li di dalam keadaan yang sama berjaya pula merangka strategi, dan seterusnya merampas kekuasaan daripada tangan PAS. Oleh itu tidaklah luar biasa, sekiranya Ku Li dimata ahli-ahli UMNO Kelantan, khususnya di kalangan para penyokong beliau dilihat sebagai seorang juara yang berwatak dinamis.

Namun begitu, suatu yang tidak dapat dinafikan bahawa kesebelasan pemimpin atau ketua bahagian yang terlibat dengan usaha-usaha untuk mempertahankan kepemimpinan Ku Li tadi adakah merupakan mereka yang mempunyai hubungan peribadi yang rapat dengan beliau. Sebagai *anak-kaki* atau *budak-budak* Ku Li, mereka tidak sahaja merasai dan menyaksikan betapa pemimpin dan penaung mereka itu telah muncul sebagai juara di dalam percaturan politik Kelantan, tetapi suatu kemungkinan yang tidak dapat ditolak, mereka juga telah banyak memperolehi faedah-faedah ekonomi dan politik bagi diri masing-masing, hasil daripada kedudukan Ku Li sebagai ketua dan pemimpin utama parti, sama ada di peringkat negeri maupun di peringkat kebangsaan. Pengekalan Ku Li sebagai Ketua Perhubungan UMNO Kelantan, sekaligus membawa ciri perlanjutan pengekalan faedah-faedah yang sedang mereka nikmati itu. Sekiranya Ku Li dilucutkan daripada jawatan yang prestij itu, maka kedudukan dan peluang-peluang ekonomi dan politik yang sedang mereka kecapi itu juga akan turut terancam. Walau bagaimanapun, suatu kenyataan yang tidak dapat diketepikan bahawa imej juara yang diberikan kepada Ku Li itu, berserta dengan kegelisahan yang sedang mereka hadapi tadi, sebenarnya lebih herlandaskan kepada fakta sejarah yang telah Ku Li ciptakan selama 13 tahun beliau menjadi Ketua UMNO Kelantan.

Suatu kenyataan juga, di dalam membina pengaruh peribadinya di dalam UMNO Kelantan ini, Ku Li tidaklah bergerak secara sendirian. Bagi menghubungkan beliau dengan ahli-ahli UMNO di peringkat bawahan, beliau tetap memerlukan suatu rangkaian perantara yang dapat mendekatkan beliau dengan para ahli UMNO tadi. Para perantara yang bertindak sebagai *broker* ini lazimnya merupakan para pemimpin atau *orang kuat* parti di peringkat cawangan atau pun bahagian.

Sungguhpun, ketua-ketua bahagian yang mempertahankan kepemimpinan Ku Li itu merupakan golongan *broker* politik yang setia kepada beliau, tetapi ini tidak pula bermakna Ku Li tidak mempunyai musuh politik di dalam UMNO yang dipimpinnya itu. Sudah menjadi lumrah alam, beliau juga tidak dapat membebaskan dirinya daripada menghadapi golongan yang tidak menyenangi kepemimpinannya. Namun begitu, tentangan ini hanya agak menonjol pada awal tahun 1980-an, bilamana Ku Li melibatkan diri di dalam pertandingan merebut jawatan Timbalan Presiden UMNO, pada tahun 1981. Keadaan yang wujud ini telah memberi peluang kepada mereka yang tidak puas hati dengan kepemimpinan beliau tadi untuk menggabungkan diri, dan seterusnya memberikan sokongan mereka kepada Dato' Musa Hitam yang turut terlibat di dalam pertandingan tersebut. Walaupun, sokongan itu diberikan di dalam keadaan yang agak samar-samar, kerana dikhuatiri Ku Li masih lagi mempunyai peluang untuk memenangi pertandingan itu, tetapi tindakan para penentang beliau di Kelantan ini sudah cukup untuk memperlihatkan betapa pada awal tahun 1980-an pengaruh putera raja ini telah mulai mengalami cabaran di gelanggangnya sendiri iaitu Kelantan. Akhirnya apakala Ku Li gagal di dalam pertandingan tersebut, tentangan golongan ini terhadapnya tidak lagi dilakukan secara bersembunyi tetapi telah dibuat secara terang-terangan pada pertandingan kali kedua yang terjadi pada tahun 1984. Mereka tidak sahaja mahukan Ku Li tersingkir daripada UMNO Kelantan, malahan bersedia juga untuk mengambil alih kepemimpinan UMNO negeri.

Kerana bagi kumpulan ini, masa hadapan politik mereka di Kelantan tidak lagi terletak di dalam tangan Ku Li, sekalipun dari tahun 1981-1984, beliau masih lagi dikenalpasti sebagai Ketua UMNO Kelantan. Sebaliknya, dengan menyokong dan bernaung di bawah kepemimpinan Dato' Musa Hitam, yang juga merupakan Timbalan Perdana Menteri pada ketika itu, mereka juga mempunyai peluang yang luas untuk menikmati faedah politik dan ekonomi daripada tokoh berkenaan. Sedangkan sebelum itu, hak mereka menikmati peluang-peluang ini sering diketepikan oleh Ku Li, akibat daripada sikap *over-look* beliau sendiri di dalam mengagih-agihkan peluang itu, ataupun terbit daripada halangan-halangan yang diwujudkan oleh orang-orang di sekeliling beliau sendiri,¹⁷ yang tidak mahu berkongsi nikmat ekonomi dan politik tadi dengan rakan-rakan mereka yang lain, yang juga bergiat aktif di dalam UMNO.

Dalam hal ini, Datuk Hussein Ahmad dipercayai telah *mengetuai* golongan yang tidak bersedia menerima kepemimpinan Ku Li ini. Sungguhpun, sebab-sebab sebenar penentangan Ketua UMNO Bahagian Rantau Panjang terhadap kepemimpinan Ku Li tidak pernah terdedah, tetapi para pemerhati politik di Kelantan percaya bahawa krisis peribadi telah mendorongkan penentangannya terhadap Ketua UMNO Kelantan itu, dan bukannya dicetuskan oleh perbezaan *style* ataupun kelainan strategi di dalam menghadapi kekuatan PAS di Kelantan.¹⁸ Sungguhpun sebelum itu, Datuk Hussein Ahmad merupakan orang kanan Ku Li di dalam UMNO Kelantan, tetapi selepas tahun 1981, krisis peribadi kedua-dua tokoh UMNO Kelantan ini sudah tidak dapat dielakkan lagi.¹⁹ Akibatnya, UMNO Kelantan yang padu sebelumnya telah berpecah

17. Temubual dengan Datuk Nik Hassan Nik Yahya, bekas Setiausaha Penerangan UMNO Kelantan, di Kota Bharu, pada Ogos 1987. Juga temubual dengan Haji Muhamad Idris, bekas Ketua UMNO Bahagian Pasir Putih dan bekas ahli Exco Kerajaan Campuran UMNO-PAS Kelantan, di Pasir Putih, pada November 1987.

18. *Ibid.*

19. Lihat, Chamil Wariya, *UMNO (Baru): Kelahiran dan Perkembangan Awalnya*, K. Publishing & Distributors Sdn. Bhd., Kuala Lumpur, 1988, hal. 82-83.

kepada dua kumpulan, masing-masing mempunyai persepsi yang tersendiri terhadap kepemimpinan Ku Li. Pendek kata, sekiranya golongan pertama melihat Ku Li sebagai wira dan arkitek yang berjaya membangunkan kekuasaan UMNO di Kelantan, maka bagi golongan kedua yang kritikal terhadap kepemimpinannya tadi, Ku Li dan UMNO telah dilihat tidak mempunyai apa-apa perkaitan yang istimewa. UMNO Kelantan mampu berkembang, sekalipun tanpa kepemimpinan Ku Li. Suasana perpecahan ini diburukkan lagi dengan munculnya kumpulan ke tiga, ekoran daripada kegagalan Ku Li merebut jawatan Timbalan Presiden UMNO daripada Dato' Musa Hitam, pada tahun 1984.

Yang nyata, implikasi daripada pertandingan kali ke dua ini, jawatan Ketua Perhubungan UMNO Kelantan dan Johor masing-masing tidak lagi menjadi milik Ku Li dan Dato' Musa. Sebaliknya polisi baru telah diperkenalkan oleh Presiden Parti, Datuk Seri Dr. Mahathir Muhamad, yang mana jawatan tersebut, secara automatik, telah diberikan kepada Menteri Besar, (kecuali Pulau Pinang) bagi tujuan memudahkan penyelarasan di antara kepentingan parti dan kerajaan di peringkat negeri. Jadi, di dalam situasi beginilah wujudnya suatu kumpulan baru di dalam UMNO Kelantan. Dengan tidak berkiblatkan kepada ketokohan Ku Li, dan ketidaksediaan menerima kepemimpinan Datuk Hussein Ahmad, golongan yang baru muncul ini telah memberikan sokongan yang tidak berbelah bahagi kepada Datuk Muhamad Yaacob yang menjadi Menteri Besar Kelantan pada ketika itu. Perlantikan Datuk Muhamad Yaakub sebagai Ketua Perhubungan UMNO Kelantan yang baru telah dilihat sebagai era baru yang menyediakan peluang kepada mereka untuk menikmati peluang-peluang ekonomi dan politik yang selama ini telah diketepikan oleh Ku Li. Dengan kuasa eksekutif yang dimiliki oleh Datuk Muhamad Yaacob, sama ada di dalam kerajaan ataupun di dalam parti, maka faedah-faedah ekonomi dan politik yang lebih besar tentulah dapat disediakan, berbanding dengan Ku Li yang tidak

lagi mempunyai apa-apa jawatan di dalam parti, kecuali sebagai Menteri Perdagangan dan Perindustrian.²⁰

Dalam hal ini, walaupun Ku Li berkuasa ke atas UMNO Kelantan (sebagai Ketua UMNO Negeri) hampir 13 tahun lamanya, ini tidak pula bermakna setiap tokoh politik tempatan berpeluang mendampingi beliau bagi mendapatkan habuan politik dan ekonomi daripadanya. Manakala yang berpeluang mendampinginya pun belum tentu juga mampu mendapat habuan tersebut. Lazimnya, sepetimana yang telah diperkatakan, mereka yang banyak memperolehi faedah-faedah ekonomi dan politik ini akan mempastikan keuntungan itu tidak akan dibahagikan-bahagikan kepada orang lain. Jadi, di atas rasa kecewa inilah mereka yang berjaya menghampiri Ku Li tetapi gagal mendapat faedah-faedah tersebut bersedia menggabungkan dirinya dengan Datuk Hussein, dan cuba menjatuhkan Ku Li daripada kepemimpinan utama UMNO Kelantan. Sebaliknya, mereka yang menyokong dan mempertahankan kepemimpinan Datuk Muhamad Yaacob ini, pada umumnya merupakan golongan yang langsung tidak berpeluang untuk menghampiri Ku Li, dan juga tidak berpeluang untuk mewarisi kepemimpinan UMNO negeri. Sekalipun, mereka berkongsi pendapat dengan kumpulan Datuk Hussein berhubung dengan kepemimpinan Ku Li, yakni Ku Li perlu disingkirkan, tetapi kehadiran Datuk Hussein tidak pula memberi apa-apa manfaat kepada mereka. Walaupun, tokoh berkenaan mempunyai tempat di dalam parti dan kerajaan, tetapi dari sudut kepemimpinan, ketokohnannya tetap terkebelakang berbanding dengan Ku Li dan Datuk Muhamad Yaacob.

Justeru itu, kumpulan yang baru muncul ini telah bermati-matian mempertahankan kepemimpinan baru UMNO Kelantan. Sekalipun

---

20. Perlantikan Ku Li ke jawatan Menteri Perdagangan dan Perindustrian, serta perlantikan Datuk Muhamad Yaacob sebagai Ketua Perhubungan UMNO Kelantan adalah merupakan implikasi daripada kegagalan Ku Li di dalam pertandingan merebut jawatan Timbalan Presiden UMNO pada tahun 1984. Lihat, *Utusan Malaysia* dan *New Straits Times*, 16 Jun 1984.

di mata orang ramai, Datuk Muhamad Yaacob dianggap tidak mampu menyaingi daya kepemimpinan Ku Li. Tetapi, dengan bernaungkan kepemimpinan yang baru ini, mereka yakin diri mereka pasti tidak akan diketepikan lagi. Bahkan berpeluang puia untuk mendapat ganjaran ekonomi dan politik sebagai tukaran kepada sokongan yang diberikan kepada tokoh berkenaan. Walaupun pada asasnya, mereka tidak menolak dan mengakui jasa-jasa Ku Li kepada UMNO Kelantan, namun kepada golongan ini, jasa-jasa yang sedemikian rupa boleh juga dicipta oleh tokoh-tokoh lain. Asalkan, mereka diberi peluang yang sama seperti mana yang pernah dinikmati dan dilalui oleh Ku Li. Namun begitu, berbeza dengan kumpulan yang berketuakan Datuk Hussein Ahmad, yang menentang kepemimpin Ku Li secara terang-terangan, seperti mana yang ditunjukkan melalui sokongan mereka kepada Datuk Musa kumpulan yang menyokong Datuk Muhamad Yaacob ini tidak pula mengambil sikap yang sedemikian.

Ku Li, UMNO dan Pilihanraya 1986

Akhirnya, menjelang Pilihanraya Umum 1986, UMNO Kelantan telah berpecah kepada tiga kumpulan. Fenomena ini merupakan suatu yang tidak dapat disembunyikan lagi daripada pengetahuan masyarakat umum di negeri Kelantan. Bagi kumpulan yang berpihak kepada Ku Li, pilihanraya umum ini tetap memerlukan kehadiran tokoh berkenaan, sekalipun beliau tidak lagi merupakan Ketua UMNO Kelantan. Tanpa pimpinan beliau, Kelantan dilihat berkemungkinan jatuh ke tangan PAS. Manakala, bagi dua kumpulan yang lain, kehadiran Ku Li tetap tidak diperlukan di dalam pilihanraya itu. Bahkan, mereka tetap yakin tanpa putera raja ini, UMNO juga masih berpeluang untuk mengekalkan kekuasaannya di negeri tersebut.

Walau bagaimanapun, kumpulan yang agak ketara mempunyai perimbangan dengan kekuatan dan pengaruh kumpulan Ku Li sewaktu UMNO berada disaat-saat yang genting ini ialah kumpulan yang berkiblatkan kepimpinan Datuk Muhamad Yaacob. Ternyata, kumpulan yang menyokong Datuk Hussein Ahmad tidak

berperanan di dalam pilihanraya tersebut. Ini mungkin disebabkan oleh bilangan anggotanya yang kecil. Tetapi, di dalam konteks politik Kelantan kehadiran kumpulan ini tetap tidak boleh diperkecilkan, memandangkan hubungan yang rapat di antara Datuk Hussein dengan Presiden dan Timbalan Presiden Parti.

Namun begitu, malangnya setelah hampir dua tahun mengetuai UMNO Kelantan, Datuk Muhamad Yaacob tidak pula berjaya membebaskan dirinya daripada kekuatan imej Ku Li. Bahkan di dalam banyak hal, beliau dikatakan masih lagi terikat dengan pandangan dan nasihat Ku Li. Walhal, di dalam jangkamasa tersebut, beliau sepatutnya sudah pun berjaya memperkemas dan memperkuatkan kedudukan dirinya serta para penyokong beliau di dalam hierarki kepemimpinan parti dan kerajaan. Dengan itu, Pilihanraya Umum 1986 adalah merupakan peluang yang terbaik bagi beliau untuk membariskan penyokong-penyokongnya sebagai calon, demi untuk memperteguhkan lagi kedudukannya di dalam UMNO dan politik Kelantan, memandangkan beliau mampu berbuat demikian.

Tambahan pula, sebelum pengumuman tarikh pilihanraya itu, sudah pun timbul *cakap-cakap* di kalangan para penyokong Datuk Muhamad Yaacob bahawa *Ku Li sudah tidak laku (berharga) lagi di Kelantan*. Manakala, di peringkat bawahan (grass-root) pula, semenjak dirinya tidak lagi dilantik menjadi Ketua Perhubungan UMNO Kelantan, pengaruh beliau dikatakan sudah tidak kuat lagi. Bahkan sebelum itu pun, sudah tersebar khabar-khabar angin yang mengatakan bahawa ahli-ahli UMNO di peringkat bawah juga sudah tidak bersedia lagi menerima kepemimpinan Ku Li.²¹ Malangnya, meskipun terdapat usaha-usaha untuk memperkecilkan pengaruh Ku Li ini, tetapi pengaruh Datuk Muhamad Yaacob nampaknya tidak pula berkeupayaan untuk memudarkan pengaruh dan kekuatan peribadi putera raja itu. Bahkan, imej Datuk Muhamad Yaacob di mata orang ramai

---

21. *Utusan Malaysia*, 26 Jun 1984.

tidaklah sebaik yang dijangka. Pada waktu yang sama, beliau nampaknya menyedari bahawa di kalangan masyarakat umum sudah terdapat *cakap-cakap* yang mengatakan kepemimpinannya lemah, dan tidak segagah daya kepemimpinan Ku Li. Bahkan, Menteri Besar Kelantan ini kelihatan turut bimbang dengan kedatangan Pilihanraya Umum 1986 itu. Apatah lagi, kalau keputusan pilihanraya itu nanti akan membuktikan kebenaran *cakap-cakap* tadi, bilamana calon-calon UMNO tewas di tangan barisan calon PAS.²²

Namun demikian, dilihat dari sudut barisan calon-calon UMNO di dalam pilihanraya tersebut, ternyata pengaruh Ku Li masih lagi kental. Tanpa kuasa eksekutif terhadap parti tersebut di Kelantan, beliau nampaknya masih lagi mampu meletakkan para penyokongnya bertanding di dalam pilihanraya berkenaan,²³ sekalipun pada awalnya ada di antara mereka ini telah tidak begitu disenangi oleh UMNO Kelantan sendiri.

Dengan terpilihnya orang-orang seperti ini, maka dengan sendirinya membuktikan bahawa mereka ini diterima dan direstui oleh pucuk pimpinan parti di Kuala Lumpur, sedangkan ketua pujaan mereka, Ku Li, merupakan tokoh politik yang tidak disenangi oleh pucuk pimpinan tersebut. Ini secara langsung tentulah merupakan suatu tamparan kepada kepemimpinan Datuk Muhamad Yaacob sebagai Ketua UMNO Negeri. Justeru itu, ia sekaligus juga membawa erti bahawa daya kepemimpinan beliau adalah lemah dan tidak berkarismatik.

---

22. *Utusan Malaysia*, 14 Ogos 1986.

23. Perletakan jawatan Datuk Musa Hitam sebagai Tuanpanan Perdana Menteri pada awal 1986 telah menyebabkan para penyokong beliau tidak mempunyai tempat di dalam Pilihanraya 1986 di Kelantan. Kekosongan ini telah dipenuhi oleh para pengikut setia Ku Li, sekalipun ketokohan mereka tidak disenangi oleh ahli-ahli UMNO Kelantan. Di antara mereka yang terpilih ialah Ibrahim Ali (Parlimen Pasir Mas), Datuk Ariffin Salleh (Dewan Undangan Negeri Banggol), Datuk Muhamad Hj. Ali (Parlimen Nilam Puri), Datuk Dr. Nik Hussien Wan Abd Rahman (Parlimen Kuala Krai), Raja Mahmud Raja Mamat (Bandar Pasir Putih), Wan Muhamad Wan Abu Bakar (selising), Ariffin Said (Manik Urai), dan Mohamad Isa (Guchil).

Kebenaran ini menjadi lebih terserlah lagi, bilamana Presiden UMNO sendiri, Datuk Sri Dr. Mahathir Mohamad, mengumumkan perlantikan Ku Li sebagai Pengarah Bersama Pilihanraya 1986 di peringkat negeri, di samping Datuk Muhamad Yaacob.²⁴ Walhal, *mood* politik pada ketika itu cuba memperlihatkan pengaruh Ku Li sudah kian lusuh akibat daripada terkeluarnya beliau daripada hierarki kepemimpinan utama UMNO Kelantan. Perlantikan Ku Li ini tentulah merupakan suatu tindakan yang agak luar biasa. Kerana, peranan ini sepatutnya dilaksanakan oleh Datuk Muhamad Yaacob, yang merupakan Ketua UMNO Negeri pada waktu itu.

Oleh yang demikian, kehadiran bekas ketua UMNO Kelantan ini dengan sendirinya memperlihatkan bahawa pucuk pimpinan parti di Kuala Lumpur akur dengan kewibawaan beliau. Kehadirannya boleh dijadikan sebagai suatu benteng yang mampu menahan kemaraan PAS untuk merampas kembali Kerajaan Kelantan daripada UMNO. Justeru itu, keyakinan pucuk pimpinan UMNO ini terpaksa diterima sebagai suatu kenyataan bahawa kepemimpinan politik Datuk Muhamad Yaacob belum lagi mampu menandingi kewibawaan Tuan Guru Haji Nik Aziz yang mengetuai jentera pilihanraya PAS di Kelantan pada ketika itu. Jadi, dalam keadaan begini, UMNO pusat nampaknya tidak bersedia memperjudikan nasib UMNO Kelantan dengan menggantungkan harapan kepada kewibawaan dan pengaruh peribadi Menteri Besar dan ketuanya semata-mata, memandangkan kekuatan politiknya di peringkat negeri masih belum teruji lagi.

Meskipundemikian, perlantikan Ku Li sebagai Pengarah Bersama tadi telah diperkecil-kecilkan oleh para penyokong Datuk Muhamad Yaacob. Ketidaan surat perlantikan rasmi,²⁵ (sekalipun sudah diumumkan melalui akhbar tempatan) daripada Presiden

---

24. Lihat, *Watan*, 11-13 Ogos 1986.

25. Temubual dengan Setiausaha Kerja UMNO Kelantan, dan juga temubual dengan Setiausaha Barisan Nasional Kelantan, di Kota Bharu, pada 13 September 1986.

UMNO telah digunakan oleh para penyokong beliau untuk menunjukkan bahawa ini bukanlah merupakan suatu perkara yang amat penting. Kepada golongan ini, Datuk Muhamad Yaacob tetap mampu mengendalikan jentera pilihanraya UMNO/Barisan Nasional secara bersendirian tanpa bantuan Ku Li.

Dari suatu segi, semangat, pemikiran dan perasaan seperti ini memanglah merupakan suatu fenomena yang tidak dapat dielak. Sebagai anggota parti yang bernaung di bawah kepemimpinan politik baru, kehadiran Ku Li di saat-saat yang genting seperti ini tentulah tidak direstui. Apatah lagi, kalau kehadirannya itu mampu menggerhana dan memudarkan daya kepemimpinan politik ketua parti yang dipuja oleh mereka. Tetapi anihnya, pihak berkuasa UMNO Kelantan tidak pula membuat sebarang penafian berhubung dengan perlantikan Ku Li sebagai Pengarah Bersama Pilihanraya, seperti mana yang tersiar di dalam akhbar tempatan itu. Jadi, dengan ketiadaan penafian ini, maka ia boleh dirumuskan bahawa golongan yang berkiblatkan kepada kepemimpinan Menteri Besar Kelantan ini masih belum bersedia untuk mencabar pengaruh bekas ketuanya itu secara terbuka.

Malahan, Datuk Muhamad Yaacob sendiri tidak pernah mengeluarkan sebarang kenyataan yang dapat ditafsirkan sebagai penentangan beliau terhadap Ku Li. Dalam hal ini, maka tidak hairanlah sekiranya para penyokong Ku Li mengatakan pengaruh putera raja itu masih kental di kalangan ahli-ahli UMNO, sehingga tidak ramai yang berani memperkecil-kecilkan pengaruhnya secara terbuka.²⁶ Di sepanjang kempen-kempen UMNO menjelang Pilihanraya 1986, Ku Li ternyata masih menjadi kuasa penarik untuk menarik orang ramai agar terus meminati serta memberi keyakinan dan undi mereka kepada UMNO, terutamanya, di kawasan-kawasan yang mana kedudukan

---

26. Temubual dengan Datuk Ariffin Salleh, Setiausaha Barisan Nasional Kelantan, di Kota Bharu, pada 13 September 1986.

UMNO agak kurang selamat.²⁷ Kehadiran beliau berkempen ke kawasan-kawasan ini juga turut didorongi oleh hasrat untuk memberi keyakinan kepada para pengundi UMNO sendiri bahawa parti itu masih lagi mempunyai wiranya yang terbilang.

Oleh hal yang demikian, banyak masa Ku Li telah digunakan untuk berkempen di kawasan-kawasan calon UMNO yang lain, berbanding dengan masa yang diberikan kepada kawasannya sendiri. Di kawasan-kawasan yang mana ahli-ahli UMNO berkonflik sesama sendiri berhubung dengan masalah calon, kedatangan Ku Li telah dianggap sebagai penawar yang paling mujarab untuk menyelesaikan perselisihan faham yang berlaku itu. Apatah lagi, kalau yang terlibat di dalam perselisihan tersebut merupakan para penyokong setia beliau. Jadi, di dalam suasana begini, maka tidak hairanlah sekira terdapat calon-calon UMNO menggunakan nama Ku Li atau kehadirannya ke kawasan-kawasan berkenaan sebagai alat untuk membantu dan memastikan kemenangan masing-masing.

Yang menarik daripada perkembangan yang berlaku ini ialah suasana tersebut tidak sahaja berjaya menimbulkan suatu gambaran bahawa UMNO Kelantan masih lagi mempunyai wira, tetapi kondisi itu juga turut memperlihatkan bahawa kepemimpinan Ku Li tetap diperlukan di dalam menghadapi perluasan pengaruh PAS. Justeru itu, ia sekaligus telah memberikan pernyataan dan amaran kepada parti pembangkang itu bahawa bukanlah mudah

---

27. Diantara kawasan UMNO yang kurang selamat ialah kerusi Dewan Undangan Negeri Banggol, Peringat dan Jelawat. Manakala kerusi Parlimen pula ialah Pasir Mas dan Nilaam Puri. Di Pasir Mas, Ibrahim Ali, calon yang mewakili UMNO di dalam satu ceramahnya pada 2 Ogos 1986 antara lain telah memberitahu orang ramai bahawa Ku Li yang meminta beliau bertanding di kawasan tersebut. Lebih jauh dari itu, beliau turut mengatakan, *dia hanya mewakili Ku Li, yang sebenarnya Ku Li yang bertanding di Pasir Mas, dan bukannya Ibrahim Ali.*

Begitu juga dengan Ahmad Rastom yang menjadi calon UMNO di kawasan dewan undangan negeri Bunit Payung. Para penyokong beliau telah mengedarkan buku kecil yang menceritakan latar belakang peribadinya. Tetapi, yang menariknya halaman pertama buku tersebut terpampang gambar beliau bersalaman dengan Ku Li.

bagi parti berkenaan untuk menawan kembali Kerajaan Kelantan, selagi Ku Li masih aktif berpolitik melalui UMNO di negeri tersebut. Di samping itu, kondisi ini juga turut memperlihatkan bahawa di kalangan ahli-ahli UMNO Kelantan masih terdapat segolongan ahli yang menganggap Ku Li sebagai ketua nomhor satu mereka. Khususnya, pada masa UMNO sedang menghadapi cabaran dan kekuatan PAS, sekalipun, Datuk Muhamad Yaacob telah pun memegang jawatan tersebut semenjak tahun 1984 lagi. Jadi, di dalam konteks kepemimpinan, Menteri Besar Kelantan ini nampaknya masih belum berjaya lagi mengambilalih dan memantapkan kedudukannya yang sebenar di dalam hierarki kepemimpinan UMNO.

Paling jelas, pengaruh Ku Li di dalam UMNO Kelantan ini boleh dilihat apakah kesemua ahli exco Kerajaan Kelantan memberikan sokongan terbuka mereka kepadanya, sebaik-baik sahaja beliau mengistiharkan hasratnya untuk menandingi Datuk Seri Dr. Mahathir Mohamad di dalam perebutan jawatan Presiden UMNO pada 24 April 1987 yang lalu.²⁸ Sedangkan pada waktu yang sama, Datuk Muhamad Yaacob, selaku ketua eksekutif Kerajaan Kelantan *terpaksa* bersama-sama dengan Menteri Besar yang lain menyatakan sokongan terbuka mereka kepada Perdana Menteri, yang juga merupakan Presiden UMNO.

Ku Li dan PAS

Walau bagaimanapun, kehebatan kepemimpinan Ku Li tidak begitu terasa impaknya kalau sekadar diperkatakan dalam lengkongan politik UMNO sahaja. Sekalipun, wujud segelintir tokoh-tokoh UMNO tempatan yang mungkin memperkecilkan kepemimpinan beliau, tetapi di luar daripada lengkongan itu, pada hakikatnya kehebatan daya kepemimpinan anak raja ini sukar untuk dinafi. PAS musuh tradisi UMNO, sampai ke hari ini masih lagi beranggapan bahawa kejatuhanya di Kelantan pada tahun

---

28. *Utusan Malaysia*, 7 Mei 1987

1978 adalah berpunca daripada kepintaran politik Ku Li, yang pada ketika itu sedang giat membina pengaruhnya (di dalam UMNO) di peringkat kebangsaan, sebagai sebahagian daripada strategi beliau untuk mengambil alih pucuk pimpinan parti tersebut pada suatu hari nanti.

Kepada PAS, Pilihanraya Kecil Dewan Undangan Negeri Rantau Panjang yang diadakan pada tahun 1962 merupakan medan pertama yang telah mempertemukan parti itu dengan tokoh muda UMNO ini. Sebagai pengarah jentera pilihanraya UMNO, Ku Li secara dekat telah berjaya memahami dan mempelajari strategi politik PAS. Sebaliknya, di pihak PAS pula, pertemuan ini tidak membawa sebarang erti kepadanya. Keterlibatan Ku Li tetap tidak menjelaskan peluang parti itu untuk mengekalkan kerusi Rantau Panjang yang menjadi miliknya itu. Hanya menjelang Pilihanraya Umum 1969 barulah PAS secara rasmi melihat Ku Li sebagai ancaman kepada cita-citanya untuk terus kekal berkuasa di Kelantan. Fenomena ini terecus bila mana tokoh berkenaan telah diminta oleh pucuk pimpinan parti di Kuala Lumpur supaya bertanding di peringkat negeri sebagai persediaan untuk mengetuai Kerajaan Kelantan sekiranya UMNO berjaya mengambil alih tanipuk pemerintahan negeri tersebut daripada PAS. Sekalipun hasrat ini gagal dipenuhi melalui pilihanraya itu, tetapi Ku Li tetap berpeluang untuk muncul sebagai Ketua pembangkang yang pertama di dewan undangan negeri tersebut.

Sejak dari saat itu, kehadiran Ku Li di dalam arena politik Kelantan mula diberi perhatian serius oleh pihak PAS. Apakah lagi, selepas tarikh tersebut, Ku Li telah diberikan berbagai peranan penting, samada di dalam parti atau pun di dalam organisasi milik kerajaan oleh Perdana Menteri, Tun Abdul Razak. Dan kemudiannya diikuti pula dengan perlantikan beliau sebagai Menteri Kewangan di dalam kabinet Datuk Hussein Onn.²⁹

---

29. Perbincangan lanjut lihat, Aziz Zariza Ahmad, *Putera Raja Di Hati Rakyat: Tengku Razaleigh Hamzah*, Kedai Buku Koperatif Universiti Malaya, Kuala Lumpur, 1983. Lihat juga Ranjit Gill, *op.cit.*

Sehingga, beliau berjaya menonjolkan dirinya sebagai seorang birokrat dan teknokrat, serta ahli politik yang mampu menggerhanakan pengaruh PAS dan ketokohan Datuk Muhamad Asri yang menjadi pemimpin utama parti itu di Kelantan.

Isu perlantikan Datuk Haji Muhamad Nasir sebagai Menteri Besar Kelantan selepas Pilihanraya Umum 1974 adalah merupakan peristiwa yang penuh bersejarah di dalam percaturan politik di antara Ku Li dengan para pemimpin PAS Kelantan, khususnya Datuk Muhamad Asri. Isu ini telah berjaya memperlihatkan betapabijaknya UMNO Kelantan *memerangkapkan* PAS ke dalam suatu kemelut yang berakhir dengan perpecahan di kalangan ahli PAS sendiri, dan sekaligus membuka ruang kepada UMNO untuk menyingkirkan parti tersebut daripada tumpuk kekuasaan di negeri Kelantan. Melalui rakan karibnya Datuk Abdullah Ahmad, yang juga menjadi Setiausaha Politik kepada Perdana Menteri, Tun Abdul Razak, Ku Li telah berjaya menyakinkan ketuanya itu agar Datuk Haji Muhamad Nasir di lantik sebagai Menteri Besar Kelantan,³⁰ dan bukannya memilih Wan Ismail Ibrahim yang menjadi pilihan Datuk Muhamad Asri serta Perhubungan PAS Negeri. Perlu diingat, pada ketika itu, PAS dan UMNO adalah merupakan kerabat di dalam Barisan Nasional. Akan tetapi, *perkahwinan politik* kedua-dua parti ini tidaklah pula mengurangkan rasa curiga di kalangan anggota mereka. Oleh yang demikian, apabila Tun Abdul Razak mahukan Datuk Muhamad Nasir mengetuai Kerajaan Barisan Nasional di Kelantan, maka para pemimpin PAS di negeri itu sudah mulai merasakan bahawa *perangkap* politik telah juga dipasang oleh UMNO khususnya Ku Li untuk melemahkan parti itu di negeri berkanaan.

Malangnya, kerana didorongi oleh hasrat ingin melihat perpaduan UMNO dan PAS terus berkekalan di dalam gagasan Barisan

---

30. Pendapat ini boleh dikatakan wujud di dalam pemikiran setiap para pemimpin PAS Kelantan, termasuklah beberapa orang pemimpin kanan PAS yang ditemubual oleh penulis di sepanjang kempen Pilihanraya Umum 1986. Lihat juga tulisan Yahya Ismail, "Kalaup Tengku Li Berjiwa Besar", dalam *Harian Nasional*, 14 Julai 1984.

Nasional, serta sikap *malu-mata* kepada Tun Abdul Razak, Datuk Muhamad Asri akhirnya akur kepada kehendak UMNO, dan terpaksa berpuas hati pula dengan perlantikan Wan Ismail sebagai Timbalan Menteri Besar. Sekalipun, beliau dan para pemimpin PAS Kelantan yang lain menyedari bahawa tokoh PAS yang terlantik sebagai Menteri Besar Kelantan itu tidak bersesuaian untuk menghadapi arus politik yang melanda Kelantan pada ketika itu.

Sifat *betul-lurus* dan warak yang membentuk imej peribadi Menteri Besar itu dilihat oleh para pemimpin PAS tadi kurang sesuai untuk digandingkan dengan para pemimpin UMNO yang *rakus kepada kuasa*. Sedangkan, tokoh-tokoh UMNO tersebut, seperti Ku Li dan Datuk Abdullah Ahmad telah dilihat oleh para pemimpin PAS Kelantan sebagai pelakun politik yang pintar dan cekap. Mereka begitu khuatir sekali, sekiranya Datuk Muhamad Nasir terperangkap di dalam permainan politik tokoh-tokoh berkenaan, dan akhirnya berada di bawah telunjuk mereka. Kerana, sekiranya ini terjadi, kedudukan PAS di dalam kerajaan tidak sahaja lemah, malahan Kelantan sebagai pengkalan utamanya juga turut terdedah kepada perluasan pengaruh UMNO.

Ternyata, sejarah telah memperlihatkan bahawa perhitungan politik para pemimpin PAS tadi bukanlah merupakan suatu andaian yang silap dan keterlaluan. Menteri Besar yang diharapkan dapat melindungi kepentingan PAS ternyata telah gagal melaksanakan peranan yang dijangkakan daripadanya. Sedikit demi sedikit, ikatannya dengan PAS telah menjadi renggang. Sebaliknya, hubungannya dengan UMNO dan Ku Li kian bertambah rapat dan mesra, sehingga beliau tergamak mengatakan dirinya adalah Menteri Besar Barisan Nasional, dan bukannya Menteri Besar daripada PAS. Walhal, pada ketika itu, beliau masih lagi merupakan ahli PAS.

Kemuncaknya, adalah tidak menghairankan sekira PAS Kelantan, dengan disokongi oleh PAS Pusat telah mengusulkan undi tidak percaya kepada beliau di dalam Dewan Undangan Negeri pada

Oktober 1977.³¹ Seperti diduga, tindakan ini tidak mungkin direstui oleh UMNO yang banyak mendapat manfaat politik daripada kehadiran Menteri Besar tadi. Justeru itu, dengan usaha Ku Li dan para pemimpin UMNO yang lain di Kuala Lumpur, Menteri Besar PAS tadi telah diselamatkan melalui Undang-Undang Dharurat yang diistiharkan di negeri Kelantan akibat daripada *kekacauan* yang dicetuskan oleh rakyat jelata sebagai reaksi spontan di dalam usaha mereka untuk mempertahankan Menteri Besar tersebut daripada diganggu gugat untuk kepemimpinan PAS,³² sekalipun, setiap pihak percaya bahawa UMNO telah berada di sebalik tindakan yang membawa kekacauan tadi.

Jadi, di dalam senario politik yang beginilah PAS kehilangan kuasanya di negeri Kelantan serta menyingkirkan dirinya daripada gagasan Barisan Nasional sebagai tanda bangkangan terhadap tindakan Kerajaan Persekutuan (yang didominasikan oleh UMNO) memperkenal serta melaksanakan Undang-Undang Dharurat di Kelantan. Sungguhpun tiga bulan kemudian undang-undang ini telah ditarik balik, ini tidaklah pula mendatangkan manfaat yang besar kepada PAS. Sebaliknya parti tersebut terpaksa pula berhadapan dengan perpecahan bilamana ahli-ahlinya yang menyokong Datuk Muhamad Nasir telah menubuhkan parti BERJASA, dan bekerjasama pula dengan UMNO untuk melumpuhkan pengaruh PAS di Kelantan.

Keadaan kian menjadi tertekan lagi, bilamana pihak Istana Kelantan telah berjaya dipengaruhi agar membubarkan Dewan Undangan Negeri, dan mengadakan pilihanraya mengejut pada Mac 1978. Jadi, di dalam kegawatan dan perpecahan inilah PAS dan Datuk Muhamad Asri terpaksa berhadapan dengan UMNO dan Ku Li yang tidak sahaja mendapat sokongan yang padu daripada ahli

---

31. *Mingguan Malaysia*, 16 Oktober 1977.

32. Lihat, G.P. Means, *Malaysian Politics: The Second Generation*, Oxford University Press, Singapore, 1991, hal. 61-64. Lihat juga, *Mingguan Malaysia*, 16 Oktober 1977.

UMNO, tetapi turut juga mendapat sokongan daripada ahli-ahli PAS yang berpindah ke Parti BERJASA.

Ternyata, strategi politik UMNO Kelantan yang dipimpin oleh Ku Li itu telah berjaya melumpuhkan pengaruh PAS. Perpecahan yang dialami oleh PAS itu telah menyebabkan parti tersebut mampu mempertahankan 2 buah kerusi sahaja di Dewan Undangan Negeri Kelantan, iaitu Sering dan Manek Urai. Manakala Parti serpihannya iaitu BERJASA yang dipimpin oleh Datuk Haji Muhamad Nasir telah berjaya merampas 11 buah kerusi yang selama ini menjadi milik PAS. UMNO pula telah berjaya memperolehi majoriti kerusi di dalam dewan undangan tersebut, iaitu dengan menguasai sebanyak 22 buah kerusi. Bakinya, sebuah lagi telah dikuasai oleh MCA melalui calon tunggalnya yang bertanding di bandar Kota Bharu (Kawasan pilihanraya Sungai Keladi).

Akibat daripada kemenangan cemerlang UMNO dan rakan-rakannya ini, maka kerajaan campuran Barisan Nasional-BERJASA telah ditubuhkan pada tahun 1978. Datuk Muhamad Yaacob, daripada UMNO telah dilantik menjadi Menteri Besar. Manakala Datuk Muhamad Nasir, dengan sokongan Ku Li telah dilantik menjadi Senator dan diangkat menjadi Menteri di dalam kabinet Kerajaan Persekutuan. Justeru itu, dengan penubuhan kerajaan yang didominasikan oleh UMNO ini, maka kedudukan Ku Li di dalam politik Kelantan menjadi bertambah kuat lagi. Bahkan kedudukan beliau di dalam hierarki kepemimpinan UMNO di peringkat kebangsaan turut bertambah mantap. Ini terbukti dengan kejayaan beliau mendapat undi yang terbanyak di dalam pemilihan sebagai Naib Presiden UMNO pada tahun 1978.³³

33. Kejayaan Ku Li mendapat undi terbanyak di dalam pertandingan jawatan Naib Presiden UMNO pada tahun 1978 pada kebanyakan pemerhati politik telah dikaitkan dengan kejayaan beliau dan UMNO Kelantan merampas kuasa pemerintahan daripada tangan PAS melalui Pilihanraya Umum 1978. Lihat Ranjit Singh, *op.cit*, hal. 179.

Dan kepada PAS Kelantan, ia terpaksa menerima hakikat bahawa kegagalannya mempertahankan Kerajaan Kelantan tidak sekadar berpunca daripada perpecahan yang dialami oleh parti itu, ekoran daripada tindakannya menyingkirkan Datuk Muhamad Nasir daripada parti dan kerajaan, tetapi pada ketika yang sama, parti itu juga akur bahawa kegagalannya itu turut berpunca daripada strategi politik UMNO yang licin. Bagi PAS, ini semua merupakan sebahagian daripada percaturan politik Ku Li yang mahu memantapkan pengaruhnya di dalam UMNO pada semua peringkat sebagai persediaan untuk mengambil alih pucuk pimpinan UMNO Pusat di masa yang akan datang.

Dari saat ini, ketokohan dan kekuatan Ku Li di dalam arena politik Kelantan khususnya tidak lagi diperkecilkan oleh PAS, seperti mana yang dialaminya pada awal-awal tahun keterlibatan beliau di dalam politik. Pengalaman 1977-1978 telah mendedahkan kepada para pemimpin PAS bahawa Ku Li sememangnya seorang pemimpin politik yang pintar, sehingga beliau diterima sebagai seorang pemimpin yang berwibawa di mata para ahli UMNO. Jauh dari itu, Ku Li juga dilihat sebagai seorang pemimpin politik yang rakus. Kerakusan terhadap kuasa tidak sahaja terpancar daripada tindakan beliau memanipulasikan suasana sehingga mendatangkan keuntungan kepada UMNO Kelantan, tetapi, selepas pilihanraya pun beberapa tindakan drastik telah dilakukan oleh beliau di dalam usahanya melumpuhkan rangkaian pengaruh PAS di negeri Kelantan. Salah satu tindakan yang dilakukan oleh beliau pada ketika itu ialah menyusun kembali mereka yang terlibat di dalam struktur pentadbiran negeri. Dalam hal ini, para penggawa, imam, penghulu dan para mubaligh yang selama ini menjadi *broker* politik PAS di kawasan-kawasan luar bandar terutamanya telah menjadi sasaran beliau. Ada di antara mereka yang telah dilucutkan jawatannya melalui proses yang dibenarkan oleh undang-undang dan ada pula yang ditukarkan jauh ke kawasan pendalaman sehingga menyukarkan hubungan mereka dengan organisasi PAS. Manakala, setiap kekosongan jawatan yang ada pula telah dipenuhi dengan para penyokong UMNO.

Pertukaran ini telah dilihat umum sebagai suatu yang tragis kepada aktiviti politik PAS. Tidak ada sebarang penyelesaian yang boleh dibuat oleh parti tersebut untuk menghalang tindakan UMNO itu, memandangkan ia tidak lagi mempunyai kekuasaan. Akibatnya, *morale* ahli-ahli PAS selepas pilihanraya 1978 berada di tahap yang paling rendah sekali memandangkan jaringan kuasanya sudah tidak berkesan lagi. Justeru itu, tindakan yang mampu dilakukan oleh PAS bagi memantapkan kembali kedudukannya di negeri Kelantan ialah dengan menggerakkan jentera parti kepada kegiatan *usrath*, yakni, suatu bentuk perjumpaan yang dilakukan di dalam beberapa kumpulan kecil. Ia diadakan dari masa ke semasa dengan melibatkan para pemimpin parti serta ahli-ahlinya, dengan tujuan untuk mendekatkan para ahli tadi kepada semangat dan falsafah perjuangan parti.³⁴

Di samping itu, tanpa membuat sebarang kenyataan rasmi PAS juga turut *mengharapkan* ahli partinya memulaukan sebarang upacara yang dihadiri oleh para pemimpin UMNO. Akibatnya, setiap majlis atau upacara yang dihadiri dan diketuai oleh pemimpin kecil UMNO di peringkat kampung atau mukim turut menerima bahananya. Sehingga upacara keugamaan dan kebajikan yang melibatkan para imam, dan muhaligh yang dilantik oleh Kerajaan Kelantan telah dipersoalkan kesahihannya, seperti keabsahan ibadat sembahyang, perkahwinan dan penyembelihan binatang. Akhirnya, timbulah pula isu kasir-mengkalir yang kemudiannya

---

34. Model *usrath* ini dipercayai telah digunakan dengan meluasnya di dalam kegiatan Angkatan Belia Islam (ABIM), pada awal perjuangannya. Melalui perjumpaan yang dibuat di dalam bentuk kumpulan kecil ini, para pemimpin pertubuhan tersebut dikatakan mempunyai peluang yang lebih luas untuk mendekatkan para ahlinya dengan kegiatan pertubuhan itu. Melalui pertemuan yang diadakan dari masa kesemasa ini juga semangat dan kesedaran ahli terhadap matlamat perjuangan organisasi berkenaan telah dapat dipertingkatkan.

Manakala di Kelantan pula, model ini telah digunakan oleh pihak PAS untuk menguatkan kembali semangat para ahlinya setelah mengalami kekalahan yang teruk pada tahun 1978. Tuan Guru Haji Nik Aziz (Pesuruhjaya PAS Kelantan), Cikgu Musa Salleh (Ketua PAS Pasir Putih) dan Ustaz Yahya Osman (tokoh PAS dari Machang) adalah merupakan di antara tenaga yang penting yang telah menggerakkan kegiatan *usrath* ini.

mendorong kewujudan gejala dua imam, dua surau dan sebagainya. Semuanya ini dikaitkan dengan kepercayaan politik masing-masing. Ekoran daripada itu, isu kafir-mengkafir ini telah kembali menjadi agenda utama yang mewarnai politik Kelantan. Walhal, semasa PAS berada di dalam Barisan Nasional keadaan dan perasaan seperti ini telah berjaya di kendurkan oleh kedua-dua belah pihak.

Walau bagaimanapun, usaha PAS memupuk semangat perjuangan para ahlinya tetap merupakan suatu tindakan yang tidak sia-sia. Sekalipun, Ku Li dan UMNO telah melancarkan pelbagai program pembangunan di Kelantan, tetapi, keyakinan sebilangan besar rakyat di negeri tersebut kepada PAS tetap sukar untuk dihapus. Ini terbukti apakah parti berkenaan berjaya menambahkan jumlah kerusinya di Dewan Undangan Negeri Kelantan daripada 2 kepada 10 melalui Pilihanraya Umum 1982. Walaupun 8 buah kerusi yang ditawan itu merupakan kerusi milik BERJASA yang diperolehnya melalui Pilihanraya Umum 1978, dan bukan pula kerusi milik UMNO, tetapi kejayaan ini sekaligus telah memperlihatkan bahawa pengaruh PAS telah kembali bertapak di Kelantan. PAS yakin bahawa kerusi milik UMNO itu mampu dirampas sekiranya perpecahan yang berterusan berlaku di dalam parti itu ekoran daripada keterlibatan dan kegagalan Ku Li di dalam usahanya merebut jawatan Timbalan Presiden pada tahun 1981. Spekulasi ini akhirnya hampir menjadi kenyataan bilamana pada tahun 1984, Ku Li sekali lagi terlibat di dalam pertandingan tersebut, yang kemudiannya telah berakhir dengan perpecahan yang lebih parah di kalangan ahli-ahli UMNO Kelantan.

Ku Li, PAS dan Pilihanraya 1986

Menjelang Pilihanraya Umum 1986, PAS ternyata begitu yakin bahawa ia pasti kembali menguasai Kerajaan Kelantan. BERJASA yang selama ini menjadi ancaman kepada parti tersebut sudahpun berada di dalam keadaan yang lemah. Simpati rakyat, khususnya bekas-bekas ahli PAS kepada parti itu ternyata mulai berkurangan. Tambahan pula, Datuk Muhamad Nasir tidak lagi aktif di dalam

politik. Begitu juga halnya dengan HAMIM yang ditubuhkan oleh Datuk Muhamad Asri ekoran krisis kepemimpinan PAS yang tercetus pada tahun 1983. Parti tersebut juga turut berada di dalam keadaan yang tidak mantap selepas mengalami kekalahan teruk (hilang wang pertaruhan) di dalam dua siri pilihanraya kecil yang diadakan menjelang Pilihanraya umum 1986 ini. Sungguhpun, parti ini kemudiannya diterima menjadi kerabat Barisan Nasional, tetapi keupayaannya untuk mempertahankan keutuhan kerajaan yang sedia wujud itu adalah diragui.

Dalam hal ini, PAS juga mangandaikan bahawa musuh tradisinya iaitu UMNO turut berada di dalam keadaan yang hampir sama. Ini memandangkan Ku Li tidak lagi menjadi pemimpin utama parti tersebut, sehinggakan sokongan yang padu daripada ahli UMNO terhadap dirinya tidak lagi wujud, seperti mana yang dialaminya pada tahun 1978 yang lalu. Bagi PAS, ketiadaan Ku Li ini merupakan suatu peluang yang cukup baik kepada mereka untuk menumbangkan UMNO,³⁵ sebagaimana yang dilakukan pada tahun 1959 yang lalu, sewaktu UMNO sedang dilanda krisis dan perpecahan di dalam parti.

Pada PAS, tanpa Ku Li, UMNO tidak sekadar kehilangan pemimpin yang berwibawa, bahkan sebilangan besar ahlinya dipercayai sudah tidak lagi bersemangat untuk berpolitik. Sedangkan semangat itu sendiri, yakni perjuangan menentang PAS telah dibangunkan oleh Ku Li selari dengan cita-cita politik beliau untuk menjadi seorang pemimpin politik terkemuka. Malangnya, jangkaan PAS tidaklah tepat. Kerana, di hari penamaan calon, Ku Literus muncul sebagai calon UMNO/Barisan Nasional di kawasan parlimen Gua Musang. Bahkan sebahagian besar penyokong kuatnya juga turut bertanding di dalam pilihanraya tersebut. Walhal, beliau tidak lagi menerajui UMNO Kelantan, dan turut

35. Temubual dengan Tuan Guru Haji Nik Abdul Aziz Nik Mat, Pesuruhjaya PAS Kelantan, di Kota Baharu, pada 10 September 1986. Juga temubual dengan Ustaz Abdul Halim Abdul Rahman, Timbalan Pesuruhjaya dan Pengarah Pilihanraya 1986 PAS Kelantan, di Kota Baharu, pada 11 September 1986.

juga membuat pengumuman bahawa beliau sememangnya berhasrat untuk mengundurkan diri daripada pucuk pimpinan UMNO negeri.

Sebaliknya, dengan terpilihnya para penyokong kuat Ku Li untuk bertanding dan mempertahankan Kerajaan UMNO/Barisan Nasional di Kelantan ini, maka ia secara langsung telah memperlihatkan bahawa pengaruh dan kepemimpinan politik Ku Li tetap diperlukan oleh UMNO. Ternyata, kehadiran beliau telah tidak dipandang ringan oleh PAS. Malahan, apakala Ku Li bersedia untuk aktif kembali di dalam siri kempen pilihanraya UMNO di seluruh negeri Kelantan, ekoran daripada perlantikan beliau sebagai Pengarah Bersama Jentera Pilihanraya UMNO/ Barisan Nasional di peringkat negeri, maka para pemimpin parti tersebut mulai membuat spekulasi bahawa harapan mereka untuk merampas Kelantan daripada tangan UMNO melalui Pilihanraya Umum 1986 adalah tipis sekali.³⁶

Sungguhpun pada ketika itu PAS merasakan yang ia sedang berhadapan dengan kekuatan sumber kewangan UMNO, serta sikap media massa dan Suruhanjaya Pilihanraya yang lebih memihak kepada parti tersebut, namun PAS tetap yakin bahawa peluang untuk menang masih lagi berpihak kepadanya. Tetapi, apakala Ku Li kembali aktif berpolitik menjelang pilihanraya tersebut, maka faktor kepemimpinan ini mulai dilihat sebagai faktor utama yang telah menyebabkan PAS tewas.³⁷ Pengaruh peribadi dan ketokohan beliau itu telah menjadi suatu aset yang mampu menarik sokongan para pengundi kepada UMNO.

Beliau dilihat sebagai satu-satunya tokoh UMNO Kelantan yang mampu membawa perubahan, khususnya dari sudut pembangunan ekonomi kepada negeri tersebut. Walaupun beliau tidak mempunyai kuasa ke atas UMNO Kelantan, tetapi masyarakat Melayu di negeri itu tetap menganggap beliau mempunyai

---

36 Ibid.

37 Ibid.

pengaruh di peringkat kebangsaan. Oleh hal yang demikian, sekiranya UMNO di peringkat pusat tidak mengembangkan tenaga Ku Li dan para pengikut setianya, maka impian PAS untuk merealisasikan cita-citanya bagi memerintah Kelantan pada tahun 1986 bukanlah merupakan suatu yang mustahil.

Yang menarik dari sudut kepemimpinan ini, PAS langsung tidak memberikan perhatian kepada kepimpinan Datuk Muhamad Yaacob. Sungguhpun, beliau merupakan Ketua UMNO Kelantan pada ketika itu, PAS tidak pula melihat tokoh berkenaan sebagai benteng yang menghalang kemaraannya untuk menawan Kelantan. Daya kepemimpinan Ketua UMNO ini serta pengaruh peribadinya di lihat tidak setanding dengan imej dan kekuatan yang ada pada diri Ku Li. Justeru itulah PAS menyimpulkan bahawa Ku Li merupakan tunggak kekuatan UMNO dan kehadiran Datuk Muhamad Yaacob di dalam politik Kelantan tetap tidak menggerunkannya.

Apatah lagi, kalau dilihat sokongan yang diterima oleh Datuk Muhamad Yaacob melalui Pilihanraya Umum 1982. Di dalam usahanya untuk mengekalkan kerusi Dewan Undangan Negeri Air Lanas, beliau hanya mampu mengalahkan calon PAS dengan majoriti undi sebanyak 863 sahaja.³⁸ Walhal, pada ketika itu beliau merupakan Menteri Besar dan ketua eksekutif Kerajaan Kelantan yang mampu menggunakan kuasa dan kedudukannya untuk menarik sokongan para pengundi agar lebih berpihak kepadanya.

Rumusan

Daripada perbincangan di atas, dua rumusan utama dapat dikemukakan kepada mereka yang berminat dengan politik Kelantan. Pertamanya, kegagalan UMNO mempertahankan Kerajaan Kelantan di dalam Pilihanraya Umum 1990 bukanlah merupakan suatu perkara yang mengejut, kerana lima tahun

---

38. Lihat, "Election in Malaysia", *op.cit*, hal. 89.

sebelum itu, PAS sudahpun yakin bahawa Kelantan memang miliknya. Keyakinan ini terbit kerana melihatkan suasana pada ketika itu tidak memihak kepada UMNO.

Walaupun dari sudut kewangan, PAS jauh ketinggalan di belakang UMNO, dan peranan yang dimainkan oleh media massa serta tindak-tanduk Suruhanjaya Pilihanraya di dakwa lebih berpihak kepada UMNO tetapi dari sudut kepemimpinan PAS jauh lebih mantap daripada UMNO. Di bawah slogan kepimpinan ulamak, PAS Kelantan yang berada di bawah kepemimpinan Tuan Guru Haji Nik Aziz jauh lebih mantap daripada UMNO. Sekalipun parti berkenaan baru selesai mengalami krisis kepimpinan yang membawa kepada tumbangnya wira yang dikagumi ialtu Datuk Muhammad Asri pada tahun 1983.

Namun begitu, situasi sebegini tidak pula dirasai oleh UMNO. Tahun 1986 tidak menjanjikan kemenangan kepada UMNO di Kelantan. Setelah Ku Li menemui kegagalan di dalam pertandingan Timbalan Presiden di tangan Datuk Musa Hitam untuk kali keduanya pada tahun 1984, UMNO Kelantan telah dilanda perpecahan. Ku Li tidak lagi mengetuai UMNO Kelantan. Tanpa ku Li, UMNO dilihat tidak mampu menyaingi pengaruh dan kekuatan PAS yang dipimpin oleh Haji Nik Aziz. Andaian bahawa Kelantan akan jatuh ke tangan PAS menjadi suatu sindrom yang amat menakutkan para penyokong UMNO, terutamanya mereka yang menjadi penyokong setia Ku Li. Tetapi, malang bagi PAS, perpecahan telah gagal menyingkirkan Ku Li daripada politik Kelantan. Sebaliknya, beliau terus diberikan peranan oleh pucuk pimpinan parti untuk turut serta di dalam mempertahankan Kerajaan UMNO di Kelantan. Akhirnya, kerajaan yang ditubuhkan pada tahun 1978 telah dapat diselamatkan daripada jatuh ke tangan PAS.

Walau bagaimanapun, keadaan telah berbeza pada tahun 1990. UMNO dan Ku Li tidak lagi sinonim. Krisis kepemimpinan dan perpecahan yang dialami oleh UMNO pada tahun 1987, akibat daripada tindakan Ku Li mencabar Presiden Parti yang disandang

oleh Datuk Seri Dr. Mahathir telah menyebabkan beliau berada di luar UMNO, dan mengetuai pula Parti Semangat 46. Akhirnya, UMNO sekali lagi berhadapan dengan sindrom *tanpa Ku Li UMNO akan tewas*. Ternyata *political idiom* ini menjelma menjadi suatu kenyataan. Gabungan Ku Li dan Haji Nik Aziz di dalam gagasan Angkatan Perpaduan Ummah (APU) telah berjaya menyingkirkan UMNO daripada tumpuk kekuasaan. UMNO yang tidak diketuai oleh Ku Li ternyata tidak mendapat sokongan yang meluas daripada para pengundi.

Apatah lagi, kepemimpinan yang wujud pada ketika itu dilihat menjadi proksi kepada para pemimpin UMNO di luar Kelantan yang mahu menyingkirkan Ku Li daripada pusat kuasa. Akhirnya, dengan didorongi oleh semangat *parochial* yang mahu menolak para pemimpin tadi, khususnya Datuk Seri Dr. Mahathir yang dilihat menjadi *musuh* politik Ku Li, maka para pengundi telah memberikan undi mereka kepada APU yang dipimpin oleh Ku Li. Harapan mereka tidak sekadar mahukan UMNO tersingkir daripada Kelantan, tetapi sebaliknya, mereka juga mahu melihat Ku Li dan Parti Semangat 46 yang dipimpinnya mengambil alih tempat UMNO di dalam membentuk Kerajaan Persekutuan.

Berasaskan kesimpulan pertama tadi, maka dapatlah dibuat kesimpulan kedua iaitu pentingnya *ketokohan* pemimpin di dalam politik Melayu. Dilihat dari sudut kepemimpinan, ternyata bahawa tidak semua orang boleh dan mampu menjadi pemimpin politik yang berkesan. Seperti masyarakat umum yang lain, orang-orang Melayu juga tidak melihat kedudukan (position) semata-mata sebagai ciri yang menjadikan seorang itu pemimpin yang perlu diikuti dan dihormati. Tetapi, perilaku dan pengaruh peribadi seseorang itu juga menjadi suatu faktor yang mendorongkan ia diterima sebagai pemimpin, sekali pun tokoh berkenaan tidak mempunyai kedudukan pada suatu hierarki tertentu di dalam organisasi atau institusi yang diceburinya.

Di sinilah letaknya kelemahan Datuk Muhamad Yaacob sebagai Ketua UMNO Kelantan. Sepanjang perbincangan di atas, beliau

tidak pernah dilihat menjadi ancaman kepada perjuangan PAS. Beliau diterima menjadi pemimpin dan kelihatan berpengaruh kerana kedudukannya semata-semata, iaitu sebagai ketua parti yang sekaligus memegang jawatan Menteri Besar. Walaupun beliau mampu membina sekelompok penyokong semasa menerajui UMNO Kelantan, tetapi pembinaan ini dilakukan atas kekuatan kedudukannya tadi dan bukannya di atas kekuatan peribadi beliau sendiri. Sebelum beliau mengambil alih jawatan ketua parti, ketokohnanya sebagai seorang pemimpin parti jarang sekali diperkatakan di kalangan ahli-ahli UMNO Kelantan. Ia hanya berlegar di kawasan parlimen Tanah Merah sahaja, yang mana beliau merupakan ketua UMNO bahagian tersebut.

Sebaliknya, sebelum Datuk Muhamad Yaacob melibatkan diri di dalam politik Kelantan, Ku Li telahpun membina pengaruhnya di kalangan rakyat jelata, khususnya di kalangan ahli-ahli UMNO. Pengaruhnya terbina bukan kerana kuasa eksekutif yang ada pada dirinya sebagai ketua kerajaan, tetapi lebih berasaskan kepada keupayaan sebagai seorang ketua kepada parti pembangkang. Tanpa mempunyai kuasa eksekutif terhadap jentera pentadbiran negeri, Ku Li telah berjaya menonjolkan imejnya sebagai seorang *pejuang rakyat*. Beliau dilihat sebagai bercita-cita untuk membebaskan rakyat Kelantan daripada belenggu kemunduran yang dicipta oleh PAS, semasa parti tersebut memerintah negeri Kelantan.

Ternyata beliau berjaya melakukannya, bilamana banyak projek pembangunan kecil yang dibiayai oleh Kerajaan Persekutuan telah disalurkan melalui UMNO Kelantan, akibat daripada ketidaksediaan Kerajaan PAS Kelantan menerima projek-projek tersebut. Apatah lagi semasa UMNO/Barisan Nasional memerintah Kelantan, dan beliau pula memegang jawatan Menteri Kewangan, maka lebih banyaklah peruntukan pembangunan telah di bawa ke Kelantan. Jadi, imej inilah yang memberikan kekuatan peribadi (personal influence) kepada beliau, sehingga menjadikan beliau seorang pemimpin yang berpengaruh dan disegani. Dalam hal ini latarbelakangnya sebagai seorang bangsawan juga memainkan

peranan. Lazimnya, apakala seorang aristokrat bersedia *memperhambakan* dirinya untuk menjadi *pejuang rakyat*, maka bertambah lagi lah penghormatan orang ramai terhadap dirinya. Oleh yang demikian, apakala penghormatan ini diikuti pula oleh kesediaan masyarakat umum, khususnya para pengundi Melayu memberikan sokongannya kepada beliau, maka disinilah wujudnya gejala kewibawaan karismatik di dalam kepemimpinannya,³⁹ seperti mana yang telah diperjelaskan oleh Max Weber, di dalam tulisannya mengenai sumber kuasa, yang antara lainnya ialah,

The term "Charisma" will be applied to a certain quality of an individual personality by virtue of which he is set apart from ordinary men and treated as endowed with supernatural, superhuman, or at least specifically exceptional powers or qualities. These are such as are not accessible to ordinary person, but are regarded as of divine origin or as exemplary, and on the basis of them the individual concerned is treated as a leader.⁴⁰

-
39. Perbincangan lanjut mengenai konsep kewibawaan karismatik di dalam fenomena kepemimpinan lihat, Luigi Graziano, "A Conceptual Framework For The Study of Clientelistic Behavior", dalam *European Journal of Political Research*, 4, 1976, hal. 167-168.
  40. Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, Free Press, New York, 1964, hal. 358-359.

Rujukan

- Abdul Ghani Ismail, *Razaleigh Lawan Musa: Pusingan Kedua 1984*, US Communication Sdn. Bhd, Taiping, 1983.
- Alias Muhammad, *Kelantan: Politik Dan Dilemma Pembangunan*, Penerbitan Utusan Melayu Sdn. Bhd, Kuala Lumpur, 1975.
- Aziz Zariza Ahmad, *Putera Raja Di Hati Rakyat: Tengku Razaleigh Hamzah*, Kedai Buku Koperatif Universiti Malaya, Kuala Lumpur, 1983.
- Blondel, J., *Political Leadership*, Sage Publications, London, 1987.
- Burn, J.M., *Leadership*, Harper & Row, New York, 1978.
- Chamil Wariya, *UMNO (Baru): Kelahiran Dan Perkembangan Awalnya*, K Publishing & Distributors Sdn. Bhd, Kuala Lumpur, 1988.
- Dion, L., "The Concept of Political Leadership: An Analysis", dalam *Canadian Journal of Political Science*, 1, No.1, March 1968.
- Ediger, L.J., "The Comparative Analysis of Political Leadership", dalam *Comparative Politics*, 7, 1975.
- Elections In Malaysia: A Handbook of Facts and Figures on the Elections 1955-1986*, NSTP Research and Information Services, Kuala Lumpur, 1990.
- Graziano, L., "A Conceptual Framework for the Study of Clientelistic Behavior", dalam *European Journal of Political Research*, 4, 1976.
- Ishak Shari, *Pembangunan Dan Kemunduran: Perubahan Ekonomi Luar Bandar Di Kelantan*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1988.
- Means, G.P., *Malaysian Politics: The Second Generation*, Oxford University Press, Singapore, 1991.

Mohd. Zain Saleh, *Sejarah UMNO Kelantan*, Jawatankuasa Penerangan UMNO Perhubungan Negeri Kelantan, Kota Bharu, 1985.

Ranjit Gill, *Razaleigh Cita-Cita Dan Perjuangan*, Pelanduk Publications, Petaling Jaya, 1987.

S. Husin Ali, *Kemiskinan Dan Kelaparan Tanah Di Kelantan*, Karangkraf Sdn. Bhd, Petaling Jaya, 1978.

Weber, M., *The Theory of Social and Economic Organization*, Free Press, New York, 1964.

Zakry Abadi, *Mahathir Dalam Dilema Melayu*, Gelanggang Publishing, Kuala Lumpur, 1992.

Faktor Kesedaran Agama dan Semangat Kenegerian Dalam Pilihanraya Umum 1990 Di Kelantan

Ghazali Mayudin*

Pendahuluan

Berikutan dengan perisytiharan pembubaran Dewan Rakyat dan Dewan-dewan Undangan Negeri pada 4 Oktober 1990, Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia (SPR) telah menetapkan hari penamaan calon pada 11 Oktober dan pengundian pada 21 Oktober di Semenanjung. Bagi Sabah dan Sarawak, pengundian akan diadakan pada 20 dan 21 Oktober. Dengan itu pilihanraya umum 1990 telah diadakan setahun lebih awal daripada yang sepatutnya.¹

Pilihanraya Umum 1990 merupakan pilihanraya yang ke-8 selepas negara merdeka dan pilihanraya yang ke-7 selepas penubuhan Malaysia. Pilihanraya ini adalah untuk memilih 180 orang wakil dalam Dewan Rakyat dan 351 wakil ke Dewan-dewan Undangan Negeri bagi negeri-negeri di Semenanjung Malaysia sahaja.²

Daripada 180 ahli Dewan Rakyat, 132 orang dari negeri-negeri di Semenanjung Malaysia, 1 orang mewakili Wilayah Persekutuan

-
- * Saudara Ghazali Mayudin kini berkhidmat sebagai pensyarah dan menyandang jawatan Ketua Jabatan Sains Politik, Universiti Kebangsaan Malaysia.
  - 1. Mengikut perlumbagaan, Dewan Rakyat dan dewan-dewan Undangan Negeri adalah terbubar dengan sendirinya setelah tamat tempoh lima tahun bermula daripada tarikh persidangannya yang pertama selepas pilihanraya umum 1986. Dewan Rakyat telah mengadakan sidangnya yang pertama pada 6 Oktober 1986. Dewan-dewan Undangan Negeri pula telah mengadakan sidang yang pertama masing-masing di antara bulan Ogos dan Oktober 1986 (Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia, 1992: 3).
  - 2. Sabah telah mengadakan pilihanraya umum Dewan Undangan Negeri pada 16 dan 17 Julai 1990 sementara Sarawak pula pada 15 dan 16 April 1987.

Labuan, 20 orang mewakili Sabah dan 27 orang mewakili Sarawak. Satu perkembangan yang menarik dalam pilihanraya 1990 ini ialah perpaduan dan gabungan di kalangan parti pembangkang. PAS, Hamim, Berjasa dan Semangat 46 (S46) telah bergabung dan membentuk Angkatan Perpaduan Ummah (APU). Di satu pihak yang lain pula, S46, DAP, Parti Rakyat Malaysia (PRM) dan All-Malaysia Indian Progressive Front (AMIPF) membentuk Gagasan Rakyat. Dengan adanya kerjasama dan persefahaman di antara parti-parti pembangkang, maka buat pertama kalinya dalam sejarah pilihanraya Malaysia parti-parti pembangkang tidak menentang satu sama lain dalam hampir semua kawasan dan pertandingan satu lawan satu dalam banyak kawasan.³ Strategi satu lawan satu ini dirasakan perlu berlandaskan kepada keyakinan parti-parti pembangkang bahawa kemenangan Barisan Nasional (BN) dalam pilihanraya-pilihanraya yang lepas disebabkan di antara lainnya, oleh perpecahan dan tidak ada persefahaman di kalangan parti pembangkang. Walaupun BN terus berkuasa dan berjaya mendapatkan dua pertiga majoriti dalam Dewan Rakyat tetapi strategi satu lawan satu telah menimbulkan cabaran dan tantangan yang paling sengit kepada BN dalam sejarah pilihanraya di Malaysia.

Esei ini akan memberikan tumpuan kepada Kelantan memandangkan PAS mempunyai pengaruh dan sokongan yang paling kuat di negeri ini dan seringkali memberikan saingan yang sengit kepada BN (khususnya UMNO) dalam pilihanraya-pilihanraya yang lepas. Misalnya dalam pilihanraya umum 1982 bagi kawasan DUN Kelantan, PAS berjaya memperolehi sebanyak

3. Lihat misalnya kenyataan Tengku Razaleigh Hamzah dalam (*Watan*, 8.5.90). Parti-parti yang menganggotai Gagasan Rakyat tidak menentang satu sama lain dalam mana-mana kawasan pun. PAS dan S46 pula sama-sama meletakkan calon dalam 2 kawasan sahaja iaitu DUN Serada, Trengganu dan DUN Seri Menanti, Negeri Sembilan. Walaupun PAS dan DAP tidak menganggotai gabungan yang sama tetapi kedua-dua parti ini tidak menentang satu sama lain dalam semua kawasan kecuali di DUN Bandar Trengganu, DUN Kuala Kurau, Perak dan kawasan Parlimen Padang Serai, Kedah. (Lihat Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia, 1992: 126, 161, 165 dan 171). Pertandingan satu lawan satu berlaku dalam 59 kerusi Parlimen (Mingguan Malaysia, 14.10.90).

46.64 peratus undi sah sementara BN memperolehi 51.06 peratus (Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia, 1983: 172). Dalam pilihanraya 1986 pula, PAS memperolehi sebanyak 46.02 peratus undi dan BN sebanyak 53.44 peratus (Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia, 1988: 168).⁴ Angka-angka di atas menunjukkan bahawa UMNO berhadapan dengan cabaran yang kuat daripada PAS dalam pilihanraya-pilihanraya yang lepas dari segi mendapatkan undi orang-orang Melayu. Selain daripada itu, PAS juga pernah memerintah Kelantan daripada tahun 1959 sehingga partinya ditewaskan dalam tahun 1978.

Apa yang telah dinyatakan di atas menggambarkan bahawa pilihanraya di Kelantan merupakan peristiwa yang menarik dan mungkin menghasilkan keputusan yang di luar jangkaan. Pilihanraya 1990 menjadi lebih menarik lagi dengan adanya S46 dan Presidennya, Tengku Razaleigh Hamzah yang berasal dari Kelantan.

Isu Pilihanraya

Lazimnya isu memainkan peranan yang penting dalam usaha parti-parti politik hendak mendapatkan sokongan daripada rakyat. Secara umumnya isu yang dibangkitkan berkisar tentang soal dasar, manifesto dan perjuangan parti serta menimbulkan reaksi balas terhadap isu atau perkara yang dibangkitkan oleh parti lawan.

Perpaduan dan gabungan yang wujud di kalangan parti pembangkang membolehkan mereka mengeluarkan manifesto bersama, membangkitkan isu-isu tertentu yang seragam serta berkempen atas dasar hendak menuju kerajaan alternatif.

-
4. Sebagai perbandingan, negeri lain di mana pengaruh PAS agak kuat ialah Kedah dan Trengganu. Dalam pilihanraya 1986 bagi kawasan DUN negeri Kedah, PAS memperolehi sebanyak 35.32 peratus undi sementara BN mendapat 60.63 peratus (Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia, 1988: 166). Dalam pilihanraya umum 1986 bagi DUN Trengganu pula, PAS mendapat 39.73 peratus undi sementara BN memperolehi sebanyak 60.08 peratus (Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia, 1988: 170).

Dengan kata lain, parti-parti pembangkang dalam APU dan Gagasan Rakyat menjelaskan bahawa mereka boleh menumbangkan kerajaan BN dan mampu memerintah negara ini. Oleh itu pokok persoalan dalam pilihanraya 1990 kembali kepada matlamat asal penubuhan parti-parti politik iaitu merebut kuasa atau mengekalkan kuasa. Justeru itu, isu-isu yang ditimbulkan adalah berkisar kepada keinginan untuk mendapatkan kuasa oleh parti pembangkang dan keinginan untuk mengekalkan kuasa oleh BN. Dalam konteks ini pilihanraya 1990 agak berbeza dengan pilihanraya yang lepas.⁵

Bagi memudahkan, perbincangan tentang isu ini akan dibahagikan kepada 2 bahagian iaitu isu yang dibangkitkan oleh BN dan isu yang dibangkitkan oleh APU. Bahagian ini akan memaparkan isu-isu utama yang dibangkitkan.⁶ Analisis dan komen tentang isu akan dibincangkan dengan lebih lanjut dalam bahagian yang memuatkan tentang keputusan pilihanraya.

Isu BN

Sebagaimana yang biasa dilakukan dalam pilihanraya-pilihanraya yang lepas, isu utama yang dibangkitkan oleh BN ialah tentang prestasi parti itu sebagai pemerintah di negara ini. Oleh itu soal kestabilan politik, pembangunan ekonomi, kesejahteraan rakyat, pengurangan kadar kemiskinan adalah di antara isu-isu utama yang sering ditimbulkan oleh BN dalam kempennya.

-
5. Perbezaannya ialah dari segi hasrat parti-parti pembangkang. Dalam pilihanraya-pilihanraya yang lepas, hasrat paling optimis parti pembangkang adalah sekadar menjadi pembangkang yang kuat atau mengurangkan majoriti dua pertiga BN.
  6. Perbincangan dalam bahagian ini merupakan intipati daripada itu-isu yang ditimbulkan dalam ceramah, temubual dengan ahli dan AJK parti di markas pilihanraya serta risalah-risalah yang diedarkan kepada umum sepanjang tempoh kajian ini dibuat di Kelantan pada 15-22 Oktober 1990. Di antara tempat yang telah dilawati ialah Kota Bharu, Gua Musang, Kuala Krai, Tumpat, Bachok dan Pasir Putih.

Berdasarkan kepada rekodnya yang cemerlang itu, maka menurut BN adalah wajar kerajaan yang sedia ada terus diberikan mandat untuk meneruskan cara pemerintahan yang telah diamalkan selama ini. Dalam konteks ini BN berujah bahawa sekiranya rakyat ingin terus menikmati kesejahteraan dan kebahagiaan maka kuasa hendaklah diserahkan semula kepada parti yang telah terbukti kejayaannya menjalankan pemerintahan dengan baik dan bukannya memilih sebuah parti yang belum pasti kemampuannya. Sehubungan dengan ini, BN menyeru agar pengundi bukan sahaja mempastikan parti itu terus berkuasa tetapi berjaya membentuk kerajaan yang mantap yang mempunyai dua pertiga majoriti dalam Dewan Rakyat. Selain daripada mencanangkan prestasinya, BN juga menimbulkan beberapa isu yang bertujuan untuk memburuk-burukkan parti pembangkang dan pemimpin mereka. BN sedar bahawa adanya persefahaman dan gabungan sesama parti pembangkang akan memberikan cabaran yang serius kepada BN. Strategi BN bagi mengurangkan saingan parti-parti pembangkang ialah dengan mempersoalkan gabungan itu sendiri serta mempertikaikan kewibawaan dan motif pemimpin.

Semangat 46 yang dipimpin oleh Tengku Razaleigh Hamzah dan dianggotai oleh bekas-bekas ahli UMNO telah bergabung dengan parti-parti Melayu-Islam iaitu PAS, Berjasa dan Hamim dalam usahanya hendak mendapatkan sokongan dan undi orang-orang Melayu. Pada waktu yang sama Semangat 46 mengadakan gabungan dengan parti DAP, PRM dan AMIPF untuk membentuk Gagasan Rakyat. Keanggotaan Semangat 46 dalam APU dan Gagasan Rakyat, dua organisasi yang mempunyai matlamat dan dasar yang berbeza itu memberi peluang kepada BN untuk mempertikaikan matlamat perjuangan APU yang antara lainnya hendak menjadikan Islam sebagai ad-deen. Bagi BN, adalah tidak mungkin APU akan dapat menjadikan Islam sebagai satu cara hidup yang mencakupi segala bidang kalau pada waktu yang sama Semangat 46 bergabung dengan parti politik yang secara terbuka menentang keras sebarang usaha hendak menjadikan Malaysia sebuah negara Islam. Lebih malang lagi menurut BN, Semangat

46 sanggup bekerjasama dengan DAP yang dianggap sebagai sebuah parti cauvinis China. Oleh itu penubuhan APU dan Gagasan Rakyat tidak lebih daripada satu usaha pemimpinnya untuk mendapatkan undi dan seterusnya mendapatkan kuasa.

Walaupun PAS tidak bergabung secara langsung dengan DAP dalam mana-mana organisasi tetapi persekongkolannya dengan Semangat 46 telah memberi ruang yang cukup kepada BN untuk mengeksplor isu tersebut. PAS dituduh bekerjasama dengan DAP dan tentunya BN berharap dengan strategi ini akan menimbulkan syak wasangka dan kebimbangan tentang matlamat sebenar perjuangan PAS. Sebagaimana yang diketahui, bagi setengah orang Melayu DAP mempunyai imej sebagai sebuah parti yang seolah-olah memperjuangkan kepentingan orang China dan mempunyai dasar yang merugikan orang Melayu.⁷

Isu perkauman Melayu-bukan Melayu atau dinyatakan juga dalam bentuk lain iaitu Islam-bukan Islam menjadi lebih ketara dan jelas apabila Parti Bersatu Sabah (PBS) keluar daripada BN pada 15.10.90⁸. Sesungguhnya tindakan PBS itu tidak diduga dan amat memerlukan semua pihak terutamanya BN. Tindakan PBS itu telah meningkatkan keyakinan kumpulan pembangkang dan di pihak yang lain pula telah mencemaskan parti pemerintah.⁹ Dalam tempoh beberapa hari di antara keluarnya PBS daripada BN

-
7. Misalnya Dasar *Malaysian Malaysia* yang diperjuangkan oleh DAP dengan penekanan kepada layanan yang sama kepada semua orang tanpa mengambil kira perbezaan kaum dan keturunan. Ini adalah bertentangan dengan dasar yang diajarkan sekarang yang memberi hak keistimewaan kepada orang Melayu. (Lihat misalnya Lampiran 9).
  8. PBS keluar daripada BN kerana kerajaan pusat tidak menunjukkan reaksi yang positif terhadap tuntutannya. Di antara tuntutan parti itu ialah penyemakan semula 20 perkara, royalti minyak yang lebih tinggi dan stesyen televisyennya untuk Sabah.
  9. Keyakinan pihak pembangkang yang kadangkala menimbulkan keangkuhan sebagaimana yang dibayangkan oleh jawapan Tengku Razaleigh kepada pemberita yang berbunyi ... apa yang anda cakap mengenai dua pertiga? Kita akan menubuhkan kerajaan. Kita sudah pun mempunyai 20 kerusi. Jangan tanya saya soalan bodoh, anda ketinggalan zaman. (Mingguan Kota, 21.10.90)

dengan hari pengundian, BN telah menggunakan taktik *politics of fear* dalam kempennya. Isu utama BN berkisar tentang soal kuasa politik dan masa depan orang Melayu. Pada waktu yang sama media cetak dan media elektronik mula mengidentifikasi PBS dengan agama Kristian. PBS dituduh sebagai sebuah parti yang berjuang untuk menyebarkan agama Kristian serta mengutamakan kepentingan orang Kristian (Lihat Lampiran 3, 5 & 6). Di situ pihak yang lain pula parti itu dituduh cuba membendung perkembangan agama Islam dan menindas orang Islam.

Selain daripada menonjolkan apa yang dikatakan sebagai kelemahan dan kekurangan yang terdapat dalam gabungan pembangkang, BN juga membangkitkan beberapa isu yang bertujuan untuk mempertikaikan kewibawaan pemimpin pembangkang. Dalam konteks ini, Tengku Razaleigh Hamzah yang merupakan ketua barisan pembangkang telah menjadi sasaran utama BN. Hal ini tidak memerlukan kerana pengaruh Tengku Razaleigh masih lagi kuat di kalangan setengah rakyat di negara ini. Berdasarkan kepada kempen, risalah serta laporan dalam akhbar, sekurang-kurangnya terdapat tiga isu utama yang melibatkan Tengku Razaleigh yang sering ditimbulkan.¹⁰ Pertama ialah tentang apa yang dikatakan sikap boros dan pembaziran yang dilakukan oleh Tengku Razaleigh semasa beliau masih dalam kabinet. Beliau dikatakan membazirkan wang negara dengan mengadakan berbagai kemudahan dan perhiasan di Kementerian Kewangan untuk menonjolkan kehebatannya. Daripada pancutan air di hadapan kementeriannya sehingga kepada perabot mewah dan lif khas untuknya, semuanya ditimbulkan bagi memberi gambaran bahawa Tengku Razaleigh

---

10. Ini tidak termasuk isu pita rakaman yang didakwa mengandungi ucapan Tengku Razaleigh dalam mesyuarat tertutup S46. Dalam ucapan itu kononnya Tengku Razaleigh berkata akan membunuh semua pihak (iaitu parti-parti politik) sekiranya S46 berkuasa selepas pilihanraya nanti. Tengku Razaleigh mencabar BN agar menyebarkan pita itu kalau benar-benar wujud. Isu ini mati begitu sahaja dan setakat yang diketahui pita rakaman itu tidak pernah disebarluaskan kepada umum (lihat misalnya *Nusantara*, 14.10.90).

merupakan seorang yang sanggup mengorbankan wang rakyat demi keselesaan dan kepentingan peribadinya.¹¹

Isu BMF juga telah ditimbulkan semula dengan tujuan untuk memburuk-burukkan Tengku Razaleigh. Beberapa hari sebelum pengundian, akhbar-akhbar tempatan menyiarkan sepucuk surat yang kononnya ditulis oleh Lorraine Esme Osman. Dalam surat tersebut Tengku Razaleigh didakwa sebagai tidak amanah dan terlibat secara langsung dalam kes tersebut dan dengan itu tidak layak untuk menjadi pemimpin negara ini.

Di antara isu hangat lain yang telah ditimbulkan pada saat-saat akhir berkempen ialah tentang Tengku Razaleigh yang memakai sigah (tengkolok) yang dikatakan mempunyai lambang salib. Akhbar-akhbar telah menyiarkan gambar itu beberapa kali dan poster-poster yang menunjukkan gambar yang sama juga disebarluaskan kepada orang awam. Mesej yang cuba disampaikan kepada pengundi ialah Tengku Razaleigh sanggup melakukan apa sahaja bagi mengambil hati dan mendapatkan sokongan daripada orang-orang Kristian Sabah.

Isu Angkatan Perpaduan Ummah (APU)

Oleh kerana sebahagian besar pengundi-pengundi di Kelantan terdiri daripada orang-orang Melayu yang beragama Islam, maka isu utama yang sering ditimbulkan ialah tentang hendak menjadikan Islam sebagai satu cara hidup yang mencakupi segala bidang. Penekanan kepada aspek ini sekaligus menghasilkan kritikan kepada sistem sekular yang diamalkan oleh kerajaan BN. Intipati isu ini ialah keinginan APU hendak menjadikan Malaysia sebagai

---

11. Lihat misalnya (Shafie Nor, 1990). Gambar-gambar daripada buku Shafie Nor ini yang membayangkan kemewahan dan pemborosan Tengku Razaleigh dicetak dalam bentuk poster dan disebarluaskan kepada orang ramai semasa pilihanraya di Kelantan.

sebuah negara Islam yang sumber utama undang-undangnya ialah Al-Quran dan Hadis.¹²

Parti-parti pembangkang yang buat pertama kalinya secara serius ingin menumbangkan kerajaan BN dan menukuhkan kerajaan alternatif telah mengeluarkan manifesto bersama yang berjudul *Selamatkanlah Malaysia*. Apa yang dimaksudkan di sini ialah Malaysia perlu diselamatkan daripada berbagai bentuk penyelewengan, pemerintahan yang bersifat kuku besi, undang-undang yang bercorak autoritarian dan berbagai bentuk tindakan yang dianggap menggugat demokrasi. Bagi parti pembangkang, tindakan-tindakan kerajaan itu akan membawa Malaysia ke lembah kehancuran dan parti pembangkang ingin mengubah haluan itu. Dalam manifesto yang sama berbagai janji telah diberikan kepada berbagai lapisan rakyat Malaysia sekiranya parti pembangkang memenangi pilihanraya itu. Di antaranya ialah bayaran 'Kenang Jasa' sebanyak \$100.00 sebulan kepada semua orang yang berumur 55 tahun ke atas, menghapuskan cukai jalan, bayaran tol, lesen radio dan TV, menaikkan elauan khidmat awam kakitangan kerajaan sebanyak \$60.00 bagi semua, gaji minimum dan janji-janji lain yang menarik.¹³

-
12. Untuk keterangan lanjut sila lihat misalnya ringkasan manifesto politik/pilihanraya PAS ke 8 dalam Harakah, 15.10.90; dan *Program Kerajaan Islam Kelantan* dalam Harakah, 22.10.90.
  13. Lihat ringkasan manifesto tersebut dalam Watan, 20.10.90; Mingguan Malaysia 14.10.90.

Keputusan Pilihanraya

Walaupun mendapat tentangan yang hebat daripada gabungan parti pembangkang, BN berjaya menguasai Dewan Rakyat dan dapat mengekalkan majoriti dua pertiga. BN juga menguasai semua negeri kecuali Kelantan yang telah dikuasai oleh APU. Berdasarkan kepada Jadual 1 pada mukasurat 160 dapatlah diperhatikan bahawa BN telah memperolehi sebanyak 127 kerusi Parlimen berbanding dengan 148 kerusi yang dimenanginya dalam tahun 1986.¹⁴ Bagi DAP pula, bilangan kerusi DUN yang dimenanginya meningkat daripada 37 dalam tahun 1986 kepada 45 dalam tahun 1990. Sebaliknya pula, kerusi Parlimen yang dimenangi oleh parti itu telah berkurangan daripada 24 dalam tahun 1986 kepada 20 dalam tahun 1990.

PAS pula berjaya menambahkan bilangan kerusi yang dimenanginya bagi kedua kawasan Parlimen dan DUN. Bagi Parlimen, kerusi yang dimenangi oleh PAS telah meningkat daripada 1 kerusi dalam tahun 1986 kepada 7 kerusi dalam tahun 1990. Bagi kerusi DUN pula, bilangannya bertambah daripada 15 dalam tahun 1986 kepada 33 dalam tahun 1990. Kesemua kerusi Parlimen dan 32 daripada 33 kerusi DUN yang dimenangi oleh PAS adalah bagi kawasan-kawasan di Kelantan dan Trengganu.¹⁵ Semangat 46 yang pertama kali menyertai pilihanraya dalam tahun 1990 berjaya memenangi 8 kerusi Parlimen dan 19 kerusi DUN.

Walaupun banyak calon bebas yang bertanding bagi kawasan Parlimen dan DUN tetapi tidak ada seorang pun yang berjaya memenangi kerusi DUN dan memenangi cuma 4 kerusi Parlimen. Keempat-empat kerusi yang dimenangi itu adalah bagi kawasan Parlimen Sarawak.

14. Pengurangan kerusi ini sebahagian besarnya disebabkan oleh tindakan PBS yang keluar daripada BN menjelang pilihanraya 1990. Dalam pilihanraya itu PBS menang 14 kerusi. Dalam tahun 1986, PBS bertanding atas tiket BN.

15. Kerusi yang satu lagi dimenangi oleh Yang DiPertua PAS Ustaz Fadzil Noor di Bukit Raya, Kedah. Beliau juga memenangi kerusi itu dalam tahun 1986.

JADUAL 1

KEPUTUSAN PILIHANRAYA 1990
BILANGAN UNDI DAN KERUSI YANG DIMENANGI
(Keputusan Pilihanraya 1986 dalam kurungan)

	<i>Jumlah Undi Yang Diperolehi</i>		<i>Rilangan Kerusi Yang Diperolehi</i>	
	P	DUN	P	DUN
BN	2,985,382 (2,649,238)	2,521,079 (2,195,141)	127 (148)	253 (290)
DAP	985,228 (975,544)	664,929 (667,338)	20 (24)	45 (37)
PAS	375,869 (716,952)	540,772 (710,068)	7 (1)	33 (15)
S46	842,342	850,331	8	19
PBS	128,260	-	14	-
Berjasa	-	7,341	-	1
Bebas	179,239 (146,903)	23,169 (25,283)	4 (4)	0
PRM*	38,879 (59,156)	26,646 (50,792)	0 (0)	0 (0)
PERMAS	27,618	-	0	-
PLUS	162 (967)	-	0 (0)	-
AKAR	12,055	-	0	-

Dalam pilihanraya 1986, parti ini dikenali sebagai Parti Sosialis Rakyat Malaysia (PSRM)

- PERMAS - Persatuan Rakyat Malaysia
- PLUS - Parti Buruh Sarawak
- AKAR - Parti Angkatan Keadilan Rakyat

Sumber:

- (i) Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia, *Laporan Pilihanraya Umum Malaysia 1986*, Jabatan Percetakan Negara, Kuala Lumpur, 1988, ms. 117-119.
- (ii) Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia, *Laporan Pilihanraya Umum Malaysia 1990*, Jabatan Percetakan Negara, Kuala Lumpur, 1992, ms. 118-119.

Analisis Keputusan Pilihanraya Kelantan

Walaupun ada pihak yang menduga bahawa BN akan tewas di Kelantan, tetapi tiada siapa yang menyangka APU akan memenangi semua kerusi Parlimen dan DUN (Lihat Jadual 2, m.s. 162). Sesungguhnya keputusan yang demikian adalah di luar dugaan dan agak luar biasa dalam konteks politik Malaysia.¹⁶ Kemampuan BN untuk menguasai kerajaan pusat seringkali dikaitkan dengan faktor 3M - *money, machine, media*. Sokongan kewangan yang kukuh, kemantapan organisasi dan jentera parti serta bantuan daripada agensi dan jabatan kerajaan serta liputan dan kempen oleh media massa dianggap sebagai faktor penting yang menyebabkan kemenangan BN. Sebagaimana di negeri-negeri lain, penggunaan faktor 3M ini juga terdapat di Kelantan. Oleh itu dalam konteks pilihanraya umum 1990 di Kelantan faktor 3M ini nampaknya tidak boleh digunakan bagi menjelaskan keputusan pilihanraya tersebut. Oleh hal yang demikian, penjelasan tentang keputusan 1990 di Kelantan, seharusnya melangkah lebih jauh dari batas-batas 3M tadi.

Penubuhan Semangat 46 dan pergabungannya dengan PAS memang telah diduga akan memberi cabaran yang hebat kepada BN. Ini kerana sejak beberapa pilihanraya yang lepas PAS sentiasa memperolehi lebih kurang 45 peratus daripada undi sah. Di samping itu, BN juga menang tipis dalam banyak kawasan. Dalam tahun 1986 misalnya BN menang dengan majoriti kurang daripada 500 undi dalam 8 kawasan DUN¹⁷ dan menang dengan majoriti kurang daripada 1,000 undi dalam 14 kawasan DUN.¹⁸

-
16. Setakat yang diketahui, ramalan yang paling hampir kepada kenyataan menyatakan yang BN sukar untuk memenangi walau 5 kerusi DUN di Kelantan. Lihat tulisan yang berjudul Mimpi BN di Kelantan dalam Watan, 17.4.90. Sila lihat Lampiran 1 dan 2 untuk mengetahui keputusan pilihanraya 1986 dan 1990 bagi kawasan Parlimen dan DUN Kelantan.
  17. Kawasan tersebut ialah Geting, Wakaf Bharu, Meranti, Bukit Tuku, Peringat, Gaal, Selising dan Banggol Judah (Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia, 1988: 88-90).
  18. BN menang dengan majoriti di antara 501-1,000 undi dalam 6 kawasan yang lain iaitu Sungai Pinang, Gual Periorek, Chetok, Salor, Jeli dan Dabong. (Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia, 1988: 88-90).

JADUAL 2

**KEPUTUSAN PILIHANRAYA 1990: JUMLAH UNDI
DAN KERUSI YANG DIMENANGI OLEH BN, PAS,
SEMANGAT 46 DAN BERJASA BAGI PARLIMEN
DAN DUN DI KELANTAN**

(Keputusan Pilihanraya 1986 dalam kurungan)

	Jumlah Undi		% Undi		Jumlah Kerusi	
	P	DUN	P	DUN	P	DUN
BN	134,279 (187,511)	134,849 (183,177)	32.73 (54.14)	32.94 (53.44)	0 (12)	0 (29)
PAS	133,251 (158,815)	172,284 (157,748)	32.48 (45.86)	42.09 (46.02)	6 (11)	24 (10)
S46	140,281	90,000	34.19	21.99	7	14
Berjasa	-	7,341	-	1.79	-	1
			JUMLAH		13	39

Sumber:

- (i) Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia, *Laporan Pilihanraya Umum Malaysia 1986*, Jabatan Percetakan Negara, Kuala Lumpur, 1988, ms. 117, 122-123, 134-135.
- (ii) Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia, *Laporan Pilihanraya Umum Malaysia 1990*, Jabatan Percetakan Negara, Kuala Lumpur, 1992, ms. 128-129, 159-160.

Menyedari kesetiaan ahli dan penyokong PAS yang sentiasa mengundi parti itu daripada satu pilihanraya ke satu pilihanraya, maka PAS sebenarnya perlu menarik sokongan sebilangan kecil pengundi untuk memenangi kawasan-kawasan berkenaan dan seterusnya menguasai negeri Kelantan. Kemunculan Semangat 46 telah membantu PAS Kelantan untuk mencapai matlamatnya. Dalam konteks ini apa yang berlaku dalam kawasan DUN Temangan boleh dijadikan contoh dan mungkin menggambarkan

apa yang berlaku di kawasan-kawasan lain. Dalam pilihanraya tahun 1986 PAS memperolehi sebanyak 2,783 undi dan tewas di tangan BN yang memperolehi sebanyak 4,372 undi. Dalam pilihanraya 1990 kawasan ini telah ditandingi oleh Semangat 46 yang menentang BN.

Calon Semangat 46 yang bertanding di situ yakin partinya akan dapat menawan kawasan tersebut berdasarkan kepada bilangan ahli dan penyokong DUN Temangan yang berjumlah kira-kira 3,200 orang.¹⁹ Bersama-sama dengan undi yang diperolehi oleh PAS dalam tahun 1986 sebanyak lebih 2,700 undi lagi maka Semangat 46 menjangka akan mendapat lebih 5,000 undi dan ini akan menjamin kemenangan parti itu. Keputusan pilihanraya 1990 menunjukkan kebenaran perkiraan tersebut kerana Semangat 46 memperolehi sebanyak 5,608 undi dan menang dengan majoriti 2,569 undi (sila lihat Lampiran 2).

Berbagai faktor boleh diketengahkan bagi menerangkan tentang mengapa pengundi memilih calon atau parti tertentu dan bukannya yang lain. Biasanya pilihan pengundi itu dipengaruhi oleh keahlian dan kesetiaan kepada parti, manifesto, sumbangan dan prestasi parti, kewibawaan dan populariti calon, isu dan strategi parti. Oleh kerana semua calon BN kalah maka faktor-faktor tersebut tidak boleh diambilkira bagi menerangkan mengapa pengundi di Kelantan membuat keputusan yang demikian. Dalam keadaan di mana semua calon BN tewas dan semua calon APU menang, maka faktor populariti calon dan kewibawaan calon sebenarnya tidak diambilkira oleh para pengundi. Hujah-hujah di atas menjuruskan kepada faktor parti iaitu pengundi di Kelantan mengundi APU dan mahu mempastikan parti itu berkuasa. Namun begitu faktor ini juga tidak dapat menerangkan mengapa APU tidak diterima di negeri-negeri lain selain daripada Kelantan sekiranya dasar manifesto dan perjuangan APU begitu menarik kepada pengundi.

---

19. Temubual dengan calon Semangat 46 kawasan DUN Temangan, Hajjah Kalthum binti Haji Ahmad 19.10.90 di Markas S46 DUN Temangan.

Oleh kerana sokongan padu kepada APU tertumpu kepada satu negeri sahaja maka tidak dapat dielakkan untuk membincangkan faktor semangat kenegerian.²⁰ Kemenangan APU dalam kerajaan pusat akan menjamin seorang yang dihormati dan disanjungi oleh rakyat Kelantan iaitu Tengku Razaleigh Hamzah untuk dilantik sebagai Perdana Menteri. Dalam usaha untuk memenangi pilihanraya itu maka Semangat 46 bukan sahaja bekerjasama dan bergabung dengan parti-parti yang berjuang atas landasan Islam melalui APU tetapi juga dengan parti-parti sekular dan bukan Islam melalui Gagasan Rakyat. Parti-parti pembangkang yakin akan memenangi pilihanraya itu kerana mereka bersatu tenaga menentang musuh yang sama iaitu BN dan juga strategi satu lawan satu.

Keyakinan gabungan pembangkang untuk menang semakin meningkat berikutan dengan tindakan PBS keluar daripada BN dan menyatakan sokongannya kepada Gagasan Rakyat. Walaupun pada peringkat awalnya terdapat keimbangan dalam kem BN tetapi BN khususnya UMNO telah berjaya mengeskplorit isu itu untuk kepentingannya. Keputusan pilihanraya 1990 memungkinkan kita untuk membuat kesimpulan bahawa isu agama yang ditekankan oleh BN berjaya menimbulkan kebencian orang-orang Melayu kepada PBS dan mereka yang bersekongkol dengan parti itu khususnya di Pantai Barat Semananjung. Pengeksploitasiannya isu PBS sebagai parti yang menyebarkan agama Kristian nampaknya memberi kesan. Walau bagaimanapun, isu ini tidak menjelaskan sokongan orang-orang Melayu kepada APU di Kelantan. Malahan sebaliknya mereka semakin yakin bahawa dengan keluarnya PBS daripada BN maka harapan APU untuk berkuasa semakin cerah.

Oleh kerana pentingnya faktor kenegerian dalam pilihanraya 1990 di Kelantan maka isu dan kempen yang memburuk-burukkan

---

21. Ketua Penerangan UMNO, Datuk Hussein Ahmad yang berasal dari Kelantan secara tidak langsung mengakui akan hakikat ini dengan mengatakan bahawa BN kalah teruk di Kelantan disebabkan sikap orang Kelantan yang pelik dalam berpolitik (Watan, 14.6.92).

APU dan pemimpinnya tidak memberi kesan. Sebaliknya isu-isu yang ditimbulkan oleh BN seperti isu salib, BMF, kerjasama dengan DAP dan PBS menimbulkan simpati dan menambahkan sokongan rakyat kepada APU dan Tengku Razaleigh. Rakyat Kelantan, kecuali penyokong setia BN, seolah-olah memekakkan telinga dan semua isu yang ditimbulkan itu dianggap sebagai fitnah. Malahan APU sentiasa bersedia dengan jawapan untuk menangkis isu-isu yang bertujuan untuk mengurangkan sokongan pengundi kepadanya.

Isu Semangat 46 yang bekerjasama dengan DAP dengan mudah dipatahkan oleh penceramah-penceramah parti itu dengan menekankan bahawa UMNO juga bekerjasama dan bergabung dengan parti-parti bukan Islam dan bukan Melayu seperti MCA, MIC dan Gerakan. Isu PBS sebagai parti Kristian dibalas dengan hujah bahawa semasa PBS masih berada dalam BN tidak ditimbulkan pula isu agama ini, isu PBS anti-Islam dan sebagainya. Gambar Tengku Razaleigh memakai sigah dengan lambang yang dikatakan salib dibalas pula dengan gambar Dr. Mahathir Mohamad memakai sigah sedang menari dengan seorang wanita.²¹ Kedua-dua gambar ini tersebar luas beberapa hari sebelum pengundian. Kerjasama dan gabungan di antara PAS dan Semangat 46 memang diduga akan menggugat kedudukan BN di Kelantan. Kombinasi di antara kesedaran agama yang membolehkan PAS mendapat sekitar 45 peratus undi dan semangat kenegerian yang mahu mempastikan seorang anak negeri menjawat jawatan tertinggi dalam kerajaan pusat merupakan senjata yang tidak mampu ditangani oleh BN dalam pilihanraya 1990 di Kelantan.

---

21. Bilik Gerakan Barisan Nasional mendakwa gambar yang disebarluaskan itu adalah palsu walaupun mengaku yang Dr. Mahathir pernah dipakaikan sigah semasa melawat Sabah dahulu tetapi sigah itu tidak bersalib. Lihat Utusan Malaysia, 20.10.90.

Rumusan

Komposisi kaum yang majoritinya Melayu dan Islam, kesedaran agama yang memungkinkan PAS bertapak kuat, kedudukan sosio-ekonomi yang secara relatifnya lebih mundur daripada negeri-negeri lain dan semangat kenegerian merupakan di antara aspek yang perlu diambilkira semasa membuat analisis tentang pilihanraya di Kelantan. Oleh itu satu pendekatan yang agak berbeza perlu digunakan dalam memahami pergolakan politik dan tingkahlaku pengundi dalam pilihanraya 1990 yang lalu di negeri itu.

Sebagaimana yang telah dijelaskan di atas, pendekatan yang semata-mata menumpukan kepada faktor 3M - *money, machine, media* - ternyata gagal untuk memberi penjelasan yang memuaskan tentang pilihanraya 1990 di Kelantan. Walaupun UMNO mempunyai dan menggunakan ketiga-tiga faktor 3M, tetapi parti itu gagal memenangi sebarang kerusi di Kelantan. Oleh itu satu pendekatan yang mengambilkira kesedaran agama dan semangat kenegerian mampu memberikan penjelasan yang lebih memuaskan tentang pilihanraya di Kelantan.

Selain daripada itu, strategi yang perlu digunakan dalam usaha untuk memenangi hati pengundi juga seharusnya berbeza. Kalau di negeri-negeri lain, penekanan kepada isu kebendaan masih boleh dan berkesan bila digunakan tetapi janji-janji pembangunan dan peruntukan sekian juta nampaknya tidak begitu berkesan di Kelantan. Malah, oleh kerana terlalu kerap berjanji dan rakyat pula tidak pasti sejauhmana ditunaikan, maka akhirnya janji-janji itu dianggap sebagai tidak lebih daripada satu sandiwara. Bagi UMNO iaitu parti yang sering mengamalkan strategi ini, para pemimpinnya masih yakin bahawa rakyat Kelantan boleh digulung dengan janji pembangunan dan wang ringgit dan amalan ini dijangka akan terus digunakan dalam kempen-kempen pilihanraya yang akan datang.

Di satu pihak yang lain pula, parti itu menyedari bahawa sebahagian pengundi lebih tertarik kepada soal kerohanian dan keagamaan daripada soal kebendaan. Walau bagaimanapun, ideologi dan perjuangan UMNO tidak memungkinkan parti itu untuk pergi jauh dalam soal-soal kerohanian dan keagamaan. UMNO nampaknya tidak boleh pergi jauh daripada membangkitkan soal menerapkan nilai-nilai Islam sedangkan rakyat telah mula didekah tentang melaksanakan hukum-hukum Islam.

Berlainan dengan UMNO, APU lebih menumpukan kepada isu agama dalam usaha untuk meluaskan pengaruh dan mendapatkan sokongan. Walau bagaimanapun, sebagai parti yang mempunyai kuasa, penerusan sokongan tidak lagi semata-mata berdasarkan kepada kemampuan pemimpinnya untuk membincangkan dan menyarankan, tetapi akan dilihat dari sudut kebolehannya untuk melaksanakan hukum-hukum Islam sebagaimana yang dijanjikan. Berdasarkan kepada apa yang telah dilakukan oleh kerajaan Kelantan APU berjaya memberikan gambaran yang parti itu serius hendak melaksanakan hukum-hukum Islam di negeri itu. Adanya gambaran yang demikian disertakan pula dengan perpaduan di antara S46 dan PAS mungkin menyulitkan lagi usaha UMNO untuk menawan semula Kelantan.

RUJUKAN

- Barisan Nasional. *Ke arah Keamanan, Kestabilan dan Kemakmuran Malaysia.* Ibu Pejabat Barisan Nasional, Kuala Lumpur.
- Shafie Nor, 1990. *Dosa-Dosa Tengku Razaleigh.* Nusantara Publishing, Kuala Lumpur.
- Sulizi Che Awang, 1992. 'Pilihanraya Kecil Dewan Undangan Negeri Kelantan Kawasan Limbongan, 24 Ogos 1991: Satu Kajian'. Latihan Ilmiah, Jabatan Sains Politik, Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi, Sesi 1991/92.
- Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia. 1982. *Laporan Pilihanraya Umum 1982.* Jabatan Percetakan Negara, Kuala Lumpur.

- _____. 1988 . *Laporan Pilihanraya Umum 1986.* Jabatan Percetakan Negara,Kuala Lumpur.
- _____. 1992 . *Laporan Pilihanraya Umum 1990.* Jabatan Percetakan Negara, Kuala Lumpur.

SURAT KHABAR

Berita Harian,Oktober 1990 dan April 1992.

Harakah, Oktober 1990 dan April 1990.

Mingguan Kota, Oktober 1990.

Nusantara, Oktober 1990 dan April 1992.

The Star, April 1992.

Utusan Malaysia, Oktober 1990, Ogos 1991 & April 1992.

Watan, April 1990, Mei 1990, Oktober 1990 & Jun 1992.

**PILIHANRAYA PARLIMEN KELANTAN
1986 DAN 1990: JUMLAH UNDI DAN
MAJORITI BN, PAS DAN S46**

		BN	PAS	S46	MAJORITI
P.17	Tumpat				
	1986	16,760	15,050		1,710
	1990	12,918	24,578		11,662
P.18	Pengkalan Chepa				
	1986	13,326	17,501		4,175
	1990	9,874	27,321		17,447
P.19	Kota Baharu				
	1986	20,310	15,277		5,033
	1990	12,106		27,566	15,460
P.20	Pasir Mas				
	1986	15,711	11,903		3,808
	1990	10,776		29,066	9,290
P.21	Rantau Panjang				
	1986	13,196	11,784		1,412
	1990	11,841	18,618		6,777
P.22	Nilam Puri				
	1986	12,911	12,359		552
	1990	11,457	19,596		8,139
P.23	Bachok				
	1986	16,617	16,347		270
	1990	12,518	24,772		12,254

		BN	PAS	S46	MAJORITI
P.24	Pasir Puteh				
1986	13,724	10,955		2,769	
1990	10,104		17,824	7,720	
P.25	Kok Lanas				
1986	14,099	10,975		3,124	
1990	9,097		19,203	10,106	
P.26	Tanah Merah				
1986	14,969	11,422		3,547	
1990	11,189		20,705	9,525	
P.27	Machang				
1986	11,110	9,713		1,397	
1990	8,206		15,944	7,738	
P.28	Kuala Kerai				
1986	12,240	10,330		1,910	
1990	8,471	18,366		9,895	
P.29	Gua Musang				
1986	12,538	5,219		7,319	
1990	5,724		18,973	13,249	

Sumber:

- Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia, *Laporan Pilihanraya Umum 1986*. Jabatan Percetakan Negara, Kuala Lumpur, 1988, m.s. 65.
- Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia, *Laporan Pilihanraya Umum 1990*. Jabatan Percetakan Negara, Kuala Lumpur, 1992, m.s. 63-64.

PILIHANRAYA DUN KELANTAN 1986 DAN 1990:
JUMLAH UNDI DAN MAJORITI
BN, PAS, S46 DAN BERJASA*

	BN	PAS	S46	MAJORITI
N.1	Geting			
	1986	5,152	4,665	487
	1990	5,301	6,728	1,427
N.2	Sungai Pinang			
	1986	5,195	4,530	665
	1990	4,278	7,458	3,180
N.3	Wakaf Baharu			
	1986	6,146	5,810	336
	1990	3,960	9,985	6,025
N.4	Semut Api			
	1986	4,094	6,233	2,139
	1990	2,511	9,504	6,993
N.5	Kemumin			
	1986	5,045	5,906	861
	1990	4,900	9,310	4,410
N.6	Banggol			
	1986	3,920	5,288	1,368
	1990	2,322	8,397	6,075
N.7	Padang Garong			Berjasa
	1986	6,729	4,773	1,956
	1990	4,602	7,341	2,739

* Berjasa bertanding di N.7 Padang Garong sahaja.

		BN	PAS	S46	MAJORITI
N.8	Bukit Payong				
	1986	6,291	4,537		1,754
	1990	4,402	8,494		4,092
N.9	Lundang				
	1986	5,151	5,984		833
	1990	3,483	9,354		5,871
N.10	Tendong				
	1986	5,589	3,463		2,126
	1990	3,839		6,607	2,768
N.11	Pengkalan Pasir				
	1986	5,743	3,678		2,065
	1990	4,039	6,872		2,835
N.12	Meranti				
	1986	4,558	4,385		173
	1990	3,209	6,736		3,527
N.13	Gual Periok				
	1986	4,578	3,955		
	1990	3,955		6,500	2,526
N.14	Bukit Tuku				
	1986	4,218	3,846		372
	1990	4,243	6,336		2,093
N.15	Chetok				
	1986	4,329	3,818		511
	1990	3,352	5,642		2,290

		BN	PAS	S46	MAJORITI
N.16	Salor				
1986	4,872	3,939		933	
1990	3,666		6,956	3,290	
N.17	Mulong				
1986	3,403	3,815		412	
1990	2,846	5,794		2,948	
N.18	Peringat				
1986	4,555	4,419		136	
1990	4,193	7,413		3,220	
N.19	Tawang				
1986	5,409	5,641		232	
1990	3,626	8,808		5,182	
N.20	Perupok				
1986	5,034	5,166		132	
1990	4,179	7,221		3,042	
N.21	Jelawat				
1986	6,208	5,078		1,130	
1990	4,724		8,334	3,610	
N.22	Cherang Ruku				
1986	4,436	3,133		1,303	
1990	3,540	5,124		1,584	
N.23	Limbongan				
1986	5,187	3,947		1,240	
1990	3,359		7,091	3,732	

		BN	PAS	S46	MAJORITI
N.24	Gaal				
	1986	4,103	3,674		429
	1990	2,764	5,837		3,073
N.25	Selising				
	1986	4,609	4,368		241
	1990	2,950	6,855		3,905
N.26	Ketereh				
	1986	5,126	3,738		1,388
	1990	3,990	6,916		2,926
N.27	Pulai Chondong				
	1986	4,249	2,807		1,442
	1990	2,493		5,083	2,590
N.28	Bukit Panau				
	1986	5,504	4,384		1,120
	1990	4,322	7,504		3,182
N.29	Panglima Bayu				
	1986	5,074	3,628		1,446
	1990	3,701	6,622		2,921
N.30	Jeli				
	1986	4,167	3,349		818
	1990	3,103	6,495		3,392
N.31	Gual Ipoh				
	1986	3,859	2,277		1,582
	1990	2,931		4,218	1,287

		BN	PAS	S46	MAJORITI
N.32	Labok				
	1986	3,321	4,525		1,204
	1990	2,447	6,196		3,749
N.33	Banggol Judah				
	1986	3,487	3,058		429
	1990	3,078	5,198		2,120
N.34	Temangan				
	1986	4,872	2,783		2,089
	1990	3,039	5,608		2,569
N.35	Guchil				
	1986	3,749	4,078		329
	1990	3,275	6,323		3,048
N.36	Manek Urai				
	1986	3,056	3,650		594
	1990	2,362	5,970		3,608
N.37	Dabong				
	1986	3,410	2,470		940
	1990	1,351		5,922	4,571
N.38	Paloh				
	1986	5,329	1,669		3,660
	1990	2,737		8,408	5,671
N.39	Galas				
	1986	3,420	1,281		2,139
	1990	1,760		4,465	2,705

Sumber:

- (i) Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia, *Laporan Pilihanraya Umum 1986*. Jabatan Percetakan Negara, Kuala Lumpur, m.s. 167-168.
- (ii) Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia, *Laporan Pilihanraya Umum 1990*. Jabatan Percetakan Negara, Kuala Lumpur, m.s. 159-160.

Selepas Pilihanraya Umum 1990: Pengalaman Kelantan

Mohammad Agus Yusoff*

Kertas ini bertujuan untuk membincangkan perkembangan politik Kelantan selepas pilihanraya umum 1990. Dilihat dari ruang lingkup tajuk ini, ia adalah begitu luas sekali. Jadi, bagi meringkaskan perbincangan, kertas ini akan menumpukan hanya kepada tiga bahagian sahaja. Pertamanya ialah tentang hubungan kerajaan Pusat dengan kerajaan Negeri. Bagi membincangkan hal ini, kerangka konsep negara Persekutuan akan digunakan. Kedua, kertas ini akan membincangkan tentang hubungan sesama parti-parti politik yang menyertai Angkatan Perpaduan Ummah (APU). Antara persoalan yang akan dilihat ialah apakah bentuk hubungan sesama anggota APU ini masih berjalan dengan baik seperti mana semasa menghadapi pilihanraya 1990 atau telah bertukar kepada satu bentuk hubungan yang lain. Ketiga, kertas ini akan melihat kepada perubahan-perubahan politik dan pentadbiran Kelantan selepas pilihanraya umum 1990.

Konsep Negara Persekutuan

Persekutuan ataupun *federalisme* merupakan satu sistem pentadbiran yang diamalkan dikebanyakan negara. Istilah persekutuan adalah berasal dari perkataan Yunani *feodus* yang bermaksud persetujuan atau perjanjian. Ia merupakan percantuman beberapa wilayah atau negeri yang bebas dan seterusnya membentuk negara bersekutu di bawah satu struktur perlombagaan yang dinamakan perlombagaan pusat.¹

-
- * Saudara Mohammad Agus Yusoff ialah pensyarah pentadbiran awam di Jabatan Sains Politik, Universiti Kebangsaan Malaysia.
  - 1. Wilayah atau negeri-negeri tadi dikenali dengan berbagai-bagai nama dan gelaran seperti *negeri* di Amerika Syarikat, Australia, India dan Malaysia, *wilayah* di Kanada dan Pakistan, *kanton* di Switzerland, dan *lands* di Germania.

Menurut K.C. Wheare (1968:46), pentadbiran persekutuan merupakan satu sistem kerajaan yang mengandungi kerajaan pusat dan kerajaan negeri yang masing-masing mempunyai bidang kuasa tersendiri yang bersifat sedarjat (*co-equal*) dan bebas seperti yang ditetapkan oleh perlembagaan. Sistem ini sangat menekankan kepada pembahagian kuasa antara kerajaan pusat dengan kerajaan negeri sebagai asas yang paling utama dalam pentadbiran persekutuan. Di Malaysia, pembahagian kuasa antara kerajaan pusat dengan kerajaan negeri ini telah diperuntukkan dengan jelas dalam Jadual Kesembilan Perlembagaan.²

Liwingstone (1974) menyangkal kenyataan Wheare. Beliau berpendapat corak pentadbiran persekutuan mestilah berasaskan kepada kuasa ekonomi, politik, sosial dan kebudayaan. Ia sama sekali tidak berasaskan perlembagaan dan undang-undang. Penubuhan pentadbiran ini adalah untuk mengatasi masalah berbangkit akibat dari tarikan-tarikan kuasa ekonomi, politik, sosial dan budaya masyarakat itu sendiri. A.C. Kapur pula mendefinisikan pentadbiran persekutuan sebagai *dual government*, iaitu suatu sistem yang mengandungi pembahagian kuasa dan fungsi antara kerajaan pusat dan negeri. Pembahagian kuasa ini adalah seperti yang ditentukan oleh perlembagaan dan masing-masing kerajaan hanya berhak bertindak di bawah bidang kuasa seperti yang telah diperuntukkan oleh perlembagaan. Sekiranya ada apa-apa perubahan yang hendak dibuat berkaitan dengan pembahagian kuasa ini, maka perlembagaan mestilah dipinda terlebih dahulu (A.C. Kapur, 1981:328).

William H. Riker juga sependapat dengan A.C. Kapur. Beliau mendefinisikan sistem kerajaan persekutuan sebagai *dua peringkat*

2. Jadual Kesembilan adalah senarai perundangan yang dibahagikan kepada tiga senarai utama, iaitu senarai persekutuan, senarai negeri dan senarai bersama. Di bawah senarai persekutuan, kerajaan pusat mempunyai kuasa di dalam hal-hal yang berkaitan dengan dasar luar, kerakyatan, pendidikan, kewangan dan keselamatan. Kerajaan negeri pula mempunyai kuasa dalam hal-hal yang berkaitan dengan adat resam, tanah dan agama. Manakala senarai bersama adalah kuasa dan tanggungjawab yang dikongsi secara bersama antara kerajaan pusat dengan kerajaan negeri seperti buasiswa pertanian dan kebijakan sosial.

kerajaan memerintah negara dan rakyat yang sama yang mana tiap-tiap satu peringkat mempunyai sekurang-kurangnya satu kawasan tindakan autonomi baginya (William H. Riker, 1964:11). Justeru itu konsep pentadbiran persekutuan boleh diertikan sebagai ... *one in which a constitution divides governmental powers between the central or national government and the constituent governments, giving substantial function, to each. Neither the central nor the constituent government receives its powers from the other: both derive them from a common source, a constitution. This constitutional distribution of powers cannot be changed by the ordinary process of Legislation...* (James & Patterson, 1978:33).

Di Malaysia, perhubungan antara kerajaan persekutuan dan kerajaan negeri serta peruntukan kuasa menzahirkan perlombagaan persekutuan yang berat ke sebelah pusat. Namun demikian, tiap-tiap satu kerajaan negeri adalah bebas mengikut kuasa perundangan dan pemerintahan yang ditetapkan. Berdasarkan Jadual Kesembilan Perlombagaan, perkara-perkara penting seperti hal-ehwal luar negeri, pertahanan, keselamatan dalam negeri dan pentadbiran keadilan, kewarganegaraan, perdagangan dan perindustrian adalah tertakluk dalam bidang kuasa kerajaan Persekutuan, manakala hak kemajuan sumber alam seperti tanah, pertanian dan perhutanan terletak di bawah bidang kuasa kerajaan Negeri. Kedua-dua kerajaan Pusat dan kerajaan Negeri mempunyai hak untuk meluluskan undang-undang ke atas perkara-perkara dalam senarai masing-masing. Walau bagaimanapun dalam sistem persekutuan di Malaysia seperti yang dinyatakan sebelum ini, sebahagian besar daripada kuasa itu adalah dipegang oleh kerajaan Pusat dan bukan oleh kerajaan Negeri.

Perkara 74 memperuntukkan bahawa Parlimen boleh membuat undang-undang mengenai mana-mana perkara yang disebutkan dalam Senarai Persekutuan atau Senarai Bersama atau sebagaimana yang selainnya diperuntukkan oleh perlombagaan. Menurut Perkara 75 pula, jika mana-mana undang-undang negeri adalah berlawanan dengan undang-undang persekutuan, maka undang-undang persekutuan hendaklah digunakan dan undang-undang

negeri itu hendaklah terbatas setakat mana ia berlawanan dengan undang-undang persekutuan.

Ini jelas menunjukkan bahawa kerajaan Persekutuan adalah lebih kukuh berbanding dengan Kerajaan Negeri. Begitu juga dengan Perkara 76 yang memperuntukkan bahawa Parlimen boleh membuat undang-undang mengenai apa-apa perkara yang disebutkan dalam Senarai Negeri jika ia melibatkan sebarang perjanjian antara persekutuan dan negeri lain atau keputusan sebarang badan antarabangsa yang dianggotai oleh persekutuan, atau jika berlaku persamaan undang-undang antara dua atau lebih negeri dan jika diminta untuk berbuat demikian oleh mana-mana Dewan Undangan Negeri.

Dalam menjalankan kuasa pemerintahan persekutuan, seseorang pegawai yang diberi kuasa oleh kerajaan Persekutuan boleh dibawah Perkara 95, memeriksa mana-mana jabatan atau kerja kerajaan Negeri dengan tujuan hendak membuat suatu laporan mengenainya kepada kerajaan Persekutuan. Walau bagaimanapun pemeriksaan hanya boleh dilakukan ke atas jabatan atau kerja yang dijalankan itu adalah berkenaan dengan perkara-perkara yang tidak secara ekslusifnya berada dalam kelayakan negeri. Selain itu, Perkara 81 memperuntukkan bahawa kuasa pemerintah tiap-tiap negeri hendaklah dijalankan supaya apa-apa undang-undang persekutuan yang dipakai bagi negeri itu dipatuhi dan supaya tidak menghalang kelincinan perjalanan kuasa pemerintahan persekutuan.

Bersampingan dengan keberat-sebelahan kuasa kepada kerajaan persekutuan, bagaimanapun terdapat juga jaminan-jaminan tertentu ke atas kerajaan negeri, umpamanya Perkara 38 dan Perkara 71 serta kaitannya dengan pindaan-pindaan perlombagaan.

Memandangkan pembahagian kewangan seperti mana yang diperuntukkan di bahagian VII Perlombagaan adalah lebih kepada kerajaan persekutuan, maka ini mengurangkan kuasa negeri. Kuasa kewangan kerajaan persekutuan boleh digunakan sebagai

alat untuk mempastikan kerajaan negeri mengikut polisi persekutuan dan kemungkinan kuasa ini disalahgunakan tidak patut diketepikan sama sekali. Pergantungan kewangan negeri-negeri sebagaimana yang diterangkan, terbukti sukar bagi sesebuah negeri yang kerajaannya dikawal oleh sebuah parti (pembangkang) yang berlainan dari parti yang memerintah di peringkat persekutuan.

Setelah membincangkan tentang konsep Persekutuan dan peruntukan-peruntukan dalam perlumbagaan yang berkaitan dengan pemerintahan mengikut konsep ini dalam konteks politik Malaysia, kertas ini akan cuba untuk menganalisis di bahagian pertama perbincangan ini sama ada, hubungan kerajaan Pusat dengan kerajaan Kelantan selepas pilihanraya umum 1990 berjalan mengikut prinsip Persekutuan seperti mana yang diperuntukkan oleh Perlumbagaan atau sebaliknya.

Hubungan Kerajaan Pusat dengan Kerajaan Negeri

Selepas kekalahan Barisan Nasional (BN) di Kelantan dalam pilihanraya umum yang lepas³ sekali lagi Kelantan menjadi tunjuan pemerhati-pemerhati politik apabila wujudnya ciri-ciri *anti-Kelantan* seperti yang digambarkan oleh kerajaan Pusat. Pemerhati-pemerhati politik menyifatkan tindakan kerajaan Pusat ini adalah disebabkan oleh wujudnya perasaan dendam akibat kekalahan dalam pilihanraya umum yang lepas. Walaupun kerajaan Pusat menunjukkan reaksi yang dingin ke atas kerajaan Angkatan di Kelantan, tetapi kerajaan Kelantan di bawah pimpinan Nik Aziz sejak dari awal lagi telah menyuarakan keinginannya untuk menjemput Perdana Menteri melawat negeri tersebut. Pelawaan Menteri Besar Kelantan ini menimbulkan perasaan tidak senang hati di kalangan sesetengah pemimpin UMNO dan

---

3. Untuk keterangan lanjut tentang keputusan pilihanraya umum 1990 dan faktor-faktor yang membawa kepada kekalahan UMNO, lihat *inter alia* Mohammad Agus Yusoff (*Dunia Islam*, November 1990); dan Rahim Tahir (*Aliran*, Jil. 10, 1990).

mereka mendakwa Menteri Besar sebagai tidak ikhlas, tetapi sekadar mencari publisiti.⁴

Hasrat kerajaan Kelantan untuk bekerjasama dan berbaik-baik dengan kerajaan Pusat kurang mendapat sambutan kerajaan Pusat, malah kerajaan Pusat telah menjalankan dasar-dasar yang boleh dikatakan bersifat permusuhan dengan kerajaan Kelantan. Hal ini dapat dilihat dari tindakan kerajaan Pusat tidak menjemput Menteri Besar Kelantan dan Ketua Menteri Sabah ke Mesyuarat Ketua-ketua Kerajaan Negeri, sebaliknya melantik Menteri Belia dan Sukan, Senator Hj. Annuar Musa sebagai wakil kerajaan Kelantan dan Menteri Tanah dan Kemajuan Koperasi, Tan Sri Sakaran Dandai sebagai wakil kerajaan Sabah. Alasan kerajaan Pusat ialah *kehadiran pemimpin dari kedua-dua negeri itu tidak diperlukan kerana mesyuarat itu bukan berdasarkan kepada keperluan undang-undang, tetapi sekadar menyelaraskan hubungan penting antara kerajaan Pusat dengan kerajaan Negeri sahaja* (*Watan*, 13 November 1990). Pengurus ALIRAN, Dr. Chandra Muzaffar menyifatkan tindakan kerajaan Pusat ini sebagai bertentangan dengan prinsip Persekutuan kerana sebagai satu unit politik di bawah Persekutuan, kerajaan Pusat juga bertanggungjawab bukan sahaja kepada negeri yang menyokongnya tetapi juga kepada keseluruhan rakyat di negara

-
4. Antara pemimpin UMNO yang merasa tidak senang hati dengan pelawaan Menteri Besar ialah bekas Timbalan Menteri Perumahan dan Kerajaan Tempatan yang juga Ketua Penerangan UMNO Pusat, Datuk Hj Hussein Ahmad. Dalam satu kenyataan akhbar beliau berkata jika kerajaan Kelantan ikhlas, maka mereka mesti meminta maaf kepada Perdana Menteri terlebih dahulu sebelum menjemput beliau melawat Kelantan. Ini kerana PAS dan S46 telah membuat pelbagai fitnah yang memburuk-burukkan Perdana Menteri sama ada yang menyentuh peribadimahupun pentadbirannya semasa kempen pilihanraya yang lalu (*Utusan Malaysia*, 3 November 1990). Dalam suasana sebegitu, Timbalan Menteri Besar Kelantan, Haji Rozali Isoleh berkata, *Kerajaan Negeri sediamenerima kunjungan Perdana Menteri ke Kelantan kerana 'kita tidak pernah bermusuhan dengan sesiapa'*. Tiada sebab mengapa Perdana Menteri tidak mahu melawat Kelantan kerana Kelantan juga sebuah negeri di bawah Persekutuan Tanah Melayu. Sesungguhnya, masa untuk berpolitik telah berlalu dan rakyat Kelantan akan mengalu-alukan ketibaan Perdana Menteri nanti (*Watan*, 27 November 1990).

ini³ (Watan, 6 Disember 1990). Justeru itu, mesyuarat tidak perlu ditekankan sebagai mesyuarat parti BN sahaja kerana wang negara ada juga datangnya dari penyokong-penyokong parti pembangkang di negeri-negeri tersebut. Selain itu, tindakan kerajaan Pusat melucutkan dua jawatan sampingan Menteri Besar sebagai Pengurus Jawatankuasa Tindakan Negeri dan Pengarah Jawatankuasa Kerja Keselamatan Negeri juga menggambarkan sikap dingin kerajaan Pusat. Pada teorinya, kerajaan Pusat tidak seharusnya campurtangan dengan keputusan yang dibuat oleh rakyat Kelantan kerana *sistem Persekutuan adalah satu penyusunan politik di mana kewibawaan perlembagaan dibahagikan antara sebuah kerajaan Pusat dengan dua atau lebih kerajaan Negeri* (Zuraina Majid, 1982:25).⁴ Selain melanggar prinsip-prinsip persekutuan, tindakan kerajaan Pusat melucutkan dua jawatan sampingan Menteri Besar merupakan ancaman kepada kedudukan Menteri Besar kerana sejarah membuktikan bahawa keamanan dalam sebuah Persekutuan hanya boleh dicapai sekiranya Lim Kit Siang, *adalah karut sama sekali apabila seseorang Menteri Besar dan Ketua Menteri hanya layak mengetuai jawatankuasa keselamatan negeri apabila berada dalam BN tetapi dengan serta merta menjadi tidak layak apabila meninggalkan BN. Parti politik boleh tidak setuju mengenai kepercayaan dan matlamat politik, tetapi tidak ada*

-
5. Tindakan kerajaan Pusat tidak menjemput Menteri Besar menghadiri Mesyuarat Menteri-menteri Besar dan Ketua-ketua Menteri adalah pertama kali berlaku dalam sejarah politik moden tanahair. Kerajaan Kelantan dan Pulau Pinang pernah dikuasai oleh parti pembangkang (PAS dan GERAKAN) pada tahun 1969, tetapi mereka turut serta dalam mesyuarat antara Kerajaan-kerajaan Negeri dengan kerajaan Pusat yang pertama pada tahun 1970.
  6. Mengikut K.C. Wheare, salah satu dari prinsip asas Persekutuan ialah *wujudnya dua peringkat kerajaan, iaitu kerajaan pusat dan kerajaan negeri dan tiap-tiap kerajaan ini hendaklah dihadkan kepada bidang kuasa masing-masing dan dalam pada itu hendaklah bebas dari campurtangan yang lain* (1964: 10-11). Untuk perbincangan lanjut tentang konsep dan definisi sistem Persekutuan, lihat K.C. Wheare (1964) dan Livingstone (1974). Lihat juga Shaikh Mohd Noor terdapat hubungan rapat antara kerajaan Pusat dan kerajaan negeri tanpa mengira pertalian politik. Seperti kata Alam (1984) dan Ahmad Ibrahim (1974) tentang aplikasi konsep ini dalam konteks politik Malaysia.

sebab kenapa mereka tidak boleh bersetuju dan bertindak bersama demi keselamatan Persekutuan (*Watan*, 8 Disember 1990).

Dasar anti-Kelantan kerajaan Pusat ini juga dapat dilihat dalam kes pembatalan pemberian subsidi baju kepada para petani. Menurut Pengurus Persatuan Peladang, alasan utama kerajaan menghentikan bantuan subsidi baju ialah kerana kebanyakannya *baju subsidi yang diberikan tidak sampai ke tangan petani kerana ada pihak yang tidak bertanggungjawab telah mendaftarkan nama di beberapa pejabat LPP untuk memperolehi bekalan* (*Watan*, 25 Disember 1990). Antara pusat-pusat tersebut ialah Pengkalan Kubur, Tumpat, Pasir Mas dan Tanah Merah. Menteri Pertanian, Datuk Sanusi Junid pula mengatakan punca utama adalah kerana *tindakan kerajaan negeri memecat penghulu-penghulu. Dengan tindakan tersebut, maka kerajaan pusat mengkhawatirkan akan berlaku ketidakadilan dalam pembahagian baju kerana penghulu-lah yang bertanggungjawab menyalurkan bantuan baju kepada para petani* (*Watan*, 17 Januari 1991).

Walau apapun alasan yang diberikan oleh kerajaan Pusat, tindakan pembatalan pemberian baju tersebut menggambarkan niat kerajaan Pusat untuk menyukarkan pemerintahan kerajaan Kelantan. Berikutan keputusan tersebut, rakyat Kelantan terpaksa membeli sendiri baju padi yang diperlukan untuk menambah hasil masing-masing. Bagi membantu petani yang kurang mampu, maka kerajaan Negeri telah mengambil langkah untuk membekalkan baju kepada para petani dengan harga RM3 sekampit.⁷ Apabila kerajaan Kelantan mengumumkan akan mengeluarkan baju sendiri, maka sekali lagi isu ini dipolitikkan oleh kerajaan Pusat kerana

7. Temubual dengan Timbalan Menteri Besar, Hj. Rozali Isohak di Kota Bharu pada 17 Februari 1991. Beliau mengatakan untuk tidak mempolitikkan pemberian baju, maka kerajaan Negeri mengambil keputusan *melantik ketua-ketua jajahan sebagai Pengurus Jawatankuasa Subsidi Baju yang bertanggungjawab menyalurkan subsidi baju kepada para petani. Ini adalah untuk mempastikan semua petani tanpa mengira penyokong Angkatan atau UMNO akan mendapat baju yang diperlukan untuk tanaman masing-masing.*

baja yang dikeluarkan itu terpaksa dibayar oleh petani sedangkan sebelum ini ia hanya diberi percuma oleh kerajaan Pusat. Jelas di sini wujud suatu perbezaan pendapat pemimpin-pemimpin kerajaan Pusat dengan pemimpin-pemimpin kerajaan Kelantan.

Berhubung dengan hutang kerajaan Negeri, Timbalan Menteri Kewangan, Datuk Loke Yew menegaskan dalam persidangan parlimen pada bulan Disember 1990 bahawa kerajaan Negeri masih berhutang RM711,670,000 dengan kerajaan Pusat. Daripada jumlah tersebut, RM73,720,000 ialah untuk tujuan pembekalan air paip, RM74,340,000 untuk tujuan perumahan kos rendah, RM308,610,000 untuk Perbadanan Kemajuan Ekonomi Negeri dan lain-lain tujuan sebanyak RM255,000,000 (*Berita Harian*, 22 Disember 1990). Untuk mempastikan kerajaan Negeri membayar balik hutangnya, maka kerajaan Pusat bertindak menghentikan bantuan kewangan kepada kerajaan Negeri sehingga hutangnya selesai dibayar. Tindakan kerajaan Pusat menghukum kerajaan Negeri dianggap satu pencabulan kepada semangat Persekutuan kerana perlombagaan memperuntukkan *pengawalan kewangan di tangan kerajaan Pusat* (lihat Jadual Kesembilan, *Perlombagaan Persekutuan*). Dengan sekatan pinjaman yang dikenakan oleh kerajaan Pusat, maka sukarlah kerajaan Negeri mendapatkan sumber-sumber bagi meneruskan projek-projek pembangunan. Berkaitan dengan hutang kerajaan Negeri, Timbalan Menteri Besar II (TMBII) Hj. Rozali Isohak menegaskan; *kerajaan Angkatan tidak boleh disalahkan dalam hutang kerajaan Negeri kepada kerajaan Pusat kerana hutang tersebut adalah hutang kerajaan yang lalu di bawah pimpinan parti BN. Adalah tidak munasabah untuk menyatakan kerajaan Angkatan berhutang lebih dari RM700 juta dari kerajaan Pusat dalam tempoh tidak sampai setahun memerintah. Semasa BN mengambil alih kerajaan negeri dari PAS pada tahun 1978 dahulu, hutang kerajaan Negeri cumalah RM74 juta sahaja.... Isu hutang ini digunakan oleh kerajaan Pusat sebagai senjata utama untuk menjatuhkan kerajaan Angkatan di Kelantan. Mereka sememangnya tahu bahawa Kelantan adalah negeri miskin yang memerlukan bantuan kewangan untuk melaksanakan program-program pembangunan.*

bukannya membayar balik hutang yang dibuat oleh kerajaan BN dahulu.*

Selain dari menyekat bantuan kewangan kepada kerajaan Negeri, kerajaan Pusat juga menubuhkan Jabatan Pembangunan Persekutuan (JPP) yang beribu pejabat di bangunan Hankyu Jaya, Kota Bharu dengan tujuan untuk *menjaga kepentingan dan nasib penyokong-penyokong UMNO yang tidak dipedulikan oleh kerajaan Kelantan.** Namun begitu, kajian ini mendapati tujuan sebenar penubuhan JPP adalah berbau politik di mana kerajaan Pusat menuduh kerajaan Negeri membuang pekerja yang dilantik oleh kerajaan UMNO dahulu seperti penghulu, pelawat mualigh, penyelia mualigh dan guru Quran.¹⁰ Oleh itu bagi membela golongan ini, UMNO menubuhkan JPP. Dengan penubuhan JPP, maka Kelantan kelihatan seperti mempunyai dua kerajaan, iaitu kerajaan Negeri untuk penyokong-penyokong Angkatan dan kerajaan Pusat untuk penyokong-penyokong UMNO. Berkaitan dengan dakwaan kerajaan Pusat mengenai hal di atas, TMB1, Ustaz Abdul Halim mengatakan; *kerajaan Negeri tidak pernah membuang pekerja bahkan kesemua mereka iaitu mualigh* (169)

-
8. Temubual dengan Timbalan Menteri Besar, Hj. Rozali Isohak di Kota Bharu pada 17 Februari 1991. Hakikat bahawa Kelantan merupakan sebuah negeri yang miskin berbanding dengan negeri-negeri yang lain memang tidak dapat dinafikan. Ini kerana Kelantan tidak mempunyai hasil keluaran yang banyak. Menteri Besar semasa memberitahu DUN mengatakan sumber pendapatan utama Kelantan adalah balak. Pada tahun 1989 kerajaan Negeri memungut RM31.2 juta dalam bentuk royalty, *premium tribute*, denda dan gantirugi dan jumlah ini dijangka meningkat kepada RM34 juta pada tahun 1990. Beliau mengatakan, *rakyat Kelantan bernasib baik kerana mempunyai kawasan hutan seluas 900,000 hektar yang merupakan 60.4% daripada keluasan negeri ini. Bagaumannapun 634,000 hektar akan dijadikan sebagai hutan simpanan kekal untuk kegunaan jangka panjang di samping mengawal sistem ekologi.* Selain perhutanan, hasil Kelantan adalah dari hasil tanah, permul, permohonan, premium tanah dan notis berjumlah \$13 juta (*Watan*, 18 Disember 1990). Jadi dengan pendapatan yang begitu sedikit, bagaimanakah kerajaan Negeri dapat memperuntukkan wang untuk membayar balik hutang sedangkan banyak lagi perkara-perkara lain yang perlu diberi keutamaan oleh kerajaan Negeri.
  9. Temutanya dengan Senator Annuar Musa, Menteri Belia dan Sukan di Hotel Perdana pada 17 Mei 1991.
  10. Rumusan ini dibuat berdasarkan kepada maklumat hasil dari temubual dan perhatian penulis semasa penulis menjalankan kajian di Kelantan selama dua bulan dari 1 Mei - 29 Jun 1991.

orang), pelawat mubaligh (39 orang), penyelia mubaligh (13 orang) dan guru ai-Quran (2,190 orang) dipecat oleh kerajaan BN. Surat pemecatan ditandatangani oleh Haji Mohd Hassan Ismail, EXCO Hal Ehwal Agama Islam waktu itu.

Pemecatan itu dibuat ekoran timbul krisis kepercayaan antara kerajaan Negeri dengan Jabatan Hal Ehwal Agama Islam di bawah baginda [sultan]. Selepas itu kebanyakannya mereka dilantik semula di bawah Kemias dan dibayar gaji oleh jabatan itu. Tetapi pada Disember 1990, mereka ditamatkan perkhidmatan oleh kerajaan BN yang tewas teruk di Kelantan. [Jadi] bagaimanakah kita boleh pecat mereka sedangkan gajinya bukan kita yang bayar (Harakah, 8 April 1991).

Untuk membuktikan bahawa kerajaan Pusat membela golongan yang *dibuang kerja ini*, maka sejumlah 3,063 jawatan baru diwujudkan di bawah Kementerian Pembangunan Negara dan Luar Bandar yang dikenali sebagai penyelia, pelawat, penyelaras dan penggerak masyarakat. Hasil kajian mendapati tujuan Kerajaan Pusat ini adalah lebih kepada strategi jangka panjang UMNO untuk merampas semula Kelantan dari Angkatan.¹¹

Kakitangan yang baru dilantik ini ditugaskan untuk masuk ke kampung-kampung dan mendakwahkan kepada rakyat tentang projek-projek kerajaan BN. Kajian ini juga menunjukkan bahawa penghulu-penghulu yang dipecat adalah disebabkan mereka tidak memohon semula jawatan tersebut selepas tempoh perkhidmatannya tamat. Begitu juga dengan jawatan guru agama dan lain-lain. Ini kerana perlantikan ke jawatan ini adalah dari setahun ke setahun. Jadi keengganan mereka untuk memohon semula merupakan punca utama mereka tidak dilantik.

Seterusnya, hubungan kerajaan Negeri dan kerajaan Pusat menjadi semakin renggang apabila UMNO menuduh kerajaan Negeri enggan membayar sejumlah RM5 juta kepada kontraktor-kontraktor yang telah menyelesaikan kerja-kerja kontrak yang

---

11. *Ibid.*

diberikan oleh kerajaan UMNO dahulu. Tindakan UMNO ini adalah semata-mata mahu menimbulkan huru hara dan kekacauan dalam pentadbiran kerajaan Negeri. Menteri Besar, Hj. Nik Aziz semasa berucap mempengerusikan mesyuarat Jawatankuasa Pembangunan dan Tindakan Negeri pada 15 Mei 1991, menjelaskan bahawa pembekuan ini dilakukan semata-mata kerana kontraktor-kontraktor tidak mematuhi peraturan-peraturan yang ditetapkan. Antaranya ialah:

- * Pelaksanaan projek-projek tanpa waran Persekutuan.
- * Projek-projek dilaksanakan dahulu manakala waran peruntukan dikeluarkan kemudian.
- * Projek diluluskan, sedangkan pelaksanaannya dibuat lain daripada yang diluluskan.
- * Projek-projek pembangunan sepatutnya dilaksanakan untuk faedah awam, tetapi diberikan hanya untuk satu dua keluarga sahaja.
- * Terdapat pembekal yang membekal barang projek yang di luar bidang perniagaannya sehingga menimbulkan keraguan tentang kesihihan tuntutan tersebut.¹²

Keadaan di atas timbul terutama sekali ketika menjelang pilihanraya 1990 dan sebahagian daripadanya adalah akibat daripada tindakan kerajaan Negeri di bawah BN yang melantik ahli-ahli politik mengetuai Majlis Daerah.

Isu pertukaran guru-guru dari Kelantan ke Sabah juga merenggangkan lagi hubungan antara kerajaan Pusat dengan

---

12. Petikan Ucapan YAB Tuan Guru Hj. Nik Abdul Aziz Nik Mat, Menteri Besar Kelantan di Mesyuarat Jawatankuasa Pembangunan Dan Tindakan Negeri di Bilik Gerakan Negeri Pada 15 Mei 1991. Penulis ingin mengucapkan tetima kasih kepada Hj. Husam Musa, Setiausaha Akhlbar Menteri Besar yang telah memberikan kerjasama sepenuhnya kepada penulis untuk meneliti teks ucapan Menteri Besar di mesyuarat tersebut.

kerajaan Negeri. Isu ini bermula pada 17 November 1990 apabila Kementerian Pendidikan mengeluarkan arahan pertukaran 26 guru dari Kelantan ke Sabah pada akhir bulan Disember 1990. Guru-guru yang terlibat kebanyakannya adalah penyokong Angkatan yang bergiat aktif dan mereka juga enggan membenarkan rumah mereka dijadikan tempat ceramah BN semasa pilihanraya lalu. Isu ini menjadi terbuka apabila 15 orang guru yang telah dipilih untuk berkhidmat di Sabah enggan mematuhi keputusan yang dibuat oleh Kementerian Pendidikan kerana menganggap pertukaran ini sebagai *hukuman politik*.¹³ Seorang guru yang terlibat mengatakan, *saya dan rakan-rakan tidak mempertikaikan pertukaran tersebut kerana ini adalah amalan biasa, tetapi yang luarbiasa ialah mengapa yang terlibat itu semuanya penyokong APU? Adalah tidak patut untuk menjadikan guru-guru sebagai mangsa semata-mata kerana mereka menyokong pembangkang.*¹⁴

Anggapan guru-guru yang menganggap pertukaran mereka bermotifkan politik dibuktikan di mana beberapa orang daripada mereka memegang jawatan-jawatan penting dalam parti. Antara mereka ialah Rafie Haji Mat Salleh, 45 tahun yang memegang jawatan AJK S46 Bahagian Nilam Puri; Adnan Mat Zain, 37 tahun Ketua Pemuda S46 Bahagian Nilam Puri; dan Zakaria Yaakub Setiausaha PAS Bahagian Machang. Setelah isu ini

-
13. Jika dilihat kepada senarai guru-guru yang ditukar, maka anggapan mereka bahawa pertukaran ini bermotifkan politik memang logik. Ini kerana sesetengah daripada pertukaran itu adalah tidak sesuai lagi memandangkan ada di antara mereka yang telah tua dan menghadapi masalah keluarga, malah ada yang akan bersara dalam masa enam bulan, satu tahun dan tiga tahun. Ada juga guru yang pernah bertugas di Sabah ditukarkan sekali lagi ke sana. Tembulu dengan Rafei Hj. Salleh di Kota Bharu pada 15 Mei 1991.
  14. Ibid. Beliau (Cikgu Rafei) enggan mematuhi arahan pertukaran tersebut kerana menganggap bahawa ianya adalah pertukaran politik dan telah meletakkan jawatan pada 9 Februari 1991. Sejak menjadi guru berijazah pada tahun 1979, beliau ditukarkan tiap-tiap dua tahun sekali iaitu 1979 (Pangkal Kalong), 1981 (Ketereng), 1983 (Jelawat), 1986 (Bachok), 1988 (Bukit Jawa), dan 1989 (Kuala Bala). Lain-lain guru yang meletakkan jawatan ialah Adnan Mohd Zain (sekarang Pembantu Khas Rozali Isohak), Mohammad Arif Mahmood (sekarang penolong kanan Yayasan Islam Kelantan), Nik Kamaruzaman Nik Abdullah (sekarang berniaga sendiri) dan Kamaruddin Salleh.

menjadi krisis politik. Menteri Pendidikan, Datuk Seri Anwar Ibrahim kemudiannya telah mengumumkan pembatalan arahan pertukaran 11 orang daripada mereka setelah menimbang rayuan dan masalah yang dihadapi oleh guru-guru terbabit.¹⁵ Dalam kenyataannya semasa membatalkan arahan pembatalan pertukaran 11 guru tersebut beliau mengatakan; *soal tolak ansur atau pertimbangan khas tidak timbul. Saya merujuk kepada surat yang ditulis oleh guru ini kepada Kementerian Pendidikan. Sebahagian diluluskan, sebahagian tidak selain ada yang tidak merayu. Walaupun pada prinsipnya tidak digalakkan guru yang menerima arahan bertukar tempat bertugas mengemukakan rayuan, Kementerian masih bertimbangrasa dan meluluskan juga rayuan yang dianggap munasabah serta serius. Antaranya ialah soal kesihatan guru yang memerlukan rawatan sebulan sekali di hospital, kesihatan keluarga yang serius dan kedudukan umur yang lebih 50 tahun (Berita Harian, 4 Januari 1991).*

Dengan arahan pembatalan pertukaran seperti yang diarahkan oleh Menteri Pendidikan, maka berakhirlah krisis pertukaran tersebut.

Kerjasama Antara Parti-parti Politik Dalam Angkatan

Selain daripada menghadapi masalah dengan kerajaan Pusat, kerajaan Kelantan juga menghadapi masalah dalaman apabila berlakunya pergeseran atau konflik antara PAS dan S46. Konflik ini timbul berkaitan dengan kuota pembahagian jawatan TMB, pembahagian jawatan penghulu dan ahli-ahli Majlis Daerah dan percanggahan idea antara penyokong-penyeokong PAS dan S46

15. 11 orang guru yang dibatalkan pertukaran mereka ialah Haji Yahya Awang (SM Mohd Mohamadiah (P) KB), Hj. Yusoff Jaafar (SK Salor), Hj. Alwi Hj. Mohd Zin (SK Langgar), Hj. Razak Mohammad (SRK Sultan Ibrahim Pasir Mas), Mat Yaman Mohamad (SK Chetok), Muhaminad Nawi Mohamunad (SM Sultan Yahya Putra Kuala Krai), Hj. Hashum Mamat (SK Manik Urai), Hj. Halim Hj. Ahmad (SM Pak Badol Bachok), Hj. Zakaria Yaakob (SM Seri Intan Machang), Kamruzaman Hj. Hassan (SM Agama Falahaah Pasir Pekan), dan Yaakob Hamid (SK Gong Baru Pasir Puteh).

dalam beberapa perkara yang berkaitan dengan dasar pentadbiran kerajaan Negeri.

Konflik pertama yang dihadapi oleh kerajaan baru Kelantan ialah dalam isu perlantikan TMB. Parti S46 menjangkakan Pengerusi S46 Kelantan, Haji Rozali Isohak akan dilantik sebagai TMB setelah Pengerusi PAS Kelantan, Haji Nik Aziz Nik Mat dilantik sebagai Menteri Besar. Tetapi apa yang berlaku pada awalnya ialah PAS telah bertindak membolot kedua-dua jawatan tersebut. Keadaan ini menimbulkan tentangan dari penyokong-penyokong S46 yang menganggap pembahagian jawatan itu sebagai tidak adil. Seorang penyokong S46 berkata, *walaupun PAS mempunyai majoriti dan berhak menujuhkan sebuah kerajaan, tetapi adalah tidak manis jika PAS ingin membolot kesemuanya. Jika PAS bertindak demikian, maka PAS telah lupa pada konsep kerjasama dan persefahaman yang diwujudkan dalam pilihanraya yang lalu*.¹⁶

Krisis ini akhirnya dapat diselesaikan apabila Ustaz Abdul Halim Abdul Rahman(PAS) dilantik sebagai TMB1 dan Haji Rozali Isohak (S46) sebagai TMBII.¹⁷ Walaupun konflik ini dapat diselesaikan dengan mewujudkan dua jawatan TMB, namun isu ini telah menunjukkan tidak ada persefahaman yang kukuh antara dua buah parti tersebut. Penyelesaian dengan perlantikan dua orang TMB ini perlu dilihat dari dua aspek. Dari sudut jangka pendek, perlantikan itu boleh meredakan ketegangan politik kerana kekecewaan dan ketidakpuasan hati pemimpin S46 dapat dibendung. Begitu juga langkah tersebut dapat menunjukkan kepada pengikut kedua-dua parti tersebut bahawa terdapatnya kerjasama, toleransi dan persefahaman di kalangan pemimpin-

16. Temubual dengan Larawati @ Mohd Khairul Salleh, AJK Pemuda S46 Bahagian Kota Bharu merangkap Pengarang, Urusetia Penerangan Kerajaan Negeri Kelantan di Kota Darul Naim pada 27 Jun 1991.

17. Perlantikan dua orang Timbalan Menteri Besar ini dibuat mengikut Seksyen 9, Ordinan Perwakilan Kuasa Bil. 56 Tahun 1956, yang memperuntukkan bahawa Menteri Besar berkuasa mewakilkan kuasa dan tugasnya kepada sesiapa sahaja yang beliau percayai, tertakluk kepada syarat dalam Seksyen 11 Ordinan yang sama.

pemimpin Angkatan. Selain itu, jika pembahagian tugas dapat memuaskan hati kedua-dua pihak, maka ia akan mewujudkan pemerintahan dan pentadbiran yang berkesan. Sebaliknya jika tersilap langkah, ia boleh menambahkan ketegangan apabila penyokong PAS merujuk masalah-masalah mereka hanya kepada pemimpin PAS dan penyokong-penyokong S46 merujuk masalah-masalah mereka kepada pemimpin S46. Keadaan ini jika tidak dibendung akan mewujudkan jurang politik yang ketara dan tidak berkesudahan.

Kedua, rasa tidak puas hati para penyokong parti S46 juga timbul dalam isu perlantikan penghulu dan ahli majlis daerah. Parti S46 merasakan pembahagian jawatan dengan nisbah 2:1 adalah tidak adil dan menuntut supaya pembahagian dibuat dengan kadar 50:50. Ahli-ahli S46 menganggap PAS yang memerintah kerajaan Kelantan telah mengenepekan parti S46 dalam segala urusan pentadbirannya. Terdapat ancaman dari ahli S46 yang mengatakan sekiranya PAS enggan bertolak ansur dengan S46, mereka tidak akan menerima perlantikan sebagai ahli majlis daerah dan tidak akan bekerjasama dengan parti itu lagi dalam pilihanraya umum yang akan datang.¹⁸ Berkaitan dengan krisis ini, Setiausaha Perhubungan S46 Kelantan, Senator Mohd Zain Haji Mat Daud berkata soal pembahagian jawatan penghulu yang tidak adil tidak timbul sama sekali. Di DUN Pulai Condong, S46 mendapat 8 berbanding dengan PAS 7. Begitu juga di Pengkalan Chepa S46 mendapat 18 dan PAS 19, dan di Pasir Puteh S46 mendapat 26 dan PAS mendapat 27. Ini menunjukkan *jawatan tersebut tidak menentukan kuota malah di sesetengah DUN ada dari kalangan penghulu S46 lebih ramai memangku jawatan tersebut dari*

---

18. Ahli-ahli S46 yang menentang pembahagian jawatan dalam pentadbiran kerajaan Kelantan ialah Wan Mohammad Najib (ADUN Limbongan), Nordin Salleh (ADUN Sg Pinang), Ibrahim Ali (MP Pasir Mas), Kassim Mohd (Setiausaha Perhubungan S46 Kelantan), Yaakob Mohammad (Ketua Penerangan S46 Kelantan), Azmi Ali (Pemangku Ketua Bahagian S46 Tumpat) dan Habsah Daud (Ketua Wanita Bahagian Machang). Kesemua mereka ini telah pun meletakkan jawatan masing-masing dan keluar dari S46.

PAS.¹⁹ Tengku Razaleigh pula dalam kenyataannya berkaitan dengan isu yang dihebohkan ini berkata; sebenarnya tidak pernah wujud sebarang perjanjian antara S46 dengan PAS Kelantan berhubung perjanjian kuota 50:50 dalam pelbagai jawatan di negeri itu. Ia hanyalah perkara yang diada-adakan oleh segelintir anggota parti yang sengaja menimbulkan isu untuk memburuk-burukkan perjuangan S46. Oleh itu tidak timbul soal PAS telah memungkiri janji dan kerajaan Negeri pimpinan Hj. Nik Aziz bersikap degil terhadap S46 (*Watan*, 5 Mac 1991).

Ketiga, percanggahan pendapat antara wakil kedua-dua buah parti dalam persidangan DUN. Misalnya, dalam isu mengharamkan perjudian di Kelantan, terdapat wakil dari S46 yang tidak bersetuju dengan pengharaman tersebut. Wakil S46 Limbongan, Wan Mohammad Najib (kini telah keluar dari S46) meminta kerajaan Negeri mengkaji semula dasar pengharaman ini supaya dapat membenarkan orang-orang China terus memiliki lesen perjudian kerana berjudi adalah kesukaan masyarakat China. Beliau mengatakan; *ramai orang bukan Islam yang menyokong APU [dalam pilihanraya yang lalu], oleh itu kerajaan negeri tidak harus memandang rendah dan mengenepikan permintaan mereka. Perjudian adalah haram bagi orang Islam tetapi tidak bagi bukan Islam. Kerajaan negeri tidak boleh memandang segala hal hanya dari sudut pandangan Islam sahaja, mereka juga perlu mengambil berat kepentingan golongan bukan Islam* (*Watan*, 14 Disember 1990).

Walaupun mendapat bangkangan, Menteri Besar menegaskan dasar tersebut tetap akan dilaksanakan terhadap semua orang kerana perjudian bukanlah merupakan kebudayaan kaum China. Tetapi kerajaan Negeri tidak akan menganggu aktiviti-aktiviti kebudayaan masyarakat China yang asli seperti tarian singa, tarian naga, pakaian dan bahasa serta lain-lain lagi, malah kebudayaan masyarakat China yang asli boleh diamalkan dan

---

19. Temubual dengan Senator Mohd Zain Haji Mat Daud, Setiausaha Perhubungan S46 Kelantan di Perdana Resort pada 18 Mei 1991.

dikembangkan dengan bebas. Sungguhpun begitu, kerajaan Negeri akan memberi kelonggaran perjudian kepada mereka yang bukan beragama Islam, terutamanya semasa menyambut perayaan Tahun Baru China (Untuk perbincangan lanjut berkenaan dengan perkara ini lihat *inter alia*, Lotti Ismail, 1991; Mohd Sayuti Omar, 1991; dan Tarmizi Mohd Jam, 1991). Beliau mengatakan persoalan judi tidak seharusnya dilihat dari sudut agama semata-mata, tetapi harus juga dilihat dari sudut sosial dan ekonomi. Dari sudut sosial ia boleh membawa kepada jenayah dan dari sudut ekonomi ia merupakan pembocoran kepada aliran modal. Semasa membentangkan ucapan belanjawan di DUN pada Disember 1990, beliau mengatakan: *penghapusan lesen premis perniagaan yang dibuat oleh kerajaan Angkatan hendaklah dianggap dan diterima sebagai satu syarat bahawa kerajaan negeri berazam melahirkan rakyat yang berusaha mengubah nasib mereka melalui usaha dan kerja keras dengan cara yang produktif, bukannya berharap kepada nasib [semata-mata]. Ia juga [merupakan] langkah awal untuk menunjukkan adanya batasan halal dan haram dalam semua urusan hidup, termasuk urusan belanjawan dan kewangan negeri* (Ucapan Belanjawan 1991:4).

Walaupun kerajaan Negeri mengharamkan judi, tetapi penjualan mana-mana makanan haram di sisi Islam kepada bukan Islam, khasnya arak tidak diharamkan. Bagaimanapun langkah pengawalan yang ketat akan diambil oleh kerajaan Negeri berhubung dengan penjualan minuman itu. Kerajaan Negeri juga akan terus mengutip cukai bagi lesen penjualan makanan haram di sisi agama Islam seperti daging babi, arak dan lain-lain dan hasil kutipan itu akan dimasukkan ke dalam tabung berasingan yang akan digunakan bagi kepentingan orang-orang bukan Islam (lihat Penyata Rasmii Persidangan DUN Kali Yang Kedua Pada 8-10 Disember 1990 untuk keterangan lanjut).

Selain itu, percanggahan pendapat juga timbul apabila kerajaan Negeri bercadang untuk melaksanakan polisi bagi menghalang kaum wanita dari bekerja pada waktu malam. Cadangan itu bertujuan untuk mengelakkan pekerja wanita daripada diganggu

oleh mereka yang tidak bertanggungjawab. Bagaimanapun cadangan tersebut menimbulkan bangkangan dari ADUN tunggal wanita S46 (Temangan). Hajah Kalthom Hj. Ahmad yang mengatakan tindakan kerajaan Negeri adalah tidak ekonomik dan boleh merugikan kaum wanita (*Utusan Malaysia*, 11 Disember 1990). ADUN Limbongan, Wan Mohammad Najib juga menentang cadangan ini kerana dikhawatir *dasar ini akan menakutkan pelabur-pelabur untuk datang ke Kelantan*. Beliau mengambil contoh penarikan dua buah syarikat besar Jepun, Sony dan Matsushita dari membuat pelaburan mereka di negeri Kelantan.²⁰ TMBII, Haji Rozali Isohak menganggap dakwaan tersebut sebagai tidak tepat kerana *ada pengurus-pengurus kilang datang menemui [saya] bagi mengalu-alukan langkah kerajaan Negeri tidak menbenarkan wanita bekerja pada waktu malam. Ini bagi mengelakkan kejadian maksiat berlaku di kalangan pekerja-pekerja mereka terutama yang membabitkan wanita.*²¹ Kajian ini mendapati tindakan Sony dan Matshusita tersebut sebagai strategi politik kerajaan Pusat. Ini kerana apabila kilang-kilang baru tidak lagi didirikan maka rakyat Kelantan akan merasa bagaimana peritnya berada di bawah pemerintahan Angkatan yang tiada pembangunan.

Keempat, tindakan dua orang wakil DUN dan seorang wakil parlimen keluar dari S46 juga merupakan dugaan kepada kerajaan Angkatan. Tindakan mereka ini telah mendapat liputan yang begitu luas dari media massa tempatan. Ibrahim Ali, wakil parlimen Pasir Mas memberikan alasan beliau keluar dari S46 sebagai *it is impossible to fight the establishment from the outside* (FEER, 11 April 1991). Walau apapun alasannya, hakikat sebenar beliau dan penyokong-penyokongnya keluar dari S46 adalah kerana *kekurangan stamina politik dan wang. Sebagai bekas orang UMNO, [mereka] merasa kecewa kerana tidak*

-
20. Lihat Penyata Perbahasan Rasmi Persidangan Kali Yang Kedua (Belanjawan) Bagi tempoh Penggal Yang Pertama DUN Ke 8 Pada 8-10 Disember 1990 untuk perbincangan lanjut. Lihat juga artikel Yusoff Sulaiman, *Harakah*, 24 Disember 1990.
  21. Tembusual dengan Timbalan Menteri Besar II, Haji Rozali Isohak di Kota Bharu pada 17 Mei 1991.

mendapat ganjaran sepetimana yang mereka dapat semasa dalam UMNO dahulu. Oleh itu sebagai jalan keluar, maka mereka kembali semula ke parti usul mereka iaitu UMNO.²²

Sebagai reaksi kepada tindakan dua ADUN S46 yang keluar dari parti ini, maka DUN yang bersidang pada 23-25 April 1991 telah meminda Perkara XXXI Undang-undang Tubuh Kerajaan Negeri Kelantan dengan memasukkan selepas sahaja Perkara XXXI, perkara baru XXXIA seperti berikut.

XXXIA. (1) If any member of the Legislative Assembly who is a member of a political party resigns or is expelled from, or for any other reasons whatsoever ceases to be a member of such political party, he shall cease to be a member of the Legislative Assembly and his seat shall become vacant.

(2) For the purpose of Clause (1) the legislative Assembly shall determine whether a seat has become vacant and the determination of the Assembly shall be final and shall not be questioned in any Court on any ground whatsoever" (Warta Kerajaan Negeri Kelantan, Jil. 44. No. 7, 9 April 1991).

Timbalan Menteri Besar, Hj. Rozali Isohak semasa membentangkan rang undang-undang ini mengatakan peruntukan ini perlu diadakan ... kerana [ia] sesuai dengan konsep demokrasi iaitu rakyat hendaklah diberi peluang untuk menentukan sama ada mereka bersetuju atau tidak dengan perbuatan atau sikap wakil mereka yang telah melompat ke parti lain yang mempunyai ideologi yang berlainan.²³ Wan Mohammad Najib

-
22. Temubual dengan Timbalan Menteri Besar II, Haji Rozali Isohak di Kota Bharu pada 17 Mei 1991.
  23. Lihat Penyata Perbahasan Rasmu Persidangan Kali Yang Pertama Bagi Tempoh Penggal Yang Kedua Tahun Ke 11, DUN Ke 8 Pada 23-25 April 1991 untuk pertimbangan dan keterangan lanjut berkaitan dengan perdebatan tentang perkata ini.

dan Nordin Salleh semasa membahaskan rang undang-undang ini menyifatkan tindakan kerajaan Negeri adalah bertentangan dengan Islam kerana ia adalah *bad law*, dan bertentangan juga dengan Perkara 7 Perlombagaan Persekutuan kerana ia berkuatkuasa ke belakang mulai 18 November 1990. ADUN Salor, Hj. Ahmad Rusli semasa membahaskan hujah-hujah Wan Najib dan Nordin Salleh mengatakan undang-undang ini tidak bertentangan dengan Perlombagaan Persekutuan kerana Perkara 7 memperuntukkan hanya undang-undang jenayah sahaja yang tidak boleh dikuatkuasa secara 'retrospective'.²⁴ Rang undang-undang ini diluluskan dengan 36 menyokong dan 2 menentang. Wan Mohammad Najib dan Nordin Salleh yang tidak berpuashati dengan keputusan DUN telah memohon injuksi mahkamah bagi menghalang Speaker dari mengisyiharkan kerusi mereka kosong hingga halah kesahihan keahlian mereka sebagai ahli S46 dapat dibuktikan. Oleh itu, bagi membolehkan kerusi mereka diisyiharkan kosong, maka pada persidangan DUN kali yang ketiga pada 3 Julai 1991, DUN sekali lagi telah meluluskan usul pemecatan keanggotaan Wan Najib dan Nordin Salleh. Walaupun kerusi mereka diisyiharkan kosong oleh Speaker Dewan, tetapi SPR tidak boleh mengadakan pilihanraya kecil kerana sehari sebelum itu, permohonan *ex parte* Wan Najib dan Nordin Salleh untuk menghalang SPR dari mengadakan pilihanraya kecil telah diluluskan oleh Hakim Hj. Eusoffe Chin (*Utusan Malaysia*, 3 Julai 1991). Keputusan Hakim Hj. Eusoffe Chin meluluskan injuksi mahkamah Wan Najib dan Nordin Salleh telah menimbulkan pelbagai reaksi dari pemerhati-pemerhati politik dan pengamal undang-undang, termasuklah dari Peguam Negara sendiri. Peguam Negara mengatakan beliau hairan bagaimana mahkamah boleh meluluskan permohonan Wan Najib dan Nordin Salleh kerana ianya adalah bidang kuasa Mahkamah Agung (*Berita Harian*, 4 Julai 1991). Setelah berunding dengan Peguam Negara, SPR telah membuat permohonan kepada mahkamah untuk mengeneplikan perintah sementara yang dikeluarkan ke atas mereka (*Berita Harian*, 5 Julai 1991).

---

24. *Ibid.*

Walaupun menghadapi tekanan-tekanan hebat dari kerajaan Pusat dan konflik *keluarga* dalam S46, ini tidak bermakna kerajaan Angkatan di bawah pimpinan Haji Nik Aziz tidak melaksanakan aspirasi yang mereka perjuangkan selama ini. Oleh kerana parti-parti dalam Angkatan dianggotai seratus peratus oleh orang Islam, maka kerajaan Kelantan menjadi tumpuan rakyat yang ingin melihat *model* sebuah negeri yang ditadbir secara Islam. Sehubungan dengan ini, kerajaan Angkatan sejak dari awal pemerintahannya lagi telah menunjukkan perubahan positif ke arah menjalankan dasar-dasar pemerintahan yang berlandaskan prinsip-prinsip Islam. Antaranya seperti yang telah dijelaskan sebelum ini, kerajaan Negeri telah mengambil keputusan untuk mengharamkan judi dan melarang kaum wanita dari bekerja pada waktu malam.

Pembaharuan Pentadbiran Kerajaan Kelantan

Sejak mengambil alih pentadbiran Kelantan dari kerajaan BN, kerajaan Angkatan telah melaksanakan beberapa reformasi pentadbiran selaras dengan cita-cita kerajaan Negeri untuk menegakkan Islam sebagai asas pentadbiran. Pertama, sebagai satu cara untuk mengelakkan pembaziran, kerajaan Kelantan telah memberi perhatian ke arah menerapkan gaya hidup sederhana di kalangan pemimpin-pemimpinnya. Antara langkah yang diambil ialah menghapuskan penjualan kereta rasmi kerajaan Negeri kepada ahli Exco yang bersara. Langkah ini diambil untuk meringankan beban kerajaan Negeri ke atas pembelian kereta-kereta rasmi kerajaan yang baru pada setiap kali terdapat persaraan ahli Exco. Mesyuarat Exco Negeri pada 31 Oktober 1990 telah memutuskan semua kereta-kereta tersebut tidak dijual kecuali kepada bekas Menteri Besar, Tan Sri Haji Mohammad Yaacob. Persetujuan dicapai untuk menjual satu daripada dua kereta rasmi kepada bekas Menteri Besar tersebut dengan harga RM8,250.00, iaitu harga tender yang ditetapkan oleh Jabatan Kerjaraya Negeri dan tidak termasuk cukai sebagai mengenang jasa beliau berkhidmat sebagai Menteri Besar selama 12 tahun. Justeru tiada pembelian kereta-kereta baru, maka Menteri Besar, Haji Nik Aziz

akan menggunakan kereta Mercedez Benz yang baru dibeli pada 2 Jun 1990 yang digunakan oleh bekas Timbalan Menteri Besar, Datuk Ahmad Rastom.

Selain itu, kesemua ADUN PAS juga bersetuju untuk memotong eluan perkhidmatan mereka sebanyak 20 peratus untuk dimasukkan ke dalam Tabung Kewangan Negeri. Menteri Besar sendiri mengumumkan bahawa beliau akan menyumbangkan 40 peratus daripada eluan perkhidmatannya kepada Tabung Kewangan PAS dan 5 peratus untuk Tabung Kewangan Negeri. Beliau juga mengatakan beliau tidak akan menerima cenderamata ketika menghadiri setiap majlis. Tindakan ini adalah untuk mengelakkan pembaziran dan rasuah dan menunjukkan kepada rakyat bahawa pemimpin-pemimpin Angkatan tidak berlumbalumba untuk mendapatkan kemewahan, tetapi adalah benar-benar ingin berkhidmat kepada rakyat (*Harakah*, 2 November 1990). Selain itu, beliau juga menghapuskan peruntukan juadah Hari Raya untuk MB sebanyak RM15 ribu setahun. Semasa berucap di Pejabat Perhubungan PAS Negeri beliau mengatakan; *ikut peruntukan majlis hari raya boleh terima RM15 ribu. Kalau turun semua ke rumah MB pun tak habis RM15 ribu. Jadi gaji MB selama ini buat apa kalau nak jamu nasi raya pun nak ambil duit kerajaan. Maka saya potong semua sekali. Jadi hariraya tahun depan ini bolehlah [saudara-saudara] makan dengan gaji MB sendiri* (Dipetik dari Tarmizi Mohd Jam, 1991: 220-221).

Langkah seterusnya yang dibuat oleh kerajaan Negeri ialah membuat garis panduan tentang pakaian sukan bagi ahli-ahli sukan lelaki dan wanita. Langkah ini bertujuan untuk mengamalkan aktiviti-aktiviti sukan bercorak Islam dan menghadkan segala aktiviti-aktiviti yang bertentangan dengan Islam. Pasukan bolasepak Kelantan telah pun mematuhi arahan tersebut dengan memakai seluar getah panjang pada musim bolasepak semi-pro.

Selain daripada itu, untuk meringankan beban penduduk-penduduk miskin seperti penarik-penarik beca roda tiga, maka kerajaan telah memansuhkan bayaran permit kenderaan tersebut mulai

Januari 1991.²⁵ Rata-rata penarik beca melahirkan rasa terima kasih kepada kerajaan Negeri di atas pemansuhan itu²⁶

Golongan minoriti juga mendapat perhatian kerajaan apabila Menteri Besar mengumumkan dalam Majlis Mesyuarat Kerajaan Negeri pada 11 November 1990 bahawa kerajaan Negeri akan melantik wakil-wakil dari kaum minoriti untuk turut serta dalam Dewan Undangan Negeri. Menurut Hj. Nik Aziz, langkah ini diambil untuk membolehkan *kaum-kaum minoriti mempunyai saluran untuk menyuarakan perasaan mereka kepada kerajaan Negeri*. *Ini bersesuaian dengan prinsip Islam yang bertanggungjawab melindungi semua rakyat tanpa mengira agama dan fahaman politik yang dianuti. Tugas ini telah dituntut dan dilaksanakan dalam pentadbiran dan perlumbagaan Madinah di zaman Rasulullah (SAW) yang melarang umat Islam memusuhi orang-orang bukan Islam selagi mereka tidak mengkhianati perjuangan Islam* (*Watan*, 15 November 1990). Tindakan kerajaan Negeri tidak membelakangkan golongan minoriti ini merupakan satu tindakan yang wajar kerana majoriti rakyat termasuk kaum-kaum minoriti telah memberi sokongan mereka kepada parti Angkatan dalam pilihanraya yang lepas.

-
25. Dengan mansuhnya bayaran perut beca sejumlah RM24 seetahun, maka kerajaan Negeri mengalami kekurangan pendapatan sebanyak RM48,000 setahun. Selain itu, kerajaan Negeri juga mengalami kekurangan pendapatan kerana langkahnya menghapuskan semua cukai yang lazimnya dipungut oleh majlis daerah seperti cukai pintu, cukai sampah dan bayaran letak kereta. Langkah ini menunjukkan bahawa kerajaan Negeri benar-benar ingin membantu golongan miskin, walaupun tidak mampu untuk menjalankan projek yang besar (lihat juga *FEER*, 30 Januari 1991 untuk keterangan lanjut).
  26. Salah seorang penarik beca di Kota Bharu mengatakan, *Saya tentunya gembira sekali dengan langkah yang diambil oleh kerajaan. RM24 bukannya jumlah yang kecil. Walaupun mungkin sedikit bagi saudara, tetapi bagi [ku] yang menanggung bayaran ini ianya merupakan satu beban. Seperti saudara juga, lesen televisyen hanyalah RM24 setahun, tapi tahukah saudara bahawa ramai juga yang tidak membayarnya? Mengapa keadaan seperti ini harus berlaku sedangkan orang yang mempunyai televisyen adalah orang yang agak mampu? Bukankah keadaan ini berlaku disebabkan mereka merasakan satu beban?* Temubual dengan Pak Cik Juli, seorang yang telah hampir 25 tahun bekerja sebagai penarik beca di Kota Bharu pada 25 Jun 1991.

Sehubungan dengan ini, kerajaan Negeri telah melantik seorang ahli perniagaan China, Foo Chee Tow, 47 tahun sebagai ahli tunggal bukan Melayu dalam Majlis Perbandaran Kota Bharu (*Utusan Malaysia*, 19 November 1990). Lima bulan kemudian, Datuk Wan Hashim, EXCO Penerangan, Belia, Wanita dan Hal Ehwal Bukan Islam mengumumkan secara rasminya perlantikan wakil-wakil bukan Melayu sebagai mewakili golongan minoriti di Kelantan. Mereka ialah Han Hip Kuan dan Ko Beng Ee (China), Datuk Khalid Datuk Abdul Rahim Shaikh dan S.K.L Mani (India) dan seorang wakil Siam yang tidak dinyatakan namanya. Perlantikan wakil-wakil ini telah menimbulkan kontroversi kerana sebelum ini mereka adalah penyokong BN. Han Hip Kuan, salah seorang yang dilantik semasa menerima tawaran ini mengatakan; *[Saya] menerima tawaran ini semata-mata untuk membela masyarakat China di negeri ini menerusi saluran yang betul.... Oleh itu apabila kerajaan Kelantan memberi tawaran yang ikhlas ini dan ianya bukan tawaran daripada parti politik seperti PAS, S46, Hamim dan Berjasa, saya sanggup menerimanya. Sekiranya tawaran itu diberikan oleh parti politik, saya akan menolaknya kerana saya tidak mahu terlibat dengan mana-mana parti. Cuma yang saya serta hanya Dewan Perhimpunan China Kelantan iaitu satu persatuan yang terbesar bagi masyarakat China di negeri ini sekarang (Harakah, 26 April 1991).*

Bagi melaksanakan pentadbiran Islam, Hj. Nik Aziz telah mengeluarkan arahan bahawa wanita tidak boleh menyertai tilawah al-Quran atas alasan bahawa suara wanita adalah aurat (*Utusan Malaysia*, 22 November 1990). Tindakan beliau ini menimbulkan sedikit kekecohan apabila Dr. Faisal Othman, Dekan Fakulti Islam UKM berpendapat sebaliknya. Dalam satu rencananya *Wanita Akan Jadi Patung Mainan Lelaki* (*Utusan Malaysia*, 11 Januari 1991), Dr. Faisal menggunakan hukum logik dalam perbahasan beliau tentang adakah suara wanita itu aurat? Sebagai menjawab setiap tuduhan dan fitnah yang dilemparkan kepada beliau, Hj. Nik Aziz mengatakan; *saya menegaskan sekali lagi bahawa suara wanita menjadi aurat apabila digunakan untuk*

memujuk rayu, dipermolek untuk pertandingan [seperti musabaqah membaca al-Quran] dan dengan maksud untuk menarik ramai akan kelunakan suaranya [seperti nyanyian]. Adapun dalam keadaan biasa tidak dilarang. Jika ada pemberita wanita yang datang menemui saya untuk bertanyakan sesuatu maka saya memberitahunya dengan maksud mengajar. Itu diharuskan.... Persoalan aurat wanita bukan perkara remeh temeh, tetapi ia perkara penting membezakan antara lelaki dan wanita. Perkara ini tidak boleh menjadi bahan senda gurau, lawak jenaka atau ejekan (Harakah, 11 Januari 1991).

Selain itu, untuk menampung tabung kewangan negeri, kerajaan Negeri telah menubuhkan Tabung Serambi Mekah yang akan menerima wang derma dan wang faedah simpanan umat Islam di dalam bank.²⁷ Wang bunga atau wang faedah akan hanya digunakan untuk projek-projek kemudahan asas di kampung yang tidak membatikan kegiatan bercorak agama. Dalam ucapan perasmian Tabung Serambi Mekah yang diadakan di Balai Islam Lundang pada 6 April 1991, Hj. Nik Aziz mengatakan; *penubuhan tabung ini di satu pihak menggambarkan pandangan berat kerajaan terhadap perlunya kesejahteraan dan keteguhan ekonomi masyarakat. Di pihak yang lain, ia adalah gambaran kepada dasar kerajaan yang ingin menggalakkan perlumbaan di kalangan rakyat terhadap usaha-usaha kerajaan dan pengembangan kekuatan ekonomi mereka untuk faedah masyarakat terbanyak.*²⁸

-
27. Cadangan penubuhan Tabung Serambi Mekah diluluskan oleh Majlis Mesyuarat Kerajaan pada 19 Februari 1991 dengan dipengerusikan oleh TMB. Anggota-anggotanya yang lain ialah Hj. Rozali Isohak (TMBII), Setiausaha Kerajaan Negeri (Datuk Hj. Hassan Yusoff), Timbalan SUK Pembangunan (Datuk Hj. Mohd Arifin Hj. Daud) dan Pegawai Kewangan Negeri (Hj. Abdul Razak Salleh).
  28. Teks Ucapan Tuan Guru di majlis Perasmian Tabung Serambi Mekah di Balai Islam Lundang pada 6 April 1991. Semasa hari pelancarannya, tabung ini telah berjaya memungut RM194,666.02 dan 4 hari kemudian jumlah kutipan meningkat kepada RM490,290.32.

Selain daripada pembaharuan pentadbiran yang dibincangkan di atas, kerajaan Negeri juga telah membuat beberapa reformasi baru yang lain seperti memulihkan semula prinsip berkecuali dalam perkhidmatan awam dengan melantik semula ketua-ketua jajahan sebagai YDP Majlis Daerah, memperkenalkan pinjaman membeli rumah dan kereta tanpa riba untuk pegawai-pegawai kerajaan Negeri, cuti bersalin untuk wanita selama 2 bulan dari 42 hari yang telah sedia ada, dan masa bekerja yang lebih pendek pada bulan puasa. Pelaksanaan prinsip-prinsip dan penerapan nilai-nilai Islam dalam pentadbiran adalah bersesuaian dengan perjuangan parti PAS dan manifesto Angkatan semasa menghadapi pilihanraya umum 1990.

Rumusan

Analisis di atas menunjukkan bahawa pilihanraya umum pada tahun 1990 merupakan satu detik sejarah yang tidak mudah dilupakan oleh semua pihak. Ini adalah kerana ia merupakan satu detik bermulanya tapak sebuah parti pembangkang secara mutlak di sebuah negeri yang sentiasa menjadi gelanggang ujian bagi parti pemerintah dan parti pembangkang. Seperti yang telah dibincangkan, pentadbiran Angkatan juga merupakan titik bermulanya pelaksanaan satu bentuk pentadbiran yang berbeza dari apa yang dilaksanakan oleh kerajaan BN sebelum ini. Walaupun menghadapi tekanan yang hebat dari kerajaan Pusat, kajian ini menunjukkan bahawa halangan-halangan tersebut dapat diatasi oleh kerajaan Angkatan. Antara tekanan-tekanan yang dilakukan oleh kerajaan Pusat ke atas kerajaan Negeri yang boleh dikatakan melanggar prinsip Persekutuan ialah seperti menarik balik subsidi baja, menyekat bantuan-bantuan pembangunan, mewujudkan Jabatan Pembangunan Persekutuan dan mengasingkan Menteri Besar Kelantan dari Menteri-menteri Besar yang lain tanpa memanggil beliau menghadiri mesyuarat-mesyuarat Menteri Besar. Untuk mengekalkan kuasa yang telah

sedia ada ini, maka kerajaan Angkatan tidak harus leka dengan suasana persekitaran memandangkan banyak pihak sentiasa mencari peluang dan ruang yang sesuai menyusun strategi bagi merampas semula negeri itu. Oleh itu setiap tindakan dan perubahan yang akan dilakukan haruslah dapat meyakinkan semua pihak agar ia tidak mudah menjadi sasaran kritikan yang boleh menimbulkan imej yang tidak baik pada parti itu. Sesungguhnya usaha-usaha yang dibuat oleh kerajaan Angkatan yang didokongi oleh PAS merupakan satu usaha positif yang mana jika ianya dilaksanakan dengan baik, Angkatan akan terus mendapat sokongan dalam pilihanraya umum yang akan datang.

Rujukan

- Ahmad Ibrahim. 1974. "Malaysia as a Federation". *Journal of Malaysian and Comparative Law*. 1(1), May.
- Liwingstone, W.S. 1974. *Federalism and Constitutional Change*. Connecticut: Greenwood Press.
- Lotfi Ismail. 1991. *Serambi Mekah Dibawah Pimpinan Ulama* (2). Kuala Lumpur: Walijah Publications.
- Mohamunad Agus Yusoff. Nov. 1990. "Rakyat Kelantan Tolak BN Sokong APU". *Dunia Islam*: 22-25.
- _____. Mac 1991. "Selepas Pilihanraya Umum 1990: Kelantan Terus Berubah". *Dunia Islam*: 57-61.
- Mohd Nasir Awang. 1991. *Haji Nik Abdul Aziz Nik Mat: Inspirasi Kebangkitan Ummah Serambi Mekah*. Kota Bharu: Urusetia Penerangan Negeri Kelantan.
- Mohd Sayuti Omar. 1991. *Kelantan Selepas Pantang*. Kuala Lumpur: Tinta Merah.
- Musa Jalil. "Barisan Nasional Lawan Semangat Kelantan". *Berita Harian*, 3 November 1990.
- Othman Muda. Nov. 1990. "Menghadapi Era Baru Politik Malaysia 1990an". *Dunia Islam*: 52-58.
- Penyata Perbahasan Rasmi Persidangan Kali Yang Kedua (Belanjawan) Bagi Tempoh Penggal Yang Pertama DUN Yang Kelapan Pada 8-10 Disember 1990.
- Penyata Perbahasan Rasmi Persidangan Kali Yang Pertama Bagi Tempoh Penggal Yang Kedua DUN Yang Kelapan Pada 23-25 April 1991.
- Rahim Tahir. 1991. "Krisis S46 - PAS Kelantan: Rozali Tidak Bersalah". *Watan*, 12 Januari.
- _____. 1990. "Sebab Angkatan Menang Besar di Kelantan". *Aliran*. Jil. 10, No. 10.

Rizal Rahman. 1988. *Perebutan Kuasa Politik, Kesombongan UMNO*. Kuala Lumpur: Variasi.

Shaikh Mohd Noor Alam. 1984. *Federalisme di Malaysia*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

Subaini Aznam. 1991. "Spreading The Word: Kelantan's Government Introduces Islamic Values". *FEER*, 31 January: 18-19.

Subky Latif. 1977. *Siapa Ganti Asri*. Kuala Lumpur: Penerbitan Pena.

Tarmizi Mohd Jam. 1991. *Kelantan: Harapan, Cabaran dan Visi Mampukah Ulama Mentadbir?* Kuala Lumpur: GG Edar.

Teks Ucapan YAB Tuan Guru Haji Nik Abdul Aziz Nik Mat, Menteri Besar Kelantan di Mesyuarat Jawatankuasa Pembangunan Dan Tindakan Negeri di Bilik Gerakan Negeri Pada 15 Mei 1991.

Teks Ucapan YAB Tuan Guru Haji Nik Abdul Aziz Nik Mat, Menteri Besar Kelantan di Majlis Perasmian Tabung Serambi Mekah di Balai Islam Lundang Pada 6 April 1991.

Urusetia Penerangan Kerajaan Negeri. 1991. *Ucapan Belanjawan 1991*. Kota Bharu: UPKN.

_____. 1991. *Buletin Membangun Bersama Islam*, Bil. 8, Jun.

Warta Kerajaan Negeri Kelantan, Jil. 44, No. 7, 9 April 1991.

Wheare, K.C. 1964. *Federal Government*. 4th. Ed. Oxford: Oxford University Press.

Yahaya Ismail. 1977. *Krisis Politik Kelantan*. Kuala Lumpur: Dinamika Kreatif.

Yusoff Sulaiman. 1990. "Penarikan Sony dan Matshusita dari Kelantan: Apakah Benar kerana Pekerja Wanita?" *Harakah*, 24 Disember.

Zuraina Majid, ed. 1982. *Masyarakat Malaysia*. Pulau Pinang: Universiti Sains Malaysia.

Sentimen Perkauman Dayak Dalam Pilihanraya-pilihanraya DUN Sarawak (1983-1991)

Neilson Ilan Mersat*

Pengenalan

Esei ini merupakan suatu usaha untuk menganalisa perkembangan politik masyarakat Dayak di Sarawak pada dekad 1980-an dan peringkat awal dekad 1990-an. Penglibatan politik masyarakat Dayak pada tahun 1980-an semakin menarik bila perjuangan mereka mulai dikaitkan dengan sentimen perkauman Dayak ataupun *Dayakisme*. Secara khususnya tulisan ini akan membincangkan kebangkitan sentimen *Dayakisme* dan kesannya terhadap tiga pilihanraya DUN Sarawak iaitu, pilihanraya umum DUN pada tahun 1983, 1987 dan 1991.

Trend pada tahun 1980-an memperlihatkan bahawa masyarakat Dayak menjadi pelakon yang penting dalam politik Sarawak. Pada tahun 1983 sebuah parti (iaitu SNAP) yang mempunyai ramai penyokong daripada masyarakat Dayak telah berpecah dan ini membahagikan masyarakat tersebut kepada dua khemah politik yang jelas. Pada tahun 1987, PBDS yang rata-rata mendapat sokongan daripada masyarakat Dayak telah bekerjasama dengan PERMAS dan dikenali sebagai Kumpulan Maju berusaha untuk menjatuhkan kerajaan pimpinan Taib Mahmud. Pada pilihanraya umum DUN Sarawak 1991, projek Ketua Menteri Sarawak 1992 yang dianjurkan oleh PBDS menjadi fokus dan isu utama dalam pilihanraya tersebut. Konsep *Dayak* yang digunakan dalam

---

* Neilson Ilan Mersat bertugas sebagai pembantu pengajar di Jabatan Sains Politik, Universiti Kebangsaan Malaysia.

penulisan ini merujuk kepada kumpulan Bumiputera bukan Islam. Sarawak mempunyai penduduk yang berbagai etnik.¹

Perkara 161A(7) Perlembagaan Persekutuan menyatakan bahawa kaum-kaum yang disifatkan sebagai asli (bumiputera) ialah Bukitan, Bisayah, Dusun, Dayak Laut, Dayak Darat, Kadayan, Kalabit, Kayan, Kenyah (termasuk Sabup dan Sipeng) Kajang (termasuk Sekapan, Kejaman, Lahanan, Punan, Tanjung dan Kanowit), Lugat, Lisum, Melayu, Melanau, Murut, Penan, Stian, Tagal, Tabun dan Ukit (Mohd Suffian Hashim, 1984: 408).

Perpecahan SNAP dan Pilihanraya DUN 1983

Krisis SNAP yang sebenar telah bermula lebih awal daripada tahun 1983. Namun demikian, tarikh rasmi ini dapatlah dikaitkan dengan waktu apabila pemimpin-pemimpin Dayak keluar secara beramai-ramai daripada SNAP. Mereka yang keluar ini kemudian menubuhkan PBDS. Sebelum ini SNAP telah dianggap sebagai sebuah parti yang memperjuangkan nasib orang Dayak. Parti-parti lain seperti Pesaka dan SUPP walaupun mendapat sokongan daripada orang Dayak tetapi jumlah penyokong Dayak adalah kecil bila dibandingkan dengan SNAP. Orang Dayak dari SNAP melihat bahawa PBB adalah parti perkauman Melayu dan SUPP adalah untuk kaum Cina.

Perbezaan pokok dalam perjuangan SNAP dan PBDS ialah isu berbilang kaum (SNAP) atau perkauman Dayak (PBDS). Barisan pemimpin PBDS adalah rata-rata kaum Dayak dan begitu juga dengan pengikutnya. PBDS sebenarnya ingin mengikuti jejak

---

1. Menurut anggaran Jabatan Perangkaan Sarawak 1988, pecahan penduduk di Sarawak mengikut kaum adalah seperti berikut: Iban seramai 471,000 orang (29.6 peratus), Cina seramai 463,000 orang (29.1 peratus), Melayu seramai 330,000 orang (20.7 peratus), Bidayuh seramai 133,000 orang (8.3 peratus), Melanau seramai 92,000 orang (5.8 peratus), lain-lain bumiputera seramai 86,000 orang (5.4 peratus) dan lain-lain seramai 18,000 orang (1.1 peratus) (Siaran Perangkaan Tahunan 1988, Jabatan Perangkaan Cawangan Sarawak, 1988).

parti-parti perkauman yang lain seperti UMNO (untuk orang Melayu), MCA (untuk orang Cina) dan MIC (untuk orang India).²

Pada tahun 1980, presiden SNAP telah meletak jawatan. Perletakan jawatan inilah yang telah menimbulkan krisis kepimpinan dalam parti itu. Datuk Dunstan Endawie meletak jawatan berikutnya dengan perlantikan beliau sebagai Pesuruhjaya Tinggi Malaysia ke New Zealand.³

Dua kumpulan yang wujud di dalam SNAP ialah kumpulan Datuk Leo Moggie dan kumpulan Datuk James Wong. Kumpulan Datuk James adalah mereka yang memperjuangkan konsep berbilang kaum parti itu manakala kumpulan Datuk Leo ialah mereka yang lebih condong kepada perkauman dan menuntut supaya SNAP terus dipimpin oleh kaum Dayak. Mengikut kelompok Datuk Leo, sekiranya kaum lain yang memimpin parti itu sedangkan terdapat pemimpin Dayak yang layak, ini tidak akan direstui oleh penyokong mereka. Kumpulan Dayak dalam parti itu akan menghadapi masalah untuk menjelaskan kepada rakyat mengapa parti itu tidak dipimpin oleh orang Dayak. Sebaliknya, bagi golongan Dayak yang menekankan konsep berbilang kaum, mereka berpendapat bahawa sesiapa sahaja boleh menjadi presiden parti dan tidak semestinya orang Dayak.⁴ Datuk James Wong menjadi pemangku presiden selepas Datuk Dunstan Endawie meletakkan jawatan itu. Beliau menjadi presiden SNAP pada tahun 1981 selepas menewaskan Datuk Leo Moggie dalam pemilihan presiden parti pada tahun itu.

-
2. Hakikat ini dijelaskan oleh Presiden PBDS, Leo Moggie semasa melancarkan parti itu pada 15 September 1983.
  3. Ada pihak berpendapat bahawa dengan perlantikan itu, beliau telah dipermainkan oleh mereka yang ingin melihat SNAP sebagai sebuah parti yang lemah. Selepas perletakkan jawatan tersebut SNAP dilanda krisis yang berterusan (*The People's Mirror*, 30 Mac 1987). Namun demikian, sebab sebenar beliau meletak jawatan masih tidak diketahui (Chuwat, 1991: 83 dan Ritchie, 1987: 3).
  4. Temubual dengan seorang ahli SNAP.

Kekalahan kumpulan Datuk Leo juga telah menimbulkan rasa tidak puas hati di kalangan penyokong-penyokong SNAP di peringkat bawahan terutama bagi mereka yang ingin supaya parti itu terus dipimpin oleh kaum Dayak. Mereka sangat mengharapkan intelek Iban seperti Datuk Leo, Daniel Tajem, Gramong Juna, Dr. Jawie Masing dan lain-lain untuk memimpin SNAP dan sekaligus memperjuangkan nasib kaum itu. Pemimpin-pemimpin Dayak yang memberikan sokongan kepada Datuk James Wong adalah mereka yang bersimpati dengan perjuangan beliau dalam SNAP. Datuk Stephen Kalong pernah menyatakan bahawa Datuk James harus diberi peluang untuk memimpin parti itu. Ini adalah memandangkan beliau mempunyai ketokohan dan pada masa yang sama beliau telah berkhidmat untuk parti dengan begitu lama. Sumbangan kewangan yang diberikan oleh Datuk James kepada parti itu adalah begitu bermakna sekali. Tidak dapat dinafikan bahawa ada kemungkinan mereka yang menyokong beliau disebabkan oleh politik wang.

Berikutnya dengan sokongan yang diberikan oleh Daniel Tajem terhadap calon bebas untuk menentang calon SNAP dalam pilihanraya pada peringkat nasional 1982, Datuk James telah mendorong beliau untuk meletak jawatan.⁵ Bagaimanapun Daniel Tajem menafikan dakwaan ini. Oleh demikian, pada 19 Jun 1983, Jawatankuasa Pusat SNAP telah memutuskan bahawa Daniel Tajem disingkirkan daripada parti itu. Keputusan ini telah dibantah oleh kawan-kawan beliau.⁶

Pilihanraya peringkat nasional pada tahun 1982 telah memperlihatkan ramai wakil rakyat Dayak dalam SNAP yang

-
5. Daniel Tajem dikatakan menyokong seorang calon bebas iaitu, Edwin Tangkun di kawasan Batang Luper dalam pilihanraya umum 1982. Calon bebas tersebut telah berjaya menewaskan calon SNAP, iaitu Wellington Rufus Nanang.
  6. Kelompok yang menentang James Wong membantah pemecatan itu secara terbuka dan menuduh bahawa beliau (James Wong) adalah dalang kepada pemecatan itu (*Dewan Masyarakat*, Julai 1983). James Wong telah mencabar mereka yang tidak setuju dengan keputusan itu supaya meletakkan jawatan dan meninggalkan parti itu (*Sarina*, 1 Ogos 1983).

merasakan diri mereka dipermainkan. Ada di antara mereka yang tidak diseranaikan sebagai calon walaupun telah mewakili kawasan tertentu buat beberapa penggal. Di antara wakil yang tidak dicalonkan ialah Datuk Edwin Tangkun di Sri Aman, Patrick Anek di Bau dan Edmund Langgu di Saratok. Pada waktu itu, Edmund Langgu adalah Timbalan Menteri Pertanian Persekutuan.⁷

Pemilihan calon pilihanraya telah mengancam perpaduan parti itu. Akibatnya, SNAP telah kehilangan kerusinya kepada calon bebas. Tindakan tidak mencalonkan tokoh-tokoh politik seperti Patrick Anek, Edmund Langgu dan Datuk Edwin Tangkun semasa pilihanraya 1982 ternyata amat merbahaya bagi parti itu kerana semangat berparti politik belum lagi bertapak dan dalam banyak keadaan pengundi lebih cenderung memilih calon yang berpengalaman dan mereka kenali.

Ada yang melihat bahawa perlantikan Datuk Dunstan Endawie sebagai Pesuruhjaya Tinggi bertujuan untuk melemahkan SNAP. Semasa menjadi presiden SNAP dan sebagai Timbalan Ketua Menteri, Datuk Endawie adalah seorang yang berani dan tegas pendiriannya dalam memperjuangkan parti tersebut. Ini telah menimbulkan ancaman terhadap kerajaan negeri di bawah pimpinan Datuk Rahman Yakub. Untuk mengurangkan pengaruhnya beliau dihantar ke luar negeri. Dengan perlantikan ini maka pengaruh beliau dan SNAP di peringkat negeri menjadi lemah.* Namun demikian, ada juga orang Dayak di kalangan

-
7. Ketiga-tigatokoh tersebut telah keluar daripada SNAP menjelang pilihanraya tersebut dan bertanding sebagai calon bebas menentang calon SNAP. Dalam pilihanraya itu Edwin Tangkun menewaskan calon SNAP iaitu Wellington Rufus Nanang, Edmund Langgu menewaskan calon SNAP iaitu Dunstan Endawie dan Patrick Anek menewaskan seorang lagi calon SNAP iaitu Dr. Patau Rubis.
  8. SNAP menuduh bahawa PBB telah menjadi dalam kepada perpecahan parti itu terutama sekali bila Taib Mahmud enggan memecata ahli kabinet daripada PBDS (*FEER*, 29 Disember 1983). Ada di antara pemimpin PBB yang mengaku bahawa mereka terlibat dengan pemecahan SNAP (Supiah Hamdan, 1986: 227) Tun Rahman Yakub dikatakan pernah memberi bantuan kewangan sebanyak dua juta kepada PBDS untuk parti itu berkempen (*The Borneo Post*, 27 Mac 1987).

pemimpin PBB yang menolak dakwaan ini. Menurut mereka, PBB tidak campur tangan dalam krisis SNAP tetapi diakui bahawa pemimpin Dayak daripada PBB pada masa itu telah berusaha untuk menyelamatkan pemimpin-pemimpin Dayak daripada SNAP yang tidak dapat bekerjasama dengan pucuk pimpinan parti itu. Ini adalah kerana PBB, menurut mereka, adalah sebuah parti yang menjaga kepentingan Bumiputera *trustee of the Bumiputeras in Sarawak*.⁹ Pemimpin Dayak yang berpecah-pecah dalam SNAP akan mengganggu kestabilan kerajaan BN di peringkat negeri. Justeru itu, pemimpin dari PBB telah berusaha untuk menyelamatkan keadaan.¹⁰

Penubuhan PBDS adalah berikutan dengan tindakan tiga orang ahli parlimen dan sembilan orang ADUN, SNAP keluar daripada parti itu beramai-ramai pada bulan Julai 1983.¹¹ Secara keseluruhannya kita dapat bahawa kesemua ADUN yang keluar daripada SNAP ialah dari suku kaum Iban dan SNAP hanya tinggal dengan dua kerusi sahaja di kawasan Iban.¹² Iaitu di Marudi dan Pelagus. Sebaliknya etnik Dayak seperti Bidayuh dan Kayan-Kenyah meneruskan sokongan mereka terhadap SNAP.

Walaupun PBDS adalah parti perkauman Dayak tetapi kita dapat bahawa ia tidak mempunyai perbezaan yang besar dengan SNAP.

-
9. Temubual dengan seorang pemimpin PBB.
  10. Dari kacamata penyokong-penyokong SNAP, tindakan PBB adalah untuk mengurangkan pengaruh parti itu kerana pada masa itu SNAP merupakan parti yang mempunyai kerusi yang banyak bila dibandingkan dengan parti-parti lain.
  11. Mereka ialah, Thomas Salang (MP-Julau), Justine Jinggut (MP-Rajang), Andrew Janggie (MP-Lubok Antu), Gramong Juna (ADUN-Machan), Joseph Mamat Samuel (ADUN-Tatau), Jawie Masing (ADUN-Pakan), Jonathan Sabai (ADUN-Pelagus), David Jemut (ADUN-Batang Ai), Datuk Sandah (ADUN-Dudong), Joseph Kudi (ADUN-Ngemah), Jonathan Nawin (ADUN-Engkelili) dan Amrose Gramong (ADUN-Meluan). Tindakan mereka ini diikuti oleh Leo Moggie (MP-Kanowit). Tiga orang calon bebas turut menyertai kumpulan ini, mereka ialah Edmund Langgu (MP-Kalaka), Edwin Tangkun (MP-Lingga) dan Patrick Anek (MP-Tasik Biru).
  12. Pola ini menarik sekali dan imej Iban PBDS terserlah lagi pada pilihanraya DUN Sarawak tahun 1991 bila parti itu cuna menang di kawasan majoriti Iban.

Kedua-duanya tidak mempunyai perbezaan yang besar seperti perbezaan ideologi dan kedua-duanya bertujuan untuk kepentingan kaum Dayak. Perbezaan mereka adalah cuma dari segi cara.¹³ Apabila SNAP dan PBDS dibenarkan menggunakan simbol parti masing-masing maka kebanyakan kaum Dayak berada di persimpangan jalan. Mereka harus memilih di antara SNAP dan PBDS. Tidak kurang pula mereka yang keliru.¹⁴ Penyokong-penyokong PBDS menganggap bahawa parti itu adalah sebuah perahu yang baru dan penuh dengan muatan orang Dayak yang berkebolehan dalam banyak bidang. Penubuhan PBDS dirasakan tepat pada masa apabila kaum Dayak harus menubuhkan parti perkauman mereka sendiri seperti kaum-kaum lain di negara ini. Namun demikian, mereka yang masih was-was lagi dengan kebolehan PBDS terus memberikan sokongan kepada SNAP. Sebaliknya penyokong SNAP telah mendakwa bahawa PBDS adalah ditubuhkan oleh mereka yang tidak sabar dan tamak kuasa. Menurut mereka, PBDS adalah tidak perlu memandangkan SNAP telah wujud sebagai sebuah parti untuk orang Dayak. Segala usaha untuk menubuhkan parti yang baru adalah tidak lain daripada memecahkan perpaduan kaum itu.

Tetapi mengikut pandangan lain, ternyata bahawa Datuk Taib adalah lebih memihak kepada PBDS.¹⁵ Misalnya, beliau telah mencipta *Barisan Nasional Plus* untuk membolehkan ahli PBDS terus dalam kabinet beliau. Dengan terciptanya formula ini maka PBDS telah dianggap sebagai sebahagian daripada BN. Mungkin Datuk Taib mengekalkan ahli PBDS dalam kabinetnya kerana beliau merasakan kaum Dayak tidak harus terkeluar dari arus utama perkembangan.¹⁶ Tetapi ada kemungkinan juga tindakan

-
13. James Wong menegakkan konsep berbilang kaum manakala kumpulan Leo Moggie menyifatkan bahawa sesebuah parti yang berteraskan perkauman Dayak sendiri akan lebih berkesan. Secara keseluruhannya, kedua-dua buah parti bertujuan untuk membela nasib suku kaum Dayak (*Merdeka*, Julai 1983).
  14. Lihat *The New Straits Time*, 24 Disember 1983.
  15. Semasa berkempen di kawasan Kanowit, Taib menyatakan bahawa beliau akan cuba membawa masuk PBDS ke dalam BN (*The Sarawak Tribune*, 27 Disember 1983).
  16. Sila rujuk *Sarawak Tribune*, 10 September 1983 dan (Ritchie, 1987: 5).

ini adalah untuk mempastikan SNAP betul-betul berpecah, supaya kedudukan PBB menjadi lebih kuat dalam kerajaan.

Bagi pihak SNAP, segala campur tangan dan penglibatan pihak lain dalam krisis tersebut adalah bertujuan untuk melemahkan parti itu dan juga untuk mengerohkan keadaan. Penyokong-penyokong SNAP pada masa itu merasakan seolah-olah mereka menjadi pembangkang. Kenyataan Datuk Taib yang menganggap bahawa SNAP adalah musuh BN telah memberikan gambaran yang tidak baik terhadap penyokong-penyokong parti itu.¹⁷

Kebanyakan kerusi kawasan luar bandar di mana majoriti pengundinya kaum Iban dimenangi oleh PBDS. SNAP dan PBDS sama-sama mengalami kerugian apabila kedua-dua parti tidak dapat memenangi kerusi di kawasan Dudong dan Engkelili.

Kedua-dua kawasan ini dimenangi oleh calon bebas.¹⁸ Secara keseluruhannya, apa yang menarik dalam keputusan pilihanraya itu ialah kejayaan PBDS.¹⁹ PBDS ialah sebuah parti yang baru ditubuhkan dan menjelang pilihanraya tersebut usianya hanya tiga bulan. Secara lojiknya, parti politik yang begitu muda belum

-
17. Mereka melihat bahawa Taib Mahmud lebih mementingkan untuk memusnahkan segala cabaran terhadap kepimpinan beliau daripada menjaga kestabilan dan keharmonian kaum di dalam negeri (*The Star*, 1 November 1983). Taib juga pernah menyatakan bahawa SNAP adalah penentang utama BN di Sarawak (*Sarawak Tribune*, 11 Disember 1983) dan juga *seteru nombor satu* BN (*Sarina*, Januari 1984).
  18. Di dudong, calon bebas, Wilfred Kiroh telah menewaskan calon-calon daripada SNAP dan PBDS begitu juga di Engkelili apabila calon bebas Sim Choo Nam menewaskan Jonathin Nawin (PBDS) dan Wilson Ali (SNAP). Kedua-dua calon bebas ini kemudiannya menyertai SUPP. Di kawasan Dudong, seorang pemimpin SUPP berkempen supaya rakyat di kawasan tersebut menyokong Wilfred Kiroh (calon bebas) kerana dengan mengundi beliau mereka juga mengundi SUPP (*Borneo Post*, 17 Januari 1984).
  19. SPR melaporkan penyertaan PBDS telah menimbulkan satu kejutan politik dan suasana pilihanraya yang baru yang seterusnya mendorongkan tumpuan minat lebih besar terhadap pilihanraya ini bila dibandingkan dengan pilihanraya-pilihanraya yang sudah-sudah. Kempen-kempen pilihanraya khususnya di kawasan-kawasan pilihanraya yang ditandingi oleh SNAP dan PBDS telah dijalankan penuh semangat dan hebat (Laporan Pilihanraya Umum DUN Sarawak 1983 oleh Suruhanjaya Pilihanraya, 1985: 10).

lagi mempunyai jentera yang kukuh dan penyokong yang ramai. Masa tiga bulan adalah terlalu singkat untuk menerangkan falsafah perjuangan parti itu terutama sekali bagi rakyat di kawasan luar bandar. Begitu juga dengan usaha untuk memperkenalkan simbol parti itu memerlukan masa yang lama. Kalau kita melihat dari aspek di atas tadi maka pilihanraya itu merugikan PBDS. Tetapi keputusan pilihanraya adalah keadaan sebaliknya di mana PBDS telah mencapai kejayaan yang agak memerlukan.

Ada beberapa perkara yang perlu dikaitkan dengan kejayaan PBDS dan merosotnya prestasi SNAP. Sokongan yang diberikan oleh pemimpin BN negeri terhadap PBDS memainkan peranan yang penting. Kerajaan BN Plus diwujudkan untuk kepentingan PBDS. Begitu juga dengan sokongan moral yang diberikan terhadap parti itu. Perkara seterusnya ialah berkaitan dengan imej SNAP sebagai sebuah parti untuk orang Dayak. Imej parti itu sebagai parti untuk orang Dayak di bawah pimpinan Datuk James telah tergugat. Sejarah menunjukkan bahawa parti itu tidak pernah dipimpin oleh kaum lain. Ini telah menyukarkan mereka menerima kepimpinan Datuk James. Kritikan dan selaran yang dibuat oleh parti-parti lain terhadap SNAP telah membuatkan imej parti itu tergugat. Faktor perkauman dan semangat perjuangan orang Dayak pada masa itu juga perlu diambil kira. Hasrat mereka untuk menubuhkan sebuah parti yang khas untuk kaum mereka ternyata apabila mereka mula meniru perjuangan kaum-kaum lain melalui parti politik perkauman.²⁰

Dalam pilihanraya tersebut, kita tidak dapat menyaksikan pertandingan yang betul-betul bebas di antara SNAP dan PBDS. Campur tangan pihak-pihak lain ternyata membawa keburukan

---

20. Pemerhatian penulis pada masa itu menunjukkan bahawa semangat perjuangan kaum Dayak di kawasan PBDS adalah sangat tinggi. Mereka telah berkempen daripada sebuah rumah panjang ke rumah panjang yang lain untuk mendapatkan sokongan bagi parti yang baru ditubuhkan itu. Ini menunjukkan ide satu parti untuk satu kaum sedikit sebanyak mula mendapat tempat dalam pemikiran politik masyarakat Dayak pada masa itu.

kepada SNAP. Walaupun PBDS menerima kesan yang baik daripada campur tangan itu tetapi ia juga menerima kesan yang buruk apabila calonnya tidak dapat memenangi kawasan-kawasan tertentu. Meskipun demikian, dari sudut lain, pilihanraya 1983 telah menimbulkan kesan yang lebih mendalam terhadap masyarakat Dayak di Sarawak. Pilihanraya itu tidak dapat menyelesaikan masalah pokok yang dihadapi oleh masyarakat Dayak. Pilihanraya tersebut cuma digunakan sebagai cara untuk mengesahkan bahawa kedua-dua parti tersebut mendapat sokongan daripada kaum Dayak. Dengan demikian pilihanraya tersebut bukanlah cara yang baik untuk menyelesaikan masalah tersebut. Cara demikian cuma dapat memperhebatkan lagi sengketa di kalangan masyarakat itu.

Di dalam kaum Dayak itu sendiri kita dapati bahawa terdapat sedikit perubahan. Ini dapat dirasakan di mana SNAP dan PBDS mengadakan pertandingan. Isu perkauman Dayak telah digunakan dengan begitu lantang sekali.²¹ Keinginan kaum Dayak untuk memimpin parti itu (SNAP) dan menafikan pimpinan daripada kaum lain juga dipengaruhi oleh faktor politik perkauman di negara kita. Mereka mungkin terpengaruh dengan *satu parti untuk satu kaum*.

Kebangkitan Sentimen *Dayakisme*

Politik perkauman Dayak di Sarawak pada tahun 1980-an mempunyai hubungan dengan penubuhan dan kemudian perjuangan PBDS. Ada dua sebab mengapa PBDS mempunyai pengaruh terhadap perkembangan politik perkauman Dayak. Pertama, PBDS ialah sebuah parti politik perkauman yang hanya membuka pintunya kepada orang Dayak sahaja. Kedua, sebagai

---

21. Pemerhatian penulis juga mendapati bahawa bagi penyokong PBDS, mereka yang tidak menyokong parti itu adalah mereka yang tidak berjiwa Dayak. Menurut mereka, apa yang dirasakan penting bagi masyarakat Dayak ialah memberikan sokongan kepada parti yang dipimpin oleh kaum Dayak dan bukan kaum lain.

sebuah parti politik yang berteraskan perkauman maka PBDS telah menggunakan isu perkauman dengan begitu meluas. Ini adalah penting untuk menentukan *survival* parti tersebut. Namun demikian, ini bukan bermakna parti-parti lain tidak menggunakan isu tersebut. Perbezaannya ialah dari segi kelantangan dan kebolehan mereka bila dibandingkan dengan PBDS. Keputusan pilihanraya di peringkat negeri pada tahun 1983 menunjukkan bahawa PBDS mempunyai pengaruh yang begitu meluas terutama sekali di kawasan luar bandar. Lebih khusus lagi di kawasan Iban. Kesemua enam kerusi yang mempunyai majoriti Dayak (lebih 65 peratus) dimenangi oleh PBDS.

Isu perkauman yang digunakan adalah lebih merupakan cara meningkatkan semangat kebangsaan masyarakat Dayak itu sendiri. Justeru itu lahirlah istilah seperti *Dayakisme*. Isu Dayakisme atau perkauman Dayak telah mula digunakan sejak 1983 dan mencapai kemuncak pada 1987. Krisis politik 1987 telah menguji sejaухmanakah pengaruh Dayakisme dalam politik orang Dayak. Dari satu segi, Dayakisme yang diperjuangkan oleh parti itu adalah sama dengan *ruralisme*. Ini bermakna setiap kaum (tidak semestinya Dayak) yang tinggal di kawasan luar bandar mempunyai semangat tersebut dan ini adalah kerana mereka menghadapi masalah yang sama. Secara kebetulan kita dapati bahawa kebanyakan penduduk Dayak tinggal di kawasan luar bandar. Mereka ini memerlukan perhatian yang lebih.²² Ini bermakna Dayakisme bukanlah fahaman perkauman yang sempit dan untuk kaum Dayak sahaja. Ia adalah lebih bersifat menyeluruh.²³ Dayakisme meliputi segenap aspek seperti sosial,

-
22. Menurut Leo Moggie, parti itu menggunakan Dayakisme kerana sebahagian besar daripada masyarakat Dayak tinggal di kawasan luar bandar. Lebih khusus lagi parti itu juga untuk mereka yang tinggal di kawasan luar bandar samada mereka Cina, Melayu ataupun Dayak (*The Borneo Post*, 10.10.87).
  23. Dari sudut ekonomi dan sosial, semangat perkauman Dayak dapatlah dikaitkan dengan kesedaran kaum itu sendiri, iaitu kesedaran dari segi peranan dan penglibatan. Misalnya, mereka menginginkan ekonomi yang lebih seimbang dan pada masa yang sama mereka mahu mengekalkan serta mengembangkan budaya mereka (Jayum A. Jawan, 1987: 24).

ekonomi dan politik. Ia juga bersifat menyeluruh apabila ia dikatakan merangkumi kaum-kaum lain. Menurut seorang pemimpin PBDS, Dayakisme adalah pembentukan (crystallisation) sentimen perkauman Dayak yang mana mereka (sebagai golongan Bumiputera) merasakan tidak begitu diberi keutamaan ataupun didiskriminasi dalam bidang-bidang tertentu.²⁴ Namun demikian, terdapat juga orang Dayak yang menolak politik perkauman. Ini memberikan gambaran bahawa politik perkauman cuma diperjuangkan oleh kumpulan tertentu dalam kaum Dayak itu sendiri.

Kebangkitan semangat perkauman Dayak di sini adalah merujuk kepada tahun-tahun 1980-an khasnya selepas penubuhan PBDS. Sejak 1983 kita dapat ada beberapa peristiwa yang mungkin boleh dianggap sebagai mencirikan politik perkauman Dayak. Walaupun ianya tidak begitu jelas tetapi ia mungkin dapat menceerminkan perubahan *mood* politik orang Dayak.

Pergolakan politik di Sabah telah memberikan kesan terutama sekali dalam bentuk semangat perjuangan. Di Sabah, kaum Kadazan telah dapat menguasai kerajaan negeri. Kejayaan Datuk Pairin dan Parti Bersatu Sabah (PBS) telah memberikan semangat kepada kaum Dayak di Sarawak. Sekiranya orang Kadazan dapat berjaya di Sabah maka kaum Dayak juga merasakan mereka mampu berbuat demikian. Pengaruh politik perkauman di Sabah itu memang disedari oleh kaum Dayak di Sarawak. Perjuangan politik perkauman seperti di Sabah itu akan diteruskan oleh orang Dayak di Sarawak selagi kaum itu belum berpuas hati dengan pencapaian mereka.²⁵ Namun demikian, perjuangan kaum Kadazan di Sabah hanya dapat diikuti dari segi semangatnya sahaja. Ini adalah kerana terdapat perbezaan besar di antara orang Kadazan dan orang Dayak.²⁶

---

24. Temubual dengan seorang pemimpin PBDS

25. Hakikat ini diakui oleh presiden parti itu (Neilson, 1990: 59).

26. Perbezaan tersebut ialah seperti dalam bentuk parti politik (PBS ialah parti yang berbilang kaum) dan begitu juga dengan semangat perpaduan di kalangan kaum Kadazan (lihat Micheal Leigh, 1989).

Pilihanraya peringkat nasional pada tahun 1986 sekali lagi menguji kekuatan pengaruh parti-parti orang Dayak khasnya SNAP dan juga PBDS. Walau bagaimanapun kedua-dua buah parti telah menggunakan lambang Barisan Nasional.²⁷ Sebelum pilihanraya itu, SUPP menguasai dua kerusi kawasan majoriti Dayak. Kedua-dua ahli parlimen SUPP adalah orang Dayak sendiri tetapi kedua-duanya kalah dalam pilihanraya itu. Di kawasan Rajang calon SUPP ditewaskan oleh calon bebas, iaitu, Dr. Nicholas Munong.²⁸ Di Serian, SUPP juga menghadapi nasib yang sama. Kawasan tersebut mempunyai majoriti pengundi Dayak-Bidayuh. Calon SUPP, Encik Richard Dampeng telah ditewaskan oleh calon bebas Encik Andrew Lainus ak Luak.²⁹ Selepas selesainya pilihanraya umum tersebut, Barisan Nasional negeri telah menjelaskan bahawa ia tidak akan menerima calon bebas. Usul ini dicadangkan oleh SUPP dan mendapat sokongan daripada SNAP.³⁰ Satu lagi perkara yang menimbulkan perasaan marah SUPP ialah dengan adanya ura-ura calon bebas, Dr. Nicholas Munong, memohon menyertai PBDS. Ini telah mengukuhkan lagi dakwaan dan syak wasangka terhadap penglibatan PBDS dengan calon bebas tersebut. PBDS telah dikatakan memberikan sokongan kepada Dr. Nicholas Munong untuk memenangi kerusi tersebut.³¹ Namun demikian, ini dinafikan oleh PBDS. Apa yang berlaku pada 1987 mungkin membuktikan bahawa dakwaan tersebut mempunyai asas. Dr. Nicholas Munong bersama dengan dua calon bebas yang lain iaitu Andrew Lainus dan Mikai anak Mandau diterima masuk menyertai PBDS. Kemasukan mereka

-
27. Kedua-dua buah parti memenangi kesemua kerusi di kawasan yang diperuntukkan.
  28. Jawan Empaling (SUPP) mendapat undi sebanyak 5,960 manakala calon bebas, Dr Nicholas Munong mendapat 6,113 undi. Nicholas Munong menang dengan majoriti 153 undi.
  29. Andrew Luak ialah bekas ahli PBDS. Beliau meninggalkan PBDS menjelang pilihanraya tersebut dan bertanding sebagai calon bebas.
  30. Menurut Datuk Amar Stephen Yong, parti itu (SUPP) akan menentang sekiranya calon-calon bebas diterima masuk menyertai BN terutama sekali mereka yang menentang calon-calon yang mendapat restu daripada Perdana Menteri (*The New Straits Time*, 6 Ogos 1986).
  31. *The New Straits Time*, 6 Ogos 1986.

ini mendapat bantahan terutama sekali daripada SUPP. Kemasukan calon-calon bebas ini dalam PBDS telah memberi suatu gambaran yang umum bahawa mereka bersimpati dengan perjuangan PBDS.

Pilihanraya kecil Dewan Undangan Negeri kawasan Batang Ai mungkin dapat memberikan gambaran dengan lebih jelas lagi berhubung dengan politik perkauman Dayak.³² Masing-masing merasakan masih mempunyai hak terhadap kerusi di kawasan tersebut. SNAP telah mencalonkan Encik Albert Kelinsing dan beliau ditentang oleh calon bebas iaitu Encik Mikai nak Mandau. Dalam beberapa siri kempen beliau, Encik Mikai telah menggunakan isu perkauman Dayak. Ini mengukuhkan lagi dakwaan bahawa beliau adalah calon yang disokong oleh PBDS. Encik Mikai anak Mandau telah menewaskan calon BN-SNAP, Encik Albert Kelinsing. Isu-isu yang berbau perkauman yang digunakan oleh Encik Mikai mencerminkan bahawa beliau bersimpati dengan perjuangan politik perkauman Dayak. Encik Mikai kemudiannya memohon menyertai PBDS.

Dalam Triennial General Meeting (TGA) PBDS yang diadakan di Sibu pada tahun 1987, Timbalan Presiden parti itu, Datuk Daniel Tajem, telah menyatakan dengan secara terbuka bahawa orang Dayak seharusnya menjadi *general*. Mereka tidak seharusnya menjadi *soldier* semata-mata.³³ Kenyataan ini telah menimbulkan kesan yang tidak baik terhadap parti itu dan juga terhadap orang Dayak secara amnya. Gambaran yang didapati oleh kaum lain ialah bahawa kaum Dayak ingin mendominasi politik Sarawak. Kenyataan ini juga mencerminkan kepada kita bahawa mungkin

-
32. Pilihanraya kecil DUN kawasan tersebut diadakan berikut dengan kematian ADUN kawasan tersebut iaitu, Sylvester Langit pada bulan Jun 1986. Pilihanraya tersebut juga memperlihatkan kembali sengketa di antara SNAP dan PBDS.
  33. Sila rujuk *Sarawak Tribune*, 1 Mac 1987. Terdahulu daripada itu, dalam ucapan beliau di Perhimpunan Agung Tahunan PBDS Cawangan Miri, Daniel Tajem menyeru supaya orang Dayak bersatu dan jangan berpecah-pecah (ibarat *piring*) seperti mana dua puluh tahun yang lalu (*Berita PBDS*, Februari 1987).

pemimpin parti itu merasakan bahawa perjuangan mereka akan mendapat sokongan daripada orang Dayak keseluruhannya. Secara khususnya terdapat beberapa isu yang utama telah digunakan untuk meniupkan sentimen perkauman di kalangan orang Dayak. Sekiranya dibandingkan dengan kaum lain seperti Melayu dan Cina maka kaum Dayak masih lagi jauh ketinggalan dalam bidang pelajaran. Justeru ada yang berpendapat bahawa jumlah kemasukan pelajar Dayak di institusi-institusi pengajian tinggi adalah tidak setimpal dengan jumlah kaum itu keseluruhannya.³⁴

Di peringkat lain pada tahun 1980, lebih daripada lima puluh peratus daripada orang yang tidak bersekolah ialah dari kaum Dayak Iban. Ini bermakna bahawa pencapaian mereka pada tahun 1980 adalah lebih rendah daripada pencapaian orang Melayu dua puluh tahun yang lalu (Joseph Ko).³⁵ Di antara tuntutan kaum ini terhadap perkara tersebut ialah permintaan supaya melonggarkan syarat kemasukan ke institusi pengajian tinggi bagi pelajar Dayak. Dituntut juga supaya diberikan lebih banyak bantuan seperti biasiswa.³⁶

Mereka menuntut sistem pengangkutan dan pembangunan infrastruktur yang sempurna. Ini adalah untuk memudahkan mereka mendapatkan bekalan seperti alat-alat pertanian dan juga makanan. Pada masa yang sama, ini juga akan membolehkan proses pemasaran hasil pertanian mereka. Walaupun ini bukan merupakan masalah satu-satu kaum saja tetapi di Sarawak kebanyakannya mereka yang menghadapi masalah ini ialah kaum Dayak. Kira-kira 95 peratus daripada kaum Dayak tinggal di kawasan luar bandar (James Masing, 1988: 58). Isu ini mempunyai hubungan yang rapat dengan pembangunan infrastruktur kerana memang sukar bagi pihak kerajaan untuk membantu mereka yang terlalu jauh dari rangkaian pengangkutan yang sempurna. Dari

---

34. Sila rujuk *The People's Mirror*, 1 Mac 1987.

35. Kertas kerja bertajuk 'A Socio-Economic Study of The Iban Today', dalam *Sarawak Museum Journal*, Vol. XL, Disember 1989.

36. Sila rujuk *Sarawak Tribune*, 16 Mei 1986.

sudut pertanian, mereka memerlukan bantuan kerajaan terutama sekali dalam bentuk subsidi. Begitu juga dengan masalah pemasaran hasil supaya harga lebih stabil dan untuk mengelakkan penjualan melalui orang tengah. Dasar Ekonomi Baru juga telah digunakan sebagai isu politik perkauman. Mereka merasakan bahawa mereka tidak mendapat banyak faedah daripada dasar tersebut. Isu ini pernah dibangkitkan oleh ADUN kawasan Machan, Encik Gramong Juna. Menurut beliau, walaupun dasar itu hampir tamat tempohnya tetapi orang Dayak tidak menerima banyak faedah.³⁷ Terdapat juga di kalangan pemimpin Dayak yang merasakan bahawa kaum itu bukanlah sasaran sebenar DEB tetapi mereka adalah cuma sebagai *subsidiary target* sahaja.³⁸ Sasaran utama ialah kaum Bumiputera di Semenanjung Malaysia.

Secara umumnya politik perkauman mempengaruhi politik di Sarawak. Walaupun kita tidak dapat mengatakan secara pasti tetapi terdapat beberapa perkara (seperti yang telah dibincangkan) yang dapat memberi gambaran bahawa pada tahun 1980-an politik masyarakat Dayak dipengaruhi oleh politik perkauman.

Krisis Politik 1987 dan Kemuncak Dayakisme

Pergolakan politik di Sarawak pada tahun 1987 telah memberikan implikasi yang agak penting terhadap rakyat di negeri itu khasnya kaum Dayak. Krisis ini telah membawa kepada pembubaran Dewan Undangan Negeri Sarawak. Kali terakhir pilihanraya bagi negeri itu ialah pada tahun 1983.

Krisis politik meletus berikutan dengan tindakan empat orang Menteri dan tiga orang Timbalan Menteri meletakkan jawatan masing-masing. Mereka ialah Datuk Daniel Tajem, Timbalan

37. Sila rujuk *The Peoples Mirror*, 1 Mac 1987. DEB seharusnya diteruskan selepas 1990 memandang kaum Dayak belum lagi mendapat banyak faedah. Menurut seorang pemimpin Dayak, DEB ibarat seljji Durian yang cuma dapat dihidu tetapi tidak dapat dirasa oleh orang Dayak (Leigh, 1991: 188).

38. Temubual dengan seorang pemimpin PBB.

Ketua Menteri dan merangkap Menteri Pertanian dan Pembangunan Masyarakat (PBDS), Datuk Edward Jeli, Menteri Pembangunan Tanah (SNAP), Datuk Haji Noor Tahir, Menteri Alam Sekitar dan Pelancongan (PBB) dan Datuk Hajjah Hafsa Harun, Menteri Pembangunan Sosial (PBB). Tiga orang Timbalan Menteri yang turut meletakkan jawatan ialah Encik Gramong Juna, Timbalan Menteri Sumber Alam (PBDS), Datuk Michael Ben, Timbalan Menteri Kebudayaan dan Sukan (SNAP) dan Datuk Hollis Tini, Timbalan Menteri Pembangunan Sosial (SUPP). Mereka ini bersama dengan dua puluh lapan orang Ahli Dewan Undangan Negeri (ADUN) yang lain telah mengadakan mesyuarat di Ming Court Hotel di Kuala Lumpur.³⁹ Mereka menamakan diri sebagai Kumpulan Bersatu (kemudian dikenali sebagai Kumpulan Maju). Kumpulan ini menuntut supaya Ketua Menteri, iaitu Datuk Taib Mahmud meletakkan jawatan. Jika beliau tidak meletakkan jawatan, mereka akan mencadangkan undi tidak percaya.⁴⁰

Secara umumnya motif ahli-ahli SNAP, SUPP, PBB dan PBDS untuk menyertai Kumpulan Maju ialah untuk menggulingkan kerajaan pimpinan Datuk Taib. Mereka mendakwa bahawa mereka ingin membentuk sebuah kerajaan yang baru dan adil kepada semua dan bukan untuk segelintir orang sahaja. Kuasa kerajaan hendaklah dibahagi-bahagikan dan bukan terletak pada tangan seorang sahaja. Mereka ingin menghapuskan amalan pilih kasih dan *victimisation* yang mereka dakwa dipraktikkan oleh Datuk Taib.⁴¹ Walau bagaimanapun tidak semua parti komponen

39. Jumlah ini menjadi dua puluh tujuh orang apabila Encik Wan Wahab Wan Sanusi menafikan penglibatan beliau dengan kumpulan itu.

40. Mereka yang memberikan *ultimatum* ini ialah Datuk Daniel Tajem (PBDS), Gramong Juna (PBDS), James Jemut Masing (PBDS), Datuk Edmund Langgu (PBDS), Joseph Kudi (PBDS), Jawie Masing (PBDS), Bolhassan Kambar (PBDS), Mikai Mandau (PBDS), Datuk Haji Noor Tahir (PBB), Datuk Hajah Hafsa Harun (PBB), Hj. Zainuddin Satem (PBB), Mohd Hilary Tawan (PBB), Wan Madzhi (PBB), Datuk Tajang Laung (PBB), Datuk Wan Yusuf (PBB) dan Wan Wahab Wan Senusi (PBB), Wan Wahab Wan Senusi (PBB) kemudiannya menafikan penglibatan beliau dengan kumpulan tersebut.

41. *The Sarawak Tribune*, 11 Mac dan 13 April 1987.

BN negeri yang merestui tindakan beberapa orang ahlinya yang menyertai Kumpulan Maju. Parti komponen seperti SUPP, SNAP dan PBB menyatakan bahawa mereka menyokong penuh pimpinan Datuk Taib.⁴² Ahli-ahli ketiga-tiga parti tersebut yang didapati terlibat dengan Kumpulan Maju sama ada dipecat atau digantung keahlian mereka.⁴³

Kumpulan Maju itu menyerahkan surat mendesak Datuk Taib untuk meletakkan jawatan kepada Setiausaha Dewan Undangan Negeri Sarawak pada 11 Mac 1987. Berikutan dengan tindakan ahli-ahli DUN tersebut, Datuk Taib telah menasihatkan Yang di-Pertua Negeri supaya membubarkan Dewan Undangan Negeri. Ini telah membawa kepada pilihanraya pada 15 dan 16 April 1987.⁴⁴

Sebenarnya sebelum pilihanraya tersebut, BN Pusat telah bermesyuarat untuk menentukan kedudukan PBDS. BN Pusat telah menetapkan bahawa semua komponen BN termasuk PBDS akan menggunakan lambang *dacing* dan bertanding mengikut peruntukan kerusi yang telah ditetapkan. PBDS hanya dibenarkan bertanding untuk tujuh kerusi sahaja iaitu di Krian, Pakan, Tatau, Balleh, Machan, Ngemah dan Lingga. Tawaran ini ditolak oleh PBDS yang ingin menggunakan lambang parti itu sendiri mungkin kerana mereka ingin bertanding di kawasan yang lebih banyak. Inilah yang menyebabkan PBDS tidak menggunakan lambang BN dalam pilihanraya tersebut. PBDS bertanding di dua puluh satu kawasan dan semuanya adalah kawasan majoriti pengundi Dayak.

---

42 *The Sarawak Tribune*, 11 Mac 1987

43 PBDS memberikan sokongan yang padu kepada Kumpulan Maju dan dengan itu pucuk pimpinan BN negeri telah menganggap bahawa PBDS telah menarik diri keluar daripada BN negeri (*Sarawak Tribune*, 13 Mac 1987).

44 Pembubaran DUN amatlah mengejutkan dan mengecewakan Kumpulan Maju. Mereka menjangka Taib Mahmud akan meletakkan jawatan dan bukan mengisyiharkan pilihanraya (*The Sarawak Tribune*, 12 Mac 1987). Rahman Yakub sendiri begitu yakin bahawa Taib akan meletakkan jawatan (*The New Straits Time*, 13 Mac 1987).

Faktor Perkauman Dayak (Dayakisme)

Peranan PBDS dalam membangkitkan sentimen perkauman ini adalah agak ketara sekali apabila ia dapat mempengaruhi ramai orang Dayak. Semangat perkauman ini telah digunakan sebagai alat untuk menyatupadukan orang Dayak. Kaum itu juga mula terpengaruh dengan ide yang berlandaskan politik perkauman untuk mencapai kegemilangan politik. Misalnya, semasa Triennial General Meeting parti itu di Sibu pada bulan Februari 1987, Datuk Daniel Tajem telah menyatakan hasrat para pemimpin politik Dayak yang ingin berkuasa dalam negeri Sarawak. Walaupun tidak dinyatakan dengan begitu jelas tetapi memadai kalau beliau menyatakan bahawa orang Dayak harus menjadi *general*.⁴⁵

Dengan perjuangan perkauman parti itu PBDS juga dapat mempengaruhi pemimpin politik Dayak dari parti-parti lain. Ini dapat dibuktikan bila beberapa orang pemimpin politik dari SUPP dan SNAP serta beberapa calon bebas turut menyertai parti itu dalam pilihanraya 1987. Seramai lima belas orang ADUN Dayak telah menyertai Kumpulan Maju. PBDS terlibat sepenuhnya dalam perjumpaan di Ming Court 1987. Parti itu menyokong tindakan seramai dua puluh tujuh orang ADUN yang meminta supaya Datuk Taib meletakkan jawatan beliau sebagai Ketua Menteri. Dengan tindakannya yang menyokong Kumpulan Maju maka PBDS telah dianggap menarik diri dari Barisan Nasional negeri. SNAP menentang tindakan Kumpulan Maju dan beberapa orang pemimpin parti itu yang terlibat. Pemimpin Dayak daripada SNAP yang terlibat dengan kumpulan itu (selain daripada PBDS) ialah Datuk Edward Jeli, Datuk Joseph Balan, Encik Geman dan Michael Ben. Mereka menyertai Kumpulan Maju kerana tidak

---

45. Kenyataan yang dibuat oleh beliau ini mendapat perhatian media-media tempatan dan disebarluaskan dengan meluasnya. Lihat *The New Straits Time*, 15 April 1987 dan *Sarawak Tribune*, 28 Mac 1987).

puas hati dengan pucuk pimpinan SNAP pada masa itu.⁴⁶ Namun demikian mengikut satu pandangan, pada masa itu pemimpin SNAP dan PBDS yang menyertai Kumpulan Maju berhasrat untuk menggabungkan semula kedua-dua buah parti itu untuk menentang kerajaan negeri. Namundemikian, ini tidak dipersetujui oleh pemimpin-pemimpin SNAP.⁴⁷ Oleh kerana pucuk pimpinan SNAP tidak merestui tindakan mereka ini maka keahlian mereka yang terlibat digantung dan ada yang dipecat.

Daripada dua puluh tujuh orang ADUN yang terlibat dengan Kumpulan Maju, seramai sembilan belas orang adalah kaum Dayak. Kerjasama di antara pemimpin politik Dayak dari pelbagai parti ini telah menyemarakkan lagi semangat perkauman kaum itu. Sebahagian besar daripada kaum Dayak yang merestui tindakan PBDS merasakan sudah tiba masanya bagi mereka untuk bekerjasama walaupun daripada parti yang berlainan. Pemimpin Dayak yang telah meninggalkan parti masing-masing dan menyertai PBDS telah dianggap sebagai mereka yang mempunyai semangat perjuangan kaum Dayak. Rakyat di luar bandar yang menyokong PBDS mengharapkan bahawa kerjasama seperti ini akan menambahkan kuasa politik kaum Dayak. Persoalan yang perlu diberi perhatian ialah mengapa PBDS menyokong plot tersebut dan seterusnya membawa semula sebahagian besar kaum Dayak menjadi pembangkang. Ada dua kemungkinan yang mempengaruhi tindakan parti tersebut. Pertama ialah kerana mereka tidak puas hati dengan pucuk pimpinan kerajaan negeri pada masa itu. Mereka merasakan bahawa kepentingan kaum mereka diketepikan dalam pembangunan infrastruktur, peluang dalam bidang pelajaran terutama sekali dalam pelajaran tinggi dan pemberian biasiswa, pembangunan luar bandar dan peluang perniagaan. Kedua ialah kerana mereka ingin mendominasi politik kerajaan negeri.

46. Menurut mereka, SNAP di bawah pimpinan James Wong adalah sebuah parti yang lemah (*a dying party*) dan tidak berkesan sama sekali (*The Sarawak Tribune*, 17 Mac 1987).

47. Temubual dengan seorang pemimpin SNAP.

Sekiranya kita menganggap bahawa tujuan PBDS adalah untuk mendominasi politik Sarawak maka kita boleh mengatakan bahawa tujuan penglibatan parti itu adalah kerana *politik kuasa*. Namun demikian, anggapan yang seumpama ini ditolak oleh presiden parti iaitu Datuk Leo Moggie. Beliau menyatakan bahawa kaum Dayak dari PBDS menentang kerajaan bukan kerana menginginkan kuasa atau mendominasi politik negeri tetapi oleh kerana Datuk Taib telah tidak bersikap adil terhadap kaum Dayak.⁴⁸ Kenyataan ini telah menimbulkan kesan dan tanda tanya kepada kaum Dayak sama ada ada yang menyokong ataupun menentang parti itu. Ia juga telah menjadi modal parti-parti politik yang lain untuk menentang penyokong-penyokong PBDS. Tambahan pula tindakan PBDS yang tidak mencalonkan orang Dayak sebagai Ketua Menteri dalam kabinet bayangan Kumpulan Maju juga terus menjadi tanda tanya.⁴⁹

Kenyataan yang dibuat oleh Datuk Leo Moggie dan tindakan mencalonkan orang Melayu sebagai Ketua Menteri merupakan satu strategi politik PBDS. Ini adalah kerana di dalam Kumpulan Maju terdapat dua kumpulan kaum yang dominan iaitu kaum Dayak dari PBDS dan kaum Melayu dari PERMAS. Ada kemungkinan kedua-dua pihak ingin mempermainkan di antara satu sama lain. Orang Dayak ingin memperalatkan orang bukan Dayak dan begitu juga sebaliknya (Sabihah Osman, 1987:28-29). Pertama, sekiranya PBDS mencalonkan orang Dayak sebagai Ketua Menteri sudah pasti parti itu akan kehilangan sokongan daripada kaum lain dan ini juga mungkin akan menimbulkan

-
48. Leo Moggie juga menjelaskan bahawa parti itu boleh menerima sesiapa sahaja bumiputera yang lain untuk memegang jawatan Ketua Menteri (*The Sarawak Tribune*, 18 Mac 1987).
  49. Dalam perjumpaan mereka di Ming Court, Kumpulan Maju telah mencalonkan Noor Tahir sebagai Ketua Menteri Sarawak sekiranya mereka berjaya. Walaupun itu cuma merupakan kabinet bayangan tetapi telah menimbulkan kesan terhadap perjuangan PBDS yang mendakwa diri mereka memperjuangkan kaum Dayak. Rahman Yakub pernah menyatakan dengan terang-terang bahawa bakal Timbalan Ketua Menteri Sarawak di bawah pimpinan beliau ialah Datuk Edward Jeli (*The Sarawak Tribune*, 25 Mac 1987).

masalah apabila Kerajaan Pusat tidak merestui seorang Dayak sebagai Ketua Menteri Sarawak. Kedua, sekiranya PERMAS merestui kepimpinan orang Dayak maka parti itu sudah pasti akan kehilangan pengundi bukan Dayak. Ini sudah pasti akan merugikan PERMAS.

PBDS telah mengambil pendirian bahawa sasaran parti itu adalah Datuk Taib dan kepimpinan beliau. Parti itu menegaskan bahawa kaum Dayak bukanlah anti-kaum yang lain. Mereka cuma menentang Datuk Taib sahaja. Bagi kaum Dayak yang menyokong PBDS, kenyataan Datuk Leo dan pendirian beliau untuk tidak bertanding adalah amat mengelirukan. Apatah lagi apabila parti itu seolah-olah memberi laluan kepada kaum lain. Daripada cara dan juga slogan yang digunakan oleh kaum Dayak untuk berkempen memang nyata bahawa kaum itu ingin mendominasi politik Sarawak. Di antara slogan yang mereka laungkan ialah seperti *Leju Kitai Numpang Layar Orang* (puas sudah kita menumpang perahu orang lain), *Anang Numpang Bilik Orang* (jangan menumpang pada bilik orang lain), *Layar Udah Bisi Peran Aja Giga* (layar sudah ada, cari sahaja perahu) dan *Kayuh Ka Perau Dayak* (kayuhkan perahu Dayak).⁵⁰ Misalnya, semasa berkempen untuk pilihanraya, PBDS cawangan Layar telah mendaki Bukit Sadok iaitu tempat di mana pahlawan Iban, Rentap, telah menentang Raja Putih (White Rajah) semasa zaman penjajahan Brooke. Mereka juga mengadakan upacara tradisi Iban seperti *miring* dan *ngalu petara*.⁵¹

Slogan seperti *Angkat Dayak* (bangun Dayak), juga dilaungkan dengan begitu lantang sekali di kawasan-kawasan luar bandar. Dalam siri kempen beliau, Datuk Leo juga pernah menyatakan bahawa orang Dayak tidak seharusnya menjadi *penumpang*. Sudah tiba masanya untuk mereka bersatu.⁵² Kaum Dayak yang tidak

50. Rujuk *The Sarawak Tribune*, 16 Mac 1987.

51. *Miring* ialah upacara menyediakan makanan untuk roh-roh manakala *ngalu petara* ialah upacara menyambut kedatangan roh-roh.

52. Rujuk *The Sarawak Tribune*, 11 April 1987.

merestui tindakan PBDS dengan Kumpulan Maju telah menyifatkan parti itu tidak jujur. Pemimpin Dayak dari PBDS juga dikatakan tidak ikhlas dan tidak pasti. Pada hari ini mereka mengaku memperjuangkan kaum Dayak tetapi kemudiannya mereka menerima kaum lain untuk menjadi pemimpin mereka.⁵³

Ada dua kemungkinan mengapa PBDS memberikan sokongan kepada Kumpulan Maju. Pertama ialah kerana ingin kuasa politik kaum itu bertambah dan kedua ialah kerana faktor peribadi dan tidak menyukai pimpinan pada masa itu. Misalnya, beberapa orang ahli kabinet yang telah meletak jawatan mendakwa bahawa mereka tidak diberi kuasa yang setimpal dengan jawatan mereka. Kita juga tidak dapat menafikan kemungkinan pengaruh politik wang dan janji-janji yang diberikan oleh kumpulan itu kepada pengikut-pengikutnya apabila mereka berjaya nanti.

Di kalangan kaum Dayak, isu yang utama digunakan ialah lebih berbentuk kekuasaan politik kaum itu. Kaum Dayak dari Kumpulan Maju telah begitu lantang mengkritik kerajaan pada masa itu dan mereka ingin supaya kerajaan baru yang berteraskan kekuatan kaum itu. Ini tidak dapat diterima oleh kumpulan Dayak dari BN Tiga yang berpegang kepada hakikat bahawa tidak ada satu kaum yang boleh menguasai politik Sarawak. Ini bermakna kerjasama dengan kaum lain juga penting.⁵⁴

Tindakan PBDS yang merestui kaum lain untuk memimpin Sarawak sekiranya mereka berjaya nanti telah dijadikan modal politik kaum Dayak dari BN Tiga. Bagi mereka, tindakan seperti itu tidak memperjuangkan kaum Dayak. Kumpulan ini juga merasakan bahawa apa bezanya pilihan PBDS dengan kerajaan sekarang yang sememangnya bukan di tangan orang Dayak. Kaum Dayak dirasakan tidak perlu keluar daripada kerajaan. Ini adalah kerana kaum itu masih memerlukan bantuan daripada kerajaan. Sekiranya mereka menarik diri keluar daripada kerajaan

---

53. Rujuk *The People's Mirror*, 30 Mac 1987.

54. Temubual dengan seorang pemimpin Dayak daripada PBB.

maka adalah sukar bagi kerajaan untuk menyalurkan bantuan kepada mereka. Ini adalah amat merugikan mereka.⁵⁵

Namun demikian, sasaran utama Kumpulan Maju pada masa itu ialah Datuk Taib yang dikatakan terlalu memberi muka kepada kaum China. Beliau dikatakan telah mengabaikan kepentingan kaum Bumiputera. Kumpulan ini juga menyatakan bahawa mereka bukan anti-BN malah mereka menyokong segala dasar yang dijalankannya. Seperti mana pilihanraya 1983, di kawasan luar bandar isu pembangunan adalah menjadi isu utama di samping isu kepimpinan Datuk Taib. Isu mengenai Dasar Ekonomi Baru juga telah dibangkitkan semula oleh kaum itu. Mereka tidak puas hati dengan pencapaian kaum Dayak bila dibandingkan dengan kaum Bumiputera yang lain. Mereka juga mempertikaikan konsep bumiputra yang digunakan untuk merangkumi kaum Dayak. Kaum Dayak dikatakan tidak mendapat apa-apa faedah daripada DEB.⁵⁶

Terdapat beberapa perkara dalam manifesto Kumpulan Maju yang memberikan harapan kepada penyokongnya terutama sekali kaum Dayak. Perkara yang mendapat perhatian ialah janji kumpulan tersebut untuk memberikan geran tanah kepada kaum Dayak apabila mereka berkuasa pada satu hari nanti. Ini amat dialu-alukan oleh kaum itu kerana buat masa sekarang mereka memiliki tanah secara *Native Customary Rights* dan tidak mempunyai geran. Selain daripada masalah tanah, ada masalah lain seperti berhubung dengan pendaftaran kelahiran bayi di kalangan kaum Dayak di luar bandar. Ramai di antara mereka tidak mendaftar kelahiran anak mereka. Ini adalah kerana masalah pengangkutan, masalah wang dan juga ramai di antara mereka tidak sedar tentang pentingnya dokumen seumpama itu. Ini telah menyebabkan ramai di antara mereka yang tidak mempunyai dokumen tersebut. Ini menimbulkan masalah apabila mereka

---

55 Rujuk *The People's Mirror*, 30 Mac 1987.

56 Rujuk *The Sarawak Tribune*, 11 Julai 1987.

ingin mencari pekerjaan dan juga apabila mereka ingin memasuki sekolah. Cadangan Kumpulan Maju ialah supaya pendaftaran dijalankan di setiap rumah panjang. Bagi pihak kerajaan pula, mereka cuba menyakinkan kaum Dayak bahawa mereka telah memperuntukkan jumlah wang yang begitu banyak untuk kaum itu.⁵⁷

Keputusan pilihanraya menunjukkan bahawa Barisan Nasional mendapat sebanyak dua puluh lapan kerusi manakala Kumpulan Maju memenangi dua puluh kerusi. DAP dan calon-calon bebas gagal untuk memenangi mana-mana kerusi. Daripada dua puluh kerusi yang dimenangi oleh Kumpulan Maju, PBDS telah memenangi sebanyak lima belas kerusi manakala PERMAS memenangi lima kerusi iaitu di Gedong, Kalaka, Igan, Oya dan Subis. Bagi PBDS inilah satu kejayaan yang besar di mana parti itu dapat menambahkan kerusinya lebih dua kali ganda. Namun demikian, bagi PERMAS ini adalah satu *upset* di mana ia cuma dapat memenangi satu perempat daripada jumlah kerusi yang dipertandingkan. Pada masa yang sama, kebanyakan tokoh politik parti itu tewas.⁵⁸

Prestasi PBDS di kawasan Dayak boleh dikatakan memuaskan hati sebahagian besar daripada penyokong-penyokong PBDS. Namundemikian, kekuatan kumpulan itu terjejas dengan kekalahan PERMAS. SNAP yang merupakan pencabar utama PBDS dalam mendapatkan undi kaum Dayak juga mengalami kekalahan yang teruk di tangan PBDS. Parti itu cuma dapat memenangi sebanyak tiga kerusi daripada sebelas kerusi yang dipertandingkan. Kawasan tersebut ialah Lingga, Tasik Biru dan Limbang. Namundemikian, kejayaan SNAP menewaskan Datuk Daniel Tajem di Lingga dianggap sebagai kejayaan yang besar. Ini adalah kerana Datuk Daniel adalah merupakan orang kuat parti itu yang telah dengan

---

57. Rujuk *The People's Mirror*, 18 April 1987.

58. Di antara mereka yang tewas ialah Rahman Yakub, Hafsa Harun, Noor Tahir, Wan Yusuf, Wan Habib dan Zainuddin Satem.

lantang memperjuangkan Dayakisme. Begitu juga dengan kemenangan Dr. Patau Rubis di Tasik Biru di mana perjuangan Dayakisme dari Kumpulan Maju telah ditolak oleh kaum Dayak Bidayuh di kawasan itu. Secara keseluruhannya SNAP telah gagal menguasai kebanyakan kawasan Dayak. Penaung SNAP, iaitu Datuk Stephen Kalong Ningkan, menyifatkan kekalahan SNAP kerana imej China parti itu. Menurut beliau, PBDS telah mengeksplorasi isu ini dengan sepenuhnya.⁵⁹

PBB kehilangan kerusi kawasan Dayaknya di Katibas apabila calonnya Encik Ambrose Belikau ditewaskan oleh calon PBDS Encik Felix Bantin. Dengan kekalahan itu PBB hanya mempunyai dua kerusi ADUN di kawasan majoriti Dayak iaitu di Kemenan dan di Layar. Kemenangan calon-calon SUPP di kawasan majoriti Dayak seperti Dudong, Lundu dan Sri Aman juga turut memperlihatkan bahawa parti itu masih mendapat sokongan daripada orang Dayak. Secara keseluruhannya, kita dapat kebanyakan kerusi kawasan Dayak dimenangi oleh PBDS. SUPP dan PBB masing-masing kehilangan satu kerusi Dayak di tangan Kumpulan Maju. Daripada dua puluh dua kerusi yang mempunyai majoriti kaum Dayak (lebih 50 peratus), lima belas kerusi dimenangi oleh PBDS.

Tindakan PBDS yang keluar daripada BN negeri ataupun dianggap menarik diri oleh BN Tiga dirasakan oleh ahli-ahli politik daripada BN Tiga (seperti SNAP dan PBB) sebagai merugikan kaum Dayak. Ini kerana parti itu mungkin tidak dapat memberikan sumbangan yang lebih baik kepada kaum Dayak bila dibandingkan dengan semasa mereka menyertai kerajaan dahulu. Jumlah kerusi PBDS yang bertambah itu tidak ada makna bagi orang Dayak sekiranya parti itu tidak dapat menyumbangkan apa-apa kepada rakyat. Walaupun parti ini masih lagi sebahagian daripada kerajaan di peringkat pusat tetapi ini mungkin kurang memberikan faedah memandangkan kerjasama di peringkat negeri lebih diperlukan.

---

59 PBDS telah menggunakan isu imej China kerana pada masa itu parti itu dipimpin oleh orang China (*The Sarawak Tribune*, 24 April 1987).

Walaupun ada desakan daripada parti-parti komponen BN negeri supaya PBDS disingkirkan daripada BN pusat tetapi pengurus BN Pusat, Datuk Sri Dr. Mahathir menyifatkan bahawa tindakan PBDS yang menentang kerajaan negeri hanya perkara di peringkat negeri sahaja. PBDS masih dikekalkan dalam BN Pusat memandangkan ia masih menyokong segala dasar BN. Begitu juga dengan barisan kabinet yang dibentuk selepas pilihanraya tersebut. Jumlah wakil Dayak dalam kabinet kerajaan negeri juga berkurangan bila dibandingkan dengan keadaan sebelum krisis tersebut. Kaum terbesar menjadi ahli kabinet Datuk Taib adalah terdiri daripada kaum China.⁶⁰ Ketua-ketua masyarakat Dayak yang didapati menyokong Kumpulan Maju atau dilantik melalui PBDS juga turut dipecat. Ketua-ketua masyarakat falah seperti penghulu dan konselor. Ada di antara mereka ini merupakan orang yang berpengalaman. Ini adalah kerana atas alasan bahawa PBDS bukan lagi sebahagian daripada kerajaan negeri. Tindakan memecat ketua-ketua masyarakat ini turut dikutuk oleh Kumpulan Maju.⁶¹

Perkembangan politik kaum Dayak semenjak awal tahun 1980-an sehingga kepada pilihanraya 1987 telah membentuk pola perhubungan baru di kalangan kaum itu. Walaupun tidak ada konflik terbuka di antara kumpulan-kumpulan tertentu di dalam kaum itu tetapi hubungan sesama mereka adalah tidak begitu mesra lagi. Hubungan yang tegang dapat dirasakan terutama sekali di kawasan di mana kaum Dayak memberikan sokongan kepada PBDS dan juga BN Tiga. Misalnya, kaum Dayak dari Kumpulan Maju menganggap bahawa kaum Dayak yang lain tidak memberikan kerjasama dan sokongan yang sepenuhnya.

-
60. Sebelum krisis 1987, tiga daripada lapan orang Menteri dan empat daripada lapan orang Timbalan Menteri adalah orang Dayak manakala kaum China mempunyai dua orang Menteri dan dua orang Timbalan Menteri. Selepas pilihanraya 1987 kaum Dayak mempunyai dua orang menteri dan dua orang Timbalan Menteri. Kaum China mempunyai empat orang Menteri dan dua orang Timbalan Menteri.
  61. Pemecatan ini dilakukan kerana kerajaan mempunyai bukti yang sah bahawa mereka ini pernah bersabuah dengan pihak penilangkang untuk menentang kerajaan (*The People's Mirror*, 25 November 1988)

Sebaliknya kaum Dayak yang menyokong BN Tiga berpendapat bahawa politik negeri Sarawak tidak dapat dikuasai oleh mana-mana kaum tertentu dan oleh itu mereka harus bekerjasama dengan kaum-kaum lain.

Krisis politik 1987 itu telah meruntuhkan hubungan kekeluargaan di kalangan masyarakat Dayak. Terdapat banyak rumah-rumah panjang yang berpecah semata-mata kerana politik.⁶² Ini menunjukkan bahawa perpecahan kaum bukan sahaja di peringkat atasan atau di antara parti politik tetapi telah meresap kepada peringkat bawahan. Misalnya, pada tahun 1987 kita dapat perayaan Gawai Dayak⁶³ yang biasanya diadakan di Rumah Dayak dan dihadiri oleh semua pemimpin kaum itu dari mana-mana kumpulan parti politik telah diadakan di tempat yang berasingan. Kumpulan Maju mengadakan perayaan tersebut di Rumah Dayak manakala kumpulan BN Tiga telah mengadakannya di Dewan Santapan Negeri. Walaupun Kumpulan Maju, terutama PBDS, agak berjaya dalam pilihanraya, namun perpaduan kumpulan itu tidak dapat bertahan lama. Perpecahan dalam kumpulan tersebut berlaku apabila ramai daripada ADUNnya telah menarik diri keluar. Ada di antara mereka yang keluar telah memohon untuk menyertai semula parti asal masing-masing dan ada juga di antara mereka yang menyertai parti yang lain.⁶⁴

Secara keseluruhannya tindakan keluar parti yang dilakukan oleh ahli Kumpulan Maju telah melemahkan kumpulan itu dan pada masa yang sama ia mencemarkan imej kumpulan tersebut.

-
- 62 Mengikut seorang pemimpin Dayak, perbezaan politik telah menyebabkan rumah panjang berpecah. Ini bercanggah dengan konsep asas rumah panjang yang menekankan kerjasama dan hubungan yang baik (*Borneo Post*, 9 November 1991 dan *New Straits Time*, 10 November 1991).
  - 63 Gawai Dayak adalah perayaan kaum Dayak yang diadakan pada 1 hari bulan Jun pada tiap-tiap tahun.
  - 64 Mereka yang meninggalkan Kumpulan Maju ialah Edward Jeli, Michael Ben, Gemati Itam, Sora Rusah dan Balan Seling (pada bulan Julai 1987); Bolhassan Kambar dan Mohd Hilary Tawan (bulan November 1987); Granong Juna dan Mikai Mandau (bulan April 1988) dan Bujang Ulis dan Wan Madzihi (bulan September 1991).

Kumpulan tersebut hanya mempunyai sebelas kerusi sahaja (PBDS tujuh kerusi dan PERMAS empat kerusi). PERMAS berjanji ia akan terus bekerjasama dengan kaum Dayak untuk mempastikan mereka (orang Dayak) mendapat hak yang sewajarnya.⁶⁵ Pilihanraya 1987 tidak dapat menyelesaikan masalah pokok krisis politik di Sarawak. Ia mungkin dapat meredakan keadaan buat sementara waktu sahaja. Apa yang jelas akibat daripada krisis tersebut, masyarakat Dayak terus mengalami perpecahan politik. Ia membuatkan hubungan di antara kumpulan-kumpulan tertentu di dalam kaum itu menjadi renggang. Berdasarkan ketegangan ini maka dirasakan bahawa perpecahan politik kaum itu akan berterusan. Ada kemungkinan kaum Dayak akan menjadi pelakon yang penting scandainya krisis politik di Sarawak berlaku semula.

Pilihanraya DUN 1991 dan Merosotnya Sentimen Dayakisme

Menjelang pilihanraya DUN kedudukan parti-parti pembangkang di Sarawak khasnya Kumpulan Maju begitu lemah sekali. Ini kerana ramai di antara ahli kumpulan itu yang telah melompat parti. Nama Kumpulan Maju hampir terkubur dan apatah lagi selepas PERMAS gagal untuk memenangi mana-mana kerusi dalam pilihanraya umum 1990. Dalam pilihanraya umum 1990, PBDS menggunakan lambang BN dan menang di keempat-empat kerusi yang mana satu daripadanya menang tanpa bertanding. Keputusan keseluruhannya, BN di Sarawak tewas di empat kawasan.⁶⁶

---

65. Tembusur dengan seorang pemimpin PERMAS

66. BN mendakwa PBDS menjana calon-calon yang menang itu. Dakwaan ini diperkuatkan lagi dengan tindakan PBDS yang menerima masuk keempat-empat orang calon bebas selepas pilihanraya tersebut. Salah seorang daripada mereka bertanding dalam pilihanraya DUN 1991 atas tiket PBDS.

Selepas pilihanraya umum 1990, Ketua Pemuda PBDS, iaitu Dr James Jemut Masing mengumumkan Projek Ketua Menteri Sarawak 1992. Ringkasnya, projek tersebut bertujuan untuk meletakkan seorang Dayak sebagai Ketua Menteri Sarawak yang baru.⁶⁷ Pilihanraya kali ini juga memperlihatkan pertambahan kerusi DUN daripada 48 kepada 56 kerusi. Ini berikutan dengan persempadanan semula kawasan pilihanraya di negeri tersebut. Berhubung dengan itu kerusi Dewan Rakyat juga bertambah daripada 24 kerusi kepada 27 kerusi. Sistem pengiraan undi yang baru akan digunakan dengan sepenuhnya dalam pilihanraya DUN pada kali ini. Sebuah pusat pengiraan undi akan mengira undi yang berjumlah tidak melebihi 700 undi. Ini untuk mempercepatkan proses pengiraan undi. Implikasi yang lebih dalam lagi ialah undi di sesuatu kawasan itu akan diketahui dengan lebih jelas lagi.

Tumpuan umum ialah kepada Projek Ketua Menteri Sarawak 1992 yang diumumkan oleh PBDS serta persoalan apakah Datuk Leo Moggie akan meninggalkan jawatan beliau di kerajaan pusat dan bertanding di Sarawak. Beliau bukan sahaja diharapkan dapat menjadi pemimpin kepada calon-calon Dayak yang lain di Sarawak bahkan juga orang yang amat layak untuk menjadi Ketua Menteri seandainya projek tersebut berjaya. Pembahagian kerusi untuk parti-parti komponen BN3 ialah seperti berikut; PBB mendapat 31 kerusi, SUPP 17 kerusi dan SNAP tapan kerusi.⁶⁸ Daripada ketiga-tiga parti komponen BN3 ramai yang menganggap bahawa

-
- 67 Menurut Dr James Masing berdasarkan *Perjanjian London* 1963, sekiranya Ketua Menteri seorang Dayak maka Gabenor hendaklah Melayu (*Sarawak Tribune*, 17 Januari 1991). Lagipun projek ini sesuai benar dengan hasrat yang dilaungkan oleh pemimpin PBDS bahawa mereka ingin menjadi *generals* dalam politik Sarawak (*Sarawak Tribune*, 28 Februari 1987).
- 68 Pada mulanya pihak SNAP tidak begitu puas hati dengan pembahagian tersebut. Misalnya naib presiden parti itu, Dr Patau Rubis, kecewa dengan jumlah yang diperuntukkan kepada SNAP (*The Sarawak Tribune*, 11 September 1991). Walau bagaimanapun masalah ini dapat diselesaikan bila presiden parti itu, Datuk James Wong membuat kenyataan bahawa SNAP berpuas hati dengan pembahagian tersebut (*The Borneo Post*, 12 September 1991).

SNAP ialah sebuah parti yang lemah. Dalam surat rayuan kepada pengundi (surat kangau), setiausaha agung PBDS, dengan secara tidak langsung menyatakan bahawa SNAP ialah sebuah parti yang lemah dan dipermainkan oleh parti-parti komponen BN3 yang lain. SNAP bertanding di kawasan yang mana ramai pengundinya ialah orang Dayak kecuali kawasan Limbang. PBB bertanding di kawasan yang mana majoriti pengundinya ialah daripada kaum Dayak dan Melayu. SUPP bertanding di kawasan majoriti China dan empat kawasan majoriti Dayak.

Imej PBDS sebagai sebuah parti perkauman Dayak masih lagi jelas walaupun diwujudkan satu badan khas yang dikenali sebagai Chinese Affairs Consultative Committee (CACC) untuk orang China dan penyertaan beberapa orang bukan Dayak yang lain.⁶⁹ Sebaliknya, pembentukan badan khas seumpama itu telah menjasakan sokongan dan solidariti orang Dayak dalam parti itu. Kedudukan PBDS sebagai parti pembangkang dan pada masa yang sama merupakan parti komponen di peringkat pusat telah menimbulkan masalah kepada parti itu sendiri. Namun demikian, kedudukan sebagai parti komponen BN pusat telah digunakan sebagai modal politik untuk menentang BN3 di Sarawak. Pada peringkat awalnya, pemimpin-pemimpin PBDS meramalkan bahawa mereka akan menang di sekurang-kurangnya di 24 kawasan yang mana pengundi majoritinya ialah daripada kaum Dayak.

Manifesto PBDS, 'Bersama PBDS Ke arah Perubahan Yang Adil dan Cerah' (Change For a Fair and Better Future) berjanji akan menghapuskan kelemahan-kelemahan yang dihadapi oleh BN3 dan menjanjikan perubahan yang lebih adil. Di antara kegagalan-kegagalan BN3 yang dide dahkan melalui manifesto tersebut ialah pembangunan kawasan yang tidak seimbang, kadar kemiskinan di luar bandar yang masih tinggi, pemilikan tanah yang tidak adil.'

---

69. Chinese Affairs Consultative Committee (CACC) ditubuhkan untuk membolehkan orang China mengemukakan masalah melalui PBDS dan dipengerusikan oleh Sim Choo Nam (*Sarawak Tribune*, 9 September 1991).

dan masalah kekurangan peluang pekerjaan. PBDS juga berikrar akan menghapuskan politik nepotisme yang mereka dakwa sedang diamalkan oleh kerajaan negeri yang ada sekarang. Leo Moggie merayu kepada orang-orang bukan Dayak untuk menyokong perjuangan mereka kerana PBDS ialah untuk semua rakyat yang miskin.⁷⁰

Manifesto PBDS menjadi tumpuan umum kerana setakat ini parti tersebut belum lagi mempunyai manifesto yang tersendiri. Pada pilihanraya 1983, PBDS menyokong manifesto BN dan menggunakan manifesto tersebut sebagai manifesto parti itu. Dalam pilihanraya 1987, PBDS mengemukakan manifesto bersama (joint manifesto) dengan PERMAS. Sepertimana pilihanraya-pilihanraya yang lepas isu pembangunan digunakan untuk meniupkan sentimen Dayakisme. Pada kali ini isu pembangunan turut menjadi isu yang penting. Masa yang begitu lama untuk berkempen telah memberi peluang kepada parti-parti politik untuk menjelaskan perjuangan mereka.

Sepertimana dalam beberapa pilihanraya yang lalu isu pembangunan adalah isu yang utama digunakan oleh kedua-dua pihak. Di antaranya ialah pembangunan yang tidak seimbang, menuntut kenaikan royalti minyak untuk Sarawak, pengurusan sumber manusia yang tidak baik, kadar pengangguran yang meningkat, isu pendidikan dan isu pembalakan. Ini adalah sebahagian daripada perkara yang termaktub dalam manifesto PBDS dan digunakan dengan meluasnya terutama sekali di kawasan luar bandar yang mana ramai pengundinya terdiri daripada kaum Dayak.

BN3 ingin meneruskan pencapaian dan kejayaan yang telah dicapai selama ini. BN3 mengingatkan rakyat supaya bersyukur

---

70. Misalnya, dalam surat rayuan beliau kepada pengundi China, PBDS berjanji akan memberikan bantuan yang bernilai tidak kurang daripada lima juta ringgit setahun kepada sekolah China dan sekolah yang dibantu separuh kerajaan (*Borneo Post*, 26.6.91)

dan berterima kasih dengan kejayaan yang telah dicapai. Di masa yang sama PBDS pula menyeru rakyat supaya mengubah kerajaan BN3 kerana kegagalan kerajaan tersebut untuk menyelesaikan beberapa masalah rakyat di Sarawak. PBDS membenarkan calon-calon bukan Dayak untuk menggunakan simbol parti itu sebagai bukti bahawa parti itu ingin bekerjasama dengan kaum-kaum lain walaupun ia berjuang untuk kaum Dayak.⁷¹ Kaset yang mengandungi beberapa buah lagu dan ucapan Leo Moggie telah diedarkan dan digunakan dengan meluas semasa berkempen. Begitu juga dengan poster yang menggunakan berbagai bahasa, misalnya dalam bahasa Iban, 'UNDIMEH PENGARI KITAIAWAK KA TAU NULONG RAYAT' (undilah calon kita untuk membantu rakyat) dan 'AWAK KA BEJAKO KA PENUSAH SEMOA RAYAT' (bersuara untuk semua rakyat) manakala dalam bahasa Bidayauh, *BOGO KUASA, BOGO KERUSI, BOGO KEMAJUAN* (tambah kuasa, tambah kerusi dan tambah kemajuan).

Sekiranya dilihat dari segi jentera parti maka sudah tentulah PBDS dan parti-parti pembangkang menghadapi laluan yang sukar. Parti itu bukan hanya berhadapan dengan sebuah malah ketiga-tiga jentera parti komponen BN. Selain daripada itu calon-calon BN menggunakan masa kempen tersebut untuk menyampaikan projek-projek kilat kepada rakyat. Ini sukar untuk dilakukan PBDS dan parti pembangkang yang lain memandangkan kedudukan kewangan mereka yang tidak begitu kukuh. Di samping itu BN3 juga dapat menguasai media massa tempatan. Liputan yang dibuat dalam akhbar adalah lebih memihak kepada BN3. Misalnya, RTM Sarawak digunakan dengan sepenuhnya oleh pemimpin-pemimpin BN untuk berkempen. Walau bagaimanapun parti-parti pembangkang juga diberi peluang untuk

---

71. Misalnya seorang calon PBDS yang bukan berketurunan Dayak mendakwa dirinya ingin membela nasib kaum Dayak. Menurut penyokong-penyokong PBDS di kawasan itu seandainya orang bukan Dayak sanggup berjuang untuk orang Dayak mengapa pula kaum Dayak sendiri tidak menyokong PBDS (temubual dengan seorang Ketua Masyarakat di Sri Aman).

membuat kenyataan dan menyiaran manifesto parti masing-masing. BN3 juga menggunakan ketua-ketua masyarakat.⁷²

BN3 juga mendapat bantuan daripada pemimpin-pemimpin BN pusat. Kehadiran mereka ini sudah tentu menjelaskan semangat PBDS yang merupakan sebahagian daripada komponen BN di peringkat pusat.⁷³ Pemimpin-pemimpin BN pusat memberikan sokongan sepenuhnya kepada BN3.⁷⁴ Keputusan pilihanraya telah mengecewakan parti pembangkang khasnya PBDS dengan Projek KMS 1992. BN3 menang dengan majoriti yang besar. PBB menang di kesemua kerusi majoriti pengundi Melayu manakala SUPP menang di kesemua kerusi majoriti China. PBDS menang di kawasan majoriti Dayak Iban. DAP, PERMAS dan Negara gagal untuk memenangi mana-mana kerusi. Pemimpin PERMAS, Datuk Salleh Jaffarudin tewas di Belawai. Tokoh-tokoh PBDS yang tewas ialah Dr Jawie di Pakan dan Datuk Langgu di Krian. Seorang pemimpin PBDS, Datuk Daniel Tajem berjaya menawan semula kerusi beliau daripada calon SNAP.

Ketua-ketua masyarakat yang didapati menyokong pembangkang mungkin akan disingkirkan. Misalnya, pada tahun 1987 ketua-ketua masyarakat yang didapati menyokong Kumpulan Maju atau dilantik melalui PBDS juga turut dipecat. Ketua-ketua masyarakat yang dipecat ialah seperti penghulu dan konselor.

-
72. Semasa kempen sedang hangat dijalankan pihak kerajaan negeri mengumumkan kenaikan cloun ketua-ketua masyarakat mengikut kategori masing-masing (*The New Straits Time*, 17 September 1991).
  73. Misalnya, Dr Mahathir telah memberi amaran bahawa PBDS sepatutnya bekerjasama dengan BN dan bukan dengan DAP (*Sarawak Tribune*, 16.9.91).
  74. Mohamad Rahmat mempertikaikan kedudukan PBDS yang separuh BN. Menurut beliau PBDS sepatutnya samada menyokong ataupun menentang BN (*Sarawak Tribune*, 20.9.91). Di samping itu, beberapa orang pemimpin pembangkang daripada Semenanjung Malaysia telah dilarang memasuki Sarawak (*Borneo Post*, 24 September 1991) dan (*Sarawak Tribune*, 24 September 1991).

Keputusan Pilihanraya DUN Sarawak 1991

Parti-parti Politik	Jumlah Undi	Peratus
BN3	301,067	62.65%
PBDS	104,936	21.84%
DAP	46,549	9.69%
PERMAS	16,159	3.36%
NEGARA	5,651	1.17%
Bebas	6,209	1.29%
Jumlah	480,571	100.00%

Sumber: *New Straits Time*, 30 September 1991

Terdapat beberapa kesilapan yang dibuat oleh parti-parti pembangkang khasnya PBDS dalam usaha mereka menentang BN3. Keputusan Leo Moggie untuk tidak bertanding dalam pilihanraya tersebut telah melemahkan semangat perjuangan penyokong-penyokong PBDS.⁷⁵ Ini memandangkan beliau ialah orang yang paling layak memimpin parti itu dan bakal calon Ketua Menteri Sarawak untuk orang Dayak.⁷⁶ Menurut PBDS Leo Moggie tidak bertanding kerana beliau menjadi penghubung antara masyarakat Dayak di Sarawak dengan Kerajaan Pusat di Kuala Lumpur.⁷⁷ Apa yang jelas ialah bahawa tindakan itu mengecewakan penyokong-penyokong PBDS dan juga beberapa orang pemimpin parti itu. Seorang ahli PBDS kecewa kerana

75. Misalnya, sebelum pilihanraya tersebut Sun Kwang Yang selaku pemimpin DAP negeri pernah meramalkan bahawa Projek KMS 1992 tidak akan berjaya selagi Datuk Leo Moggie tidak meletakkan jawatan Menteri Pusat (*People's Mirror*, 8.9.91).
76. Lantaran itu ada yang beranggapan bahawa Leo Moggie lebih mementingkan kedudukan daripada aspirasi orang Dayak (*Sarawak Tribune*, 11.9.91). Ada pulak yang melihat bahawa itu sebagai tindakan menyerah kalah (*Borneo Post*, 14.9.91).
77. (*The People's Mirror*, 9.9.91). Menurut pandangan yang lain, Leo Moggie tidak bertanding kerana beliau tahu bahawa Barisan Nasional pusat tidak akan memberikan sokongan bila beliau menjadi Ketua Menteri (*Sarawak Tribune*, 20.9.91).

tindakan Leo Moggie yang tidak bertanding dan PBDS tidak menamakan calon bakal Ketua Menteri mereka.⁷⁸ Tindakan ini juga membuatkan rakyat mempersoalkan kesungguhan parti itu untuk merealisasikan Projek KMS 1992.

PBDS telah membawa masuk kaum yang lain ke dalam parti itu. Misalnya, PBDS mengwujudkan Chinese Affairs Consultative Committee (CACC). Badan tersebut menimbulkan tanda tanya kepada orang-orang Dayak khasnya penyokong parti itu. Mengapakah PBDS dibuka kepada kaum lain sedangkan ianya sebuah parti yang khas untuk orang Dayak? Tindakan ini dianggap tidak committed kepada orang Dayak.⁷⁹ Lebih daripada itu pemimpin-pemimpin PBDS mendakwa bahawa parti itulah yang paling *berbilang kaum* (the most multiracial party) di Sarawak.

Pemimpin-pemimpin PBDS yang pernah memegang jawatan yang penting semasa mereka dalam BN juga menghadapi beberapa masalah. Banyak isu yang dibangkitkan semasa pilihanraya ialah bukan isu yang baru tetapi telah wujud sejak tahun 1970-an. Misalnya, masalah mempercepatkan proses permohonan untuk membuat sijil beranak ataupun kad pengenalan. Rakyat bertanya kepada mereka ini apakah yang mereka telah lakukan semasa mereka menyertai kerajaan dahulu. Ramai penyokong parti-parti pembangkang telah keluar parti dan menyokong BN3. Ini menimbulkan *demoralising effect* terhadap parti-parti pembangkang.⁸⁰ PBDS membuat kesilapan bila parti tersebut meletakkan beberapa orang calon yang dianggap sebagai anti pusat. Ini kerana penglibatan mereka dalam beberapa demonstrasi

78 Menurut Ketua Pemuda PBDS, Dr James Masing, tindakan Leo Moggie yang tidak bertanding dan tidak menamakan calon Ketua Menteri telah mempengaruhi pencapaian parti itu. *We entered the fight without a known leader. You must go to battle with a general* (*Sarawak Tribune*, 29.9.91).

79 *Borneo Post*, 20.9.91

80 Misalnya, seorang bekas ADUN PBDS telah meninggalkan parti kerana pemimpin-pemimpin parti itu lebih mementingkan diri sendiri dan mendakwa bahawa PBDS ialah *Penipu Besar Di Sarawak* (*Penipu besar Di Sarawak*) (*The People's Mirror*, 25.9.91). Begitulah juga dengan Serian bila seorang penyokong kuat parti itu iaitu Andrew Nyabe telah meninggalkan parti tersebut.

mengenai isu alam sekitar. Di antara mereka yang terlibat ialah Baru Bian.⁸¹ Imej PBDS sebagai parti untuk orang Iban telah menyebabkan kaum etnik Dayak yang lain enggan memberikan sokongan kepada PBDS.⁸² Isu ini diperbesarkan oleh media tempatan dan telah menimbulkan perasaan marah di kalangan etnik Dayak yang lain.

Berdasarkan keputusan pilihanraya tersebut terdapat beberapa trend umum pola pengundian di kawasan Dayak. BN3 menang di 17 kawasan majoriti Dayak manakala PBDS menang di tujuh kawasan. Ketujuh-tujuh kawasan tersebut ialah majoriti Dayak-Iban. Semakin jelas bahawa PBDS cuma berpengaruh di kawasan Dayak Iban. Ini berbeza dengan tahun 1987 bila parti itu berjaya di beberapa kawasan yang didominasi oleh etnik Dayak yang lain. Ini juga membuktikan bahawa Dayakisme itu kurang berkesan selain daripada di kawasan Iban. Kawasan-kawasan yang dianggap sebagai *safe seats* bagi PBDS dapat ditewaskan. Kawasan-kawasan tersebut ialah Krian, Pakan, Katibas dan Meluan. Tokoh-tokoh PBDS yang tewas ialah Datuk Edmund Langgu dan Dr Jawi Masing, manakala tokoh Dayak daripada BN3 yang tewas ialah Encik Jawan Empaling.

Seperkara yang menarik dengan keputusan pilihanraya tersebut ialah bila ramai calon yang tewas pada tahun 1987 telah berjaya mendapat kemenangan. Di antara mereka yang berjaya ialah William Tanyuh (BN-Bengoh), Peter Nyarok (BN-Krian), Mawan Ikom (BN-Pakan), Ambrose Blikau (BN-Katibas) dan Daneil Tajem (PBDS-Bukit Begunan). Sepertimana keputusan pada tahun 1987 terdapat calon bukan Dayak menang di kawasan majoriti Dayak. Sim Choo Nam (PBDS) tewas di Engkelili tetapi Datuk Sng (PBDS) menang di kawasan Pelagus. Datuk Sng ialah

81. Mereka ialah Abin Bira Ngau (Belaga), Baru Bian (Lawas) dan beliau pernah terlibat dalam tunjuk perasaan anti-pembalakan di Jepun pada bulan November 1990 (*People's Mirror*, 18.9.91) dan Harrison Ngau (Telang Usan) yang pernah ditahan di bawah Akta Keselamatan Dalam Negeri.

82. Misalnya, presiden PBDS dalam siri kempen beliau telah dilaporkan berkata bahawa PBDS ialah parti untuk orang Iban (*Sarawak Tribune*, 22.9.91).

calon bukan Dayak yang menang di kawasan majoriti Dayak. Begitu juga dengan Toh Heng San daripada SUPP yang menang di kawasan majoriti Dayak di Engkeli.ii

Politik wang memainkan peranan yang semakin penting dalam politik Sarawak. Daripada jumlah wang yang digunakan oleh kedua-dua pihak ternyata bahawa pilihanraya DUN menelan belanja yang begitu besar sekali.⁸³

Kekalahan PBDS juga mencerminkan bahawa politik perkauman yang melampau tidak dapat dipraktikkan di Sarawak yang mana struktur masyarakatnya agak majmuk. Seandainya sebuah parti itu ingin berkuasa ianya hendaklah mendapat restu dan kerjasama daripada kaum-kaum lain. Keinginan PBDS untuk menyertai semula BN3 mencerminkan kesedaran parti itu bahawa cita-cita untuk membentuk kerajaan yang baru tidak akan tercapai. Tindakan yang diambil oleh Leo Moggie ini amat mengejutkan terutama sekali bagi rakyat di peringkat bawahan. Ada yang berpendapat bahawa tindakan tersebut terlalu awal dan tergesa-gesa. Walaupun tindakan itu adalah suatu yang baik tetapi nampaknya keikhlasan parti itu masih lagi dipertikaikan dan ini menyebabkan BN3 menolak permohonan itu.

Rumusan

Perkembangan pada ketiga-tiga pilihanraya iaitu 1983, 1987 dan seterusnya 1991 mendapati bahawa sentimen Dayakisme mempengaruhi keputusan-keputusan pilihanraya tersebut. Sekiranya sentimen Dayakisme itu diukur melalui kejayaan PBDS dan kemerosotan SNAP maka kita boleh membuat kesimpulan bahawa sentimen itu nampaknya mencapai tahap kemuncak pada

83. Misalnya, dalam pilihanraya 1987, BN dianggarkan menggunakan sebanyak di antara 300-500 ribu ringgit untuk sesuatu kawasan DUN (Leigh, 1991: 192). Dalam pilihanraya DUN 1991 politik wang juga memainkan peranan yang penting. Parti-parti politik mengedarkan Borang 'E' kepada agen-agen calon sebagai 'LOU.' Pengundi boleh menggunakan borang itu untuk menuntut bayaran (*Sarawak Tribune*, 27 September 1991).

tahun 1987 dan menurun semula pada tahun 1991. Ini dapat dijelaskan dengan jumlah kerusi yang diperolehi PBDS jauh berkurangan, iaitu lebih daripada 100 peratus daripada apa yang dicapai parti itu pada tahun 1987. Namun demikian ketokohan dan populariti calon-calon yang bertanding atas tiket PBDS pada tahun 1987 perlu diambil kira. Ini juga bermakna sentimen Dayakisme per se tidaklah menjadi satu-satunya faktor yang utama menentukan kejayaan parti itu pada tahun 1987.

Pada tahun 1991, didapati bahawa jumlah kerusi yang dimenangi PBDS ternyata berkurangan tetapi dari segi jumlah undi atau sokongan ia menunjukkan peningkatan daripada 17 peratus (1987) kepada 22 peratus (1991). Peningkatan ini jelas kerana parti itu bertanding di lebih banyak kawasan. Sudah tentulah jumlah undi yang diperolehi lebih banyak bila dibandingkan dengan SNAP. Beberapa kawasan yang dahulunya milik SNAP telah diambil oleh PBB. Namun demikian, dari segi jumlah kerusi yang dikuasai oleh PBDS di kawasan Dayak adalah berkurangan. Selain daripada itu parti politik seperti PERMAS tidak bertanding di kebanyakan kawasan. Ini juga bermakna kemungkinan besar undi penyokong-penyokong PERMAS diberikan kepada calon PBDS. Ini tidak mustahil memandangkan PBDS pada suatu ketika merupakan kerabat PERMAS melalui Kumpulan Maju. Kekalahan tokoh-tokoh PBDS seperti Dr Jawie Masing dan Datuk Edmund Langgu juga menarik. Kedua-dua ditewaskan oleh kedua-dua calon daripada SNAP yang pernah mereka tewaskan dalam pilihanraya 1987. Apakah dalam kes ini rakyat di kawasan itu menolak perjuangan PBDS dan juga kedua-dua tokoh yang telah mewakili kawasan masing-masing dengan begitu lama.

Seperkara yang menarik untuk diberi perhatian ialah bahawa sentimen Dayakisme itu lebih berjaya di kawasan Iban. Ini jelas bila PBDS menang di kawasan Iban sahaja. Ini berbeza sama sekali dengan tahun 1987 bilamana parti itu mendapat kerusi di kawasan etnik Dayak yang lain seperti di kawasan Orang Ulu dan

juga Bidayuh. Keputusan ini juga jelas memperlihatkan imej Iban parti itu yang selama ini memang didominasi oleh orang Iban.

Ketiga-tiga keputusan pilihanraya tersebut juga memperlihatkan kekuatan PBDS (sekurang-kurangnya dari segi jumlah kerusi) tidak stabil. Dari jumlah kerusi yang dimenangi, keputusan 1991 hampir sama dengan kedudukan parti itu selepas pilihanraya DUN 1983. Selepas pilihanraya 1983 parti itu mendapat enam kerusi dan sekarang ia kembali kepada kedudukan yang hampir sama iaitu dengan memiliki tujuh kerusi. Begitu juga dengan kawasan yang dimenangi oleh parti itu iaitu di kawasan majoriti Dayak-Iban. Begitu juga dengan SNAP yang mana selepas pilihanraya DUN 1983 memenangi lapan kerusi dan sekarang mempunyai enam kerusi. Sekiranya keputusan-keputusan itu digunakan untuk membuat kesimpulan maka jelas bahawa wujudnya korelasi yang positif di antara kemenangan PBDS dengan kekalahan SNAP dan sebaliknya.

Sekiranya trend politik kepartian di kalangan masyarakat Dayak seperti sekarang ini dikekalkan maka sudah tentulah perpaduan itu sukar untuk dicapai. Walaupun merupakan kumpulan majoriti tetapi oleh kerana berpecah-belah maka sukar bagi mereka untuk mengwujudkan kuasa tawar menawar yang kuat. PBDS yang memainkan peranan yang penting kurang berjaya untuk menyempurnakan tanggungjawab dan mandat yang diberikan oleh rakyat. Selepas memenangi jumlah kerusi yang begitu banyak dan kedudukan yang kuat dalam pilihanraya 1987, ramai elit parti itu melompat ke parti yang lain. Trend politik perkauman sekarang juga tidak memungkinkan orang Dayak dapat mengukuhkan kedudukan mereka melalui SNAP sepetimana pada tahun 1960-an dan 1970-an. Begitu juga dengan SUPP yang dengan jelasnya lebih untuk kepentingan orang China. Dalam konteks bumiputera yang lebih luas PBB mungkin dapat menyatukan kaum bumiputera di Sarawak. Namun demikian perlu difikirkan sejauhmanakah kumpulan bumiputera Islam dan bukan Islam dapat bersatu melalui PBB dan apatah lagi bila ini

berlaku kumpulan bumiputera bukan Islam akan menjadi kumpulan majoriti.

Kedudukan kewangan yang lemah membuatkan masyarakat Dayak sukar untuk mengwujudkan sebuah organisasi politik yang kuat. Di samping itu faktor perpaduan seperti ketiadaan *core values* bagi semua etnik Dayak sudah tentu akan merumitkan proses itu. Masyarakat Dayak tidak menghadapi masalah dari segi kepimpinan dengan adanya mereka yang berpendidikan. Walau bagaimanapun, sejauhmanakah sentimen Dayakisme akan terus digunakan untuk mendapatkan sokongan daripada orang Dayak sememangnya menarik untuk diperhatikan.

Sebagai kesimpulan, sentimen perkauman Dayak atau Dayakisme sememangnya dapat dirasakan dalam ketiga-tiga pilihanraya tersebut. Isu-isu yang dapat menaikkan sentimen tersebut digunakan dengan meluasnya untuk mendapatkan sokongan daripada orang Dayak. Walau bagaimanapun, perpecahan etnik tersebut menyebabkan mereka kurang mungkin untuk bersatu di bawah bumbung politik yang sama. Mungkin apa yang perlu bagi masyarakat Dayak ialah untuk terus berjuang mendapatkan hak mereka yang sewajarnya dan pada masa yang sama menanamkan semangat pola perhubungan dengan kaum-kaum lain di negeri Sarawak. Politik perkauman yang melampau tidak sesuai untuk menjamin kekuatan, kestabilan dan perpaduan politik masyarakat Dayak di Sarawak.

**Keputusan-keputusan Pilihanraya DUN Sarawak
1983-1991**

a. Keputusan Pilihanraya DUN 1983

Parti	Jumlah Undi	Peratusan	Jumlah Kerusi
BN	166,819	46.21	30
SNAP	46,741	12.95	8
PBDS	33,712	9.34	6
DAP	31,246	8.66	0
BERSATU	2,540	0.7	0
BEBAS	79,932	22.14	4
 Jumlah	 360,990	 100.00	 48

b. Keputusan Pilihanraya DUN 1987

BN	241,507	55.6	28
PBDS	76,993	17.6	15
PERMAS	57,762	13.32	5
BERSATU	84	0.02	0
DAP	50,731	11.7	0
BEBAS	6,622	1.53	0
 Jumlah	 433,699	 100.00	 48

c. Keputusan Pilihanraya DUN 1991

BN	301,067	62.65	49
PBDS	104,936	21.84	7
DAP	46,549	6.69	0
PERMAS	16,159	3.36	0
NEGARA	5,651	1.17	0
BEBAS	6,209	1.29	0
 Jumlah	 480,571	 100.00	 56

Sumber: Laporan Pilihanraya Umum DUN Sarawak 1983, oleh Suruhanjaya Pilihanraya, Malaysia 1985 dan Laporan Pilihan-rayu Umum DUN Sarawak 1987, oleh Suruhanjaya Pilihanraya, Malaysia 1988 dan *The New Straits Time, The Sarawak Tribune dan The Borneo Post*.

Rujukan

- Atong Chuwat, 1991. *SNAP: A Pictorial History*, Atong Chuwat.
- James Masing, 1988. 'The Role of Resettlement in Rural Development' dalam *Development In Sarawak: Historical and Contemporary Perspectives*, oleh Craib, R.A dan Reece, R.H.W., Centre of South East Asian Studies, Monash University.
- Jayum A. Jawan, 1987. *The Sarawak State Election 1987: Dayakism Factor*, Jayum A. Jawan.
- Leigh, M.B., 1991. 'Money Politics and Dayak Nationalism' dalam *Images of Malaysia*, oleh Muhammad Ikmal Said dan Johan Saravananmuttu, Persatuan Sains Sosial Malaysia, Kuala Lumpur.
- Mohd Suffian Hashim, 1984. *Mengenal Perlembagaan Malaysia*, Kuala Lumpur, Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Mohd Supaih Hamdan, 1986. Perkembangan Politik Sarawak: 1959-1963, Latihan Ilmiah, Jabatan Sejarah, UKM.
- Neilson Ilan Mersat, 'Perubahan Politik Masyarakat Dayak (1983-1987)', Latihan Ilmiah Jabatan Sains Politik, UKM, Sesi 1989/90.
- Ritchie, James, 1987. *Sarawak: A Gentleman's Victory For Taib Mahmud*, Petaling Jaya, Pelanduk Publication.
- Sabihah Osman, 1987. 'Malay-Muslim Political Participation in Sarawak: 1952-1987', ISEAS, Field Report Series.
- The Sarawak Tribune
The Borneo Post
The New Straits Time
The Star
The People's Mirror
Far Eastern Economic Review
Dewan Masyarakat
Merdeka

Era
Sarina
Sarawak Digest
Berita PBDS
Siaran Perangkaan Tahunan Sarawak 1988, Jabatan Perangkaan
Cawangan Sarawak
Sarawak Museum Journal, Vol. XI., Disember 1989
Laporan Pilihanraya Umum DUN Sarawak 1983 oleh Suruhanjaya
Pilihanraya, Malaysia 1985
Laporan Pilihanraya Umum DUN Sarawak 1987 oleh Suruhanjaya
Pilihanraya, Malaysia 1988

Pilihanraya Dewan Undangan Negeri Sabah 1990: Pengukuhan Sentimen Kenegerian dan Perkauman

Ghazali Mayudin

Pengenalan

Pilihanraya Umum Dewan Undangan Negeri Sabah telah diadakan pada 16 dan 17 Julai 1990 iaitu 10 bulan lebih awal daripada tempoh yang dijadualkan.¹ Pilihanraya tersebut merupakan kali ketujuh bagi memilih wakil ke Dewan Undangan Negeri semenjak Sabah berada dalam Malaysia dalam tahun 1963.² Seramai 228 orang calon yang mewakili 7 parti politik serta 25 orang calon bebas telah bertanding untuk merebut 48 kerusi dalam Dewan Undangan Negeri.³

Artikel ini bertujuan untuk membuat analisis tentang pilihanraya umum DUN Sabah tahun 1990. Tumpuan kajian ialah tentang

-
- 1 Selepas pilihanraya umum 1986, DUN Sabah telah mengadakan mesyuaratnya yang pertama pada 19 Mei 1986. Oleh itu DUN Sabah akan dibubarkan dengan sendirinya pada 19 Mei 1991, kecuali dibubarkan lebih awal.
  - 2 Pilihanraya yang lepas di Sabah ialah dalam tahun 1967, 1972, 1976, 1981, 1985 dan 1986.
  - 3 Parti yang bertanding dan bilangan calon adalah seperti berikut

Angkatan Keadilan Rakyat (AKAR)	32
BERJAYA	48
DAP	7
Liberal Democratic Party (LDP)	14
PBS	48
Parti Rakyat Sabah (PRS)	42
USNO	37
Bebas	25
	.....
Jumlah	253

Sumber: Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia. t.th. *Laporan Pilihanraya Umum Dewan Undangan Negeri Sabah, 1990*, hlm. 7

strategi parti-parti politik untuk mendapatkan sokongan dan undi serta kesan strategi dan isu yang dibangkitkan ke atas keputusan pilihanraya. Dalam konteks ini strategi dan isu yang ditimbulkan oleh PBS, USNO dan Berjaya akan dibincangkan dahulu dan diikuti dengan analisis keputusan pilihanraya tersebut.⁴

Isu Pilihanraya

Isu atau lebih tepat lagi pengeksploitasiannya isu kadangkala memainkan peranan yang sangat penting bagi menentukan arah atau kecenderungan mengundi. Bagi menimbulkan kesan yang optimum, isu yang ditimbulkan itu mestilah secocok dengan sentimen atau *mood* yang ada di kalangan pengundi, khususnya yang menjadi sasaran. Apabila ini diketahui, pengekspolitasiannya isu itu seharusnya menimbulkan kesan positif ke atas sokongan yang akan diberikan kepada parti atau golongan yang menimbulkan isu berkenaan. Dalam konteks pilihanraya 1990 di Sabah, terdapat 3 isu utama yang mempengaruhi kecenderungan pengundi Pertama, prestasi dan tindak tanduk parti dan pemimpin pada masa lepas. Kedua, semangat kenegerian yang mengutamakan, tetapi tidak semestinya, semangat kekadazanan dan ketiga, isu agama khususnya di antara Islam dan Kristian.

Seperti yang akan dijelaskan nanti, parti politik yang dapat meyakinkan pengundi dengan isu-isu di atas lebih berjaya berbanding dengan parti politik yang tidak mengeksploitasi isu di atas secara jelas dan nyata. Untuk tujuan ini, isu dan strategi PBS, USNO dan Berjaya akan dibincangkan.

---

4 Ketiga-tiga parti ini sedang dan pernah berkuasa di Sabah. Di samping itu, kalau dibandingkan dengan parti-parti lain, PBS, USNO dan Berjaya mempunyai pengaruh di seluruh Sabah atau sekurang-kurangnya pernah berada dalam kedudukan yang demikian. Di samping itu isu-isu yang melibatkan sentimen kenegerian dan rekod pemerintahan selepas secara langsung melibatkan USNO dan Berjaya.

USNO memenangi pilihanraya dalam tahun 1967 dan 1972. Berjaya menewaskan USNO dalam tahun 1976 dan menang sekali lagi dalam tahun 1981. PBS pula menewaskan Berjaya dalam tahun 1985 dan menang sekali lagi dalam tahun 1986.

Isu dan Strategi PBS

Sesuai dengan sentimen dan *mood* yang sedia ada di kalangan rakyat Sabah khususnya bumiputra bukan Islam, maka PBS telah menggunakan slogan *Selamatkan Sabah* semasa berlangsungnya kempen pilihanraya.⁵

Manifesto PBS untuk Pilihanraya DUN Sabah 1990 yang bertajuk *Let's Work Together to Ensure a Better Tomorrow* telah menggariskan beberapa aspek.⁶ Di antaranya ialah tentang kejayaan PBS dalam masa 6 tahun yang lepas, gaya pemerintahan dan pentadbirannya, rancangan-rancangannya dalam tahun 1990an, kelemahan USNO dan BERJAYA serta mengapa kedua-dua parti itu tidak boleh diberikan kuasa semula. Yang menimbulkan kontroversi dan anggapan bahawa PBS sebagai anti persekutuan ialah tuntutan-tuntutannya yang dimuatkan di bawah tajuk kecil *Restoration of Sabah's Rights* yang terdapat dalam manifesto itu.

Dalam konteks ini, PBS beranggapan bahawa Laporan Jawatankuasa Antara Kerajaan [Inter-Governmental Committee (IGC) Report] dan Perjanjian Malaysia tidak dipatuhi sepenuhnya dan ini merugikan Sabah. PBS berjanji akan berjuang untuk mengembalikan hak Sabah berhubung dengan perkara berikut:

- * PBS akan mendesak agar dikaji semula Perlembagaan Persekutuan tentang perkara yang berkaitan dengan Sabah.

---

5 Slogan *Selamatkan Sabah* atau *Save Sabah* dinyatakan dalam risalah, poster, iklan dan gambar calon yang disebarluaskan sepanjang masa berkempen. Penggunaan slogan itu sendiri menggambarkan sentimen kengerian yang tebal

6 Manifesto PBS 1990 dalam akhbar-akhbar misalnya *Daily Express*; 1990. 4 Julai

- * PBS akan mendesak agar dikaji semula Akta Keselamatan Dalam Negeri bagi menjamin kebebasan individu.
- * PBS akan mendesak agar dikaji semula jaminan-jaminan dalam perlembagaan sebagaimana yang terkandung dalam *20 Perkara*.
- * PBS akan berusaha untuk mendapatkan pengagihan royalti minyak yang lebih adil dan merundingkan semula perjanjian tentang perkongsian hasil minyak.
- * PBS akan terus melaksanakan dasar Borneonisasi.
- * PBS akan terus mendesak agar tindakan yang segera dan tegas diambil oleh Kerajaan Bersekutu untuk menghantar pulang semua pendatang tanpa izin.
- * PBS akan berusaha agar Labuan dikembalikan tanpa syarat.
- * PBS akan berusaha agar Kerajaan Negeri diberi kebenaran untuk mengendalikan Rangkaian Radio dan Televisyen di Sabah.

Dengan menekankan apa yang dikatakan sebagai pemulihian hak rakyat Sabah, maka sebenarnya PBS memainkan sentimen kenegerian dan tindakannya itu mudah ditafsirkan sebagai bersifat anti persekutuan atau anti kerajaan pusat. Di satu pihak yang lain pula, penonjolan isu yang demikian menimbulkan gambaran kepada pengundi bahawa PBS adalah sebuah parti yang tegas dan berani berhadapan dengan kerajaan pusat bagi menjaga dan memperjuangkan kepentingan rakyat Sabah.⁷ Walau bagaimanapun, mungkin apa yang dibangkitkan itu tidak lebih

---

7. Lihat misalnya *Daily Express*, 1990, 13 Julai.

daripada merupakan isu-isu yang bertujuan untuk mendapatkan sokongan dan memancing undi.⁸

Berdasarkan kepada manifesto, risalah dan kempen yang dijalankan, PBS menekankan tentang mengapa parti-parti lain terutamanya USNO dan BERJAYA tidak perlu diberikan undi atau diberi peluang untuk memerintah Sabah sekali lagi. Para pengundi diingatkan tentang zaman pemerintahan kedua-dua parti itu khususnya semasa Tun Mustapha dan Datuk Haris Salleh menjadi Ketua Menteri. Kedua-dua pemimpin itu dikatakan menjalankan pemerintahan secara kuku besi. Semua keburukan dan tindakan-tindakan Tun Mustapha dan Haris Salleh yang dianggap merugikan kaum Kadazan dan kaum bukan Islam yang lain dibangkitkan semula agar kebencian rakyat terhadap kedua-dua pemimpin dan parti yang dipimpin mereka terus membara. Langkah Tun Mustapha mengislamkan orang Kadazan secara beramai-ramai dipersepsikan sebagai satu tindakan yang tidak sensitif terhadap perasaan kaum Kadazan.

Di samping berusaha untuk mengatasi rekod pengislaman Tun Mustapha, Haris Salleh juga dianggap menjalankan pemerintahan secara autoritarian. Sikap autoritarianismenya itu paling menonjol dalam apa yang dikenal sebagai peristiwa *Tambunan*. Berikutan dengan kekalahan calon Berjaya dalam pilihanraya kecil Tambunan pada 29 Ogos 1984, Datuk Haris Salleh selaku Ketua Menteri telah mengambil tindakan yang seolah-olahnya hendak memberi pengajaran kepada penduduk Tambunan.⁹ Datuk Haris juga

-
8. Sebagai contoh ialah janji PBS untuk mengembalikan Labuan ke pangkuhan Sabah. Isu ini telah dibangkitkan dalam pilihanraya 1986 dan ditimbulkan lagi dalam pilihanraya 1990. Setelah berakhiri pilihanraya, itu itu senyap begitu sahaja. Lihat komen yang serupa dalam *Sabah Times*, 1990, 9 dan 14 Julai.
  9. Dalam pilihanraya kecil itu, Datuk Pairin Kitingan yang bertanding sebagai calon bebas telah menang. Di antara tindakan yang telah diambil oleh kerajaan Berjaya pada masa itu ialah membekukan semua peruntukan pembangunan serta mematikan lampu jalan lebih awal. Untuk keterangan lanjut tentang rentetan peristiwa yang membawa kepada krisis Haris-Pairin dan tindakbalas Datuk Haris Salleh, sila lihat Guim Dombang, 1987 dan Ajau Danis 1993.

dituduh tidak menjaga kepentingan rakyat Sabah dengan sewajarnya kerana menyerahkan Labuan kepada Kerajaan Pusat.

Selain itu, penglibatan pemimpin-pemimpin USNO dan Berjaya dalam demonstrasi dan rusuhan dalam tahun 1986 semakin memburukkan lagi kredibiliti kedua-dua parti itu. Poster, risalah dan ceramah yang membangkitkan isu ini menyampaikan mesej bahawa pemimpin-pemimpin berkenaan merupakan orang yang kecewa dan sanggup melakukan apa sahaja demi mendapatkan kuasa. Pertanyaan yang sering ditimbulkan kepada pengundi ialah sama ada mereka mahu menjadikan individu-individu yang demikian sebagai pemimpin mereka atau mahukan peristiwa pahit yang berlaku dalam tahun 1986 itu berulang lagi.

Ringkasnya, tindak tanduk pemimpin dan rekod pemerintahan USNO dan Berjaya yang dikatakan buruk itu merupakan isu yang sangat berkesan kepada PBS bagi menangani cabaran USNO dan Berjaya. Pada waktu yang sama, PBS menonjolkan imejnya sebagai parti yang lebih demokratik, bersifat pelbagai kaum, cekap serta bersih semasa menjalankan pemerintahan. Rakyat seolah-olah diberikan pilihan sama ada mahukan parti yang *baik* atau parti yang *buruk*.¹⁰

Isu dan Strategi USNO

Isu-isu utama yang dibangkitkan oleh USNO boleh dibahagikan kepada 5 aspek ialah mencanangkan prestasi USNO sebagai pemerintah pada masa lalu, mengemukakan rancangan-rancangan pembangunan yang akan dijalankan oleh USNO sekiranya berkuasa, mendedahkan kezaliman dan penyelewengan yang dikatakan telah dilakukan oleh PBS, isu agama yang melibatkan pertentangan di antara Islam dan Kristian serta menonjolkan jasa pemimpin USNO, Tun Mustapha.

---

10 Perbandingan yang digunakan oleh Pairin ialah di antara permata dan kaca. Lihat *Sabah Times*, 1990, 14 Julai

Sebagai sebuah parti yang pernah memerintah Sabah, USNO berkempen dengan bermodalkan prestasi dan kemajuan yang telah dilakukannya dahulu. Seiring dengan itu, USNO mengemukakan rancangan-rancangan dari segi ekonomi dan sosial yang akan dilaksanakan sekiranya parti itu memenangi pilihanraya sebagaimana parti-parti lain. Isu pembangunan ini merupakan janji-janji pilihanraya yang sebagiannya semata-mata bertujuan untuk memancing undi.

Selain itu, USNO juga menekankan dalam kempennya tentang penyelewengan dan penindasan yang dikatakan dilakukan oleh PBS. Apa yang dimaksudkan di sini ialah penyalahgunaan kuasa oleh pemimpin-pemimpin PBS bagi kepentingan dan kekayaan diri sendiri atau kaum kerabat mereka. Contoh yang selalu dibangkitkan ialah penyelewengan dalam Yayasan Sabah, seolah-olahnya yayasan itu menjadi milik keluarga tertentu di Sabah. Isu ini ditekankan oleh USNO dalam manifestonya dengan menyatakan bahawa:

Atas nama rakyat Sabah, di sebalik slogan Kadazanisme dan di belakang laungan keadilan, PBS telah menyelewengkan kekayaan negeri bagi kekayaan mereka sendiri (USNO, t.th.: 9).

Walau bagaimanapun, isu yang lebih kerap diperkatakan dalam kempen USNO ialah isu agama khususnya apa yang dikatakan sebagai pertentangan di antara Islam dan Kristian. Walaupun PBS merupakan parti berbilang kaum tetapi parti itu didominasi oleh orang-orang Kadazan beragama Kristian. Oleh itu sentimen keagamaan Kristian-Islam yang sekaligus membangkitkan sentimen perkauman Kadazan-Melayu merupakan isu yang ditimbulkan oleh USNO bagi menimbulkan kebencian orang-orang Melayu-Islam terhadap PBS. Oleh kerana terdapatnya ancaman dan dominasi oleh orang Kristian ini, maka menurut USNO perlulah orang-orang Islam bersatu dan mengembalikan kuasa memerintah Sabah kepada orang Islam khususnya USNO (misalnya lihat Lampiran 2).

Walaupun terdapat pemimpin dan calon PBS yang terdiri daripada orang Melayu tetapi kehadiran mereka dianggap lebih bertujuan kosmetik atau hiasan bagi menggambarkan kepelbagaiannya kaum dalam PBS. Dalam konteks ini, pilihan pengundi bukanlah semata-mata berdasarkan calon tetapi di antara parti yang dikuasai oleh kumpulan etnik yang berbeza. Tentunya isu agama ini ditimbulkan oleh USNO dalam kempennya di kalangan bumiputera Islam.

Satu lagi isu yang hanya ditimbulkan di kalangan pengundi bumiputera Islam ialah tentang jasa dan pengorbanan Tun Mustapha kepada rakyat Sabah khususnya kepada orang Islam. Walau bagaimanapun, penonjol tentang jasa ini biasanya dibuat secara umum dan besar kemungkinannya menghasilkan kesan positif di kalangan generasi tua yang nostalgik dengan era kekuasaan USNO di Sabah. Di kalangan generasi muda yang tidak ada perasaan nostalgia itu, penekanan tentang jasa Tun Mustapha itu dirasakan tidak menimbulkan kesan yang besar.

Berdasarkan kepada isu-isu yang ditimbulkan oleh USNO dapatlah diperhatikan bahawa parti itu banyak bergantung kepada isu agama khususnya tentang PBS sebuah parti Kristian yang penguasaan politiknya akan menjelaskan kepentingan orang-orang Islam di Sabah. Rekod pemerintahan USNO yang digambarkan sebagai tidak menjaga kebaikan orang bukan Islam di Sabah menyebabkan parti itu tidak dapat memenangi simpati dan undi kaum bukan bumiputera-Islam khususnya Kadazan. Dalam konteks ini USNO sememangnya sangat mengharapkan sokongan daripada pengundi bumiputera-Islam dan isu yang mampu mencetuskan simpati dan sokongan ialah isu agama serta jasa dan budi Tun Mustapha.

Isu Berjaya

Tidak seperti PBS yang mengasaskan sokongannya kepada kaum Kadazan atau USNO yang mengutamakan sokongan daripada orang-orang bumiputera Islam, Berjaya nampaknya tidaklah

menumpukan kepada satu-satu kaum tertentu sahaja. Sebagai sebuah parti pelbagai kaum, isu-isu yang ditimbulkan parti Berjaya tidaklah kelihatan begitu berpihak kepada satu-satu keturunan yang khusus.

Berjaya pernah memerintah Sabah dan berusaha menonjolkan pencapaian parti itu semasa berkuasa. Dalam hubungan ini, pemimpin-pemimpin Berjaya mendakwa bahawa semasa pemerintahan Berjaya lah banyak rancangan pembangunan yang telah dilaksanakan yang memberi faedah kepada rakyat tanpa mengira asal keturunan mereka.

Sebagai sebuah parti yang pernah dan masih bercita-cita untuk memerintah Sabah, Berjaya berhadapan dengan dua parti utama yang lain yang juga mempunyai cita-cita yang sama iaitu PBS dan USNO. Isu yang ditimbulkan oleh Berjaya dalam hal ini ialah tentang kelemaahan-kelemahan kedua-dua parti itu sebagai pemerintah dan juga sebagai pembangkang. Sifatnya sebagai parti pelbagai kaum tidak membolehkan berjaya mengkritik PBS dan USNO dari sudut perkauman. Oleh itu Berjaya lebih menumpukan kritikannya tentang prestasi kedua-dua parti itu. Berjaya menganggap PBS yang memerintah Sabah gagal untuk membangunkan negeri Sabah dan meningkatkan taraf hidup rakyatnya.

Laungan PBS yang hendak mengembalikan Labuan kepada Sabah dilabelkan oleh Berjaya sebagai satu helah dan cuma isu politik untuk memancing undi. Ini kerana isu itu telah ditimbulkan dalam pilihanraya 1986 tetapi tidak ada apa-apa yang dilakukan selepas itu. Berjaya sememangnya perlu menjawap isu ini kerana Labuan diserahkan kepada kerajaan pusat semasa parti itu memerintah Sabah. Walaupun hujah yang dikemukakan oleh Berjaya itu boleh diterima tetapi dalam suasana semangat kenegerian yang meluap-luap isu Labuan ini memberi kesan terhadap sokongan

kepada Berjaya. Berjaya terpaksa menggunakan berbagai-bagai cara untuk menangkis serangan PBS dalam isu tersebut.¹¹

Berjaya juga bersaing dengan USNO dalam usaha masing-masing untuk menumbangkan PBS. Oleh kerana tidak ada persefahaman dan kerjasama di antara kedua-dua parti itu, maka Berjaya dan USNO berhadapan di antara satu dengan yang lain dalam banyak kawasan. Oleh yang demikian, Berjaya tidak dapat mengelak daripada menimbulkan kelemahan USNO. Dalam konteks ini, Berjaya menganggap USNO sebagai pembangkang yang lemah dan tidak menjalankan peranannya dengan berkesan. Oleh itu Berjaya menentang PBS yang berkuasa dan juga USNO yang merupakan saingan utamanya dalam merebut kuasa di Sabah. Pertembungannya dengan dua parti dominan di Sabah itu nampaknya terlalu berat bagi Berjaya dan ini tergambar dalam keputusan pilihanraya.

Keputusan Pilihanraya

Pilihanraya 1990, menunjukkan yang rakyat Sabah terus memberi kepercayaan kepada PBS untuk terus memerintah negeri itu. Daripada 48 kerusi yang dipertandingkan, PBS memenangi 36 kerusi sementara USNO mendapat 12 kerusi. Berjaya dan parti-parti lain tidak memenangi sebarang kerusi pun. Dari segi undi pula, PBS mendapat 197,708 undi atau 53.92 peratus, USNO 95,857 atau 26.14 peratus dan Berjaya 25,993 atau 7.09 peratus (Lihat Jadual 1, hlm.262).

Keputusan pilihanraya 1990 menunjukkan kebangkitan dan pengukuhan semangat kekadazanan dan kenegerian serta kemampuan PBS menunjukkan imej bahawa stail pemerintahannya berbeza dan lebih berani memperjuangkan kepentingan rakyat

11. Di antaranya ialah mengeluarkan iklan semuka penuh dalam akhbar yang menyokong tindakan penyerahan itu dan membidas PBS kerana mengeksplorasi isu tersebut. Tunjuk perasaan yang mahukan Labuan kekal dalam Wilayah Persekutuan juga diadakan. Tunjuk perasaan itu dikatakan didalangi oleh Berjaya Lihat *Sabah Times* 1990 16 Julai

Sabah. Berdasarkan hakikat ini, maka PBS berjaya mendapatkan sokongan kuat daripada orang-orang Kadazan, China dan juga keturunan yang lain, sebagaimana yang akan dibincangkan kemudian. PBS cuma berjaya menambahkan 2 kerusi daripada 34 yang dimenangi dalam tahun 1986 dan peratus undi yang tidak banyak berubah iaitu 53 peratus. Walau bagaimanapun, ini terutamanya disebabkan bilangan calon yang bertanding jauh lebih banyak daripada tahun 1986 iaitu 165 berbanding dengan 253 dalam tahun 1990.

Pentingnya semangat kesukuan dan kenegerian ini dapat diperhatikan dalam 2 aspek. Pertama dari segi pertambahan majoriti dan kedua dari segi kehilangan deposit calon-calon parti lawan PBS. Sebagaimana yang ditunjukkan dalam Jadual 2 (hlm. 263), PBS berjaya menambahkan majoritinya dalam 20 kawasan. Sebahagian besar daripada kawasan itu merupakan kawasan majoriti pengundi Kadazan. Kawasan Tandek, Langkon, Kadamaian, Tamparuli, Kiulu, Kundasang, Tambunan, Moyog, Kemabong, Nabawan, Sook merupakan kawasan yang kebanyakannya pengundinya Kadazan dan majoriti PBS meningkat (sila lihat Lampiran 1).

Aspek kedua yang perlu diperhatikan ialah dari segi jumlah calon yang hilang wang deposit. Sokongan kuat yang diberikan kepada PBS menyebabkan seramai 149 orang daripada 253 calon atau 58 peratus gagal memperolehi sekurang-kurang 1/8 daripada undi sah dan dengan itu hilang wang deposit mereka (*Borneo Mail*, 1990, 18 Julai: 1). Sebagai perbandingan, dalam tahun 1986, seramai 87 daripada 165 calon atau 52 peratus hilang wang deposit mereka (*Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia*, 1987: 23). Dalam 4 kawasan, Tamparuli, Tambunan, Moyog dan Api-Api, calon-calon PBS mendapat sokongan kuat daripada pengundi sehingga kesemua 18 orang calon yang menentang mereka hilang wang deposit masing-masing.

Jadual 1

**Keputusan Pilihanraya DUN Sabah 1990:
Jumlah Undi dan Kerusi Yang Dimenangi Oleh
PBS, USNO dan BERJAYA**
(Keputusan Pilihanraya 1986 dalam kurungan)

	Jumlah Undi	Peratus Undi	Jumlah Kerusi*
PBS	197,708 <i>(166,136)</i>	53.92 <i>(53.16)</i>	36 <i>(34)</i>
USNO	95,857 <i>(62,674)</i>	26.14 <i>(17.32)</i>	12 <i>(12)</i>
Berjaya	25,993 <i>(54,124)</i>	7.09 <i>(17.32)</i>	0 <i>(1)</i>

Sumber:

Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia. 1987. *Laporan Pilihanraya Umum Dewan Undangan Negeri Sabah 1986.*

Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia. t.th. *Laporan Pilihanraya Umum Dewan Undangan Negeri Sabah 1990.*

- * Bagi pilihanraya 1986, 1 lagi kerusi dimenangi oleh Parti China Bersatu Sabah (PCBS).

Jadual 2

Keputusan Pilihanraya DUN Sabah 1990: Perubahan Majoriti serta Kerusi Yang Ditawan Dan Tewas bagi PBS, USNO dan Berjaya

	Tawan*	Tewas*	Majoriti Meningkat	Majoriti Menurun	Jumlah Menang
PBS	4	2	20	12	36
USNO	2	2	3	7	12
Berjaya	0	1	-	-	0

- * PBS berjaya menawan 4 kerusi yang tidak dimenanginya dalam tahun 1986. 2 kerusi daripada USNO iaitu N.3 Bengkoka dan N.38 Sipitang, 1 daripada Berjaya iaitu N.33 Buang Sayang dan 1 daripada PCBS iaitu N.44 Sri Tanjung. USNO pula berjaya menawan 2 kerusi daripada PBS iaitu N.45 Lahad Datu dan N.47 Balung.

Selain daripada Kadazan, PBS juga mendapat sokongan daripada orang-orang China. Hakikat ini digambarkan dengan kemenangan calon-calon keturunan China parti PBS yang bertanding dalam Iapan kawasan yang pengundi China merupakan majoriti. Kawasan-kawasan berkenaan adalah Tanjung Papat, Likas, Api-Api, Kudat, Elopura, Karamunting, Sri Tanjung dan Sembulan. Calon-calon PBS mendapat kemenangan besar dan semuanya memperolehi majoriti lebih 2,000 kecuali di Kudat yang menampakkan tentangan sengit daripada LDP. Di Kudat, PBS menang dengan majoriti 624 undi (Lihat Lampiran I).

Bagi USNO, ini merupakan kegagalan kedua dalam percubaannya untuk menumbangkan PBS setelah tewas dalam pilihanraya 1986. Parti itu memenangi bilangan kerusi yang sama seperti 1986 iaitu

12 kerusi undi yang diperolehi meningkat daripada 62,674 atau 17.32 peratus dalam tahun 1986 kepada 95,857 atau 26.14 peratus dalam tahun 1990 (Lihat Jadual 1, lilm. 262). Pertambahan undi ini terutamanya disebabkan USNO meletakkan lebih ramai calon dalam pilihanraya 1990 berbanding dengan sebelumnya. Dalam tahun 1986, seramai 27 orang calon USNO bertanding sementara dalam tahun 1990 bilangan itu meningkat kepada 37.

Walaupun USNO dapat mempertahankan hampir semua kerusi yang dimenanginya dalam tahun 1986, tetapi majoritinyaerosot dalam 7 kawasan sementara 3 kawasan lagi majoritinya meningkat (Lihat Jadual 2, lilm. 263). Kemerosotan ini sepatutnya membimbangkan USNO kerana dalam kawasan tersebut ramai penyokong kuatnya. Sama ada ini menandakan kemerosotan pengaruh USNO yang berterusan atau tidak, hanya dapat ditentukan dalam pilihanraya akan datang.

Kekalahan USNO sebahagian besar disebabkan oleh kelemahan-kelemahan parti itu. PBS dengan mudah menafikan sokongan terhadap USNO daripada orang-orang bukan Islam sama ada pribumi atau tidak dengan mengungkitkan zaman pemerintahan USNO di Sabah serta penglibatan USNO dalam rusuhan dalam tahun 1986. USNO juga terlalu bergantung kepada Tun Datu Mustapha sedangkan pengaruh beliau tidaklah sekutu dahulu.

Nasib yang menimpa Berjaya adalah lebih malang lagi. Parti itu bukan sahaja tewas dalam semua kawasan yang ditandinginya, malah 42 daripada 48 calonnya hilang wang deposit mereka. Kesimpulan yang boleh dibuat ialah parti itu telah ditolak dan tidak diyakini lagi oleh rakyat Sabah walaupun pernah berkuasa selama 2 penggal. 1 kerusi yang dimenanginya dalam tahun 1986 telah dirampas oleh PBS.

Rumusan

Adalah tidak mungkin untuk menyimpulkan bahawa kekalahan atau kemenangan dalam pilihanraya disebabkan oleh sesuatu faktor atau isu tertentu sahaja. Tentunya prestasi calon dan parti dalam pilihanraya dipengaruhi oleh berbagai faktor, walaupun kepentingannya tidak sama di antara satu dengan yang lain.

Sebagaimana yang dinyatakan di atas, PBS mendapat sokongan bukan sahaja daripada orang Kadazan tetapi juga daripada kaum lain. Oleh itu tidaklah tepat kalau dikatakan yang kemenangan PBS disebabkan oleh isu perkauman semata-mata, walaupun tidak dinafikan kepentingan isu tersebut yang membawa kemenangan PBS.

Perlu juga diakui bahawa pilihanraya 1990 menunjukkan rakyat Sabah masih beranggapan bahawa parti-parti lain tidak mampu untuk memerintah Sabah sebagaimana PBS. Setelah Sabah diperintah selama 4 penggal di bawah USNO dan Berjaya dengan rekod pemerintahan yang mempunyai banyak ruang untuk diperbaiki, maka PBS tidak perlu bekerja sebegitu keras untuk menunjukkan imej bahawa pemerintahannya jauh lebih bertanggungjawab, bertimbangrasa dan adil daripada kedua-dua parti itu.

Rujukan

- Ajau Danis. 1993. Perjuangan Masyarakat Kadizan dalam Parti Bersatu Sabah (PBS) dan Dayak dalam Parti Bansa Dayak Sarawak (PRDS): Satu Perbandingan. Latihan Ilmiah. Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Borneo Mail*. 1990. 14 & 16 Julai.
- Daily Express*. 1990. 4, 8, 12, 13, 14, 15, 17 dan 18 Julai.
- Guim Dombang. 1987. Krisis Politik Sabah 1985-1986: Satu Tinjauan. Latihan Ilmiah. Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Harian Ekspres*. 1990. 8 & 15 Julai.
- Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia. 1987. *Laporan Pilihanraya Umum Dewan Undangan Negeri Sabah 1986*.
- Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia. t.th. *Laporan Pilihanraya Umum Dewan Undangan Negeri Sabah 1990*.
- Theobold James Laudi. 1992. Hubungan Kerajaan Persekutuan dengan Negeri Sabah: Satu Tinjauan Terhadap 20 Perkara (Twenty Points). Latihan Ilmiah. Universiti Kebangsaan Malaysia.
- USNO. t.th. *Manifesto USNO 1990*.

Lampiran 1

**Pilihanraya DUN Sabah 1986 dan 1990:
Jumlah Undi dan Majoriti PBS,
USNO dan Berjaya***

	PBS	USNO	Berjaya	Majoriti
N.1 Banggi				
1986	1248	2177	258	929
1990	1084	2284	251	1200
			LDP	
N.2 Kudat				
1986	4380	t.b.	3489	-
1990	4667	t.b.**	309	4043
				891
				624
N.3 Bengkoka				
1986	1742	1862	672	120
1990	2492	2135	161	357
			AKAR	
N.4 Matunggong				
1986	3644	1145	441	-
1990	3411	t.b.	325	1015
				2499
				2396
N.5 Tandek				
1986	2055	1202	242	853
1990	2449	1313	271	1136

* Undi DAP, LDP, AKAR dan PRS dinyatakan hanya bagi pilihanraya 1990 dalam kawasan yang parti itu memperolehi jumlah undi yang mengatas USNO atau Berjaya

** t.b. = tidak bertanding

	PBS	USNO	Berjaya	Majoriti
N.6 Langkon				
1986	2529	857	217	1672
1990	2804	t.b.	252	1756
N.7 Tempasuk				
1986	2869	2609	1445	260
1990	2915	2572	1089	343
N.8 Usukan				
1986	2464	4249	t.b.	1785
1990	2148	4805	583	2657
N.9 Kadamaian				
1986	3737	t.b.	2072	1665
1990	4419	1130	60	3289
N.10 Tamparuli				
1986	4816	t.b.	1393	3423
1990	4971	638	80	4223
N.11 Sulaman				
1986	2510	2913	651	403
1990	3294	3575	538	281
N.12 Kiulu				
1986	2967	t.b.	1775	1192
1990	3709	893	552	2816
N.13 Kundasang				
1986	3303	502	2775	528
1990	4009	2054	193	1955

	PBS	USNO	Berjaya	Majoriti	
AKAR					
N.14 Ranau					
1986	3599	t.b.	2257	-	1342
1990	3790	t.b.	177	2558	1232
N.15 Sugut					
1986	563	1057	t.b.		506
1990	1666	1207	114		459
N.16 Labuk					
1986	2638	1099	1221		1417
1990	3167	1502	345		1665
N.17 Sungai Sibuga					
1986	3140	2767	891		373
1990	3908	3823	457		85
LDP					
N.18 Elopura					
1986	5262	t.b.	2784	-	2478
1990	5543	t.b.	937	1584	3959
DAP					
N.19 Tanjung Papat					
1986	4708	t.b.	1748	-	2960
1990	4630	t.b.	469	1882	2748
LDP					
N.20 Karamunting					
1986	4752	t.b.	1010	-	2950
1990	4879	t.b.	424	2165	2714

	PBS	USNO	Berjaya	Majoriti
--	-----	------	---------	----------

N.21 Sekong

1986	2264	2450	285	186
1990	2719	3240	482	521

N.22 Sukau

1986	1116	1995	t.b.	879
1990	1804	1897	305	93

N.23 Kuamut

1986	1694	t.b.	1499	195
1990	1762	459	709	1053

N.24 Tambunan

1986	4752	499	219	4253
1990	5516	239	62	5277

N.25 Bingkor

1986	4713	t.b.	895	3478
1990	5223	2493	71	2730

N.26 Moyog

1986	6714	t.b.	558	6156
1990	7846	t.b.	733	7113

N.27 Inanam

1986	5575	t.b.	2411	3164
1990	6758	2178	658	4580

N.28 Likas

1986	6488	t.b.	2911	3577
1990	7347	2219	626	5128

	PBS	USNO	Berjaya	Majoriti
N.29 Api-Api				
1986	10294	t.b.	1339	8955
1990	9949	t.b.	1412	8537
			LDP	
N.30 Sembulan				
1986	5006	t.b.	1557	-
1990	5267	t.b.	845	1939
				3449
				3328
N.31 Petagas				
1986	4935	t.b.	866	-
1990	6108	3450	472	-
				3258
				2658
N.32 Kawang				
1986	3188	2415	282	773
1990	3956	3269	209	687
N.33 Buang Sayang				
1986	3711	t.b.	4124	413
1990	4382	3961	852	421
N.34 Bongawan				
1986	2564	2715	149	151
1990	3504	3631	328	127
N.35 Kuala Penyu				
1986	3152	2612	t.b.	540
1990	3730	2737	311	993
N.36 Klias				
1986	2749	2652	199	97
1990	3679	2888	348	791

	PBS	USNO	Berjaya	Majoriti
N.37 Lumadan				
1986	1689	3737	t.b.	2048
1990	2006	2916	1083	910
N.38 Sipitang				
1986	2245	2421	t.b.	176
1990	2437	2161	969	276
PRS				
N.39 Tenom				
1986	3607	t.b.	1551	-
1990	3924	473	206	800
N.40 Kemabong				
1986	2574	912	t.b.	1662
1990	3636	812	585	2824
N.41 Sook				
1986	4973	t.b.	730	3404
1990	7026	1814	256	5212
N.42 Nabawan				
1986	2112	509	t.b.	1603
1990	2673	822	121	1851
N.43 Merotai				
1986	3062	5052	t.b.	1990
1990	3940	5372	1202	1432
N.44 Sri Tanjung*				
1986	t.b.	t.b.	4559	2776
1990	7875	2667	805	5208

* PBS tidak bertanding dalam pilihanraya 1986 kerana kertas penamaan calonnya ditolak. Calon Parti China Bersatu Sabah (PCBS) memenangi kawasan ini dengan undi sebanyak 7335. Sebaik-baik sahaja menang, calon ini mengisyiharkan masuk PBS.

	PBS	USNO	Berjaya	Majoriti
--	-----	------	---------	----------

N.45 Lahad Datu

1986	4556	t.b.	3763	793
1990	4781	5054	694	273

N.46 Kunak

1986	2161	3750	t.b.	1589
1990	2404	3305	1435	901

N.47 Balung

1986	4099	3156	883	943
1990	4841	4892	807	51

N.48 Sulabayan

1986	2217	5360	t.b.	3143
1990	2660	4977	1820	2317

Sumber:

Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia. 1987. *Laporan Pilihanraya Umum Dewan Undangan Negeri Sabah 1986*.

Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia. t.th. *Laporan Pilihanraya Umum Dewan Undangan Negeri Sabah 1990*.